Sri Sharada Peetham, Sringeri
MANUSCRIPT PRESERVATION CENTRE

ACC. NO. NEW: १२० OLD: 194

FOLIO: 196

TITLE

शब्दमणि टिप्पणि ।
ಶಬ್ದಮಣಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ ।

౧ శ్రీమహాగణాధిపతయే నమః॥ శ్రియే శ్రీమత్స్వామిసురమకుటమాణిక్యనికరప్రభావల్గద్ధంతావళవదనపాదాంబుజయుగం। అశేషప్రత్యూహప్రకర
శమనైకాంతనిపుణం సదా భక్త్యా శిష్టప్రకరనవకల్పద్రుమ [illegible] ॥౧॥ నిజగురు హరిరామనామభూమిపమునితభాస్కరవాక్యయూంబుధో
గాతే॥ ఉద్ధరదమ్ముబిదక్రోశాంతరత్నస్తరమమణీం వివరీతుము [illegible] దర్శితోऽస్మి॥౨॥ నిబంధాః ప్రాచీనైః కృతరుచిరతా ప్యయః తద్విచారదర్శనే హా సైపష్టి
వివిరచితా [illegible] తల్లిపియది। తథాపి విశేషాంశాంబి [illegible] జగుణైకశిరాశిరాగాంపదవిమదమాధాస్యతితరాం॥౩॥ ప్రత్యక్షానుమా
నోపమానానాం [illegible] ప్రమాణత్రయం క్రమేణ నిరూపితం। తురీయప్రమాణం నిరూపయితుం శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే అథ శబ్దో
నిరూప్యత ఇతి॥ ఉపమానశబ్దయోః ఉపమాననిరూపణానంతర్యం [illegible] తత్ప్రక్రాంతక్రియాసాంతర్యం వా [illegible] తావత్ చైత్రేణోపచర్యతే అథ
[illegible] ప్రత్యక్షానుమానానంతర్యం [illegible] ప్రతీతేః ప్రకృతిచపూర్వగ్రంథస్థ [illegible] నోపమానం నిరూపితమిత్యనేనోపమాన
నిరూపణానంతర్యప్రతీతేరావత్॥ అత్రోపమాననిరూపణానంతర్యం [illegible] వధ్యపరక్తానంతర్యం తత్ శబ్దవాచ్యత్వే శక్త్యానంతర్యప్రసంగ
తదనంతరాంగేణానంతర్యమాత్రసత్వాచ్చ తత్వ ఉపమాననిరూపణానంతర్యపరక్తానంతర్యప్రతీత్యనుపపత్తిః। నచోపమానం నిరూప్య

సంభవః ౨.

తదిత్యాదిభూం వద్గ్రంథాదిష్ఠవాక్యానుషంగాత్తదుపస్థాపితోపమాననిరూపణాదేత్రశక్తితా శక్యబుద్ధార్థానంతర్యేవ శక్తత్వేనాన్వయాదవధివిశేషా

పరశక్తానంతర్యస్యాభాన్న ఇతి వాచ్యం । శాబ్దత్వార్థవిశేషణాంతర్యోపస్థితేస్సునిరూపణాదేరవధేరర్థశబ్దబుద్ధార్థానంతర్యవిశేషణత్వేనాన్వయాస్సం

భవాత్ ఏకత్రవిశేషణాంతర్యోపస్థితేస్సత్రవిశేషణాంతేనాన్వయాశాబ్దకాంక్షావిరహాత్ ఉపమానం నిరూప్య ఇత్యాదితో నిరూపణాంత-

రంతత్వాదినోపమానాదిషోధనోపమానశక్తిశక్తతావాదివిశేషితనిరూపణాభావేనతాదృశనిరూపణాదేరానంతర్యావధిత్వసంభవానా

సంభవాపత్తేరితి చేన్న । అవధిభూతోపమాననిరూపణోత్తరభావేనైవ శాబ్దశక్త్యుపగమాంతర్భావవాక్యస్థధాతుతాత్పర్యవిషయతా

వచ్ఛేదకత్వేనోపలక్షణీభూతానుగతధర్మాంతర్భావేణ గతవిశేషరూపాణామనుగమాయత్త్రైకత్రైశక్త్యసంభవాత్ । బుద్ధివిశేషవిషయ

తావచ్ఛేదకత్వరూపోపలక్షణీభూతానుగతధర్మాంశుటుతత్వపరతావాదిరూపసరవనామఘటితావచ్ఛేదకవిశేషధర్మాణాం

సర్వనామశక్తతావచ్ఛేదకతయా తదియశ్శక్త్యైక్యశక్త్యుపలత్ । సామాన్యతః పూర్వతత్వవత్ప్రాంశ్రవర్తకతయాంసుపూర్వతత్వమపాసుగమత్వం

తత్ధర్మైనిపరసమితి స్వపదార్థానుగమాంశైక్యైకశక్త్యసంభవమాం సర్వనామశక్తిశ్శక్తిపరామాన్యతో బుద్ధివిషయతావచ్ఛేదకత్వేనైక

వ్యావర్తకతయా స్వప్రయోగానుకూలబుద్ధిత్వేనైవ నివేశనీయతయా స్వత్వాననుగమదోషవత్త్వం చ పరిహరణీయః। ఉపమానం ని
రూపయతి ఇత్యాదితః ఉపమాననిరూపణాత్పూర్వం నిరూపణోద్దేశ్యక్రియాయాః శబ్దబోధే అజ్ఞానే పి శబ్దబోధానంతరమర్థతస్తత్స్వ
రూపేణ తత్ర క్రియాయా బోధాత్ తాదృశరూపస్యాపి తత్తద్వ్యక్తిస్థధాతుతాత్పర్యవిషయతావచ్ఛేదకతాయా అనుమానలభ్యతావచ్ఛేదక-
త్వ వచ్ఛిన్నత్వాదేః ధూమో హేత్వాదివాక్యస్థతాత్పర్యవిషయతావచ్ఛేదకతావత్త్వం ఖస్యాపి బోధ్యః। నిరూపణయోః పౌర్వాపర్యకథనం
తు సిద్ధసాధ్యసమభివ్యాహారలభ్యసంగతయోర్హేతుహేతుమద్భావస్య లాభాయ। సిద్ధసాధ్యసమభివ్యాహారస్థలే యస్య యదపేక్ష
యా ప్రాక్కాలీనత్వరూపసిద్ధత్వం ప్రతీయతే అసతి బాధకే తస్య తద్ధేతుత్వం యస్య యదపేక్షయా ఉత్తరకాలీనత్వం సాధ్యత్వం యత్ర వా
నంతరకాలీనప్రాగభావప్రతియోగిత్వరూపం సాధ్యత్వం ప్రతీయతే తస్య తద్ధేతుకత్వం ప్రతీయత ఇతి వ్యుత్పత్తేః పక్త్వా భుంక్తే పాకస ంమ
పీతి తత్ప్రయోగాస్మృతేత్యాదితః పాకభోజనపాకః పానతద్భోజనాదీనాం తత్త్వేదోష్యః పౌర్వాపర్యవన్నిరూపణే హేతుహేతుమద్భావసి
సిలాభాత్ చైత్రపాకాదీనాం భుంక్త ఇత్యాదౌ పాకభోజనయోర్హేతుః పౌర్వాపర్యస్య సాకాంక్షత్వాత్ యద్యపి నలాభః పాక-

కృతౌ వర్తమానకాలాపేక్షయా అతీతత్వస్య ఘటోచ్చారణకృతౌ వర్తమానత్వాత్ తత్స్థలే పశబ్దేన బోధనాత్ తథాపి యద్వర్తమానకృతి చ తస్యాం తద్వర్త
మానకాలాపేక్షయా అతీతాయాం కృతిత్వస్య స్పష్టన్యాయ్యత్వమితి వాచ్యం ఏకత్ర తు మధ్యః పౌర్వాపర్యాభావ ఇతి మిశ్రాః హేతుహేతుమద్భావ ఇత్యపి
లాభః ॥ యత్తు నిరూపిత ఇత్యస్య వర్తమానార్థకలట్ప్రత్యయాంత ఏవ న శబ్దనిరూపణాం స్పృహాధీనతయోపస్థితిరితి మిశ్రైరుక్తం ॥ తత్
స్పష్టం ॥ అనంతరం వాచకానాం శబ్దానాం నైరూప్యమానశబ్దనిరూపణానాం యోః పౌర్వాపర్యరూపసంబంధిత్వ సంబంధిత్వయోర్బోధనాత్
యోగ్యాహేతుహేతుమద్భావసంభవేన వర్తమానకాలోత్తరకాలీనత్వరూపసంబంధిత్వబోధనస్యావశ్యకతయా వర్తమానా
ర్థకలట్ప్రత్యయాంతతాయాం అనుపయోగాత్ వర్తమానార్థకలట్ప్రత్యయాంతత్వం వినాపి తత్స్వప్రయుక్త్వా నిరాకాంక్షాచనాద్యుక్త్యా
హేతుహేతుమద్భావబోధాద్వర్తమానకాలఘటితసంబంధితాబోధనస్యావశ్యకతయా మిథో హేతుహేతుమద్భావబోధ
సంబంధిత్వాదపేక్షాయాం అసంభవాత్ ॥ హేతుహేతుమద్భావస్యాయం ద్యోతకోక్తిస్థలే ఘటశాబ్దధీవిషయః తదుపస్థాపకపదాభా
వాత్ తథాపి సంబంధిత్వ మతివ్యాప్తేరభిధానస్య హేతుహేతుమద్భావపరతాయాం పౌర్వాపర్యానుమానలబ్ధ

పు।౧।౪। ఏవాసా విత్యపోషః। తదేవాచక్షాదపి పదాల్లక్షణాయైవ వాతత్స్థాబ్దబోధః। యద్యపి నిరూపణయోః కార్యకారణభావో న సంగతిః। నిరూప్య ష్మంగాంః
యోరేవ తద్భావస్య తల్లక్షణోక్రాంతత్వాత్ ప్రకృతే తస్య బాధోపి ఉపమానమనిరూప్యాపి శబ్దనిరూపణసంభవాత్ ఏతేన నిరూపణ
2 యోః కార్యకారణభావస్య సంగతిత్వవిరహేపి క్రమనియామకాకాంక్షాయాం తత్వదర్శనమిత్యపి పరాస్తం। నిరూప్యయోరుపమాన
శబ్దయోశ్చ సిద్ధసాధ్యభావేన ప్రకృతేనుపస్థిత్యా న తయోః కాంఠాపిత్తుమద్భావో వ్యుత్పత్తిలభ్యస్తథాపి నిరూపణయోస్తదవధార
ణే సవిశేషణే హీతి న్యాయేన నిరూపణవిశేష్యయోర్లాభ ఇతి పూర్వాపరగ్రంథైకవాక్యతాప్రతిపత్తయే సంగత్యుక్తిరిత్యేకే
దర్శనం। యద్యపి ఫలద్వారా శబ్దప్రమాణస్య కారణతాపక్షే స్వరూపత్వంపి పదశక్తిగ్రహేత్వేనోపమితిరూపశాబ్దప్రమాక
రణం సవిశక్తిగ్రాహకోపమా స్వరూపతోవక తయదుపమానస్యాపి ప్రతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానస్యోపమితికరణత్వేన స్వరూప రామ
త్వాపత్తిదర్శనాచ్చ జ్ఞానాధీనతయా ప్రమాణయోరుపజీవ్యోపజీవకభావేన తన్నిరూపణయోః పౌర్వాపర్యనియతిః।
తథాపి తన్నిరూపణయోస్సంగతితాప్రయోజకతయా న క్షతిః। సంగతిప్రదర్శనప్రయోజనాంతరసత్వేన క్రమనియామకానాం
ఫలద్వారా

ప్రాంతే
క్షా యాప్తత్రప్రయోజనత్వవిరహేఽపి న దోషః। మిత్రాంత్వసాన్యనవిషయకప్రమిత్యుపజీవకతాయాః ప్రమిత్యంతరనిష్ఠాయాః ప్రమాణాంతరాభిధా
నప్రయోజకత్వం నిరపవాదం గవయో గవయపదవాచ్య ఇత్యుపమితేః తాదృశశాబ్దబోధానన్యనవిషయకత్వాభావే తదుపజీవకతాప్యే
శాబ్దప్రమితౌ స్వానన్యనవిషయకోపమిత్యుపజీవకత్వసత్త్వాత్ తాదృశోపమిత్యుపజీవకత్వం తదేశవాక్యార్థజ్ఞానస్య గవయత్వవిశి
ష్టావిషయకత్వేన నన్యనవిషయకత్వయోపమితౌ స్వానన్యనవిషయకశాబ్దప్రమిత్యనుపజీవకతాయాః వస్తుతో గోసాదృశ్యతావచ్ఛేదక
ధర్మావచ్ఛిన్నోపజీవకతానిరూపితముపజీవకత్వం ప్రమాణాంతరాభిధానప్రయోజకం శక్తిపరిచ్ఛిత్తిరేవోపమానఫలం న తు కార
ణానాం పరిచ్ఛిత్తిరపీత్యుపమానమాత్రస్యైవ తథోపజీవకతా అతదేశవాక్యార్థజ్ఞానస్య వ్యతిరిక్తశబ్దస్యోపమానోపమానోపజీవ్య
త్వమితి న కశ్చిద్దోష ఇత్యాహుః। సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తతయా నిరూపణం సప్రతిబన్ధతత్తద్బుద్ధప్రమాణానాం స్వేత
రభేదానుమాపకం లక్షణం మహాప్రయోగ ఇతి। ప్రయోగః ప్రచేతవాక్యాత్ ద్వైతు భూతం యదర్శనతత్త్వజ్ఞానప్రయో
జనమర్థజ్ఞానం తచ్ఛిష్యశిష్టేః ప్రమాణాని శబ్ద ఇతరేతరః। ప్రమాణాంశబ్దత్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం తాదృశజ్ఞానజన్యశబ్దత్వం

లక్షణానాం లక్ష్యతావచ్ఛేదక-శబ్దత్వానంతర్భావే ప్రత్యక్షాదావవ్యాప్తేః లక్షణే తదనంతర్భావే తాదృశశబ్దజ్ఞానజన్యసంస్కారాదావతివ్యా
ప్తేరుభయత్ర తదంతర్భావః। స చ శబ్దపదాంతరఘటనేన నిర్వాహ్యః। న తు కాకాక్షిన్యాయేన మధ్యస్థశబ్దపదస్యోభయత్ర సం
౮ బంధాత్। ఉద్దేశ్యవిధేయయోరుపస్థాపక-పదయోః పౌర్వాపర్యనైయత్యాకాంక్షాత్వేనోద్దేశ్యవిధేయభావప్రయోజకతయా ఏ
క-పదోపస్థాప్యస్య శబ్దత్వస్యోద్దేశ్యవిధేయకోట్యోః ప్రవేశాయోగాత్। న హి నాంల ఇత్యేతావన్మాత్రోక్తే క-త్వ వృక్షేత్యాపవాంత
రజాతివిశేషవ్యక్తేస్తాలభూమ్యాం వృక్షస్యైవ స్థితావపి పదాంతరాధ్యాహారం వినా శాంతో వృక్ష ఇత్యన్వయధీః। యత్ర కీ-దృశ-శబ్దః
ప్రమాణం శబ్ద ఇత్యాకాంక్షాయాం ప్రయోగహేతుభూతార్థతత్వజ్ఞానజన్య ఇత్యుత్తరమితి లక్షణాదిశి శబ్దపదాసత్వేఽపి తాదృశ
జ్ఞానజన్యశబ్దత్వరూపలక్షణాలాభః కోఽరసాత్మాస్యేతి ప్రశ్నే మధుర ఇత్యేతావన్మాత్రోత్తరతోఽపి మధురో రసోఽస్య ప్రతిబో
ధోత్పత్త్యా ప్రశ్నోత్తరభావస్థలే ప్రశ్నస్థపదార్థాన్వయితావచ్ఛేదక-విశిష్టే ఉత్తరప్రతిపాదితవిశేషరూపాన్వయస్య వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వా
దితి। తదపి న మనోజ్ఞం। ఉక్తస్థలే ప్రశ్నస్థపదస్యైవ తత్రానుషంగేణ ఇష్టోపదర్శితబోధస్యోత్పత్తేః అత్ర చ కర-శబ్దః ప్రమాణానాం

ఇతిప్రశ్నశ్రవణేన శబ్ద పదాంతరపూరణం స్యాత్ [illegible] వశేషేణ తాత్ । అన్యథా శబ్దః ప్రమాణమిత్యస్యాపి వైయర్థ్యప్రసంగాత్ । వస్తుత
స్తు బోద్ధృగుణానాం ఇత్యాదిత్రుటితగ్రన్థేషు కరణస్య తాత్పర్యాకాంక్షాబోధోపయుక్తా కాంక్షావిరహితవాక్యస్య వాకరణాయ ప్రమాణం మానస్య బోధక-
పదస్య శాబ్దప్రమారూపవిశేషపరత్వాయాం అవశ్యవాచ్యతయా శాబ్దప్రమాకరణాంతరరూపలక్షణేన తాం వక్ష్యే దర్శాంతే నిర్వాహో
న్నోక్తి రితిశబ్దపదాంతరపూరణే ద్వివిధైవ ప్రత్యక్షాదివ్యావృత్తిలక్షణేన తాం వక్ష్యే దర్శాభావాతివ్యాప్తిరితి । మిశ్రాస్తు ప్రయోగోపహిత
భూతతత్ప్రయోగసామగ్రీసహకృతత్వం భూంధాతోః ప్రాప్త్యర్థకతయా సహకారి సహకారిభావసంబంధరూపప్రా
ప్తేరేవాత్ర వివక్షితత్వాత్ ప్రయోగసామగ్రీసహకృతత్వస్య భూతాంతేనలాభః ఏవం చ ప్రయోగసామగ్రీజన్యత్వే సత్యర్థవత్త్వాజ్ఞా
నజన్యత్వం । పరిలక్షితలక్షణం ప్రయోగపదం శబ్దపరం । ప్రకృతివాక్యార్థాదివిశిష్టవైశిష్ట్యబోధాత్మకస్యశబ్దప్రాగభావప్రత్య
క్షస్యవిశేషణాంతా వక్ష్యే దర్శప్రకారకజ్ఞానసవిధయా వాక్యార్థజ్ఞానహేతుకస్యశబ్దప్రాగభావరూపవిషయజన్యస్య వారణాయ
ప్రాగభావముపేక్ష్య హేతుపదకృతసామగ్రీపర్యంతపరత్వం శబ్దసామగ్ర్యాః శబ్దాతిరిక్తహేతుత్వాత్ । నచార్థపదస్య స్వప్రతిపా

దళపరతాయాం ఆవశ్యకత్వేన ప్రాగభావప్రతియోగిత్వే నాతివ్యాప్త్యవకాశః పయఃకర్ణాంకసేకాదిరూపవాక్యార్థస్య తత్ర తత్పాదకత్వాభావాదితి వాచ్యం
తాదృశవాక్యార్థవిశిష్టవైశిష్ట్యబోధరూపస్య ప్రాగభావప్రతియోగిత్వస్య యోగ్యతాజ్ఞానవిధయా తాదృశవాక్యార్థవిషయకశాబ్దబోధ
౫ హేతుతావత్తాదృశవాక్యార్థే తజ్జన్యశాబ్దబోధవిషయత్వరూపతత్ప్రతిపాదకత్వస్యోక్తత్వాదితి వదంతి। తన్న సాధీయః। శబ్దత్వస్య
లక్షణేన వైశిష్ట్యే వైయర్థ్యాపత్తేః శబ్దసామగ్రీజన్యత్వపర్యాప్తనివేశస్యాతిప్రయోజనకత్వాత్। వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థజ్ఞానజ్ఞానసా
ప్రయోగిణః పరకీయవాక్యార్థజ్ఞానే చ్ఛాదిద్వారా వాక్యప్రయోగహేతుత్వాత్ పయసాంకలితాదియోగ్యవాక్యే వక్తృవాక్యార్థప్రమాజనక
తయా లక్షణసమన్వయః। అయోగ్యవాక్యార్థజ్ఞానస్య ప్రమాత్వాభావాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః। అథ సామాన్యతో వాక్యం ప్రతి వాక్యార్థజ్ఞాన
స్య హేతుతా న సంభవతి శుకాదివాక్యే వ్యభిచారాత్। న తాత్పర్యకవాక్యత్వస్య జన్యతావచ్ఛేదకత్వమపి నా వ్యభిచారనిర్వాహః —
విశిష్టవాక్యార్థజ్ఞానం జనాపి విశేషవిశేష్యవిశేషణయోర్జ్ఞానాన్తర్భావేన వృకత్తత్ర కారణత్వేన జ్ఞానం జ్ఞాతావిశిష్టబోధకవా
క్యప్రయోగసంభవాత్। వస్తుతో నిస్తాత్పర్యకశుకాదివాక్యేఽపి వాక్యార్థబుబోధయిషాధీనవాక్యస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానాఘటిత

సామగ్రీతదుత్పత్తిసంభవాదబాధితార్థజ్ఞానమప్యర్థాత్సిద్ధమేవ। ఏవంచ-మోక్షస్య వర్ణాశ్రమసముదాయపర్యాప్తత్వాంగీకారాదివిషయిత్వస్య కేవలాదపిప్రత్యక్షాన్నోత్పత్తి
రితివాచ్యం తస్యాలౌకికరూపతాపత్తేః దర్శితత్వమసంభవదుక్తికం। ఏతేనయోగరూఢ్యైవ సర్వత్ర పరమేశ్వరీయవాక్యార్థజ్ఞానసమాదాయవ్యభిచారోపపాదే
నేపి నిరస్తః। ఇతి పిన్యాద్భూయాద్వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానసంవాదకప్రకారేణ తథాపి తస్యోత్పత్తియోగ్యత్వమనపవాదమేవ తథాచ లక్షణాంతరస్యాపి దసంభ
యోగ్యపరతావ్యాసానుపపత్తిః। వస్తుత ఉపాదానప్రత్యక్షవిధయా హేతుభూత భగవదావాక్యార్థజ్ఞానస్యోత్పత్త్యా మాదాయైవ సంవాదకత్వ ప్రకారావాక్యభ్రమ
సంవాదివాక్యాంతరేపి లక్షణసమన్వయః। నచైవం తత్త్వపదవైయర్థ్యం। విప్రలంభకత్వాదివాక్యేష్వపి తద్వాక్యార్థజ్ఞానసంయోగయుక్త్యా ప్రకారేణ
అప్రవిష్ట తద్భగవతః ప్రకటితవాక్యార్థజ్ఞానాభావాదతివ్యాప్తిప్రసక్తేరితివాచ్యం। ఉపాస్యత్వస్య ప్రవేశవిశేషితాపాదకముద్రయా వాక్యార్థభ్రమహేతుక-
విసంవాదివాక్యేష్వతివ్యాప్తివారణాయ తత్త్వపదస్యావశ్యకత్వాత్। విప్రలంభకత్వాదివాక్యేష్వపి తత్తత్పదార్థాంతరవాక్యార్థతత్త్వజ్ఞా
నజన్యత్వమాదాయాతివ్యాప్తివారణాయ ప్రయోగహేతుభూతేతి। ప్రతారకపదేషు ప్రతారకాభావాంతరవాక్యేషు చ తత్తదర్థతత్త్వజ్ఞా
నజన్యతయా తత్త్వముపాదాయాతివ్యాప్తిసంవాదివాక్యస్యాలంకారతత్త్వజ్ఞానజన్యత్వేపి కస్యచిదపి పదార్థజ్ఞానస్యాంతరవాక్యార్థజ్ఞాన

సర్వాం లక్షణతావత్పదసముదాయాపేక్షితతయా నాతివ్యాప్తిః యద్యపి తత్తత్పదార్థమవాంతరవాక్యార్థం వావగాహమానస్యాఖగవద్వా
నసత్త్వసముదాయాలంబనరూపజ్ఞానస్యప్రమాయాశ్చతావత్పదసముదాయరూపవిసంవాదివాక్యాపేక్షితతయాఽతివ్యాప్తివారణాయ మన్వశక్యమే
౭ వతథాప్రమాస్వరూపయోగ్యమాత్రస్య లక్షణత్వే వహ్నినా సించతీత్యాదినిఖిలవాక్యస్యైవాబాధితలక్షణార్థగోచరప్రమాస్వరూపయో
గ్యత్వేన లక్షణతయా ప్రయోగప్రాప్తేస్తు భూతతాదివిశేషణావ్యావృత్త్యభావాద్వైయర్థ్యం। తద్ధర్మిణి తద్ధర్మావగాహిప్రమాజన్యః శబ్ద
స్తత్తద్ధర్మిణాం తద్ధర్మవత్త్వప్రమాణామితి విషయవిశేషనియంత్రితప్రమాణాం లక్షణాం పరత్వేఽపి భూతాంతవిశేషణానర్థక్యం పదార్థ
తత్త్వబాధ్యానజన్యత్వస్య విసంవాదివాక్యసాధారణ్యాదపి సకాదిధర్మికవహ్నికరణకత్వాదిప్రమాయా అప్రసిద్ధ్యా విసంవాదివాక్య
తత్తద్ధర్మిణాం బాధితతత్తద్ధర్మాంశే ప్రమాణాంతరాప్రసక్తేః। తథాహ్యాపి తాదృశవిశేష్యవిశేషణానియంత్రితలక్షణానాం ఖాంయఖూంతాంతం। వస్తుతో రావః
ఘటః కర్మత్వమానయనం కృతిరిత్యాదిస్వరూపయోగ్యనిరాకాంక్షవాక్యస్య ఘటకర్మకానయనాదిరూపవిషయే ప్రామాణ్యవార
ణాయ ఫలోపహితమాత్రస్య లక్షణత్వే ఫలానుపధాయకసాకాంక్షయోగ్యవాక్యేఽతివ్యాప్తివారణాయ స్వయత్రయత్ప్రతిపత్తేరౌ

గతిమపధాయకం వా తత్ర ప్రమాణత్వస్య తత్పర్యాంతమవశ్యం వక్తవ్యం। తల్లాభాయైవ ఉభయాంతాంతమర్థవిశేషణం। ప్రకృతే తత్ప్రయోగరూపహేతౌ
రూప్యభావాతః ప్రాప్త ఇతి వ్యభిచారాదిత్యర్థః స్వలక్షణఘటితపలాభాదర్థపదస్య విశిష్య తత్తదర్థపరతా వక్త్రా ప్రయోగమేన తత్తదుక్తార్థలాభాత్ అథవా ప్ర
యోగహేతుభూతతత్వం ప్రయోగహేతురూపస్య తత్త్వం ఖల్వర్థత్వం స్వజన్యజ్ఞానసమానవిషయకత్వపర్యవసితం తాదృశజ్ఞానజనకవిశేష
ణం। తావతాపి సప్తమ్యర్థ ధర్మిణో యత్ప్రతిపాదకం తత్ప్రమాణజన్యత్వం నిరాకాంక్షాదివాక్యవృత్తం లక్షణార్థః। అథోపాదానత్వేన శాబ్దప్ర
మాణే ప్రామాణ్యం ప్రతి స్వరూపయోగ్యతయా ప్రమాస్వరూపయోగ్యమాత్రస్య లక్షితేవ అర్థస్య ప్రతిపాదకత్వవిశేషణం దానమయుక్తం। నచ ధ్వనిత్వే(?)
త్మక శబ్దాదౌ రణాయ తదావశ్యకత్వమిత్యర్థే శబ్దత్వస్థలే కారణత్వం నివేశ్యమితి తదాచరణే జాత్యాదివర్ణానాత్వజాతే స్వారస్యాదిజాతి వదప్రామా
ణికత్వయా శబ్దత్వనైవ శాబ్దప్రమాం ప్రమాణహేతుతయా భావనేరపి లక్షితా జాత్యాదీతి చేన్న ఘటః కర్తృత్వమిత్యాదినిరాకాంక్షవాక్య
పలి శబ్దత్వరూపేణ ఘటకర్తృత్వాదివిషయకప్రమాస్వరూపయోగ్యతే విశిష్టప్రమాత్వనియతధర్మావచ్ఛిన్న తత్తదర్థవిషయకప్రమాం ప్రతి
కారణతా స్వరూపస్వరూపయోగ్యతాయాం తత్తదర్థనియంత్రిత ప్రమాలక్షణాం లక్షితాయాం ఏతద్ ఘటః కర్తృత్వమిత్యాదావ

క్తాతివ్యాప్తేః అర్థక్షప్రతిపాదకత్వవిశేషణదానమంతరేణ దురావారత్వాపత్తేః నహి ఘటః కర్తృత్వమిత్యాదివాక్యస్య ప్రమాత్వనియతకర్తృత్వాదివిషయక-
ఘటాదిప్రకారకశాబ్దబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నప్రతి స్వరూపయోగ్యతా తత్తదర్థానుభావకపరస్పరసాకాంక్షత్వే తత్తదర్థోపస్థాపకపదత్వేనైవ స్వరూ-
౮ పయోగ్యత్వాదితి తాదృశవాక్యస్యైలక్షణత్వాత్। నచ తత్ర ఘటాదిప్రకారత్వం పదతావదిరూపేణాకాంక్షా ప్రమాబాధితాబాధితత్వాత్ తత్తదా-
కాంక్షావిషయబోధనేతత్వేనైవ తత్తదర్థవిషయకశాబ్దబోధయోగ్యతా నతు తాదృశాకాంక్షావత్త్వేనైవేతి నిరాకాంక్షశ్రోత్రవాక్యస్యాపి
స్వరూపయోగ్యత్వమవ్యాహతమేవేతి వాచ్యం తాదృశరూపేణ హేతుత్వేపి ఆకాంక్షాప్రమావిషయతాదృశవాక్యవృత్తిత్వేన స్వరూపా-
యోగ్యత్వస్య దురావారత్వాత్। ప్రయోగో హేతుభూతో యః సంసర్గతత్త్వజ్ఞానేనేతి సమానాధికరణం శాబ్దప్రమాపరత్వేన వాక్యస్య
తిబహువ్రీహిలింతరావలంబనాం శాబ్దప్రమాకరణత్వం సముదితలక్షణం వాక్యార్థప్రతీత్యాదిప్రమాణాతివ్యాప్తివారణాయ శాబ్దత్వం ఊఘ
ప్రమావిశేషణంతయోపాత్తం శబ్దపదఘటితలక్షణఘటకశబ్దపదం బోధకం లక్షణఘటకవాక్యపదస్య శబ్దప్రమాణత్వం శబ్దప్రమాణాపేక్షయావి-
షయత్వం నతు శాబ్దప్రమాకరణత్వమాత్రం నలక్షణం లక్షణఘటకవాక్యపదయోః అథ పదఘటితపి వర్ణానయంతి యథాశ్రుతం తాదృశజ్ఞాన

జనకశబ్దత్వరూపం లక్షణం జ్ఞాయమానశబ్దస్య కరణతాభిప్రాయేణ అతీతానాగతశబ్దజ్ఞానాదపి ప్రమోత్పత్త్యా శబ్దజ్ఞానస్యైవ కరణత్వ
మితి స్వమతే తు శబ్దజ్ఞానత్వం లక్షణమూహ్యం। ప్రత్యక్షమాత్రప్రామాణ్యవాదినశ్చార్వాకస్యానుమానఖండనవదేవ నిరాకర్తవ్యత్వాత్తం
ప్రతి ప్రత్యక్షానుమానోభయప్రామాణ్యవాదినం సాంఖ్యంగతం నిరాకర్తుం తన్మతేన శంకతే నన్వితి। శబ్దస్తజ్జ్ఞానం వా న ప్రమాణం న ప్రమా
ణాం వ్యవహారవిషయ ఇత్యర్థః। ప్రమితికరణత్వాభావస్య సాధ్యత్వే తథాపి కరణవిశేషప్రమాణానామితరేతరానుగ్రంథేన ప్రమాకర
ణం తత్వస్య ప్రమాణవ్యవహారవిషయతావచ్ఛేదకత్వమభిధాయ ప్రమారూపఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నత్వాత్మకప్రమాకరణత్వా
భావస్య హేతుత్వాభిధానవిరోధాత్తయోరప్రమాయోగవ్యవచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టప్రమాకరణత్వాభావస్సాధ్యః తాదృశవిశేష
ణం మాత్రస్యాభావో హేతురిత్యుక్తే తదా సాధ్యవిశేషవిరహేణ యథాశ్రుతేఽస్యాపి సంగతిః। నను విశిష్టప్రమాకరణత్వా
భావస్య సాధ్యత్వే సాధ్యవిశేషస్యోక్తరీత్యా పరిహారేఽపి కరణవిశేషణ ఇత్యాదినా ప్రమాకరణత్వవిశిష్ట ఇత్యస్య ప్రమాణపదార్థత్వా
భిధానస్యానుపయోగిత్వాదురావరం ప్రమాణపదార్థత్వాభావస్య సాధ్యత్వే చ ప్రమారూపఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నత్వరూపప్రమా

కరణాంతవస్తుప్రమాణపదార్థతానవచ్ఛేదకత్వాత్ తదభావవత్ప్రమాణపదార్థతాభావసంజ్ఞకతాయాం అప్రయోజకత్వేనానిరా
సాత్ తాదృశప్రమాకరణాంతవస్తుప్రమాణపదార్థతావచ్ఛేదకతాభిధానసంగతేరితి వాచ్యం। ఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదస్యాభావరూపసాధ్య
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకప్రవేశ్యత్వే ఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదాభావరూపహేతోః స్వాద్యశ్చసాధ్యావ్యాప్యత్వాప్రసక్తావప్యప్రయోజకత్వ
శంకాతాదవస్థ్యాత్ । ఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదమంతర్భావ్య కరణవిశేషః ప్రమాణమిత్యాదినా సాధ్యస్థప్రమాణపదార్థవివరణాత్ ।
స్వాభిమతైవ తద్గ్రంథసంగతేః శబ్దస్యావిషయతయా స్వప్రత్యక్షకరణత్వవిరహాచ్ఛ్రోత్రం బాధాదిః శబ్దప్రత్యక్షాతిరిక్తప్రమాయాః సా
ధ్యాదిషు ఉక్తత్వాత్ వ్యవహారేషు కుత్ర సాధ్యవృత్తేఽపి శబ్దప్రత్యక్షాతిరిక్తప్రమాణవ్యవహారో న వృత్తేర్నియః ఉక్తకరణావిశేషణమితి । ప్రమా
యాః కరణమిత్యర్థః । ప్రమాణం । ప్రమాణపదార్థః । అతో నోద్దేశ్యవిధేయయోరేకరూపేణోపస్థిత్యా నన్వయః । కరణం । కరణ
పదార్థః । యస్మిన్ సతీతి యదధికరణే ఉత్కృష్టేనోపహితో ఉత్కృష్టేనోత్సవసమానాధికరణం ఫలాయోగో నాస్తి తత్కారణమిత్యర్థః । సా
మానాధికరణ్యం చ కారణతావచ్ఛేదకసంబంధేన స్వాధికరణనిరూపితావచ్ఛేదకసంబంధేన వృత్తిః అయోగో నానువృత్తిః న చ శబ్దేతద్వ్యా

నైవాసతి తదగ్రిమక్షణే ప్రమాంభవతీత్యవనియమే నోక్తదలితే తత్సత్త్వే అపి సహకారివిలంబేన వ్యాపారవిలంబేన తద్విలంబాదితి భావః। ఇతి వాక్యస్య

జ్ఞాతార్థాదిభవదీయవాక్యస్య ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యయోరవిశేషాత్ ఇతి ప్రామాణ్యే శబ్దస్య ప్రామాణ్యసాధనానుపపత్తిః ప్రామాణ్యాభా

వే భవతాం తాదృశశబ్దప్రయోగానుపపత్తిః పరస్య శబ్దే అప్రామాణ్యవిషయకే ప్రమేయత్వే తల్లక్షణమేవ తాదృశవాక్యప్రయోగాత్ తాదృశవా

క్యస్య ప్రామాణ్యే పరకీయతాదృశప్రమారూపేష్టసాధనత్వజ్ఞానాసంభవాత్ న హి శబ్దేన స్వజ్ఞాతార్థప్రామాణ్యప్రమాయాం అజననేపి ప

రంపరయానుమితౌ తస్యాః తత్ప్రమాజననసంభవః నాప్యయస్యైవ తదఘటితత్వాత్ శబ్దస్య వాక్యార్థప్రమాం ప్రత్యనుమిత్యుపయోగిత్వవి

తి భావః నాప్యయస్య తద్ఘటితవాక్యస్య వాక్యార్థబోధాజనకత్వేపి ప్రతీత్యపదార్థోపస్థితేః సంసర్గాగ్రహమూలకవాక్యత్వే

త్తి రస్య విషయవిశిష్టార్థగోచరమానసధీ దాపాద్యత్వే శాబ్దమితి నిరాకృతే వ్యక్తే తమేవేతి న విచారవాక్యఘటిత ఇతి సమాధే

త్తే అస్యాప్రామాణ్యేపిహితి। అస్య శబ్దో న ప్రామాణ్యమితి వాక్యస్యాప్రామాణ్యేపి సంస్కారత్రయోత్పత్తౌ భావాభావే ఏతదుత్థాపకప్ర

మాణాదిసంవాదాత్తదపరయాంతఃపురావస్తుస్యానుమితేరర్థార్థతావత్ ఏతదుత్థాపకప్రమాణాదిసంవాదాదితి [illegible] ర్థః తాత్రాహుమాదే

మనుమితిరేవ। కేచిత్తు మానం మానసమితి। తథాచ బహిరావర్త మతేనాప్యేతత్ప్రయోజకం సంగతిః అనుమానఖండే ఏతాదృశశంకాయా అనిరాకరణాత్। అను మూం. గాం. టాం.
పస్థాప్యానమితి వృత్త్యత్ర్యమానసబ్దానమేవ తదర్థ ఇతి వర్ణయంతి। తన్నిరసంస్యతి। అస్త్విత్యాది భ్యామనుమితావప్యాదేన శబ్దానుమానయోరపి ప్రమాకర
౧౮ ణత్వమపేయతే అపితు తత్రాపి మానాంతరగ్రహణాత్ప్రమాణాంతరం తతశ్చాగత్యా తదపవాదే సాంప్రత్యమానాంతరం తదనియంతృత్వం న సంభవతి సకలస
హకారిసముపహితే వ్యాపారవిశిష్టే హస్తే రుక్తం హేంతోరం శబ్దాదికారిత్వాసమాధత్తే అతాం క్తిం। అతాం క్తాది ముతపుత్రతాం క్తాచ్ఛబ్దా
నాదిరూపసహకారిసముపహితస్య ప్రమాణత్వేన ప్రమోపధానప్రయోజకత్వేన తత్తత్తదాదృశస్యశబ్దస్యత్రిస్వశబ్దానస్యా
సత్వే ప్రమోత్పత్తేరావశ్యకత్వాదితి। నను పక్షాంకాచ్ఛబ్దానాది విశిష్టశబ్దాదివ్యాపారాధికరణాత్ క్షణానంతరక్షణే ఫలోత్పత్తేరావశ్య
కత్వేపియదవ్యక్తేః కరణత్వమభిమతం సహకార్యాంతరశూన్యాయాస్తస్యాస్తద్వ్యాపారస్యాధికరణాత్ క్షణానంతరక్షణే ఫలా రావు
నుత్పత్తేర్నైవాధికరణాత్ క్షణోవ్యవహితోత్తరకాలత్వవ్యాపకత్వఫలోత్పత్తికత్వరూపఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదకత్వరూపమేవ తదితి
ఆహ అతఏవేతి। యత్పూర్వక్షణే సహకారిసమవధానం తదా ఫలానుపధాయకత్వస్యాప్రత్యక్షోపధాయకత్వాదివ్యక్తేః

భిదాద్యుపధాయకత్వాస్యాదివల్లక్షిత్సంస్కారణాంతయాకరణాత్వావిరోధాదితల్లక్షః తథాచాయమాశయః నిరుక్తరూపఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదో
నకారణతాఘటకః అపితుయావత్ఫలంకారిసమవహితత్వవ్యాపారాధికరణక్షణావ్యవహితోత్తరత్వవ్యాపకఫలోత్పత్తికత్వరూప
ఏవ అన్యథా ఇంద్రియాదేరప్యకరణత్వాపత్తేః యదిచసంగతమేతత్ సమ్మాత్రసన్నికృష్టక్షణే తయా ఫలోపధాయకత్వంచక్షురాదేః స్వవ్యాపార
సవ్యాపారాసత్వదశాయాం సత్వాత్ ఫలోత్పత్తినియతస్వాధికరణక్షణావ్యవహితోత్తరక్షణాలకత్వమవ్యాహతం తదా తేషాం శబ్దాదేరపి తథాత్వా
న్నకర్తృత్వం కరణత్వమితి సమాసంపాదిరితి నిరుక్తఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదస్యకర్త్రాదికారకసాధారణత్వేపి నక్షతిః ఉపధేయసంకరేప్యు
పాధిభేదేన కరణాదికారకభేదాత్। నచైవం కారణత్వమేవ కరణత్వమస్తు కిం ఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదేనేతి వాచ్యం। ఇంద్రియత్వాదినా చక్షు
రాదేస్త్వాచాదిస్వరూపయోగ్యత్వేపి చక్షుష్ట్వాదినా తత్తాదృశప్రయోగాత్। అత ఏవ మణి ఫలోపధాయకత్వమేవ కరణత్వమస్తు కిం
ఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదానుసరణేన ఫలోపధాయకమాత్ర ఏవ ఫలాయోగవ్యవచ్ఛేదసత్వాదితి చేత్ తత్వం। తాదృశపరామర్శ ఏవ ఫలా
యోగవ్యవచ్ఛిన్నం కారణం ముఖ్యమిత్యత్ర వస్తుతస్తు కర్త్రాద్యపేక్షయా వ్యవహారః కారకాంతరవ్యాపారావ్యవధానేన ఫలనిష్పాదకత్వం
వ్యావృత్తం

ఘటాయోగవ్యవచ్ఛిన్నకారణత్వం అతఏవపురుషేణాభినత్తి కుఠారఇత్యాదయోనప్రయోగాః హస్తవ్యాపారస్య కుఠారాదేరప్యత్రకరణత్వం తత్రహస్తే
నభినత్తీత్యాదయః ప్రయోగాస్తు న ముఖ్యా ఇత్యవధేయం। శబ్దస్యానుమానాంతర్భావవాదివైశేషికం ప్రత్యవతిష్ఠతే తత్రశాబ్దేతి శబ్దస్యప్ర
౧౦ మాణాంతత్వేపినాశాబ్దవిషయకప్రత్యక్షభిన్నాయాం సుమితౌ శబ్దప్రమితిస్తత్కరణమిత్యర్థః న ప్రమాణాంతరమిత్యస్యానుమానభిన్న
మితినార్థః। జ్ఞాయమానలింగస్యకరణతామతే అనుమానభేదాప్రసిద్ధేః అనుమానతాదాత్మ్యస్యసాధ్యత్వేపి సిద్ధసాధనంవాత్రాయ
మతేపి శబ్దస్యలింగత్వేన బాధాదుక్తసాధ్యతత్వే సాధకాభావాదితి హేతురూపహ్యః। న చాకాంక్షాదిమత్త్వే తద్వ్యయోపస్థాపితయోః పదార్థ
యోః పూర్వాపరీభూతపరస్పరసంసర్గజ్ఞానస్యాన్యథానుపపత్త్యా శబ్దస్య ప్రమాణాంతరత్వాసిద్ధిరితి తత ఆహ పదార్థసంసర్గస్యేతి। ఏతే
నమాలోక్తసాధ్యే అనుమానాదేవసిద్ధేరిత్యస్యాహేతోః నక్షైయ ఇశేర నాన్యపేక్షత్తితిః। మిశ్రాస్తు। న మానాంతరమిత్యత్ర శాబ్దప్రమాణాం
తర్గతమిత్యర్థః। తత్వంచోభయవాదిసిద్ధస్వకరణకప్రమాసామాన్యకత్వం అత్రైవసాధ్యేహేతుః పదార్థసంసర్గస్యేత్యాదిః తదర్థజ్ఞా
నుమానమాత్రసిద్ధార్థకత్వాదితి। అనుమితిసామగ్రీభిన్నస్వకరణకప్రత్యక్షాన్యప్రమితిసామాన్యకత్వాదితియావత్। అథవా

సమానత్వేనైవ సంసర్గసాధకత్వాదితి చేన్నః స్వనిష్ఠప్రత్యాసత్త్యా స్వప్రమితికరణాంతర్గతత్వవ్యాపకానుమితికరణాంతర్గతత్వాదితి యావత్
అఖండాభావఘటకతయా నవ్యోక్తాభావావారకప్రత్యక్షాస్యైతద్విశేషణవైయర్థ్యమితి వర్ణయంతి తచ్చింత్యం తాదృశహేతోర్వ్యా నైయాయి
యుక్తాసిద్ధత్వాత్ । యదపి స్వప్రమాణాంతరత్వే సాధకాభావేఽపి స్వప్రమాణాంతరత్వాదేరసిద్ధత్వాత్తథాపి సాధకమప్యస్తి తదభావాపి
ధ్యుపన్యాసేన బాధినిరోధాంశకత్వ ఇతి న దోషః । ననుగామకభూత్యజాతాదివాంశకత్వావచ్ఛిన్నం యత్ర వర్తతే తత్ర మాతత్వభావావచ్ఛిన్నాదిపదార్థగో
చర్త్వతాదిపదార్థసంసర్గస్తత్ర తత్సంసర్గవ్యాప్యధర్మాంతరవత్త్వావచ్ఛిన్నమంతరేణానానుమాతుం శక్యత ఇతి తాదృశధర్మాంతరావచ్ఛిన్నసత్త్వప్ర
తాదృశవాక్యావచ్ఛిన్నం వినాపి సంసర్గసిద్ధిస్సంభవతీతి వాక్యావచ్ఛిన్నమకించిత్కరమితి వాక్యార్థావచ్ఛిన్నస్య వాక్యావచ్ఛిన్నాన్వయవ్యతిరేకానను
విధానమనుభవసిద్ధం శబ్దస్య ప్రమాణాంతరత్వమంతరేణ నోపపద్యతే । న చ సాధ్యవ్యాప్త్యవచ్ఛిన్నసంపాదకత్వేనాపి సంనికర్షపూర్ణవాక్య
స్యానుమానోపయోగ ఇతి వాచ్యం । ఆకాంక్షాదిరహితపదసమూహే జన్మనాపి సాధ్యవ్యాప్తిసంభవేనాకాంక్షాదిమత్పదసమూ
హాదిరూపవాక్యావచ్ఛిన్నానాం స్వయవ్యతిరేకానువిధానానుపపత్తేః దుర్వారత్వాదిత్యాశంక్య శ్రోతురేకపదార్థేఽపరపదార్థసంసర్గానుమా

పదస్యాకాంక్షాదిమద్వాక్యజ్ఞానసాపేక్షగ్రహణస్య లింగస్య నియమతోఽజ్ఞానసంభవతీతి వాక్యవిశేషే ఆకాంక్షాదిషు సత్త్వేనైతద్విశేషత్వేన హేతు
నాం వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వానుమానమేవ వాక్యార్థప్రతీతేరనుగ్రాహకం నోపగంతవ్యం। అతశ్చాకాంక్షాదిమత్త్వేన వాక్యజ్ఞానమను
౧౩ మానోపయోగి వాక్యార్థజ్ఞానోపహరత్వసిద్ధావేవ వాక్యార్థసిద్ధిరిత్యుపహంతవ్యా హీతి। ప్రాచీనవాక్యస్థలే వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానానుమా
నేన వాక్యార్థసిద్ధ్యుపగృహీతగ్రాహితయా తదేవ ప్రమాణం వేదాస్తు ప్రమాణాన్యేవేతి మీమాంసకా ఉపగచ్ఛంతి తన్నిరాకరణే తస్య తస్య
విశేషం దర్శయితుం వైదికవాక్యస్యాపి వక్తృతయా నిర్దిశతి వైదికేతి। ఏవం చ మీమాంసకమతే వేదస్యాపౌరుషేయతయా తత్ర వక్తృజ్ఞానా
నుమానాసంభవేన వేదస్య ప్రమాణాంతరతా ఏతన్మతే తు తత్రాపి వక్తృభగవతో వాక్యార్థజ్ఞానానుమానేన వాక్యార్థసిద్ధిసంభవా
ద్వేదస్యాపి న ప్రమాణాంతరత్వమితి విశేషో లభ్యత ఇత్యాహుః। స్వతాత్పర్యవిషయయోః స్మృతయోః పరస్పరాకాంక్షాదిమత్పదద్వయస్మా ౨౦౪
రితార్థయోః పరస్పరసంసర్గస్య జ్ఞానపూర్వకత్వానుమానాత్సోఽర్థః। గామభ్యాజేత్యాదివాక్యే తద్ఘటకయోః పరస్పరాకాంక్షాదిమ[illegible]పదవృత్తి
యోః పదాదికం తత్తదర్థయోర్మిథః సంసర్గస్యాధారాధేయభావాదేర్జ్ఞానపూర్వకత్వసాధ్యమభిమతమి[illegible]ః అతాత్పర్యవిషయో

భూతస్యాగోచరత్వాదెరెకకాలీనత్వాదిసంసర్గసత్వాభ్యుచ్చనత్వాత్తద్బోధేత్తుకారణకారణా విషయవిషయిభావాదిసంబన్ధస్యైవకల్పత్వాత్తాత్పర్య
అపరస్యాపేక్షారూపారణాయస్యతాత్పర్యవిషయత్వంసంసర్గవిశేషణానాంచతాత్పర్యవిషయసంసర్గాదిఘటకపితాత్పర్యవిషయత్వనిష్ఠాభాంధనా
భావాదభిమతసిద్ధేః కింతాత్పర్యవిషయత్వవిశేషణస్యైతి వాచ్యంనాశ్రయమతేతాత్పర్యవిషయసంసర్గసిద్ధేః శబ్దాదమత్వత్వాత్తత్రామా
యతాదృశవిశేషణయోః పదానాం తాత్పర్యవిషయత్వాభావతక్షన్యాభాఘవిషయత్వేనప్రతిపాదకత్వాద్విషయత్వంనాశ్రయమతేతా
త్పర్యవిషయస్యాప్రకృతవాక్యస్థపదస్మారితార్థసంసర్గస్యాబాధప్రకృతానుమానాదపితాదృశసంసర్గసిద్ధివారణాయస్యఘటకపదస్మా
రితార్థసంసర్గస్యాబాధప్రకృతానుమానాదపితాదృశసంసర్గసిద్ధివారణాయస్యఘటకపదస్మారితార్థప్రతియోగికత్వంసంసర్గవిశే
షణం।ప్రకృతవాక్యస్థయోరపియయోః పదయోర్నాకాంక్షా ఆసత్తిర్వా తత్తత్పదద్వయార్థయోరపితాత్పర్యవిషయసంసర్గస్యాసిద్ధ్యాతత్సిద్ధి
వారణాయపరస్పరాకాంక్షాదిమత్వా పదవిశేషణం।నచప్రకృతవాక్యఘటకగవాదిపదయోర్మిథస్సాకాంక్షయోరపిఘటితయోరాధా
రాధేయభావరూపాకాంక్షానిరూపకసంబన్ధ ఏవాశ్రయమతే భాసతే నతు తాత్పర్యవిషయోపితత్త్వదాకాంక్షాయాఅనిరూపకత్వ

కాంక్షితత్వాదిసంసర్గ ఇతి వైశేషికమతే ఆకాంక్షానుమానాత్పృథక్ తదజ్ఞానే నిర్వాహ ఇతి వాచ్యం। స్వఘటితపదద్వయాకాంక్షానిరూపకత్వస్య
సంసర్గవిశేషణాంతరయోపపత్తేః వస్తుతో యత్సంసర్గనిరూపితే పరస్పరాకాంక్షాదిమత్త్వద్వ తద్ద్వయఘటితం యద్వాక్యం తత్ర తత్పదద్వయార్థద్వ
౧౨ యోర్నిత్యసంబంధసంసర్గజ్ఞానపూర్వకమితి సామాన్యవ్యాప్త్యాదరాంఘ్రాదేశ్చ కాంక్షాదిమత్త్వం న ప్రవేశనీయం హేతుస్తథా యత్త్వవిషయ యద్ఘటితత్వం
త్వం పక్షధర్మతాజ్ఞానసంసాధ్యస్తత్త్వవిషయతద్ఘటితసాధ్యస్యైవ పక్షధర్మతాజ్ఞానబలేన సామాన్యముఖవ్యాప్తిత్వసిద్ధిర్నియమాంతరం
యోః పదయోర్నాకాంక్షాదిమత్తయోర్హేతుత్వఘటితయోర్వ్యాప్తిప్రసంగానవకాశాత్ ఏవం స్వఘటితత్వమపి న సాధ్యసత్త్వపదవిశే
షణం చేయం స్వస్మింత్స్వఘటితపదద్వయఘటితత్వరూపహేతుత్వప్రవేశే న హేతుస్వయత్త్వదేనతదుపాదానాసంభవాదుక్తాతిప్రసంగాన గంభా
వకాశాత్। ఏవం చ సతి యద్వ్యతిసాధ్యతాత్వర్థనివేశనమప్యఫలం తదప్రవేశే పి హేత్వంతత్వరూపనివేశనావశ్యకత్వే తయోః యత్సంసర్గపరపద గామ
ద్వయఘటితం యద్వాక్యం తత్ర తత్సంసర్గజ్ఞానపూర్వకమితి సామాన్యవ్యాప్తౌ పక్షధర్మతాబలాత్తాత్పర్యవిషయసంసర్గమాత్రసిద్ధి
సంభవాత్ తథాపి పక్షధర్మతాబలాత్తాత్పర్యవిషయయోర్యత్సంసర్గస్తజ్జ్ఞానపూర్వకత్వమేవ సిద్ధ్యతీతి ప్రదర్శనార్థమేవ సంసర్గే మూల

శ్రుతస్తాత్పర్యవిషయత్వోపపత్తిర్నసంగతం తత్సర్వసాధ్యప్రసూతకశతవాంతదిత్యప్రుతమితినవిరోధః అర్థయోరుపస్థిత్యాపదస్మారితత్వేనాఖండార్థపదం తేనసమ
మవాయాదీనాంసంబంధేనపదస్మారితస్యైకాంశే దీపసంసర్గస్యతాత్పర్యవిషయత్వేపి నసిద్ధిః తత్పదస్మారితార్థతత్పదతాత్పర్యమపినివేశ్యం। అస్తు
ఘటంగామభ్యాజేత్యాదౌ గోపదార్థసంసర్గత్వాదీనాం యత్ర గవాదిపదస్మారితపృథివ్యాదిసంబంధస్యాపివాక్యతాత్పర్యవిషయతాంగవాదిప
దతాత్పర్యం విశేషతః పశ్చాద్విశేషణాదావేవ తత్రపృథివ్యాదిసంసర్గసిద్ధిప్రసంగాత్ ధూమపదాద్ధూమజ్ఞానేనానుమానాద్వహ్నిధీర్భవతీ ప్రతీ
తేరభిసంధాయ యత్ర ధూమోవ్యాప్తివాక్యముచ్చారితం తత్ర తద్ధూమపదజన్యజ్ఞానాయాం వహ్నేః స్మారితత్వేపి నపునర్ధూమవహ్నిసంసర్గధీః
స్వజన్యబోధవిషయత్వప్రకారకేచ్ఛారూపస్వతాత్పర్యనివేశాత్ ఉక్తతాత్పర్యేపి వహ్నిబోధాంశే ధూమపదప్రయోజ్యత్వస్యాసత్త్వే
వహ్నాంశవహ్నేస్తద్విషయత్వేపి అతిప్రసంగవిరహాత్। అథ పదార్థసంసర్గబోధతాత్పర్యవిషయత్వవిశేషణాంప్రవేశేపి యత్రాపి సర్వము
బార్థకేపతావప్యజనరూపదాతవత్స్యవిషయితారూపసంసర్గలక్షణార్థసంయోగాదిరూపవాక్యార్థతత్సత్వానుకూలతారూప
సంసర్గతాత్పర్యం తత్ర కృతావప్యజనస్యానుకూలతాసంబంధేన కృతిమద్వ్యక్తి అభ్యాజనకృత్యాః పదార్థయోరనుకూలతా

శ్లో॰గా॰౩౭॰ సంసర్గస్యతాత్పర్యవిషయత్వాత్ న చ తత్ర కృతినిష్ఠానుకూలత్వస్య తాత్పర్యావిషయత్వాన్న తత్సిద్ధిరితి వాచ్యం। అనుకూలతాసంసర్గస్య విషయీభూతానాం
(స్వకార్యాణాం) భవతి ఇత్యభిప్రాయేణ సామాన్యతః కృతినిష్ఠానుకూలతాయా అపి భానాత్। ఏవం చ యత్ర గోః ఆనయనమిత్యాదౌ గోపదా
౧౨ ర్థపశువిశేష్యకత్వేన షష్ఠ్యర్థకర్మతాయాం చ సంసర్గప్రతీతిర్భవతు గోపదార్థే షష్ఠ్యర్థప్రతియోగికత్వేన షష్ఠ్యర్థసంబంధాంశే సంసర్గప్రతీతి
ర్భవతి షష్ఠ్యర్థాంశే అభిప్రాయః తత్ర పశ్వాదిప్రతియోగికకర్మతాయా అనుయోగికసంసర్గసిద్ధిప్రసంగః। ఇష్టాపత్తౌ కర్మత్వవిశిష్టపదార్థస్య
సామానాధికరణ్యస్య సంసర్గస్య చ తాత్పర్యవిషయత్వాదితి చేత్ న। తత్పదార్థసంసర్గయోః పృథక్ తాత్పర్యవిషయత్వే విశేషణాన్వయే తాదృశాంతి
ప్రసంగవారణాసంభవ ఇతి తత్తద్వ్యక్తిత్వేన తదర్థప్రతియోగికానుయోగికత్వేన యత్సంసర్గభానం తాదృశభిన్నతః తత్ప్రతియోగిక-తద
నుయోగికతత్సంసర్గపూర్వకాణాం తేషాం సాధ్యత్వం వివక్షణీయం తథా చ పతిత(స్వా)ర్థప్రసంగః సామాన్యకర్తృత్వాపత్తేః పదార్థానాం విశేషణప్రాం రాంవు
రాన్వనుపస్థితేః తత్తత్పదార్థప్రతియోగికానుయోగిక-తత్తత్సంసర్గకవాక్యార్థేషు ఘటాదౌ సాధ్యత్వస్యాపి సంభవః। ఏవం చ విశిష్టవాక్యార్థని
ర్ధారప్రవర్తక-జ్ఞాననిర్వాహకపదానాం భవతి ఏవం సిద్ధాంతే ప్రకృతపదార్థసంసర్గజ్ఞానపూర్వకాణాం తేషామనుమితిః స్యాదితి

నేనయత్రప్రవర్తకజ్ఞానానిర్వాహకత్వేన తత్సామాన్యాప్రామాణ్యాప్రసిద్ధవిశేషసిద్ధిర్నేత్యపతితాత్రాశయేన ప్రవర్తకజ్ఞానానిర్వాహకత్వేన ప్రదర్శి-
తాతిప్రసంగవారణాన్నిర్వాహకత్వాంశే ఫలవత్త్వేనాం। నచ సమ్ప్రత్యయో గితావస్యోగితావఖ్యాంతత్తద్దవయోర్ధర్మితేనయోంభిప్రాయస్తద్వి
షయతత్తద్దవత్వేనాదృష్టప్రత్యయోరనుయోగిత్వయస్యస్వస్తత్వేన పూర్వకాణాం తేషు సాధనీయమితి నోక్తాతిప్రసంగ ఇతివాచ్యం
తత్రాపి పాదంకర్షఘటకసంసర్గస్యైతస్యావశ్యకత్వానాననుగమసత్తాదృశానుమానాం నిర్వాహకత్వాంశే త్వంతరఘటకపదదవయతాత్పర్యవి
షయసంప్రకారతావచ్ఛేదకఘటకపరస్పరాకాంక్షారహితపదదవయతాత్పర్యవిషయస్యైవ సంసర్గస్యసిద్ధివారణాయ యదవచ్ఛేదార్థ
యోస్సంసర్గసిద్ధిరుద్దేశ్యా తత్తద్దవయోర్విశిష్యసంబంధిత్వాద్వరపక్షాంశే ప్రవేశనియతయా సామాన్యవాప్రాప్త్యాప్రసిద్ధవిశేషసిద్ధి
హ్యాకారమంతరేణానిర్వాహకత్వాత్ ఆకాంక్షాదిమదితిపరస్పరాకాంక్షాసత్తయోగ్యతావత్తదవయఘటితతావదితరార్థః। నరాకాంక్షా
యోగ్యపదదవయఘటితతాత్పర్యయోగ్యతాఘటితత్వభావేపి యోగ్యనిరాకాంక్షత్వావ్యపూర్వోక్తదిశా సాధ్యాకాంక్షా
ప్రవేశేనశుక్లవాక్యేష్వపరకావ్యవపదయసంసర్గప్రమాపూర్వకత్వసత్త్వేపి వక్ష్యమాణదూరాన్వయితిపంతాపాకాంక్షాప్రవేశః॥

యదిచ సాధ్యాభావాకాంక్షామప్రవేశ్య సామాన్యవాచ్యత్వే ఉక్తాతిప్రసంగో వారయితుం తదా వ్యభిచారాంశోపి నిరాకాంక్షపదయోర్హేతు న్యాం॰ శాం॰
ఘటత్వ-తేన ప్రకృతత్వే గవానయపదతత్త్వతియాదిపదార్థయోః సంసర్గబిన్దుప్రసంగ ఇతి తద్వారణాయ మిథస్సాకాంక్ష యదర్థద్వయఘటితం యదావక్త్రా
౧౪ మితి హేతునిర్దేశస్యావశ్యకతయా హేతావాకాంక్షానివేశస్యావశ్యకత్వాత్। మిథస్సంసర్గతాత్పర్యరహితే నిరాకాంక్షైతాత్పర్యవిషయత
సంధాన్యథా వినవ్యభిచారవారణాయ హేతావాకాంక్షాప్రవేశనమావశ్యకం న హి సర్వత్రయోగ్యానిరాకాంక్షభగవతఏతత్తాత్పర్యం
సంసర్గప్రమాంబాధాయ సాధ్యసత్త్వముపపాదయితుం శక్యతే అయోగ్యనిరాకాంక్షే తదాదౌ వ్యభిచారశ్చ సంసర్గబోధవిషయకే-ఙ్ఞా
నాపత్తాంతర్యాసంభవగవత్రం సంభవాత్తద్విష్టాయా వ్యభిచారణాప్రకారకతాపత్తేః। అతఏవ వాక్యేకాంక్షాదిసత్త్వేపి తాత్పర్యాగర్భ సాధ్య
సత్త్వేన వ్యభిచారస్య దుర్వారతయా హేతౌ వాకాంక్షాప్రవేశనమావశ్యకమితి ప్రాంచః వ్యభిచారస్యావకాశః। నచ శుకవాక్యే రాంఘ
వ్యభిచారవారణాయ సామాన్యతః కించిదర్థపరత్వమేవ నివేశ్యమతః పదార్థస్వరూపపరమిథస్సంసర్గతాత్పర్యశూన్యనిరాకాంక్షైవ్య
భిచారవారణాయాకాంక్షానివేశనమితి వాచ్యం। పదార్థస్వరూపపరసంసర్గతాత్పర్యరహితే సాకాంక్షవాక్యే సాధ్యసంభవాత్తత్ర
తాత్పర్యస్యనివేశస్యావశ్యకతయా

భిచారవారణాయ సంసర్గతాత్పర్యే (సాంశే) ऽపి హేతౌ నివేశనీయతయా ఆకాంక్షాయాం అనివేశే పురుషేచ్ఛా-వ్యభిచారానవకాశాదితి చేన్న। సంసర్గతాత్ప
ర్యస్యైవ ఆకాంక్షాపదేన వివక్షితత్వాదిత్యాహుః। నన్వేవమేతస్య తయోః గృహీతాసత్తిమతే వాసతి సంసృష్టార్థపరత్వాదితి శబ్దవత్త్వాకాంక్షాయామపి
తేఽవిశేషః। తత్రాన్వయప్రయోజక-రూపవత్త్వాత్మక-యోగ్యతాయాం నివేశాత్ అత్ర చ బాధక-ప్రమాణాభావరూపాయాం స్తు స్వాత్మని
వేశే న విశేషాత్। నన్వేవం ఘటః కర్మత్వమానయనం కృతిరిత్యాదావపి పురుషేచ్ఛాహేతునా సంసర్గనిర్ణయసంభవాత్తదావ్యావృత్తయే ఆకాంక్షా
యా అనభిధానేవా కార్యత్వయోరాధేయసాపేక్షతానన్వయాదితి వాచ్యమ్। పరస్పరసాకాంక్షపదయోః పరస్పరసాపేక్షసంసర్గతాత్పర్యాభావ
ధయిషు ఘటోఽప్రయోగాదాకాంక్షాయాః సంసర్గతాత్పర్యరూపత్వేన ప్రకృతానుమానప్రయోగనిర్వాహాత్। ఇదమత్రావధేయమ్।
సాంకేతికతాత్పర్యవిషయత్వవిశేషణాప్రవేశే వ్యభిచారప్రసక్తిమభిదధానస్య మిశ్రస్య సాపేక్షానుమానేఽపి వర్ణ్యవిశేషణతాదోషశ్చ
తరభిహితం। తథా చ తత్తతయా ఆశ్రుతాకాంక్షాయామపి పరస్పరాకాంక్షారహితపదద్వయాంశే ససంసర్గనిర్వారణాయ తాత్పర్య
వతాన్నిర్వేశఘటక-తాత్తథా చైతన్యకాంక్షాపదం యథాశ్రుతాకాంక్షాపరమేవేతి తత్ర సంసర్గపరతావర్థక-త్వమయుక్తం. ఏతత్ర

౮౦-౬।౭। త్రైరేవసంసర్గతాత్పర్యవిషయీభూతైర్లీలావతీకారీయహేతుతానిరాకాంక్షత్వం మణికారస్య ఫలీభావప్రదర్శనేన సంగమయితుం శక్యతే। యత్తు పదార్థానాం స్వాంశాంత
తరసంసర్గనిక్షేపారణీయ స్వప్రతిపాదకత్వం సాధ్యస్య సంసర్గవిశేషణానాం। ఏవం చ నిరాకాంక్షైః స్వప్రతిపాదకసంసర్గాప్రతిబద్ధ్యాసాధ్యాసత్త్వేన
౧౫ ఫలీభావవారణీయహేతుతావచ్ఛేదకాకాంక్షావిశేషణానాం। నచైతదాకాంక్షానతితాత్పర్యవిషయత్వాదివిశేషణానాం వైయర్థ్యం తాత్పర్యవిషయసంస
ర్గాదేః స్వప్రతిపాదకత్వాభావేనైవాతిప్రసంగవారణసంభవాదితి వాచ్యం। ప్రతిపాదకతావచ్ఛేదకస్వరూపయోగ్యత్వస్య ప్రతిపత్తివిషయత్వం తాత్పర్యవి
షయసంసర్గస్యాపి తద్ధాత్వముక్తేః తద్భేదవ। ఏవం చ సంసర్గప్రతిపత్తిస్వరూపాయోగ్యనిరాకాంక్షైః ఫలీభావవారణీయహేతుతావచ్ఛేదకాకాం
క్షాపదం। ఏతేనాకాంక్షాదిమత్త్వాకాంక్షాదిజ్ఞానవిరహేణ ప్రత్యాయకత్వఫలీభావః। యదాకాంక్షాదిజ్ఞానే న విషయీతదప
ఘటితహేతురేవ ఫలీభావజ్ఞానాసంభవాత్ స్వరూపసతాం ఫలీభావస్య చ సాధ్యస్య నమానైకదేశత్వాన్నదోష ఇత్యుపేక్షితత ౧౬
దాకాంక్షాదిమత్త్వజ్ఞానవిషయప్రతిబంధకసిద్ధిసామగ్రీవిశేషాదివశేన ప్రత్యాయకవాక్యే ఫలీభావజ్ఞానసంభవాదను
మానానుపపత్తిః పరాస్తైవ। న చ యదాకాంక్షావిశిష్టాకాంక్షాదిమత్త్వం గృహీత్వా ఫలీభావో నాస్యైవ తదా ప్రతిబంధకసమ

వధానైవాకాంక్షాబోధానుత్పత్త్యానుమిత్యనుత్పత్తిసత్త్వేతి మాం ప్రతి యది వ తదా స్వోక్తప్రతిబంధకసమవధానం తదా తన్నాకాంక్షా ఇ
మతవజ్ఞానాం త్తదావశ్యకత్వాత్సప్రత్యాయకత్వమావశ్యక-మితి పరిభాషారస్యైవానేకాంశ ఇతి వాచ్యం। యదా పరిభాషాగ్రహం విషయవాక్యాంత
రార్థజ్ఞానస్యైవప్రతిబంధక-సమవధానం న తు ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానస్యేతి దా ప్రకృతవాక్యార్థసిద్ధ్యర్థమనుమానస్యావశ్యకత్వాదాపాద్యతావాత్త
ద్విరాపాదనస్య వ్యాసమానవ్యాప్తిగ్రహం పరిపంథి పరిభాషాజ్ఞానేనాంశతః తావదిత పరాస్తం। ప్రతిబంధక-సమవహితాకాంక్షాజ్ఞానవిషయ
వాక్యస్యాపి స్వరూపయోగ్యతావత్ప్రతిపాదకత్వప్రసిద్ధ్యా పరిభాషాణాం నవకాశాత్ ఇతి। తదసత్। స్వస్వరూపయోగ్యకత్వస్య ప్రతిపాదక
తాఘటకత్వేన పదార్థాంతరసంసర్గవ్యావర్తనాసంభవాత్। పదార్థపదస్య ప్రకృతపదార్థపరతాముపగమ్యైవ తస్య వ్యావర్తనీయతావత్
యదిహ తు విశేషణాకాంక్షాయామేవ స్వస్వరూపయోగ్యక-ప్రతీతవిషయతవరూపప్రతిపాదకత్వే సంధ్యవేశ్యతే తదా సంసర్గ
ప్రతిపాదక-త్వసాధ్యవపర్యవసానాదితి యత్తత్త్వాదిమూలేన తాదృశసాధ్యదూషణాం విరోధ ఇతి దిక్-। ఆదిపదగ్రాహ్యసత్తాయో
గ్యతయోః పరిగ్రహః। ఆసత్తిరవ్యవధానేనాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థాపకత్వం తదుపాదానాదనుపస్థాయాం ఆకాంక్షా దిత్యత్ర తద

రం సత్త్వగర్భసాధ్యాభావవత్త్వాత్। తత్రైవ సత్త్వే సాధ్యాఘటితత్వేపి హేతువిశేషణాంశే సార్థక్యానురోధేన గౌరవాభావాత్ మన్నిమాం నిరస్యతి పదావళిపదార్థేనేమాం గం॥మ్మం॥భ్రాం
పక్షితయో ర్గిరిర్వహ్నిపదయో స్తాత్పర్యవిషయస్యాపి సంబంధస్య నిశ్చయమత్రి శాబ్దబోధావిషయస్య ఇత్థం వారణీయ స్మారితత్వస్యావళిపదార్థేన
౧౬ స్మారితత్వరూపస్యావచ్ఛేదకీయతయా తద్గర్భసాధ్యాభావవత్ప్రసక్తస్యావళీబాధకస్య లినాభవకాః వృత్త్యావళి స్మారితత్వమాం పత్తి స్తదనవ
చ్ఛిన్న వృత్త్యావళి స్మారిత వృత్త్యా స్మారితత్వగర్భసాధ్యాభావవత్త్వావళీబాధకః స్యాదితి తన్నివేశ ఇతి కేచిత్। యోగ్యతాయా అనివేశే అయం
గిరిర్వహ్నిరిత్యపదార్థప్రతియోగికాపరపదార్థానుయోగికసంసర్గాప్రసిద్ధ్యా తద్ఘటితసాధ్యస్య తద్విశిష్టబాధ ఇతి తన్నివేశః। యోగ్యతా
చ విశిష్టపద అపరపదార్థప్రతియోగిక-తత్త్వసంబంధానుయోగికత్వబాధకప్రమాణాభావవత్సంసర్గకత్వం ఏవం చ స్వఘటకీభూతగ
వయో ద్విద్విపదార్థయోః నిరూపకగవయాదిపదస్మారితార్థప్రతియోగినిస్మానుయోగికత్వబాధకప్రమాణాభావవద్గవాదిపదస్మా राम
రితార్థప్రతియోగికానుయోగికత్వబోధయిషావిషయసంసర్గకత్వాద్వాహేతుః ఫలితః నిరూపకాంతం ప్రమాణాభావవదంతేన చ
సంసర్గవిశేషణం తాదృశద్విద్విపదార్థయోః నిరూపకతత్తత్పదస్మారితార్థప్రతియోగికానుయోగికత్వబోధయిషావిషయసం

సంసర్గకః తథాచ ఫలితోऽర్థో హేతుః నిరూపకత్వం ప్రమాణాభావవదంశే తత్సంసర్గవిశిష్టాంతాద్యంశద్వివిధపదాంశాకాంక్షానిరూపకతత్తత్త్వదవృత్తితార్థ
ప్రతియోగిత్వానుయోగిత్వాభ్యాం బోధయిష్యంవిషయతత్తత్త్వదవృత్తితార్థప్రతియోగిత్వానుయోగిత్వసంసర్గజ్ఞానవత్పూర్వకత్వం పక్షధర్మతాంశ
లలక్ష్యం ప్రకృతే సాధ్యం। తత్త్వదంశే సత్త్రయత్వత్వతావ్యాప్యాన్వయాభావసామానాధికరణ్యవ్యాప్తిరాదరణీయా న తు విశిష్టేతి న ఘటమానత్వాది
వాక్యార్థస్య వ్యాప్తేత్వాన్నిరూపణం. న వా సాధ్యప్రసిద్ధిమాత్రేణాకృతకృత్యతా ఏతేన ఘటః సత్త్వమిత్యాదిపదద్వయస్యాపి ప్రా
స్వయోః సంకాంక్షతయా అపి దాన్వయి యోగితాయాం హేతుసత్త్వాపత్తేః తత్త్వదద్వయాంశాకాంక్షానిరూపకతత్తత్పదార్థప్రతియోగిత్వానుయో
గిత-సంసర్గప్రసిద్ధ్యా సాధ్యసత్త్వేన వ్యభిచారః ఏవం వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ లక్షణాదినా వహ్న్యాదిపదస్మారితబహ్వాదినిరూపితతా
త్పర్యవిషయసంసర్గేషు తత్తద్యోగితాసత్త్వాద్వహ్న్యాదిసంసర్గతాత్పర్యవిషయసత్త్వాన్న హేతుసత్త్వేన తాత్పర్యవిషయవహ్న్యాదికరణత్వాదిప్ర
తియోగిత్వానుయోగిత్వసంసర్గప్రసిద్ధ్యా సాధ్యసత్త్వేన వ్యభిచారః ఏవం తత్త్రైవ [illegible] స్మారితార్థాంతరప్రతియోగిత్వతాత్పర్యవిషయసం
సర్గేషు తత్తద్యోగితాసత్త్వేన తాత్పర్యవిషయస్మారితార్థసంసర్గేషు [illegible] సాధ్యసత్త్వేన వ్యభిచార ఇతి నిరస్తః ప్రత్యయోత్థాకాంక్షాని

రూపక-సంసర్గస్య యోగ్యతావిషు టీకాతయా అన్వయత్రతాత్పర్యవిషయసంసర్గస్యత్థాత్త్వేన స్మారితార్థప్రతియోగిక-తాత్పర్యవిషయసంసర్గస్య ఘ్నంగాంఞా
వతత్త్వాత్త్వేన దర్శితనిష్కృష్టహేతువనత్వాత్ గవామాది స్మారితఘటక-ర్మత్వాది సంసర్గస్య యత్ర తదర్థప్రతియోగ్యనుయోగికత్వేన ఘటా
౧౨ దయుక్తతత్వా అపితు తాదృశపదస్మారితార్థాంతరప్రతియోగికానుయోగికత్వేనైవ తత్ర ఘటక-ర్మత్వాదిప్రతియోగికానుయోగికత్వ
నతత్సంసర్గాపి క్షిపార్థానాయనా త్వఘుటక ఖటా దయుక్తాయాం తత్తద్దస్మారితార్థప్రతియోగికానుయోగిక-త్వావగాహిత్వా
నివేశితసంసర్గే తత్తదర్థప్రతియోగిక-త్వాద్యభావాన్నైప్రవర్తకజ్ఞానానిర్వాహం ఇతి తత్ర తదివ విశేషణం ప్రవేశ్యం । ఘటమానయేతి
పదవదితి । న చ తాదృశపదస్యాపి సంసర్గజ్ఞానపూర్వకత్వమాదృశానుమానాంతరేణాగ్రాహ్యం తదనుమానదృష్టాంతే పరిసువా
నాంతరేణైవ విశేషనవస్థితి । తాదృశానవస్థాయాం ఇష్టత్వాత్ । అవిరళతదనుమానపరంపరాయాం ఏవానిష్టత్వాత్ సుప్త్యుసు ంమ
షుప్త్యాదినా విచ్ఛేదేన ఘటితత్వాత్ తాదృశదృష్టాంతేకానంతరానుమితీనాం దృష్టత్వేనానుమాననిర్వాహే విరళానుమితిపరంపరాయాం
ప్రకృతే న విరోధాత్ । తాదృశానుమానం వినాపి పదవాక్యానుపపత్తియోగ్యతాభ్రమరూపాయా జ్ఞానపూర్వకత్వస్య సుగ్రహత్వ

యాంతసతిదోష్టాం తత్రయాపుపపత్తేః। ఉక్తే సాకాంక్షితావత్ కారణయో హేతుద్వయం దూషయతి యోగ్యతాసత్త్యాది సంసృష్టేతి। సంసృష్టార్థప
రత్వం ఏకపదార్థోపరపదార్థసంసర్గప్రతీతిప్రయోజకత్వం నత్వేకపదార్థసంసర్గవదపరపదార్థప్రతీతిప్రయోజకత్వమిత్యాశ
యేనయోగ్యతాపాదానం ఏకపదార్థసంసర్గవదపరపదార్థస్య యోగ్యత్వే ప్రసిద్ధ్యావిశిష్టదృష్టాంతత్వేన వ్యభిచార
వారణాయైవ తద్వైయర్థ్యాపాతాత్। సంసృష్టాయోగ్యార్థ ఇత్యాదిదూషణం అయమస్తుటతయా విజ్ఞాయ యోగ్యతావ్యాఘాతతద్వ
తియోహంతాం చ తత్పరత్వం సంసృష్టాయోగ్యార్థపరత్వమేవం తర్హి యోగ్యతాం తత్ర చ తాదృశదూషణం మాశయం వచోదత్తేవి
తస్యవధేయం। తత్పరేతి। సంసృష్టార్థపరత్వే సత్యాసత్తిమత్త్వాదిత్యర్థః। సంసృష్టే హీతి। సంసృష్టార్థ ఇతి అస్యైకపదార్థసంసృష్టార్థ ఇతి
పరపదార్థ ఇత్యర్థః। అపిద్ధం। అనుమానాత్పూర్వమనిశ్చితతయా తథా చ పక్షే హేతుతావచ్ఛేదకవిశిష్టహేతుమత్త్వానిశ్చయం భావాదను
మితౌ అనుపపత్తిరితి భావః। సంసర్గే సతీతి। తాదృశహేతుషు ఏకస్య ఏకపదార్థోపరపదార్థసంసర్గస్య। ప్రాగప్రతీతేః। అనుమానాత్పూ
ర్వమనిశ్చయాత్। యథాపి హేత్వహేతుషు టీకపాఠకమానాభావరూపయోగ్యతాయా అపవాదార్థవదనిశ్చయాత్తు

న యోగః। తథాపి వాక్యార్థేషు తేషాం సర్వస్య పుంసాం నిశ్చయోపగమస్తత ఏవానుమానస్య కారణానిర్వాహాదనుమానవైయర్థ్యమితి తదుప న్యా॰ ౩౬
పగమాసంభవః। బాధకస్యానాభావరూపయోగ్యతాయా నిశ్చయోపగమస్తు సత్త ఇతి విశేషః। తన్నిశ్చయస్యాప్యసంభవే నో
౧౮ పగమాసంభవ ఇతి నిర్వాహే తావపి దూషణం పునరస్య వక్ష్యతి ప్రథమహేతౌ యోగ్యతాఘటితోపాదానవైయర్థ్యమపి బోధ్యం।
ననైకపదార్థే పరపదార్థసంసర్గవత్త్వం హేతుఘటకం యోగ్యతాదౌ పక్షస్యాత్ కింతు తాదృశఘటకప్రతీతివిశేషణాంతరమే
వ పదార్థసంసర్గస్య హేతుఘటకత్వే తత్ర యోగ్యతాదూషణాంతరమపి అసంసృష్టత్వాత్। ఏకపదార్థే పరపదార్థప్రకారికాయా
సంసర్గప్రతీతిః తదిచ్ఛయోచ్చరితత్వమితర్థః। తత్పరసంనిధిమత్త్వం తాదృశప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వే సత్త్యాసత్తిమత్త్వం। అనాప్తోక్తే
త అయోగ్యవాక్యే న చ తత్ర యోగ్యతాఘటితప్రథమహేతోర్వ్యభిచారప్రసక్తిరితి వాచ్యం। స్థిరజలాభిప్రాయేణ ప్రయుక్తే ప रामप्रसीद
యసా సించతీత్యాదియోగ్యవాక్యే తత్ప్రతిపాద్యస్య యోగ్యతాపసత్త్వే న వ్యభిచారాత్। తాత్పర్య
నివేశనప్రయోజనం దర్శయతి సంసర్గాంశేతి। ప్రకృతవాక్యేషు ఘటకపదోపస్థాపితార్థసంసర్గస్య బహుప్రకారత్వేపి తాత్పర్య

తదనభిమతేశ్చ

విషయావిషయభేదేన నానావిధత్వేపి నాభిమతసంసర్గసిద్ధిః। న తాత్పర్యే విషయసంసర్గసిద్ధిః। తస్య తాత్పర్యావిషయసంసర్గస్య తాత్పర్యావి
షయత్వాపత్తేః తాత్పర్యవిషయతాత్మకవిశేషణాభావేన యోగ్యతాకాంక్షాసత్తిప్రవేశాత్ కించ తత్ర ప్రకృతపదార్థసంసర్గస్య ప్రకృతశబ్దజన్యబోధ
విషయతయా నైయాయికాభిమతత్వాభావేన నైకవిధత్వేపి న తాదృశబోధవిషయతయా నైయాయికానభిమతసంసర్గసిద్ధిః తస్య
తాత్పర్యావిషయనియతత్వాదితి వాచ్యం। ననుతాత్పర్యస్య సంసర్గవిశేషణత్వే తజ్జ్ఞానాపేక్షాయా ఆవశ్యకత్వే తజ్జ్ఞానస్య స్వతంత్రదశాయాం
సంసర్గాసిద్ధిప్రసంగ ఇతి చేత్ అహం అనభిమతా। అన్యథా తాత్పర్యాభావస్య సంసర్గాభావప్రయోజకత్వేన శబ్దాదపి తన్న్యాయమతేపి శబ్దా
దితరార్థః అనభిమతాన్వయబోధః। తాత్పర్యవిషయసంసర్గావిషయకసంసర్గబోధః। న స్యాదితి। తథా చ తాత్పర్యాభావస్య సంసర్గాభా
ప్రయోజకత్వముభయసమ్మతం పరం తు న్యాయమతే తాత్పర్యజ్ఞానస్య స్వతంత్రహేతుతయా వైశేషికమతే సాంకర్యం తు జ్ఞా
నసంపాదకతయేతి। తజ్జ్ఞానవిరహదశాయాం నకస్యాపి మతే సంసర్గబోధ ఇతి భావః। కించ తాదృశశరీరే పాంచసంసర్గవిధయైవ
ప్రవేశయంతి తన్మతే సంసర్గతాత్పర్యవిశేషణాప్రవేశో న సంభవతి తేన రూపేణ సంసర్గతాయా మానాభావాత్ ఇతి తన్మత

మనభిమతసంసర్గసిద్ధిప్రసంగేనైవ నిరాకురుతే అత ఏవేతి। తాత్పర్యావిషయసంసర్గసిద్ధిప్రసంగాదేవేత్యర్థః। విశేషణానాం విశేష్యభావపదార్థానా మూ. గం. ౫.
నీతి అపరపదార్థవిశేషితస్వార్థబోధకానీత్యర్థః అపరపదార్థవత్స్వార్థబోధకానీతి తు యావత్। విషయతావిశేషస్వరూపవిశేషణా
౧౮ విశేష్యభావస్సాధ్యేషు తాత్పర్య ఇతి తు భ్రమః విషయతావిశేషేణైవ విశేష్యత్వేన ప్రవర్తక-తయోర్ద్వైశిష్ట్యాదివిషయతావిశేషస్య సాధ్యేషు
ప్రవర్తక-తయోరతదనిర్వాహకత్వాత్ తద్విషయకత్వేనైవ బోధనస్య సంభవాత్ స్వోపస్థాప్యానుద్దేశ్యత్వే తత్ప్రబోధపూర్వకాణీతి। తాదృశ
స్వార్థబోధపూర్వకాణీత్యర్థః। అత్ర బహువిశేష్యబోధకపదానామపవృత్తి-త్వాంతదర్థేష్వేవ విశేషణానామన్వయబుద్ధేరుద్దేశ్యత్వాత్ విశేష
ణాంవాచకపదనిరూపితాకాంక్షా దివమతమేవ హేతుః సాధ్యేషు తత్సంసర్గే సంసర్గవిధయా భాసమానే ఆకాంక్షా నిరూపకత్వ
నియమాసంభవేన పదాంతరాకాంక్షా నివేశవైయర్థ్యం। ఆకాంక్షాయా నిరూపకతాయాం నిరూపకస్య తత్వాదిసంసర్గసిద్ధిప్రసంగస్తైర్యుక్త ఇతి కం
దూషణం। అభోయోగ్యయం పారదూషయితుముపన్యస్యతి యతీతి। స్మారితేతి। పదస్మారితార్థస్యోక్తసంసర్గవిషయోయస్సం
సర్గస్తద్వంతీత్యర్థః। న స్వార్థధర్మస్యసంసర్గవత్వస్య కథం పదవృత్తానుమానసాధ్యత్వేత్యతఆహ మతేవర్థేష్వితి। శబ్దాప్రామాణ్యవా

జనయోః సంసర్గజ్ఞానజనకత్వాంశే బాధితమితి తస్యాపి తత్ర సంధానాసంభవాదిత్యాశంకానిరాసాయ లింగతయేతి లింగవిధయేత్యర్థః ఏతాదృ
శాబ్దజ్ఞానజనకత్వమస్త్యేవ సర్వసమ్మతమేవ శబ్దనిష్ఠధర్మస్యైవ తాదాత్మ్యసంబంధేన శబ్దవిశేషణస్యాపి స్వప్రకారానుమానే లింగతావచ్ఛేదకలిం
గతయేతి ఘనసాధ్యేషు టీకం అపి తు స్వరూపసత్త్వేన ప్రకృతే జనంతర్భావేపి సంసర్గజ్ఞానజనకత్వమత్ర సిద్ధ్యేదేవ ప్రామాణ్యశబ్దేన ప్రతీతినిర్వాహాత్ జ్ఞా
పకత్వజ్ఞానస్యానుద్దేశ్యత్వేపి సాధ్యశబ్దరూపపక్షసత్త్వనిర్వాహకతయా హేతుత్వేన తదంతర్భావోపగమాత్ ఉక్తానుమానే జ్ఞా
నపూర్వకత్వాంతర్భావవత్ । న చ తత్ర దృష్టాంతభూతేషు ఉపమానయోగ్యత్వాదివాక్యేషు సంసర్గజ్ఞానపూర్వకత్వమనుమానైకసాధ్యం న్యాయం
వాక్యార్థేన సంసర్గజ్ఞానపూర్వకత్వానుమితేరేవ సంసర్గజ్ఞానపూర్వకతయా తేన్నతే వాక్యేన సంసర్గానుమితాంశజనితాయాం వాక్యే సంసర్గజ్ఞానపూర
త్వస్యాప్యగ్రహాత్ తత్ర అనుమానేపి దృష్టాంతాంతరాపేక్షయా తత్ర తత్ర పూర్వపూర్వవాక్యాంతరే సంసర్గజ్ఞానపూర్వకత్వానుమా
నాపేక్షాయామనవస్థేతి ప్రకృతవాక్యస్యైవ దృష్టాంతత్వోపగంతవ్యే ప్రకృతవాక్యే తాదృశసాధ్యస్య ప్రకృతానుమానాదివ
శిద్ధౌ దృష్టాంతతాన్నిర్వాహః । తథా చ అన్యోన్యాశ్రయః । ప్రకృతానుమానే సిద్ధహేతుకదృష్టాంతే పక్ష ఇత్యక్షతప్రకృతసాధ్యానుమా

ప్రేరకత్రయం

ప్రకృతానుమానస్య దృష్టాంతనిర్వాహకత్రయం అథాత్ప్రేరితతాపదితి శంకతే నచేతి। ప్రకృతవాక్యం నతత్త్వజ్ఞానానుమాననిర్వాహకదృష్టాంతే, స్యాంగాంశాం

సాధ్యసాధనాయ దృష్టాంతే కరణీయం యేనాన్యోన్యాశ్రయః స్యాత్ అపితు తత్ర పూర్వపూర్వవాక్యమేవ తత్తదాపాదకత్వస్వపక్షజ్ఞానానుమా

౬౦ నపరంపరాయాః పూర్వావధిత్వరహితతత్స్వరూపమనవస్థితత్వమిష్టమేవ। అవిరళజ్ఞానపరంపరాయా ఏవానాదిత్వవ్యాపనిష్ఠతాపత్త్రేరేవ

తేషాం విరళపరంపరాయాం అనపేక్షితత్వాత్ దృష్టాంతే సాధ్యసిద్ధిరంతరితతదర్థస్మరణానాంపి ప్రకృతానుమాననిర్వాహకత్వం

అక్షేపయ తరవిశేషాంతస్మాంతరీణాం సంస్కారస్యాపి తదుత్తరీయ ప్రథమానుమాననిర్వాహ ఇతిసమాధత్తే పూర్వపూర్వేతి। సర్వత్ర పూర్వపూ

ర్వసంసర్గజ్ఞానకత్వానుమితిరూపసంసర్గజ్ఞానాంతుత్వప్రభృత్యపేక్షణీయానాం నాదిత్వాత్ పూర్వావధిరహితత్వరూపసాన్యానాదిత్వ

స్యేష్టత్వాత్ తథా చ ప్రకృతానుమానస్య దృష్టాంతేన తత్సిద్ధ్యపేక్షణీయతా నిబంధనాన్యోన్యాశ్రయానవకాశ ఇతి భావః। ౧౫

కేచిత్తు హేతుతేవనేతుం తదన్యోన్యాశ్రయాభావే హేతుః పూర్వపూర్వానుమితిహేతుత్వాత్తత్సాధ్యప్రసిద్ధేరేవాపేక్షణా

నేత్యర్థః। నచైవమనవస్థితాశంకాపోహం అనాదిత్వాపదితి అనవస్థితత్వస్యాపాదితత్వాత్ తదర్థనితర్పాపేహః అనాదిత్వాపాదితేవాన్యో

నాత్రయాం భావేహేతుః ప్రకృతానుమితేః దృష్టాంతే హేంధ్యసిద్ధారందాం వక్ష్యతి తతశ్చదితబుక్ష్యః అత్రహేంతుహేంతుతేవనేతల్యంతం పూ
ర్వపూంర్వానుమితేరేవ దృష్టాంతే నిరాశ్వహంకేత్వనేతితదర్థ ఇత్యర్థః । జ్ఞాపకత్వమాత్రేణాసంసర్గజ్ఞాపకత్వమాత్రసాధనేన అర్థాని
ష్టః లఘ్వోశ్చాసిద్ధః లఘ్వోశ్చాయాం షుంపక్తి ద్వయోంపరక్తసంసర్గసిద్ధారనిరావహాదితి యోవత్ లఘ్వోశ్చస్వావాక్యాత్ అనయోంధవిషయ
తయాంభిమతస్యతాదృశసంసర్గరూపవాక్యార్థస్య అసిద్ధః సిద్ధౌ నిరావహాదితి వాక్యార్థః । ప్రమాంపకత్వవాం స్వవైశపదార్థప్రతియోం
గికాం పరపదార్థానయోం విశేషం సంసర్గజ్ఞాపకత్వ ఏకపదార్థవద పరపదార్థజ్ఞాపకత్వవాం సాంధనే ఇతి శేషః తేనైవ ప్రకారబాధపత్ర
యకపయహంబంపతత్వాదివాక్యే నైవ వహ్నిబాధ వితి తత్రాపి తత్సిద్ధ్యాన్వయప్రయోజకరూపవత్వాప్రకియోంగిత్వాష
టితే హేంతుసత్వాదితి భావః । కేచిత్తు అనుమానవిధయైవార్థసాధకత్వరూపస్య మానాంతరత్వాభావసాధకహేంతోంః స్వప్రతా
వాక్యే స్వాంకాజ్ఞాదిమత్వదతేవ న హేంతునాపక్షతాదృశహేంతుం సాధయతాం మతం దూషయితుముపన్యస్యతి । యత్త్వితి నామధ్వే
మితతిస్య ఉక్తస్వార్థానుమానహేంతునైతత్వాదిః । లింగతయా జ్ఞాపకత్వమనుమానవిధయైవార్థసాధకత్వం తచ్చానుమితౌ ...

ణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్వవృత్తిస్మారితార్థసంసర్గజ్ఞానకారణతాసామాన్యకార్యతా। స్వవృత్తిపదార్థోపస్థితికారణతా యా అనుమితికారణ
తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాద్బాధస్య సాధ్యప్రసక్తేరపవారణీయసంసర్గనివేశనం। తథాచ తాదృశస్వవృత్తిరనుభవకారణతావచ్ఛేదకావ
౨౧ చ్ఛిన్నతాప్రసామాన్యకార్యత్వం పర్యవసితార్థః జ్ఞాపకత్వమాత్రేణార్థాపత్తిరితి అనుమానవిధయా ప్రమాజనకతయాపి జ్ఞాపకత్వాప
త్తావపి న సంభవాదనుమితిత్వవ్యాప్యస్వకారణాంశే ప్రమితిత్వవ్యాప్యత్వరూపప్రమాణాంతరత్వాభావసాధకత్వాదనుమానవిధయైవ
ప్రమాపకత్వసంభవాత్ సిద్ధ్యాద్యుద్దేశ్యాసిద్ధేరితి తదర్థః। అనుమానవిధయా జ్ఞాపకత్వస్యానుమానాభాసస్వకారణాంశే ప్రమాఘటి
తసాధ్యవ్యభిచారితయా తత్సిద్ధేరనుద్దేశ్యత్వాదితి భావ ఇతి వ్యాఖ్యాతారః। తదసత్। అనుమితిత్వవ్యాప్యస్వకారణకానుభవత్వ
కత్వరూపప్రమాణాంతరత్వాభావస్య సాధ్యత్వే తస్యైవోపపత్తౌ సాధ్యప్రమాపకలింగత్వనివేశనవైయర్థ్యాల్లింగతయా జ్ఞాప
కత్వస్యాపి తత్ర హేతుతాసంభవేనార్థాపత్తిసంగతిః। నను సంసర్గజ్ఞానపూర్వకత్వసిద్ధావపి అన్యూనానుమానాత్ సంసర్గసిద్ధేస్తత్
స్యాసాధకత్వాదిత్యాశంకాం నిరాకరోతి జ్ఞాప్యతావచ్ఛేదకతయేతి జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వం జ్ఞానవిశేషణతయా సాధ్యఘటకత్వం

సంసర్గసిద్ధిః ఉక్తసాధ్యకానుమితౌ సంసర్గస్య భానం తావతాపి సమీహితసిద్ధేః విధేయతయా సంసర్గభానపక్షే తస్యప్రవృత్త్యాపన్నాపేక్షి-
తత్వాత్ విధేయతావచ్ఛేదకతయా తద్భానే నాపి ప్రవృత్తి నిర్వాహ ఇతి భావః। న చ విషయవిశిష్టజ్ఞానస్య సాధ్యకేషు టకత్వేపి విష-
యరూపవిశేషణాంశస్యానుమితివిషయత్వం నిరుక్తకసాధ్యవిశేషణాంశస్యానుమిత్యవిషయత్వేపి సాధ్యవిషయతాయామవ-
చ్ఛేదకతాసంభవాత్ అవచ్ఛేదకతాయా విషయతారూపత్వానుపగమాత్ తథాపి సాధ్యవిషయతావైలక్షణ్యాసంభవేన తద్ఘ-
టితసాధ్యకానుమితివైలక్షణ్యాసంభవాత్ తదఘటితసాధ్యకానుమితివైలక్షణ్యాసంభవాత్ అత ఏవ సంబంధతావచ్ఛేదకసం-
యోగసమవాయత్వాదేర్ననువిశిష్టబుద్ధివిషయత్వమితి సిద్ధాంతేపి సంసర్గత అవిషయస్యాపి తస్య విషయతావచ్ఛేదకతయా
సంసర్గవిషయతావైలక్షణ్యోపపత్తిసంభవాత్ అన్యథా సంయోగత్వాదేస్సామానవిధమనస్య సంయోగసామాన్యసంబంధావచ్ఛిన్నా-
భావప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయామవచ్ఛేదకత్వేవావచ్ఛేదకసంబంధానుపగమేన సంయోగసమవాయాద్యసంబంధావచ్ఛి-
న్నాభావానామివ సంయోగసామాన్యసంబంధావచ్ఛిన్నాభావస్యాపి భేదప్రసంగ ఇతి సంయోగత్వాదేస్తద్వైశిష్ట్యాభావప్రతియో-

తేనైవ
గితావచ్ఛేదక-తావచ్ఛేదక-త్వస్యావశ్యకత్వే తదవచ్ఛిన్నసంసర్గవిషయతాశాలిజ్ఞానస్య తాదృశాభావజ్ఞానప్రతిబధ్యతానుపపత్త్యా సంసర్గ స్వాంగాత్ర
విషయతావచ్ఛేదకత్వ-తాద్భిన్నావృత్తివిషయతావచ్ఛేదకత్వ-తయోః విషయతాప్రసంగాత్ అత ఏవ ప్రకారత్వేనాంశే ప్రకారతానుమాన్నైవ ప్రకారేణా
౨౨ స్యసాధ్యతావచ్ఛేదకప్రవిష్టస్యాపి న భానమితి మీమాంసక-సిద్ధాంతోపి సంగచ్ఛతే తత్ర విశేషణసాధ్యతావచ్ఛేదకప్రవిష్టసంస
ర్గస్యానుమితివిషయత్వే యుక్తిర్వేత్యాహ జ్ఞానజ్ఞానస్యేతి। విషయోపరక్తజ్ఞానజ్ఞానసంబంధేతల్లక్షణః। తద్విషయవిషయకత్వాత్ తత్
జ్ఞానవిషయవిషయకత్వనియమాత్ జ్ఞానవానితి అనుమిత్యాదావ్యభిచారవారణాయ విషయోపరాగనియమః తద్విశిష్టవిష
యకం జ్ఞానం తద్విషయకమేవేతి సామాన్యనియమ ఏవాభిమతః విశిష్టజ్ఞానత్వస్య వైశిష్ట్యావగాహిత్వం సంసర్గతయా సంయోగత్వాది
విశిష్టవిషయకజ్ఞానస్య సంయోగత్వాద్యవిషయకత్వే సంసర్గతావచ్ఛేదకావిశిష్టవిషయతాయాం నైశ్చయికత్వాద్యప్రకారకేషు రామ
టిత్వాదివిశిష్టబుద్ధిరేవ దలిష్టా తతః తాదృశజ్ఞానస్య ఘటత్వాదేరవిషయకత్వే తస్య విశేషణాజ్ఞానే విధేయాంతథావిధవి
శిష్టబుద్ధ్యాదిజనకతానుపపత్త్యా తత్ర తత్సిద్ధిరితి బోధ్యం। కేచిత్తు తద్విషయకజ్ఞానవిషయకం జ్ఞానం తద్విషయకమి

తేల్పవ నియమః జ్ఞానవాన్ ఇత్యాదావనుమిత్యాదావచ్ఛిబారవార్తాయ్యాప్తి బాంధకః ఇతి హేత్వాభాసే విశేషణీయం। ఉక్తానుమిత్యాద్యావిషయత్వస
కే సామగ్ర్యా సమవధానకాలీనత్వరూపవిషయతాన బాంధకసత్త్వేఽపి తవసత్త్వేనేవచ్ఛిబారఇత్యాద్యాహుః తన్న బాంధకాభావస్యాపి
తాన్నివేశే ఇతరవిశేషణానాం వైయర్థ్యాపత్తేః తదవిషయక జ్ఞానాభావ్యయమేన తద్విషయతాప్రయోజకసామగ్ర్యా జన్యత్వరూపతద్విష
యక తద్బాంధకసత్త్వేనవచ్ఛిబారాన వకాశాత్ ప్రకృతానుమితిసామగ్ర్యా సంసర్గభానసత్తాయాం అపి తత్ర సంసర్గభానే విషయద
మాన్తైరనభ్యుపగమాత్ సంసర్గాంశే వగాహి తాం ప్రయోజక విరహరూపబాంధకసత్త్వేతత్ర సందిగ్ధతయాం బాంధకాభావఘటితహేం
త్వాసందిగ్ధాసిద్ధేశ్చ। ననువస్తుజ్ఞానవిశేషణతయాం సంసర్గభానం పరంతు కుత్రాపి తత్తదార్థయత్వభానం తదభావే చ ప్రవృత్తిజ్ఞానా
నిర్వాహ ఇత్యాశంక్యాహ సంసర్గేతి సంబంధినవవిశేషకతావదితి। సంబంధినస్తత్తదార్థసంబంధాంశే విశేషణతయాం వ్యాప
కతావచ్ఛేదకఘటకత్వేన తద్విషయతావచ్ఛేదకత్వాదితి సంబంధాంశే తత్తత్తదార్థయత్వభానమిత్యాశయః। నను దృష్టాంతఘట
మానయేత్యాదౌ పదార్థాంతరఘటాదిసంసర్గజ్ఞానే పూర్వకతత్వాన్వయప్రబద్ధతయా అప్రసిద్ధ్యా కర్మత్వాదిపదార్థసంసర్గ

సాశ జ్ఞానపూర్వకత్వస్య సంగామభ్యుపేతత్వాదా సిద్ధిః జనకీభూతవ్యాపకతా జ్ఞానవిషయస్యైవ సాధ్యస్యానుమితౌ భానాదితి తత్తత్ర హి పక్షః ప్యాగాంబు
ధ మనితా బలాదితి। గవాదిపదఘటితత్వే తథా పక్షధర్మతా ధీబలాద్వ్యాపకతా జ్ఞానావిషయస్యాపి గవాది పదార్థస్య సర్గస్య ఇత్యసా
—విధి ధూమవ్యాప్తిఖలప్రవృత్తానుమానాభిత్తి ఇత్యర్థః। సామాన్యవ్యాప్తిస్థలే యత్ర యదార్థవస్త్వంతరఘటితస్సాధ్యసాధనయోః వ్యాప్తిగ్రహస్తదపి తాదృశవ
స్త్వంతరఘటితే హి తథా పక్షధర్మతా జ్ఞానాత్తాదృశవస్త్వంతరఘటితసాధ్యసిద్ధిః భవతీత్యనుమితౌ దృష్టత్వాదితి భావః। అథైవమితి। ఏవం విష
యతావచ్ఛేదకస్య విషయత్వనియమే। భ్రాంతిజ్ఞానమపీతి। ఇదం రజతమితి భ్రమవిషయస్యానువృత్తస్యాపి నియమత్వాం భ్రమః స్యా
పురోవృత్తి దిత్యర్థః। భ్రమస్య రజతత్వాదివిశిష్టవిషయకత్వేన తదనువృత్తస్యైవ పురోవర్తినః భ్రమాంశే విశిష్టవిషయతావగాహిత్వాయో
అవశ్యాభ్యుపేయత్వేన రజతత్వాదివిశిష్టపురోవర్తిన్యేవ తద్విషయతావచ్ఛేదకత్వేన తద్విషయతయా విశిష్టేషు ఘటకస్యాపి ద్వైవిశిష్ట్యే ౧౧౫
హ్యాపితద్విషయత్వాదసద్విషయకజ్ఞానస్యైవ ప్రభ్రమత్వాదితి భావః। ఇష్టాపత్తిరితి। రజతత్వాదివిశిష్టస్య పురోవర్తినో భ్రమ
జ్ఞానవిషయతావచ్ఛేదకత్వే భ్రమజ్ఞానస్య భ్రమత్వమిష్టమేవేత్యర్థః। ఈశ్వరస్య భ్రాంతత్వాపత్తేరితి। ఈశ్వరజ్ఞానస్య సర్వవిషయ

కత్వసంశయాంధర్మో యత్ర వర్తతే తద్ధర్మానవిశిష్టతద్విషయకత్వనియమాద్విశిష్టవిశిష్టవిషయకత్వేన భ్రమవిషయకత్వాద్విషయతాం పన్నె దకస్య
విషయత్వనియమే తస్యాభ్రాంతత్వాపత్తే రున్వారత్వాదితి భావః। విశిష్టవిషయకత్వవిషయకత్వయో విశిష్టవిషయకత్వేన తత్ర శుక్తౌ రజతాంశ్రిత
వత్తే రపాప్తిపత్తే నియమేనస్యాదితి [illegible] హం ఇదమితి ప్రవృత్త్యాపత్తిరితి। భవన్మతే తస్మిష్టతావచ్ఛేదకవిశిష్టపురోవృత్తివిషయకజ్ఞానత్వరూ
పత్రవర్తకతావచ్ఛేదకరూపవత్వాదితి భావః। నను భ్రమత్వస్యాపరైవిశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిత్వాత్మకస్య విచ్ఛిన్నానవగాహిత్వవిశేషణాంతర్యైవ భాంత్త్వే వైశిష్ట్య
రూపవతిరానిత్వదభానాత్తః ప్రవృత్త్యాపత్తిరితివాచ్యం ఇష్టరంశ్యతాసంసర్గతయైవాగ్రైవిశిష్టసభానేనానుగమం తేత్తత్వేస్తత్వాంబంధేన ర
జతత్వాదివిశిష్టపురోవృత్తివిషయకజ్ఞానత్వస్యైవ భ్రమత్వరూపతయా తద్వ్యాపురోవర్తి నిరజతత్వాదివైశిష్ట్యావగాహితాయాం
దురాపారత్వాత్। నను భ్రమవిషయసద్విషయకత్వం న భ్రమత్వప్రయోజకం అపి తు సద్విషయకత్వమేవ తస్యాం సద్విషయకత్వాపాం
దకత్వప్రతిబంధకాన్నాపత్తిః భవన్మతే రేషాం మసద్విషయకత్వస్య భ్రమత్వపదార్థత్వమభ్యుపగన్తృతాం భ్రమత్వాపాదనేపమాధాన
ముపసంగచ్ఛతీయత్త్వాతి। వైశిష్ట్యభ్రమవిషయేఽప్యాపాదకభ్రమే ప్రవిశిష్టతావిధిః। సిద్ధ్యసిద్ధి భ్యాంవితాపాసతా వభ్యాం। జ్ఞానజ్ఞాన షెలత్వాదిగ్రం

ధస్య విషయభానవిరోధ్యసమవధానఘటనయా యథాశ్రుతనియమపరతాం వా జనక[illegible]తస్యానువ్యవసాయాం చ ప్రాగుపస్థితాసద్వైశిష్ట్యస్య
భానే విరోధ్యసత్వేన భ్రమత్వాపాదనం సంగమయంతి। అసద్వైశిష్ట్యవిషయకత్వం అపారమార్థికవైశిష్ట్యవిషయకత్వరూపం యది న భ్ర-
౨౪ మత్వరూపం అపి తు వైశిష్ట్యవిషయకత్వసతి విశేష్యావిద్యమానవిషయకత్వమేవ తదంశే శవరజ్ఞానే శుక్త్యాదీనాం తదవృత్తిరజతత్వ-
విశిష్ట్యస్య విషయతయా తత్ర తాదృశాంశవిషయకత్వమిష్టమేవ తదంశే తదవృత్తివైశిష్ట్యవిషయకత్వస్య బాధకాభావః।
ప్రకృతే నియమస్య తదాపత్త్యనుపయోగిత్వాత్ నియమాంతరస్యానభ్యుపగమాదిత్యనుశయేనేత్యాం తజ్జ్ఞప్రవృత్త్యాపత్తిమవతార్య
పురోవృత్తివిషయకత్వఘటితత్వావచ్ఛేదకవైశిష్ట్యావగాహిత్వమేవ ప్రవర్తకతావచ్ఛేదకమితి సంభినమూలతయా తదాపత్తిం
సంగమయంతి। విశేష్యాంశే తత్తాదవైశిష్ట్యావగాహిత్వరూపవిధకప్రకారకత్వం యథార్థభ్రమత్వం తథాప్రవృత్తివిశేష్యాంశే
ఇష్టతావచ్ఛేదకవైశిష్ట్యావగాహిత్వరూపం తదంశే తత్ప్రకారకత్వమేవ ప్రవర్తకతావచ్ఛేదకమతో న దర్శితప్రవృత్త్యాపత్తిరితి న
సిద్ధాంతాభిప్రాయం వర్ణయంతి తత్ర సమాధానాంతరస్యాపి ఇతి అసద్విషయత్వస్య భ్రమత్వరూపతాఖండనేనాపత్త్యప్రసక్తాః

భ్రమే

ఆపాదకస్వరూపస్య అనవష్టబ్ధతయా ఆపాదకత్వవ్యాఘాతాన్నుభావసాంకర్యాభితశ్శాంపరాయిష్యాపత్తిరిత్యర్థః। అద్వైతమితి। పూర్వవత్స్వయం
సమాధత్తే నైవమితి। అసద్విషయకత్వేన భ్రమత్వమితి భ్రమత్వం నాసద్విషయకత్వాభిన్నమిత్యర్థః। భ్రమవిషయాణాం సర్వేషామేవ
పారమార్థికత్వాపత్ సంసర్గస్యాపి సత్త్వప్రసిద్ధేస్సర్వఖ్యాతీనాం అసత్ఖ్యాత్యాం ఖ్యానేమాం సాంఖ్యాపాదితిఖ్యాతః। అధికరణాప్రకారకత్వేనేతి। భ్ర
+సతలితాపత్।+ మత్వమిత్యనుషంగో నేయః। నను ఖపుష్పాద్యధికరణాప్రకారకత్వం భ్రమవ్యవహారవిషయతావచ్ఛేదకం తత ఏవ భ్రమా
నుపపత్త్యాయాం చాభ్రమత్వాపత్తిరిత్యావేదితాశ్శంకాం నిరస్యతి నవేతి। న హీత్యర్థః। వ్యధికరణామితి। విశేష్యపదం విశేష్యపదస్య విశేషణా
పదసమానలింగత్వానియమాత్ అనియతలింగత్వేన పుంస్త్వమేతాన్నిర్దేశమితి నతస్య విశేషణవాచకపదేన సమానలింగతా
ప్రకారపదస్యాజహల్లింగతయా నపుంసకత్వం భ్రమాణాముభయేషాం యే శుక్త్యాదౌ రజతత్వాదిప్రకారకత్వసాధకే హి ప్రకా
రితావిశేషణాంతరస్యైవ రజతత్వాదిర్వక్తవ్యో నతు శుక్త్యాదివిశేషణాంతరస్యేతి తదవృత్తిధర్మస్సదంశే న ప్రకార ఇత్యర్థః। భ్రమ
శుక్తేస్సత్త్వాత్ శుక్త్యాదౌ రజతతావచ్ఛిన్నప్రకారకత్వేపి తద్విషయభ్రమనిష్ఠప్రకారితాయాం రజతత్వయతావిరోధం తాదృశప్రకా

రితాయాం రజతత్వప్రకారకస్మృతేస్సర్వాధికరణాప్రకారకత్వం దుర్వారమేవేత్యాశంకాం నిరాకర్తుం భ్రమనిష్ఠప్రకారితాయాం రజతత్వాయత్వే
మాత్రైవేతి న రజతత్వస్య విశేష్యాసంబద్ధత్వరూపవైయధికరణ్యమితి దర్శయతి రజతత్వేనేతి। అన్యథా రజతత్వస్య ప్రకారితాయాం భ్రమో
౨౫ పేతత్వే భ్రాంతత్వాపత్తేః భ్రమే భ్రమత్వాసిద్ధిప్రసంగః ప్రమాణాభావాదితి। తద్గ్రాహకసాక్షిబాధితవిషయకత్వే సప్రమాణత్వాభావాదిత్య
ర్థః। భ్రాంతత్వాపత్తేః భ్రమత్వస్య ధర్మత్వాపత్తేః ప్రసంగః ప్రమాణాభావాత్ ప్రమాణే భ్రమత్వప్రసక్తేః సత్యత్వాదితి కేచిత్। పరేతు అస
ద్వైశిష్ట్యస్య భ్రమావిషయత్వే బాధకం పూర్వమనుక్తమతస్తద్బాధకమాహ అన్యథేతి। అసద్వైశిష్ట్యావగాహిత్వస్య భ్రమత్వరూప
త్వాదిత్యర్థః। భ్రాంతత్వాపత్తేః। భ్రమత్వాసిద్ధిప్రసంగః ప్రమాణాభావాత్। తద్గ్రాహకసాక్షిబాధితవిషయకత్వేన ప్రమాణత్వాభా
వాత్। భ్రమత్వస్య రజతత్వాదివిశేషణతయా ప్రవేశాత్ సంసర్గవిధయైవ ప్రవేశం భాసమభ్యుపగచ్ఛతాం టీకాకృతాముక్తభ్రమత్వ
స్య జ్ఞానమాత్రేణైవ గ్రహాసంభవాచ్చేతి వాచ్యత్వః ప్రతారకవాక్య ఇతి। భూతలాదౌ ఘటాభావాదిసత్త్వం జ్ఞాతత్వప్రయుక్తే భూ
తలం ఘటవదితి వాదివాక్య ఇత్యర్థః। వదతో వారణమితి। తత్ర వక్తుః ప్రకృతసంసర్గజ్ఞానవిరహేణ తద్ఘటితసాధ్యాభావాదిత్యర్థః। తత్ర వక్తుః

సంసర్గజ్ఞానమేవ న శుత ఇత్యత ఆహ । విశేషదర్శనం । ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానవిరోధినిశ్చయః తత్సత్త్వేన తత్ర భ్రాంతత్వం ఘటా
దిసంసర్గజ్ఞానస్య వక్తురనుదయాదితి తదర్థః వాక్యశ్రవణానన్తరం భవతీతి వాక్యార్థజ్ఞానస్య వాక్యశ్రవణహేతుకత్వాదితి భావః । పరిభాసాంతరాదినా
వాక్యార్థజ్ఞానస్య హేతుత్వే పదానాం స్మృతత్వే హంత తావదిత్యత ఆహ । తావత్తదరూపవాక్యజ్ఞానే ఇష్టసాధనతాజ్ఞానాదిప్రవృత్తిర్నః । అనలత్రాపి । యుగా
భయిషు వాక్యేష్వపి తస్యైవ పదజ్ఞానాదేరేవ ఏవకారేణ వాక్యార్థజ్ఞానవైలక్షణ్యాదః కారణతావచ్ఛేదకసంకోచనమభిహితం వాదేఽపి అన్వయా
పిధ్యావాక్యార్థజ్ఞానస్యాహేతుత్వాదితి భావః వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్యానలాగ్నిక్లృప్తేఽపి తస్య వాక్యార్థబోధయిషాం పూర్వోక్తవాక్యే
నిమిత్తత్వేప్యనాప్తస్యైవ వాక్యార్థబోధయిషాహేతుత్వం భ్రాంతవాక్యార్థజ్ఞానజన్యస్య వాక్యార్థజ్ఞానే తదాదివ్యవహారస్య వాక్యార్థజ్ఞానం
ప్రతారకస్య సత్త్వేఽపి తదభావేఽప్యతత్త్వార్థకతత్త్వరూపసంబంధోపస్థిత్యభిభావార ఇతి సమాధత్తే ఏతదాదావుక్తమితి ఏతస్య సంసర్గబోధ
యిషాయా ఇతి ఏతత్పదార్థసంసృష్టతత్పదార్థజ్ఞానం జనయిష్యతీతి తదర్థః । తస్యాపి తాదృశాశయవతః ప్రతారకస్య సత్త్వాపి । న చ విశిష్టవా
క్యార్థజ్ఞానం వినా కథం తత్పూర్వకత్వమేతదర్థసంసర్గజ్ఞానం భవతి ప్రత్యయాః ప్రతారకస్య ప్రయోగసంభవతీతి తత్రాభిభావాదేందు

దురాచారత్వస్యాపి యోగ్యతేతి తథా చ తత్ర హేతురేవ నాస్తి హేతుస్థానాపన్నయోగ్యతాపరిగ్రహాదితి కుతో వ్యభిచారణేతి భావః। అత ఏవ యో
గ్యతావిరహాదేవ। విసంవాదివాక్యే। బాధితార్థవాక్యే శుక్తి-రజతమిత్యాదౌ వాక్యార్థయోరయోగ్యయోః నైవ తావత్ప్రమాత్వం జ్ఞాతత్వాత్ప్రయు
౧౮ క్తే ఏతేన తత్ర వక్తుః సంసర్గజ్ఞానాభావేన సాధుత్వం నాస్తీతి సూచితం। నను తత్ర తాత్పర్యవిరహేऽపి హేత్వభావాద్యోగ్యతావిరహాదేవ
త్వ్యపదేశం భాసంగతిరితి వాచ్యం। తత్ర భ్రమాత్మక-సంసర్గప్రతీతేరుత్పత్తేస్తద్విషయక-భగవత్తాత్పర్యాసంభవాత్ నైవం భగవత్సంసర్గ
జ్ఞానమాదాయైవ సాధుత్వమవిశిష్టమితి వాచ్యం। ఏక-పదార్థప్రతియోగికాపరపదార్థానుయోగిక-సంసర్గస్యైవాత్ర సాధుత్వే ట
క-త్వేన యోగ్యస్థలేతదప్రసిద్ధ్యా భగవత్తాత్పర్యవిషయసంసర్గజ్ఞానాసత్త్వేన తజ్జ్ఞానపూర్వకత్వరూపసాధుత్వస్యాత్రానిర్వా
హాత్ అత ఏవ విసంవాదిపరత్వం తాత్పర్యానుసరణం। నను యోగ్యతాయా అభావాత్ శుకవిసంవాదివాక్యేऽపి తత్త్వాభావేన సంసర్గజ్ఞాన
పూర్వకత్వానుమానాసంభవాత్ తత్ర భ్రమాత్మకోऽపి సంసర్గప్రత్యయః క-దాపి న స్యాదిత్యత ఆహ శబ్దాదితి। తాదృశా
దిత్యాదిః। యోగ్యతాభ్రమాదితి యోగ్యతాయా నిశ్చితత్వాభావేऽపి తాదృశహేతుభ్రమాదిత్యర్థః। వక్తృజ్ఞానమేవ

సాధారణఘటకత్వమితరాభిమానేన యోగ్యతావత్త్వే వాక్యేభిధానే ప్రమాం శంకతే అత ఇతి సంసర్గజ్ఞానం వినా సంసర్గజ్ఞానాభావవత ఇత్యర్థః। అనన్యస్య
తతావత్త్వే జ్ఞానే దేవ వాక్యప్రయోక్తురితి శేషః। వక్తృతాత్పర్యస్యాపి తు ఘటకత్వేనాభిధారోపే న సంభవతీతి స్థలాంతరమాహ బ్రాం
తస్ప్రతారకేతి వాక్యేతి విశిష్టవాక్యార్థమజ్ఞాత్వైవ అస్తి న స్తీతి తదర్థసంసర్గప్రతీతిర్న భవతి ప్రతిసంధాయ ప్రయోక్తృవాక్య ఇత్యర్థః॥
శ్లో యాభిధానేరితి విశేషపదార్థే అపరపదార్థసంసర్గావగాహి వక్తృజ్ఞానే ఘటితే సంధ్యాభావాదితి భావః। వక్తృజ్ఞాతవాక్యార్థబాధ
రూపయోగ్యతాయామపి తు ప్రవేశే వాక్యార్థానభిజ్ఞవాక్యేతాదృశయోగ్యతాదిరహితాభిధారాసంభవాద్దోషాంతరమాహ జ్ఞా
ఋంవేతి తత్ర వాక్యార్థానభిజ్ఞప్రయుక్తవాక్యస్థలే సంసర్గప్రమా ఏకపదార్థే పరపదార్థసంసర్గజ్ఞానం వక్తృజ్ఞానానుమానాసంభవా
దితి వక్తృజ్ఞాతవాక్యార్థాబాధఘటితే హేతోరసత్వాత్ తాదృశయోగ్యతాభావాదితి భావః। యద్యపి స్వరూపసల్లింగం శ్రమమితి హేతుః స్వ
స్వరూపసన్నబాధయోరనుమితివిరోధితీ బాధజ్ఞానదశాయాం యథోక్తయోగ్యతా ఘటితే హేతు భ్రమాత్ సంసర్గప్రతీయసంభవతి
తథాపి ఫలీభూతజ్ఞానాభావనిశ్చయస్థలే బాధనిశ్చయసత్వేన హేతుభ్రమస్యాపి సంభవే న వక్తృజ్ఞానానుమానాసంభవాత్ సంసర్గ

శబ్దఖండః జ్ఞానానుపపత్తేరితి తన్మతఖణ్డనే తత్పరతయైవ తద్గ్రంథసంగతిః ఆప్తోక్తత్వస్య యథార్థవాక్యార్థజ్ఞానవదుక్తత్వరూపస్య ప్రామాణ్యప్రయోజకత్వ- జ్ఞానం గ
తేవన్న్యాయమతే ప్రత్యక్షస్థలే సంసర్గప్రమా సంభవతి తాదృశప్రామాణ్యప్రయోజకరూపాజ్ఞానాత్ తథాపత్తౌ తన్మతేపి సంసర్గప్రమానుపప
౨౭ త్తేర్నచోపాయనవాంతత్ర వ్యభిచారః యోగ్యతాంశే శేరవక్తృజ్ఞాతత్వవిశేషణాస్య ప్రవేశేతి తథా సతి యదాప్తోక్తత్వజ్ఞానం నన్యాయమతే
శాబ్దజ్ఞానే నాపేక్షితే తదా పరమేశ్వరీయజ్ఞానమాదాయ హాదోసత్వాద్వద ఇవ భ్రాంతప్రతారకవాక్యేపి న వ్యభిచారః సంసర్గ
జ్ఞానవద్వక్తృకత్వపరిత్యాగే తు సంశ్రహాభ్యాంతానుపగమాత్ నవావక్తృసంసర్గజ్ఞానానుమానం సంభవతి హేతుఘటకయోగ్యతాయామ
క్తృవిశేషణాస్యాప్రవేశాదితి జ్ఞానాద్యదక్తృతయా ప్రకృతానుమానాత్ సంసర్గసిద్ధేరనుపపత్తిరితి సమాధత్తే యదీతి। ఉక్తముత్పత్తివాద
ఆకాంక్షాయోగ్యతాసత్తీనాం న్యాయమతే స్వరూపసతీనాం శాబ్దధీహేతుత్వే తదజ్ఞానదశాయామపి తన్మతే సంసర్గప్రతీతేరావ
యాత్ తదావశ్యకత్వమతే ఉక్తహేతుజ్ఞానాసంభవేన తదనిర్వాహాచ్ఛాబ్దప్రామాణ్యం ఖండయితుమశక్యమపి తథోక్తం న్యాయ
మతేపి ఆకాంక్షాదీనాం జ్ఞానం శాబ్దధీహేతురితి వదివ్ నేతిపయతి ఆకాంక్షేతి। జ్ఞాతత్వమపయుజ్యత ఇతి తత్ర న్యాయమతే

స్వరూపతోర్వ్యాః

పితాభ్యాదిః అనిలథాస్వరూపసత్తీనాం తాసాం శాబ్దబోధే హేతుత్వే శాబ్దభ్రమానుపపత్తిః। ఆకాంక్షాదిభ్రమజన్యశాబ్దబోధానుప
పత్తిరితి తదర్థః। వహ్నినా సించతీత్యాదౌ యోగ్యతాస్థలే స్వరూపసదాకాంక్షాసత్త్వేఽపి సత్త్వేన యోగ్యతాయా జ్ఞానాభావే యోగ్యతామాత్రే
ణ్యేవ శాబ్దభ్రమోపపత్తేః। ఆకాంక్షాసత్త్యోః హేతుతాయాం శాబ్దభ్రమానుపపత్తిప్రయోజకతయా యథాశ్రుతాసంగతేః। నను
ఆకాంక్షాదిరహితాయోగ్యతాస్థలే స్వరూపసదాకాంక్షాదిహేతుతాయాం అపి ఆకాంక్షాదిభ్రమాధీనశాబ్దభ్రమానుపపత్తిప్రయో
జకతయా యథాశ్రుతమపి సంగచ్ఛత ఇతి వాచ్యం। తథా సత్యపి స్వరూపసదాకాంక్షాదీనాం హేతుత్వే యోగ్యతారాకాంక్షాదిస్థలే
ఆకాంక్షాదిభ్రమాధీనశాబ్దప్రమాయా అపి అనుపపత్త్యా తదప్రదర్శనే న్యూనతాయా యథాశ్రుతే నుద్ధారాత్ సంసర్గసందే
కాదేరనుమానవత్ పక్షే సంసర్గజ్ఞానపూర్వకత్వపర్యంతస్య ధర్మికానుమానే నైశ్ర్యాతుః ప్రవృత్త్యాదికముపపాదయన్తో వైశేషికస్య
అభేదాదిసంబంధేన రజతాదిప్రకారకేదమాదివిషయకప్రవృత్త్యా ఇదమాదౌ రజతాద్యభేదాదిసంబంధజ్ఞానే జ్ఞానే తత్త్వేనైవ హే
తుతేత్యాశయం మనసి మానసిద్ధాంతి ప్రథమతస్తేన రూపేణాప్రవర్తకతామేవ ఖండయతి అథేతి అర్థజ్ఞానే ప్రవృత్తివిషయీభూతో యో

శ్రీముం/గ। ధర్మస్తజ్జ్ఞానం తజ్జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం తజ్జ్ఞానజ్ఞానం తజ్జ్ఞానజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం గౌరవాత్। అర్థజ్ఞానత్వాపేక్షయా తజ్జ్ఞానత్వరూపస్య ప్రవృత్తిజనకత్వే స్పష్టం గౌరవం
రుశరీరత్వాత్ వ్యభిచారాదితి। జ్ఞానవిషయకేచ్ఛాం ప్రతి తత్తద్విషయకజ్ఞానస్య ప్రవృత్తౌ చ తథాత్వాత్। రజతజ్ఞానవానయమితి పురోవర్తిని రజత
౨౮ సంసర్గజ్ఞానవానయమిత్యర్థః। అర్థజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవర్తకత్వాత్। అంశే ప్రకారీభూతధర్మస్యానుపపత్త్యా పదార్థధర్మిణో ధర్మసంసర్గానుమానం సంసర్గం ప్ర
వత్తివైయధికరణ్యాదితత్తద్ధర్మాణాం జ్ఞానపూర్వకత్వపరత్వం తేషాం క్రమమనుసృత్య తథా తద్ధర్మానుమానాదపి ప్రవృత్త్యుపపత్తేరిత్యర్థః। ఇత్యపి
తి తత్రాపి హాధర్మితావచ్ఛేదకేషు ఉభయత్ర ప్రవృత్తివిషయీభూతతత్తద్ధర్మసంసర్గాణాం భాసమానత్వాచ్చ యం ప్రకార
యన్ వైశేషికాః శంకంతే ఇదమహమితి। ఇదం ప్రకారకానుమానం రజతే విషయకం రజతాదివిషయకం తు రజతత్వాదిప్ర
కారకమితి। అభేదసంబంధేన ఇదమంశే రజతప్రకారకత్వేనేత్యర్థః। భావార్థే దివక్ష్యమాణత్వాత్। అన్యథా ఇదం రజతమితివాక్యజన్యశాబ్దబోధా రాదు.
ధేనాపి ఇదమంశే పదార్థతావచ్ఛేదకే రజతత్వాదిప్రకారకత్వే యావన్ సంగతేః ప్రవర్తకత్వాత్ అభేదసంబంధేన రజతాదివిశేషిత
ఇదమాదివిధేయకప్రవృత్తిజనకమపి తథాత్వే తథైతి ప్రవృత్తి విషయీభూతం యావద్ధర్మతావచ్ఛేదకవిశిష్టావగాహిత్వమర్థః నను విశి

ష్టం విశేషణాంశసంబంధవిశేష్యౌభయ్యాంశార్థాంతరమితి తావద్వైవిషయకత్వమేవ విశిష్ట విషయకత్వం తేషాం మోంక్తాన సమానాధికరణం తావద్వి
షయకత్వం జ్ఞానత్వకత్వం న విశిష్టజ్ఞానత్వకత్వం వా న ప్రవర్తకమితత్వాత్తత్త్వం అపేక్షితి తావద్విషయకత్వస్యైవ విశిష్టవిషయకత్వ
రూపత్వేనైతదర్థః భ్రాంతిజ్ఞానేతి పురోవర్తి సమవాయసంబంధేన రజతప్రకారకాణాం జ్ఞానానాం తదీయమితి జ్ఞానవత్త్వే తదర్థః । ఉభ
యోతి । భ్రమతద్విషయకజ్ఞానయోరవిశేషాపత్తేస్తదర్థః భ్రాంతివిశేషదర్శి జ్ఞానే సత్యపి భ్రమతాపత్తేరితి యావత్ । తథా
చ విశిష్టస్యేతరచేష్టావిశృంఖలతయాభాసమానత్వే తత్త్వబోధార్థ విషయతాస్తోం విశిష్టనిరూపితా విషయతా విలక్షణైవా
గతా । ప్రవర్తకతావచ్ఛేదికా భ్రమత్వప్రయోజికా యథా దృశ్య విషయతా [illegible] మితా విలక్షణతత్స్యాం
ప్రవర్తకతేతి భావః । ఏతేన జ్ఞాన విశేషణతయా సంసర్గజ్ఞానస్య ప్రవర్తకతేవనేతదపాస్తమిత్యపి మేనాశయః । లక్షణాదు
ష్టోంధాం దత్వా యష్టాః ప్రవేశయోతశ్చిదలాక్షేణాలిక పదఘు టితవాక్యాస్మృత్యర్థబోధస్య సాంసర్గష్టలఅతాత్పర్యవిష
యయోర్గార్థాంతరే విషయక బోధసపరకత్వాత్తాత్పర్యవిషయసంసర్గాంతరాబోధస్యచేరావ్యాపి సబోధాం దతదర్థః

పదార్థసంసర్గవిశేషితరజతప్రకారం ప్రత్యక్షాదాదితత్వర్థః ప్రతిత్వాద్దేశ్యక-తదంత్రతత్త్వయోశ్చ రితతదాతాత్పర్యజ్ఞానాంషష్ఠేదక-తయాంతా
త్పర్యవిషుటక-ప్రతితవిశేషణతయాంసిద్ధిరితి శాబ్దబోధాంతత్పూర్వాంశయమత్రపెక్ష్యవచ్ఛేదక-విశేషః। తథాంచతత ఏవప్రవృత్తినిర్వా
౮౧ (హాంకి-ంశబ్దసరిప్పదృక్త్ర-మాంణాతిదవైతిభావః। ననుసంసర్గవిశేషణ్యక-పదార్థవిశిష్టాంపరపదార్థజ్ఞానపూర్వక-తద్వమెవ్యాక్తాపెం
తునానవమయమితాత్యశంక్య-తరజతమిదమితాత్యదిత్యాంవాక్యాద్రజతత్వాదివిశిష్టవిషయక-ప్రవృత్త్యనిర్వాహంమాహంకింవాతి
వ్యాపక-తాంచ్ఛేదక-ప్రకారక-తాసామాన్యవ్యాప్తిస్థలవ్యాపక-తాగ్రాహంయత్తత్తదార్థాతిరిక్త-పదార్థానాంయోన్యయెనప్ర
కారేణాభానంసాదృశ్యరితతత్తలితదన్యప్రకారాంనవచ్ఛిన్నవిషయతాత్యర్థః। సామాన్యవ్యాప్తిస్థలెపృక్త ధర్మతాంబలెనాప్ర
సిద్ధవిశేషభానాంపరిత్యాజ్య తత్రియమాంసంభవాంజ్ఞానపూర్వకాంతత్తదనంతరంరజతాదిపదార్థవిశిష్టేదమాదిపదార్థ
జ్ఞానపూర్వకాంతవతిపూర్వకాంయం। నతివతాద్యనతురజతాందిజ్ఞైదమాదిజ్ఞానేతత్యర్థః। ఉక్తానుమానైవపదార్థతత్వ
నైవయతః పదార్థానాంవ్యాపక-తావచ్ఛేదక-షుటక-తానతువిశిష్యతిభావః। అతఃపదార్థాఅపియత్తద్వ్యాంయదిపూర్వో

త్వరితత్వాత్సాంమాంన్యవ్యాప్తేః విశ్రాంతేః తదాం పక్షధర్మతాంబలాం ప్రజతాం దిపదాంర్థత్వేనైవ రజతత్వాదినాంపి రజతాం దివిషయకాంను
మితిః సంభవతి తావదలౌకిక త్వాప్రోంపదాంర్థ నివేశ్య పదాంర్థపక్షక - సంసర్గసాంధర్మికాంనుమాంననైవ సంభవేన జ్ఞానాంనుమాంనప్రయో
సంకోచిత్రాత్ పదాంర్థపక్షకాంనుమాంనేవ్యక్తిమాంనాంసవియోంగవితాంరూంపహేంతువిశేషణాంశస్యాంసంభవాందనుమాం
నాంశిరోవహంరూంపదూంషణాంసవిజ్ఞానాంనుమాంనపక్షేపిసంభవాంత్ పరేతూంక్తనియమసత్వాత్ సాంమాన్యవ్యాప్తితః పక్షధర్మ
తాంబలాందపిప్రసిద్ధవిశేషాంనుమితిః సంభవతి అదలౌకికత్వతిస్థలే గవాంనయనాం దావేవప్రవృత్తివిషయత్వేన లింగేనప్ర
సిద్ధజ్ఞానవిషయత్వానుమితౌ వగవాంనయనాం దివిషయక - జ్ఞానేసిద్ధిరుపగంతవ్యేత శబ్దప్రాంయశ్చాంయం గ్రంథః। అత్ర
పాంక్షపక్ష - కాంనుమాంనేపి దమాం దిపక్షక రజతాం దిసంసర్గసాంధనైపక్ష - లిప్తస్యాపి రజతాం దిసంసర్గిణాంః సత్వాపక్షేపప్తాం
తేసాంలక్షణే నవిశిష్టే వ్యాప్తిగ్రహసంభవతి తేసాంమాంన్యవ్యాప్తేరనాం దరణీయత్వాత్ అగ్రేతాం దృశాంనుమాంనశంకాంసంగతిః
యేనప్రుంసాం కేవచిదపి రజతాంఖాదాం దినాంవధాంరితః తస్యవిశేషవ్యాప్త్యాపక్షేభాంత్తేదమాం దిపదాంర్థే తదనుమాంనాంసం

ము౦గ౯౯ భవేత్తాధికం దూషణాం మోంక్షా। పదపక్షే తానుమానే నైవైతత్ పదార్థసంసృష్టాపరపదార్థరూపం పూర్వవాక్యార్థస్మృతిసహకృతఘటకతయా స్మారణాంశ
విశిష్టవాక్యస్యావధారణాంశావిపిన సంభవతీతి విశేషః ఇత్యాశయః। శబ్దాదిదితి। తత్ర ప్రమాణాంతరయా స్యాత్ తర్హి తాదితి శేషః। ఏవకా
౭౦ రేణాశాంకాత్మానుమానస్యైవ వక్ష్యేదః అత ఏవ వ్యాంక్తానుమానతః శాబ్దబోధ ప్రకారరజతాదివిషయకత్వేత్యోంసర్గకత్వజ్ఞానాంసంభ
వాదేవలప్యాసు మితలీనేనాన్వయః। అనువాదకత్వేతి। ఉక్తానుమానగృహీతపదార్థసంసర్గవిషయకో విశిష్టరజతత్వాదిపదార్థ
తాపవ్యైదత్వప్రకారేణ రజతాందిగోచరానుభవాంతరపేంతతితలర్థః। శబ్దస్యేతి। సిద్ధాక్రియత ఇతి శేషః। తత్రాంవనతస్యప్ర
మాణాతాం అగృహీతగ్రాహిణాం ఏవానుభవస్య ప్రమాంతాపదితి భావః ఇతి మీమాంసకమతమభిప్రేత్య। అత ఏవ తేతలిన్యా
ర్థాన్వయమేవ పరివృణోతి శాబ్దానుమిత్యోరితి। భిన్నప్రకారకత్వాత్ తత్తత్పదార్థత్వరజతత్వాదిప్రకారకత్వాత్। ఏకస్య కాంపు
విషయకత్వాభావాత్। ఏకవిధవిశిష్టార్థవిషయకత్వాభావాత్। అననువాదకత్వాభావాత్। రజతత్వాదిలవహిష్కృతరజతాదిష్వ
విశిష్టార్థానువాదకత్వాసంభవాత్। తస్య శక్తిస్వరూపాదృశవిశిష్టార్థవప్రమాణత్వాత్ యాదృశో విశిష్టార్థః పూర్వ

మగృహీతస్మార్యశ్చ విశిష్టార్థవిషయత్వాన్నుభవస్మార్యశార్థప్రమేతల్గృహీతగ్రాహ్యనుభవః ప్రమేతి తదర్థత్వాదితి భావః ఏతే పదార్థా ఇతి
ఇదం రజతమిత్యాదౌ యేన రజతత్వేదంత్వాదీనామర్థానాం పదార్థోపస్థితిః తత్తద్రూపాం మ్ముష్ణిన్నపరపైతత్సిద్ధ ఇతి స్మారయితుం పదా
ర్థా ఇత్యుక్తం న తు పదార్థత్వేనాం హితేషాం నైవేశాం తయెన సామాన్యరూపేణాం నివేశే ప్రయోజనాభావాత్ శాబ్దబుద్ధౌ నైయాయి
కానాం తద్రూపాభానాత్ బహుబహుబ సంబహుపదార్థేషు జాతవాక్యార్థస్థలాం భిప్రాయేణాం తథాం పరజాతే దమాం దయ ఇత్యర్థః
తాత్పర్యవిషయేతి। తత్తత్పదేషు టితేవాక్యార్థాత్పర్యవిషయత్వార్థః। తేన వాక్యాన్తరే తాత్పర్యవిషయసంసర్గస్య ప్రకృతవాక్యజన్యజ్ఞానా
నుత్పత్తిః అథ తాత్పర్యవిషయత్వం సంబన్ధేషు టీకా-సంసర్గవిశేషణం న సంసర్గత్వేన సంసర్గనిరూపణ ఏవ సంభవతి విశేషరూపేణ సంసర్గాని
వేశే తాత్పర్యవిషయత్వస్యావ్యావర్తకత్వాత్ తథా ప్రయోగాన్ముమానాదివిశిష్టపదార్థావగాహిన్యాస్య అనుమిత్యాదిః భ్రమాదివిశిష్ట
సంసర్గావగాహిన్యాస్తస్య అసంభవేన ప్రవర్తక-జ్ఞానాం నిరాకుర్వాణః తాత్పర్యవిషయత్వం పరిత్యజ్య విశేషరూపేణ సంసర్గప్రవి
ష్టత్వం దివతీయహేతో సంసర్గపరితి పదవిశేషణా వైయర్థ్యం బ్రహ్మవిమలం జలమిత్యాదౌ నదీకర్తృయోః సంసర్గస్యతాత్పర్యవిషయ

స్తం॰ శా॰ ౩ తయోర్వలిభిదాదరప్రదర్శనస్య ప్రసంగతిరితి చేత్ యథా శ్రుతైతదనుమానే విశిష్టసంసర్గసాధక-తానుపపత్తిరూప దూషణాభిగ్రహమపి గా॰।పటు
లాభిప్రేతమేవ తాత్పర్యవిషయమనంతభానవలి విశిష్టసంసర్గానుమాన మేవ యదినిష్టేషానుసారిణాం పరేషాం మతం తదా తత్ర్వ వ
౭౧ పయంతి వాత్యాదీనాం పక్షవిషయాణామేవ దూషణానాం అభివాయ ద్వైయోయుక్తానామివ పరేషాం మతే హి సంసర్గజ్ఞానే తాత్పర్యవిజ్ఞా
నాపేక్షా నిరాపహాయ తాత్పర్యస్యోపహింతుం ప్రవేశః అవశ్యకేప-ఏవం చ తత్త్వార్థకాక్షియవిశేషరూపేణాం ప్రవేశస్త్రి హి సంసర్గతాత్పర్యవిష
యత్వం ఇదే శాబ్దే ఏక-పదార్థాన్వయ పరపదార్థాభావపరత్ర సంసర్గసిద్ధిరేవోద్దేశాభిధేయాం తన్నిరావాహాయమిత్ ఇతి తేన వరస్వరసంసర్గః
సంభవిదితిలభిత్తేవస్తుతస్తు అయమర్థః ఏతదర్థప్రతియోగిక-తత్సంసర్గవానితి విశిష్టసాధనమేవాభిప్రేతం యోయదర్థేషు తాత్పర్య
సంసర్గేషు తత్కాంక్షాదిమత్తదర్థప్రతియోగిక-తత్సంసర్గవానితి సామాన్యతో వ్యాప్తిః ఆకాంక్షాయా అర్థవి రంపు
శేషేషు తత్తత్వం తన్నిరూపణావసరే వక్ష్యతి భవిష్యతి ఏతాదృశసామాన్యవ్యాప్తిలాభాయైవ పవనుశ్రీః పదం।అన్యథా దండరక్తాదయో
వి శేషసంసర్గవంత ఇతి తద్వదమాదయోఽన్యభిన్నరక్తాదిసంసర్గిణో రక్తాదయః స్వభిన్నదమాదిసంసర్గిణో ఇత్యర్థః పరస్పరా

ర్థక-మిథః పదత్వేన సాధ్యత్వసమ్బన్ధసంగతః తాదాత్మ్యేన సంసృష్టయోః పదార్థయోః భేదపదార్థసాకాంక్షయోర్ధేయయోః పదార్థయోః
మిథః ఆకాంక్షాదికం తదర్థయోరాకాంక్షైవ పరసంసర్గతయా భానాన్తయోరుభయోరేవపృక్తికలితయోః సంసర్గం ధనసత్త్వయు
క్తత్వాచ్చ ప్రకృతవ్యాప్తిప్రవిష్టహేతుషు ఘటక-సంసర్గతాత్త్వరూపవిషయతావచ్ఛేదకనిరూపితఘటకీయం అనవధార్యత్యుక్త-సంసర్గత్ర
కలితవాకల్పితాత్త్వరూపం తత్ర తాత్త్వరూపవిషయసంసర్గాంతరేషు ఘటితదర్శితహేతుమత్త్వాఘటితానాద్యుక్తసామాన్యవ్యాప్తిఘటితాన్వ
సాకల్పతాత్త్వసంసర్గసిద్ధిప్రసంగాత్ అవచ్ఛేదకతాత్త్వరూపసంసర్గానిరూపితవైశిష్ట్యవహేంత్వాత్తదంశేతాత్త్వరూపవిషయత్వానవేశ
సార్వతాత్త్వరూపవిషయసంసర్గాంతరేషు ఘటితహేతుమత్త్వాత్త్వరూపవిషయత్వసంసర్గేషు ఘటితసంధిపతావనిరాసాహేనాప్రసక్తే
ఘటకాభావాదారక్త-తయోః సంకేత్యమితిసాధితహితాత్త్వరూపవిషయత్వం సంసర్గవిశేషణామూర్ధనవికల్పేనైవమతాత్త్వరూపవిష
యపదార్థప్రతియోగికత్వాత్త్వరూపవిషయసంసర్గసిద్ధిపారణాయసంసర్గప్రతియోగిభూతహేతుషు ఘటకార్యతాత్త్వరూపవి
షయత్వసాధ్యవచ్ఛేదకనిరూపితయోః సంధిఘటకసంసర్గప్రతియోగిసర్గతవిశేషణాంశయం అనవధార్యంతాద్వ

శేషణాస్త్రవలంబినా రావాంశక-తయాంనైయర్థాప్రపత్తేః వస్తుతస్తదర్థాపరాగేణాసంసర్గ విశేషప్రతీతి ఖణ్డనవతివత్స్యాకార స్మాంగ
కే-ష్వాషు ఘటితేసంసర్గతాంత్తక్వస్వతదర్థషు ఘటితస్యనివేశ్నైఘ్రంపపత్తేస్తదర్థతాంత్వరత్వవిషయత్వంవిశేషణాంతరంనప్రవే
౨౧ శ్యంహేంతోంస్తాత్వరత్వవిషయసంసర్గషుఘటితత్వేవవిమలంబలంనదాశ్రిః తస్మైమహింపన్నరతీతత్త్రాగ్రసంసర్గతాంత్వరత్వేషు
ఘటితసాంధ్యాపతేవనవలంబారస్వప్రదర్శనాంచేత్తాం తాంత్వరత్వప్రవేశోనాస్త్రిత్రీంత్రిమాన్ననైవ। నచరజతాదిపదార్థప్రతియోగికా
భేదసంసర్గస్యపక్షేఘిన్నార్థాంతరేపిసతేఽసదృష్టాంతేసాలఖ్యాతివిశేషవ్యాప్తిరేవశశ్చగ్రహంతి కి-ందశినాతసాంమూన్యావ్యాప్త్యాద
రణాతివాచ్యంతాదృశసంసర్గస్యార్థాంతరే[illegible]తేవమీతాదృశార్థతాదృశసంసర్గతత్త్వఘటితేంతూభయవత్వాప్రగ్రహందశాయాం
తయోరవ్యాప్తిగ్రహేసంభవేనతాదృశవిశేషవ్యాప్తితః పక్షే-సంసర్గసిద్ధ్యనుపపత్తేః తదానీమపినవ్యాయమితితత్రతత్సంసర్గబోధాత్ ణావు
స్యైవమపితత్తదార్థతత్త్వంపరయోరేకస్యైవయత్వతత్త్వేనక్షణికోఽస్తు కి-మర్థముభయోఃస్త్రథాంనవేశఇతివాచ్యం। యథాహింతుమ
త్తయాంగృహ్యమాణేఽర్థాంతరేఽనాపర్థస్యాపిప్రవృత్తసంసర్గప్రవృత్తార్థస్యాపిసంసర్గోనగృహీతప్రాంఽన్యపదార్థప్ర

ప్రతియోగితానవచ్ఛిన్నసంసర్గావచ్ఛిన్నతద్ఘటితహేతౌ తాదృశవ్యాప్తిగ్రహదశాయాముభయోరేవ యత్వేతత్వేనోపస్థానాదన్వయవ్యతిరేకతద్వ్యాప్త
ఆకాంక్షా ఇతి ఏతదర్థతత్సంసర్గతాత్పర్యవిషయఘటితత్వేఽపి దండాకాంక్షాదిమత్త్వదస్త్వారితతావదితరేర్థః। ఉక్తహేతుమాత్రవ్యాప్తిషు దండాదిరూ
పైకదేశయత్వాదిరూపసంసర్గతాత్పర్యవిషయఘటితేషు దండాదిపదాకాంక్షాదిమదిమాదిపదస్వారితఘటాదిప్రతియోగితాకాభేదయ
తాద్విషయసంసర్గవాక్యే కృతావదరేవసులభోఽదృష్టాంతః ఏతదర్థతత్సంసర్గతాత్పర్యవిషయఘటితేషు తు ఆకాంక్షాగవేతదర్థప్రతియోగి
కత్వేనాన్వయయోగిత్వాభావాంశకత్వాదేతత్త్వేన ప్రతిపిపాదయిషితయోరేతత్సంసర్గస్తథా ప్రతిపిపాదయిషయోర్వ్యతిరేకే
తథా తేనాపి తత్త్వేనైవ తత్త్వే ... ఘటయోర్భయవతరేకప్రయుక్తస్యానుయోగికత్వైవతదర్థప్రతియోగితోపదర్శితే తత్సంసర్గానుభ
వాభావకతవంస త్వింతదర్శప్రవేశాత్తంత్రోరాజ్ఞః పురుష ఇత్యాదౌ పురుషాదౌ తాత్పర్యవిషయరాజ
సంబంధసంసర్గాభావేనవబోధాభావేన ప్రసంగస్య నావకాశః తత్రసద్వపదం హేతుమత్త్వం యత్ర సంపాదితం తాదృశార్థపరం
యదల్పిషు తాః కృతవమానయసంకృతిరితాద్యా వాకాంక్షా ప్రసంగవారక విశేష్యదళస్య హేతావప్రవేశేపి న తత్ర వ్యభి

బాధప్రసక్తేః ఘటః ద్రవ్యత్వాదిసంసర్గతాత్పర్యాసత్త్వేసత్యంతస్యైవాభావాత్ తత్ర తత్త్వే సాధ్యస్యాపి సత్త్వాత్ తథాపి తదప్రవేశే ఘటః ద్రవ్య- మన్ స్నాంగాంశ
త్వమిత్యాదౌ ఘటః ద్రవ్యత్వాదిపదతదర్థఘటత్వహేతుమత్త్వాజ్ఞానాత్ తత్త్వదార్థసంసర్గబుద్ధిదుర్వారేతి తద్వారణాయ హేతౌ తద్ధర్మ
౨౨ ప్రవేశ ఆవశ్యకః। న చ వ్యభిచారవారకతయా తద్ధర్మవైయర్థ్యం దుర్వారమితి వాచ్యం। తస్యార్థకార్యశ్రయసాధ్యపితత్త్వదవచ్ఛేదక-
ప్రయుక్తః స్వాభావయోగిక-తత్త్వదార్థప్రతియోగిక-తత్సంసర్గాసంభవాభావక-తేవసతి తస్య నివేశనీయతాయాత్ సాధ్యవత్తద్ధర్మ
నివేశే ఘటః ద్రవ్యత్వమిత్యాదౌ ద్రవ్యత్వరూపార్థ ఏతద్ధర్మనిరూపాభావాత్ తద్విశిష్టసాధ్యవత్త్వాసంభవాద్వ్యభిచారప్రసక్త్యా త
ద్వారకతయా హేతౌ తద్ధర్మసార్థక్యాత్। తద్ధర్మాప్రవేశే చ మాస్వపదమాంస్యావతేస్సోపాదేయం। యద్విశిష్టవాచక-తత్త్వరం
చరమం స్వపదం పూర్వోక్తార్థపరం। ఇదం తు బోధ్యం। ఘటః ద్రవ్యత్వమిత్యాదౌ ఏతద్విశిష్టపదమప్రమాణకస్వాయత్తబోధవారణాయ ప్ర ంచవు
కృతిప్రతియోగ్యర్థాస్వయబోధే ప్రకృతిప్రతియోగ్యనుపూర్వవిశిష్టజ్ఞానస్య హేతుతాయా ఆవశ్యకతాయాః స్వీకృతయమతే
తద్ధర్మజ్ఞానాంశోద్బుబోధే హేతుః తథా చ క్రమస్య హేతుప్రవేశః। ఏవం వైశేషికమతే స్వాయానుభవసాక్షిమితిరూపతయా

తత్రపదస్యాపి హేతుతయాంతద్వ్యతిరేకేణాన్వయాననుభవాభావప్రయోజకత్వం తథాపి తన్నతేవ తద్ఘటసహస్రప్రసిద్ధిరేవ నహి నాను
తిం ప్రతి పదస్యార్థతత్వస్య లింగతయా హేతుతైవ నేతదభావప్రయోజకత్వమేవ తదభావజ్ఞాపికం వ్యాప్త్యా। తథా ఘటత్వప్రకారకత్వం ఘటస్య సం
సర్గి ఏతత్ప్రకారకత్వపదస్యార్థతత్వాదితరేతరేషు తేషు సత్త్వాన్నానుమానాత్ప్రకారకత్వాదేర్ఘటాదిసంసర్గప్రకారకత్వవైశిష్ట్యమతేపి ఘటప్రకారకత్వ
మిత్యాదావపి ప్రకారాంశస్యా దుర్వారత్వాత్తేషామద్ఘటమానయేత్యాదౌ ప్రకారకత్వవిశేష్యతాద్యాదిరూపవిభక్త్యాద్యర్థానామభావత్వా
దర్శిదృష్ట్యా ఘటాద్యనయనాదేస్సంసర్గవిశేషసంబంధనైతత్త్వాభావమధ్యాత్వాదిపదప్రకృతికత్వతత్తత్సప్తమ్యాదిపదస్యార్థతత్వావచ్ఛిన్నంకార్యతా
యం। సామాన్యబోధప్రాచ్యయత్వేనైతత్వేన పదానాం నివేశేనాముత్వఘటత్వాదీనాం నివేశః కార్యః అన్యత్సర్వం పూర్వవత్
యదినాముధాంత్వాదిపదానాం నామత్వఘటత్వాదీనాం జ్ఞానం వినాపి న్యాయమతేపి సంసర్గధీస్త్వాదౌ అయమపి ప్రకారేణ
నసాంధియోర్ఘటపదత్వాత్ఘటపదత్వాదీనాం నామపదసుప్తదాభినానాం నివేశే ఘటపదప్రకృతికానాం పదాంతరస్యార్థతాంఽర్థాం
తరేయోసతాం తత్పదస్యార్థతత్వరూపసంబంధసంఘటపర్దశవిషయసంసర్గరూపసంబంధత్వావాన్యనిహేతుతాంతస్యాఘటమితరేతరేక
।తాత్పర్య।

క్నత్వేవ ఘటసంసర్గబుద్ధేరనుపపత్తేః దృష్టాన్తాభావాదితి దూషణం; బోధకేతి; ఆదిపదాత్తదర్థనిరూపితయోగ్యతాసత్త్యోః పరిగ్రహః । స్వ
పదనిష్ఠయోగ్యతాయాశ్చ బాధితతదర్థప్రతియోగికతత్సంసర్గకత్వం యచ్ఛబ్దోపస్థాపకత్వం స్వపదం పూర్వోక్తార్థపరం । స్వా
౭౪ బాధితత్వాంశే స్వనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వప్రమావిషయత్వాభావః స్వనిష్ఠాభావాప్రతియోగిత్వమేవ వా । యోగ్యతా
నివేశాత్తదర్థప్రతియోగికతత్త్వేదత్తాంత్వరవిషయతత్సంసర్గరూపసాధ్యశాన్వైతత్తదాకాంక్షాసత్తిమత్త్వదవ్యారితార్థసఫల
బిచారః । పదనిష్ఠాసత్తిః తత్తదర్థోపస్థితవ్యవహితతదర్థోపస్థితిజనకత్వం ఏతద్వయోగ్యతాతః పృథఙ్నివేశః । నిరుక్తయో
గ్యతాం ఘటకార్థోపస్థితావవ్యవహితత్వవిశేషణాప్రవేశాదేవోపపత్తేః । అన్యథోపస్థాపకత్వస్యద్వివిధానివేశేనగౌర
వాత్ । హిం తావేతన్నివేశాన్నీలాఘటయోర్ద్రవ్యం పటశ్చేత్యాదౌ వ్యవహితోపస్థితివిషయనీలఘటయోః సంసర్గస్యతాత్త్వ రాంమ
రవిషయత్వేఽబాధితత్వసాకాంక్షయోగ్యతామాత్రఘటితత్వేన తు జన్యాన్తత్సిద్ధిప్రసంగస్యానవకాశః । తాంబ్రూశ
విశేషణాం స్వవచ్ఛిబారవారకతావనుక్తాధేనవతదర్థోపస్థిత్యవ్యవహితోపస్థితివిషయత్వసత్తేతి సాధ్యనివేశనీయం । సాంద్రే

తన్నివేశే అసత్త్వేషు ఘటసాంధర్మ్యవతాం ద్రవ్యాణాం ర్థేన తేవ నవచ్ఛిన్నాం ర ప్రసక్తేస్త్రీ తదాచారకే తేవ నహింతుస్త్వత ద్వశేషణాం సాం ర్థ్యశాస్త్రీ త్ప్రసక్తస్థలే మవవ
హింతోంపరితప్రథమాం తన్నిలక దసాంకాంక్షే ప్రథమాం తపటపదజనిప టోంపస్థితేః యత్ర తత్త్వ దనిరాంకాంక్ష్యే ఖన్నవిఖ్యక్తే కే తదవ్య
వహితకదాంతర జనప్రసిలాపస్థిత్యా వృత్తాంనం తత్ర సిలఘు టెయోంరఖాదసంగర్గ్య క్షివారణాయ యత్తు దనాకాంక్షే తేవాం పదవిశే
ష్యాణాంతత్వదజన్యతావచ్ఛేదకప్రతియోగినాం హింతుసత్త్వసత్త్వేషు టకోంపస్థితాంద్వవేశంతత్తనర్థకాత్సాయసాంధర్మ్యసత్త్వసత్త్వేషు టకేతాంద్వశో
పస్థితావపి తన్నివేశోపమితి సంక్షేపః అథ నిరాకాంక్షస్థలే అనాసన్నస్థలే నకేవలయోగ్యతాకు ఘటతాంగివ్యాప్తిపక్షే ధర్మతా జ్ఞానసత్త్వ
శాబ్దబోధానంగీకర్తృభిర్నైయాయికై రపార్యనుమానికసంసర్గధీరవశ్యమపేయతఎవ తథా చ తత్ర తత్ప్రసంసర్గస్య ద్వారణాయ యటో
తావాకాంక్షాసత్తిప్రవేశనం తత్తనిర్థకత్వాయసాధైశతత్త్వప్రవేశనం నా యుక్తమితి యం వితదర్థప్రతియోగిత్వే తత్సంసర్గవాక్యతత్సంసర్గ
షటితైతత్త్వదార్థయోగ్యతావత్త్వదస్మరితత్వాదితేవానుమానమపి ఘటమితి యన్నిరాకాంక్షాదిస్థలే ఆకాంక్షాదిఘటితతల్లింగకా
నుమానాదావకాశార్థజ్ఞానసాధ్యయసిద్ధతేవపారికాంక్షాదిమదావేశజ్ఞానాదపగతేవాకార్యార్థ ప్రతీయమర్థ ఇతి వ్యవహారః నతు

తదనవచ్ఛిన్నశబ్దజ్ఞానాదవగత ఇతి నియమనిర్వాహాయ హేతుతావాకాంక్షాప్రవేశనముక్తం (కేచిత్తు)। తథాచ యాదృశశబ్దజ్ఞానాచ్ఛాబ్దబోధః పరేషాం ఘటాఙ్గ(ళా)
తాదృశశబ్దలింగకానుమితిసామగ్ర్యా అనుమితిరితి న నియమః ఏవంచ తాదృశసామగ్రీజన్యత్వానుసంధానం వినాపి తథావ్యవహారాత్తా
౨౫ దృశసామగ్రీణామననుగమాచ్చానుమితివ్యావృత్తానుగతశాబ్దత్వజాతిరేవ తాదృశవ్యవహారనియామకత్వమావశ్యకమితి తు ని
ద్ధాంతనిగర్వః। ప్రకృతమపి తు ప్రవిష్టనిరుక్తపదవిశేషణాసత్తియోగ్యతాశరీరఘటకాఽవ్యవహితోపస్థితివిషయత్వరూపస్యాబాధి
తతత్తదర్థసంసర్గకత్వరూపార్థనిష్ఠాసత్తియోగ్యతారూపతదుభయసహితసాకాంక్షపదస్మారితత్వస్య హేతుతాయాం లాఘవ
మిత్యాశయేన తత్తద్వ్యపేంతుతామాహ యోగ్యేతి। అత్రాకాసంసర్గపరపదస్మారితత్వప్రవిష్టస్మృతావవ్యవహితత్వవిశేష
ణాం దేయం న తు తద్విశేషణావిశేషితోపస్థితివిషయత్వస్య స్మృతివ్యావృత్తివిషయత్వస్య ద్విధానివేశనగౌరవాత్ సంసర్గపర రామ
త్వం చ పూర్వహేతుస్సంసంసర్గఘటితాకాంక్షాఘటకమేవ తద్ఘటకవిశేష్యత్వాం ప్రవేశే పూర్వోక్తదోషస్తదుర్వారతావత్ అన్వ
యప్రయోజకరూపవత్త్వం యోగ్యేతి తచ్చ మానమూలకం తాదృశయోగ్యతావత్త్వధీ తత్త్వరూపయోగ్యతాశూన్యావ

భిచారాశ్శంకాం నిరస్యతి అనాప్తోక్తేః ఇతి। స దోషపురుషేణ తత్తత్సంసర్గవత్తయా బుబోధయిషితే తత్సంసర్గశూన్యే తదన్వయప్రయోజక-
రూపవత్త్వశంకైవ ఇత్యుక్తేః యోగ్యతావిరహాదితి హేతుః ఘటకేత్యాదిః తత్ర సైవ కుతో నాస్త్విత్యాకాంక్షాయామాహ తత్రేతి। తథా చ బా-
ధక-ప్రమావిరహరూపయోగ్యతైవ హేతుః ప్రవిష్టేతి భావః। న చ స్వాన్వయప్రయోజక-రూపాత్మక-యోగ్యతాధీరేవ శాబ్దధీహేతుః
న తు స్వపరసాధారణాబాధకప్రమావిరహధీః తస్యా వాక్యార్థధీపూర్వం దురవధారణత్వాత్ తథా చ వహ్నేరపి స్వాన్వయప్రయోజక-రూ-
పస్యైవ హేతుఘటక-తావాబాధితస్య యోగ్యత్వస్థలేऽపి సత్త్వేన వ్యభిచారో దుర్వార ఏవేత్యాశంక్యాహ తద్వ్యక్తిజ్ఞానస్యేతి తథా చ
యద్వ్యక్తిస్వాన్వయప్రయోజక-రూపాత్మక-యోగ్యతాజ్ఞానస్య శాబ్దధీహేతుతా తదా తత్ర శాబ్దప్రమానుపపత్తిః శాబ్దభ్రమయో-
గ్యతాభ్రమరూపదోషస్యైవ హేతుత్వాపత్త్యా స్వయోగ్యతాయాం స్తోక-స్థలేऽసత్త్వేన తత్ప్రమాసంభవాదితి బాధక-ప్రమావి-
రహరూపయోగ్యతైవ శాబ్దధీప్రయోజికా తస్యాస్సంశయసాధారణ్యాం ధియ ఏవ హేతుతాయాం వక్ష్యపరీత్యా ప్రథమం తదధి-
శ్రేయతాయాం అశక్యత్వరత్వాదతః పరమతేऽపి సైవ లింగవిశేషణమితి న వ్యభిచార ఇతి భావః। నను పయసా సించతీతి వాక్యాత్ క్షీరబ

౧ అభయవ్యవహారవిరహాత్ తాత్పర్యశంకాం బాధితాబాధితయోః

లపరం యద్యయోగ్యం సత్యత్ర దాంజలాంతరమపి యోగ్యం ననస్యాత్ పికానుపూర్వక-వాక్యేష్వపి యోగ్యాయోగ్యవ్యవహారస్స్యాద్వ్యతయా నిరాక-
రోంతి ఏకే-తి। బాధకసత్త్వాసత్త్వ ఉభాభ్యాం విభిన్నార్థయోః బాధబాధ్యభావమాకాంక్షాదీనాం పూర్వానుమానేన జ్ఞాతం పయోగితాయాం
౭౬ మవసత్త్వపి తత్త్వపి పునస్తాసాం స్వరూపప్రదర్శన్నసస్వరూపపదపయోగితాం ఘటయన్నేవం తు ఘటకత్వాపసుపపత్తిం శంకతే అత్రేతి
వక్తురావకాశార్థ నిశ్చయేన వాకార్థజ్ఞానే యాం అసంభవాం తత్ప్రతిపత్తురితియస్య ఘం శాబ్దబోధోజన నియత తత్ప్రతిపత్తి
ఏతత్స్వరూపకథనస్యానంతరేతి। ఆకాంక్షాయా ఆత్మనిష్ఠతయా హేతుత్వలాభాయ। శబ్దనిష్ఠతయా హేతుత్వేనైకపురుషనిష్ఠ
శాబ్దబోధేనుత్పాదమాదాయాన్యస్య శాబ్దబోధే జాతేపి తత్త్రసంగాత్। తదుత్పాదకత్వేతి। తత్తత్పదవిషయకతదనుసంధానజన్య
ప్రకృతసంసర్గబోధప్రాగభావరూపేత్యర్థః। ఆకాంక్షేతి। తదనుసంధానాంవచ్ఛిన్నతత్తత్పదయోరాకాంక్షేత్యర్థః। అనేనాపి విషయ
సత్త్వరూపజ్ఞానావిరోధిప్రాగభావరూపతయా జ్ఞానేయోగ్యతారూపత్వాసంశయవిరోధిసాధకబాధకమానా
భావస్యసంశయయోగ్యతాత్వవత్। బాధకేతి। ప్రకృతసంసర్గబాధకేత్యర్థః। అప్యవహితేతి। ప్రకృతసంసర్గనిరూపకైకార్థ

పక్షత్వేవ వ్యవహితే పరామర్శాపక్షతిరిత్యర్థః। స్వరూపసతాం హేతూనాం తద్వత్తి। న్యాయమతే జ్ఞానవిషయతామపురస్కృత్యైవ స్వాంజ్ఞాయ హేతూనాం తద్వత్త్వ
ర్థః। కాంరాప్తితేరప్రాగభావస్యానుమిత్యాదిం ప్రతిబంధకాభావనిష్ఠేయాం ఖాం వస్య విశిష్టబుద్ధ్యంతరే విశేషణాం జ్ఞానస్య స్వరూపసత ఏవ
వహేతుతాయాం దృష్టత్వాదితి భావః। నన్వేవమతీతమస్యాయం దృశ్యస్య హేతుతాన్యత్రాపి తస్యా దృశ్యస్యైవ హేతుతేతి ననియమ ఇత్యతో
ఆహ — గౌరవాదితి। తద్విషయక జ్ఞానత్వేన జ్ఞానవిషయత్వేన వా హేతుతాపేక్షయా తత్త్వమాత్రేణ హేతుత్వే లాఘవాదిత్యర్థః
జ్ఞానమాత్రే చేన్నానాత్వాన్న తత్తద్ జ్ఞానే హేతుతాం కథం గౌరవే నానిరాకృతియత ఇత్యత్త్వదసత్త్వమేవాహ తద్వ్యాధం వినేతి। ఉక్తా
కాంక్షాదిజ్ఞానప్రతిబంధకాత్యర్థః విలంబాభావాదనుత్పత్తేరసిద్ధేః। సంసర్గనిరూపకత్వేన వా కార్యార్థఘటితప్రకృత సంసర్గస్య జ్ఞాత
త్వేనేత్యర్థః। తాః ఆకాంక్షా యోగ్యతాసత్తయః లింగవిశేషణాని భవంతీతి శేషః। తథా సతి తద్జ్ఞానస్యాకాంక్షాదిసంసర్గానుమితౌ
సంభవేన శాబ్దప్రమితేరంతరస్యాప్యవశ్యకత్వాపాతాదితి భావః। నిశ్చయబాధగ్రహాభావ ఏవ స్వరూపసన్హేతుః యోగ్యతావస్య
పరస్తు కారణాంబాధప్రమాభావ ఏవ నతు సత్త్వాసత్త్వయోగ్యనిశ్చయస్యాపి తస్య విశేషయోగ్యతాపత్తేరిత్యాశయేన ప్రథమం యో

గృహీతాజ్ఞానస్య హి తత్త్వం వ్యవస్థాపయతి యోగ్యతాశూన్యేతి। వస్తునాం సంచ తిత్యాదావితి శేషః। తదభిమానేన యోగ్యతాభ్రమేణాసం మూ।శ్లో(
సర్గప్రత్యయాత్। న్యాయమతే శాబ్దసంసర్గభ్రమాత్। తథా చ శాబ్దజ్ఞానసామాన్యస్వరూపసత్త్వే యోగ్యతాయాం నహి తు
తత్త్వం సంభవతి అపి తు భ్రమప్రమాసాధారణం తజ్జ్ఞానస్వరూపత్తి భావః। నను యోగ్యతాశూన్యస్థలే సంసర్గశాబ్దధీర్నోపపద్య
౭౭ త ఏవేతి తత్రాహ అన్యథేతి। తత్ర సంసర్గశాబ్దబోధాంశే కారణ ఇత్యర్థః శాబ్దభాసాస్పదప్రసంగ ఇతి। శాబ్దభ్రమోత్పా
పత్తిరితి శేషః। యోగ్యస్థలీయ శాబ్దబోధస్య ప్రమాత్వనియమాదయోగ్యస్థలే శాబ్దబోధానభ్యుపగమే శాబ్దభ్రమస్థ
లాభావాదితి భావః। శాబ్దబోధే యోగ్యతాయాం జ్ఞాతోపయోగితాయా మీమాంసకరీత్యుక్తేః తత్ర యోగ్యతాయాం
ఉపయోగిత్వమభ్యుపేత్య జ్ఞాతాయాః స్వరూపసత్త్వేన తథాత్వమిత్యత్రైవ వివాద ఇత్యాశయేనాభిహితా యోగ్య गम
తాస్థలీయ బాధానిశ్చయాభావః స్వనిష్ఠః శాబ్దహేతురితి తదుచరితే తదాకైతద్వ్యాకేక్షా వక్ష్య ఇతి ధ్యేయం। అన్వయా
నుభవప్రాగభావ ఏవాన్వయానుభవస్వరూపసత్ హేతుః తద్రూపేణ కాంక్షాజ్ఞానలింగవిశేషణం। అపి తు సమభివ్యాహార

రూపే తాత్పర్యసంశయేనాకాంక్షానిశ్చయహేతుతాయాం యుక్తమాహ రాజేతి। రాజపదం పుత్రపదసాకాంక్షం కిం వా న తత్సాకాంక్ష-
మపితు పురుషపదసాకాంక్షమితి సంశయే సతి తత్పర్యక్షః। విపర్యయేణేతి। రాజపదం పుత్రపదసాకాంక్షం నేతి విపరీతనిశ్చయే సతి నైత్య-
క్షః। వాక్యార్థధీప్రతిబంధాత్। రాజపుత్రాన్వయబోధానుదయాత్। తథాచ యత్సంశయవ్యతిరేకనిశ్చయాం వితాన్యాదివ్యాప్తిబలా-
దాకాంక్షానిశ్చయహేతుత్వసిద్ధిరితి భావః। ఇదముపలక్షణం। అన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితేః స్వరూపసత్యా హేతుత్వేపి
సన్నిహితేపి క్రమికోపస్థితీనాం శాబ్దబోధప్రయోజకత్వే సతి వసర్వత్ర సమూహాలంబనేతావత్పదార్థోపస్థితేః శాబ్దబోధప్ర-
యోజకత్వేవ నేప్యాపేయతయా గిరిర్భుక్తమగ్నిమాన్ [redacted] దేవదత్తేనేత్యాదౌ అసన్నిహితేపి సమూహాలంబనస్యాపేక్షారే శాబ్దబోధప్ర-
సంగతి ఇత్యాసన్నానాసన్నస్థలయోరవిశేషః అతః క్రమికోపస్థితీనామవ్యవధానరూపాయాం ఆసత్తేర్జ్ఞానమావశ్యకం కారణాము-
పేయమతస్తస్యా హేతుప్రవేశేపి న దోషః। శాబ్దబుద్ధిపదార్థోపస్థితేరుక్తయుక్త్యా జ్ఞానాపేక్షావ్యవస్థితాయాం స్మరిత తవస్యహేతు-
ప్రవేశోపి న విరుధ్యత ఇతి బోధ్యం। నను సమభివ్యాహారరూపాకాంక్షాశరీరే తత్తత్పదార్థతేనైవాన్వయప్రతియోగి-

ఘటితాసత్తిశరీరేపి ప్రకృతసంసర్గానవేశేపి ప్రకృతవిశేషణాన్వయసంసర్గే విశేష్యాబాధితత్వరూపయోగ్యతాసంసర్గఘటితత్వేన శాబ్దబో
ధాత్పూర్వం దురవధారణైవ ననుసంసర్గఘటితత్వేపి నిరుక్తయోగ్యతాయాః పదార్థసంసృష్టపరపదార్థరూపవిశిష్టవాక్యార్థఘటితేతి
౧౮ ప్రకృతమంతరవధారణం సంభవతీతి వాచ్యం। విశేష్యే విశేషణాసంసర్గసందేహదశాయాం తత్రసంసర్గేపి విశేష్యనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వ
సందేహస్యావశ్యం బిత్త్వావచ్ఛిన్నతయా తాదృశాభావప్రతియోగిత్వరూపాబాధితత్వస్య దుర్నిర్ణేయతయా తన్నిశ్చయస్య
శాబ్దబుద్ధావపేక్షితత్వే ఉక్తసంశయానంతరం శాబ్దబోధానుపపత్తేః దురాధారత్వాదిత్యుక్తయుక్త్యా యోగ్యతానిశ్చయం హేతువిశేష
ణమిత్యాశంకాం వారయతి। యోగ్యతాయాస్త్వితి। సంశయసాధారణమితి। సంశయసాధారణరూపావచ్ఛిన్నమిత్యర్థః। జ్ఞాన
మాత్రమితి। యత్ర పదార్థయోస్తత్సంసర్గేణ తథాత్వగ్రాహ్యసంశయదశాయాం యోగ్యతాయా అనిశ్చితత్వేపి యోగ్యతాసంశయః ంవ
ష్ఠా శాబ్దబోధో ధృత్యా శాబ్దబోధే తత్సంశయస్య తౌంపతియోగిత్వా నిరాబాధమితి భావః। శాబ్దబోధే నైయాయికైః సంశయసా
ధారణం తజ్జ్ఞానహేతుత్వస్వీకారేపి వైశేషికమతే సంసర్గానుమితౌ తన్నిశ్చయస్యైవ దుర్వారహేతుత్వాన్నిశ్చయస్య

నమితి హేతుత్వాదితి యోగ్యతాసంశయకాలే తేషాం మతే సంసర్గజ్ఞానానిరాసః ఇతి తన్మతే దూషణం సంశయమేవాగ్రే వక్ష్యతే సంశయ
నిశ్చయసాధారణయోగ్యతాజ్ఞానసామాన్యస్య హేతుత్వే వక్తృప్రతినిశ్చయహేతుతాసంభవ ఏవ తత్సంగచ్ఛతే తత్సంభవో నవా
కార్యకారణభావబోధాత్పూర్వం తన్నిశ్చయాసంభవేపి స్వయం బాధకప్రమావిరహః స్వసన్నికర్షబాధకప్రమాయా మనసత్త్వాంబాధకప్ర
మాజ్ఞానసత్త్వే నిశ్చయసంభవేపి పరకీయబాధకప్రమాసంశయస్య దురుచ్ఛేదతయా బాధకప్రమావిషయత్వసామా
న్యాభావరూపయోగ్యతావిషయేన నిశ్చేతుం శక్యతే తత్ర అముక్త్వా సంశయసాధారణజ్ఞానమాత్రం ప్రవృత్తిహేతురిత్యాశం
కామపనేతుం కాచిత్కం తాదృశయోగ్యతానిశ్చయసంభవముపపాదయతి స్వపరేత్యాదినా స్వపరబాధకప్రమావిరహః
విశిష్టవిశేష్యసంసర్గాభావప్రమావిషయత్వసామాన్యాభావః విశేషణసంసర్గవిశిష్టనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వప్రమావి
షయత్వసామాన్యాభావో వాచ్య ఇతి విషయే చ బాధ ఇతి శేషః। ఇహం ఘటో నాస్తీత్యత్ర ఏతాదృశశాబ్దబోధాత్పూ
ర్వకాలికతర్కః స్వయోగ్యానుపలబ్ధేః సర్వసప్రతిపత్తుః ప్రతియోగిసత్వప్రసంజనప్రతియోగిసత్వరూపయోగ్యతావత్త్వాభా

మూ౦గ౹ ౧౭౹ తలేషు ఘటానుపలబ్ధ్యా కదాచిత్ప్రసక్తేషు ఘటాభావరూపలింగనిశ్చయేనానన్యథాసిద్ధేషు ఘటప్రమావిరహ ఇతి స్వపరసాధారణ్యేషు ఘటప్రమా ష్ణ
విషయత్వాభావరూపయోగ్యతేతరత్ర నిశ్చీయతే। అనుమీయతే ఘటాభావవత్సు ఘటప్రమావిషయత్వసామాన్యాభావత్వాత్
౨౧౫— తత్త్వాదితి భావః। ఘటాభావస్యైవ తత్సంసర్గస్యైవ ఆభావ్యాంశు తత్స్వరూపమేవేతి ఘటప్రమావిషయత్వాభావవత్సు ఘటాభావవత్తా
బ్దబోధాపయికే యోగ్యతాత్వావిశిష్టే విశేషణాభావప్రమావిషయత్వాభావే యోగ్యతేతి నిష్కృష్టమతానుసారేణా। ఇదమ
త్ర ప్రత్యక్షాదిసిద్ధే శాబ్దబోధావిరోధితయా ప్రోక్తం। కే ఘటాభావనిశ్చయానంతరమపి ఇహ ఘటో నాస్తీతి శా
బ్దబోధసంభవో బోధ్యః। నను బాధకప్రమావిషయత్వాభావయోగ్యతాసంశయస్య బాధకప్రమావిషయత్వరూప
బాధవిషయకతయా విశిష్టబుద్ధివిరోధితయా యోగ్యతాసంశయాత్ శాబ్దనిశ్చయ ఇత్యత ఆహ ఏవంచేతి ప్రమామాత్రవిరహసంశ రాః
యే గ్రాహ్యాభావప్రమావిషయత్వసామాన్యాభావసంశయే అన్వయబోధః। శాబ్దసంసర్గనిశ్చయః। బాధసంశయసత్త్వేఽపీతి। గ్రా
హ్యసంశయపర్యవసితోఽయమితి శేషః। అదూషకత్వాత్। పరోక్షనిశ్చయావిరోధిత్వాత్। గ్రాహ్యసంశయానాలేశాబద్ధ

మితో౽వ్యభిచారాదనుభవసిద్ధత్వాదిత్యర్థః । నను యోగ్యతాయాః శాబ్దబోధం ప్రతి స్వరూపసత్త్వేఽపి హేతుతా నోపేయత ఇత్యత ఆహ న
శాబ్దప్రమానుపపత్తేరితి । తజ్జ్ఞానస్య హేతుత్వే నియుక్త్యేకం । అయోగ్యతానిశ్చయదశాయాం తాదృశసంశయదశాదౌ జనకవిశి
ష్టబుద్ధేరభావాన్న హేతుబాధనిశ్చయాభావవిరహేఽపి దేవశాబ్దబోధానుత్పత్త్యుపపత్తేరిత్యాశంక్య యోగ్యతాజ్ఞానాద్
నాం శాబ్దనిష్ఠప్రామాణ్యప్రయోజకత్వం వివక్షితమితి తేన లింగేన తజ్జ్ఞానస్య హేతుతాం వ్యవస్థాపయతి తవేత్యాదినా ।
యోగ్యతాదికమిత్యాదిపదాదాకాంక్షాసత్తిపరిగ్రహః । ప్రామాణ్యే । శబ్దరూపకరణనిష్ఠప్రమాకరణత్వప్రయోజక
మపస్తుదకం । యోగ్యతాదిమచ్ఛబ్దత్వేనైవ శాబ్దప్రమాకరణత్వమితి పర్యవసితం । నన్వాప్తోక్తత్వం శాబ్దవారణాయైవ
యోగ్యతాప్రమాణతాం స్పష్టదర్శితాం నివేశితాం తత్రాహ నైవ ప్రామాణ్యే తదేవమేవ కిం న నివేశవత్త్వాదిత్యాశంక్య నిరస్యతి ప్రామాణ్య
త్వేవత్యాదినా । తథాత్వే ప్రామాణ్యప్రయోజకత్వే । గౌరవాదితి । భ్రమప్రమాదవిప్రలిప్సాకరణాపాటవరూపదోషచతుష్ట
యశూన్యత్వరూపాప్తత్వస్యాపి గురుమూర్తికతయా స్పష్టదర్శ గౌరవాదిత్యర్థః । నను ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానవత్త్వమేవాప్తత్వం
యథార్థేన

మూ।గ।౯।

నతుదోషచతుష్టయశూన్యత్వమితి న గౌరవమిత్యత ఆహ అనాప్తోక్తేష్వితి। వాక్యార్థజ్ఞానశూన్యశుకాద్యుక్తేష్విత్యర్థః। సంవాదేన
వాక్యార్థజ్ఞానస్యాబాధేనేత్యర్థః। తథా చ తత్ర ధారణ్యావిరహేణానాప్తోక్తత్వస్య తథాత్వమితి భావః। ఏవం చ మిథ్యాత్వస్యాయో-
౪౦ గ్యతాకాంక్షాదేః ప్రామాణ్యాప్రయోజకత్వం స్థితం చ। తాసాం జ్ఞానం హేతురితి తస్మిన్మతే నాస్య సంబంధః। ఉక్తరీత్యాకాంక్షాయా
మాహ జ్ఞాయమానకరణేతి। జ్ఞాయమానత్వేన యత్కరణం తన్నిష్ఠం యత్ప్రామాణ్యం తత్ప్రయోజకం యద్రూపం జ్ఞాయమా
నత్వావచ్ఛిన్నే ప్రమాకరణత్వే అవచ్ఛేదకమితి యావత్ తద్వృత్తయా జ్ఞానం తద్రూపప్రకారకజ్ఞానమావశ్యకం తత్ప్రమాయామవశ్యా
కారణం అతో జ్ఞాయమానత్వాదిరూపవిశేషణావిశిష్టతావచ్ఛేదకతాపన్నం సదప్రమాకరణతావచ్ఛేదకం యత్ప్రమాకరణ
తాయామేవచ్ఛేదకమితి సముదితార్థః। ప్రత్యక్షప్రమాకరణతావచ్ఛేదకస్యేంద్రియత్వస్య శాబ్దప్రమాకరణతావచ్ఛేదకజ్ఞాయ రామ
మానత్వస్య చ జ్ఞానం న ప్రమాహేతురితి తత్ర వ్యభిచారవారణాయ జ్ఞాయమానత్వవిశిష్టతావచ్ఛేదకతాపన్నేన వ్యాప్త్యాదిమత్త్వరూ
పలింగత్వేన కరణతయా వ్యాప్త్యాదేరత్ర దృష్టాంతతా బోధ్యా కాల్పనిత్వయోః శ్రుతాదివిషయకప్రమాహేతులింగనయోపపదార్థోపస్థితివిష
యప్రకారితాసంబంధేనా

యతయా పక్షేసాధనవారణాయ జనక-జ్ఞానప్రకారత్వముపేక్ష్యోత్ప్రకారతయా జనక-తావచ్ఛేదక-త్వరూపసాధ్యాదరః సాధ్యసాధనయోర్వ్రి
యతేన తత్త్వేన ప్రమానువేశే ప్రమాత్వేనైవ నివేశే యోగ్యతాదేర్యోగ్యతాదిహేతుకానుమితిజనక-జ్ఞానవిషయతయా పక్షసాధనం స్యా
దితి సామాన్యముఖవ్యాప్త్యా శాబ్దప్రమాయా ఇతి జ్ఞానస్య హేతుతాలసిద్ధ్యర్థం యత్తు తత్తావచ్ఛేద్యాంతర్నివేశః తచ్ఛాబ్దబోధప్రాక్కాలీనియ
మతే ఆకాంక్షాదిజ్ఞానం చ సమభివ్యాహారాదినేతి తద్ఘటక-సమభివ్యాహారాదిగ్రాహక-ప్రమాణ-కథనాదినేత్యర్థః। తత్రాకాంక్షాదిక-ము
స్తీతి। జలమిత్యంతాశ్రవణే న జలానయనాద్యన్వయబోధానుత్పత్త్యా న దిక-ఘపదయోర్జనితాన్వయబోధక-త్వరూపాకాంక్షా
దిక-మస్తీత్యర్థః। జలమిత్యంతాశ్రవణం న దీ జలాన్వయబోధకారణానాం తత్ర సత్త్వాదుపలక్షణానాం। న చేతి। న త్వేవేత్యర్థః। న దిక-ఘయో
రితి। ఆకాంక్షాదిమత్త్వదశాయాం తయోరిత్యర్థః। సంసర్గ ఇతి। మిథ ఇత్యాదిః। తాత్పర్యవిషయ ఇతి శేషః। అన్యథా। న దిక-ఘయోస్సంసర్గా
భావే। యోగ్యతాగర్భసంతవభావేన వహ్నిభిః సించేత్ప్రసక్తౌ వహ్నిభిః సించతీతి తాత్పర్యవిషయసంసర్గఘటితసాధ్యాభావాదితి భావః
నన్వేవమాకాంక్షాదిమతో వాక్యస్య సంసర్గతాత్పర్యవిరహేణాప్రమాణత్వాదకతాద్యాసపదద్వయసాధారణ్యేనాతిప్రసక్తతయా ప్రామా

పూ॥ నే॥ ణ్యప్రయోజకత్వమపి నస్యాదిత్యత్రేష్టాపత్త్యా సమాధత్తే, అతఏవేతి। సంసర్గతాత్పర్యయోః శరేహాం నాం తత్రాప్యప్రామాణ్యాదేవేత్యర్థః। తావన్మాత్రం
తాత్పర్యాప్రతీతాకాంక్షాదిమాత్రేణ దీపదసమభివ్యాహృతపదాశ్రవణానంతరప్రదర్శితం వ్యభిచారముద్ధర్తుం హేతుషు విశేషణవి శి
౪౧ షణాంతరప్రవేశమాశంకతే అథేతి। యావత్సమభివ్యాహృతత్వం శ్రూయమాణాపదసమభివ్యాహృతయావత్పదకత్వం। లింగవిశేషణం। ప
దవిశేషణం తయా లింగఘటకం। తథా చ తత్ర న దీపదసమభివ్యాహృతజలపదస్య శ్రూయమాణతయా వ్యర్థవిశేషణాఘటితహేతుః
న దీపదార్థ ఇతి న వ్యభిచార ఇతి భావః। నన్వేతద్విశేషణాప్రవేశే శోభనం ఘటమానయేత్యాదౌ ఘటాదిపదసమభివ్యాహృత
శోభనాదిపదాశ్రవణేऽపి జాయమానస్య ఘటకర్మత్వాదిసంసర్గస్య ప్రమాత్వానుపపత్తిః ఘటాదిపదస్యోక్తవిశేషణానాకాంక్షా
తతయా తత్స్మారితఘటాద్యర్థే ఉక్తలింగాభావాదిత్యత ఆహ కతిపయేతి। లింగాభిమానాదితి। ఉపదర్శితే హేతౌ స్వత్రాస శాబ
త్వేపి తత్ప్రమాణమిత్యర్థః। యత్రాశ్రూయమాణపదసమభివ్యాహారస్య ప్రకృతే పక్షసందేహాదిః తత్రోక్తలింగస్య భ్రమాసంభవ ఇతి +
దూషయతి న తదితి। సమభివ్యాహృతపదార్థాంతరసందేహం స్థలే సంసర్గానుమానాసంభవేన శబ్దస్య సంసర్గబోధకత్వాపగమేऽపి
తత్రాపి శ్రూయమాణపదస్మారితార్థాన్వయసంసర్గబోధోత్పత్త్యా ఉక్తవిశేషణాప్రవేశాసంభవ ఇతి ౮

తత్ర బాధితసంసర్గశ్శబ్దబోధోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి ప్రమారూపసంసర్గబోధజనకత్వాంశేఽప్యసిద్ధమితి కథం తస్య ప్రామాణ్యమితి
శంకతే తత్రేతి । అనేకాకారతాభావ ఇతి । ఉక్తస్థల ఇత్యాదిః । సత్తి విశేషః । సంసర్గభ్రమస్యాకారాంతరాసత్త్వేనేత్యర్థః । భ్రాంతిజనకం । భ్రాం
తికారణం హ్యాకారణీయం అదుష్టం సంసర్గబాధరూపదోషాపహతం । తదేవ పదరూపకారణమేవ అభ్రాంతిం సంసర్గప్రమాం । ననూ
క్తస్థలే సంసర్గబోధస్యాకారవైషమ్యే ఉక్తయుక్త్యా శబ్దస్య ప్రామాణ్యాసిద్ధిః స ఏవ నాస్తి యతో అపి తు సంసర్గాగ్రహమాత్రమిత్యాశం
కతే అసంసర్గాగ్రహ ఇతి । యత్ర సంసర్గాబోధకత్వానుభవః తత్ర బాధకసత్త్వేన తదనుపపత్తేరనుభవాపలాపాయుక్తేః
న తు కథంచిత్తదనుపపత్తేః ప్రత్యేతవ్యశబ్దప్రామాణ్యం బాధకవిరహేణ తదుపపత్త్యా నానుభవాపలాపసంభవ ఇతి దూషయ
తి నేతి । విమలం జలమిత్యాదిశాబ్దబోధే హంతా పరస్పరసమభివ్యాహారేణ ఉభయపదార్థయోర్మిథస్సంసర్గతాత్పర్యేణా
ంఘటితాయామాకాంక్షాయామనేన విశేషనవారణాసంభవాత్ వయం త్వేతాదృశానాం యోగ్యతాఘటితమహత్త్వోత్స్ఫురత్తత్ర నిశ్చయాసంభవ
రూపదురుద్ధరదోషేణాపైశేషికమతం స్వయం నిరాకరిష్యతే ప్రకారాంతరేణోక్తమభిప్రాయోద్ధారమాశంకతే అథేతి ।

ఆప్తోక్తత్వమితి యత్పదార్థయత్పదార్థసంసర్గవత్వం సాధ్యం తత్పదార్థద్వయసంసర్గవిషయకపదార్థజ్ఞానవత్పురుషోచ్చరితత్వమిత్యర్థః। తాం మూగశ
ద్బశజ్ఞానజన్యత్వమితియావత్। లింగవిశేషణాం లింగఘటకపరస్పరాకాంక్షాదిమత్త్వదవిశేషణామిత్యర్థః॥ తదేవవా ఆకాంక్షాదికం పరి
౪౧ త్యజ్యతాదృశాప్తోక్తత్వవత్త్వదస్మారితత్వమేవవా లింగమితి తథాచ స్వార్థానుయోగిక యత్పదార్థప్రతియోగిక సంసర్గవిషయకయ
థార్థజ్ఞానజన్యపదస్మారితయోరర్థయోస్తాత్త్వయవిషయతత్పదార్థసంసర్గవానితి వ్యాప్తిరుపగంతవ్యా అత్రాషుటకస్మ
త్వమితి నిరాకాంక్షస్థలే అనాకాంక్షస్థలే చతాత్పర్యకత్వేనాధ్యాపత్త్యాత్తం బంధతాత్పర్యకత్వేసతాత్పర్యవాక్యేవసంసర్గజ్ఞానస్యజనక
తయోః సంసర్గజ్ఞానాజన్యత్వేనాయోగ్యస్థలేయథార్థసంసర్గజ్ఞానాభావేన హేతోరసత్త్వాద్వ్యభిచారాప్రసక్త్యాఆకాంక్షాద్యుపాదాన
మనర్థకమితి భావః ప్రకృతే వ్యభిచారముద్ధరతి నచేతి। నహి తూర్ధ్వం నదీకూలే యోఘంసర్గస్య నదీకూలసంసర్గఘటత మాప్తోక్తత్వం నదీకూలమ
ధ్యపదయోరస్తీతి శేషః తథాచోక్తహేతోర్వ్యభిచారఇతి భావః। శబ్దప్రామాణ్యమతే ఆప్తోక్తత్వజ్ఞానస్యశాబ్దసంసర్గజ్ఞా
నాహేతుత్వేతదజ్ఞానదశాయాం సంసర్గజ్ఞానానుదయేన శబ్దప్రామాణ్యమావశ్యకమిత్యాదితిత్వస్మతేపి తజ్జ్ఞానహేతుతాం వ్యవస్థాపయతి

ఆప్తోక్తత్వం చేతి ప్రామాణ్యే । శబ్దప్రామాణ్యే । తంత్రం ప్రయోజకం । ఇతి । అతః । తద్వృత్త్యాం । ఆప్తోక్తత్వప్రకారేణ । జ్ఞాయమానస్య శ
బ్దస్య । హేతుత్వేన । శాబ్దబోధజనకత్వేన । ఆవశ్యకత్వేన । శాబ్దజ్ఞానేఽపి ప్రయుక్తం । లింగస్యేతి । హేతుత్వేనేత్యాదికమనుషజ్యతే । అత్ర హేతుత్వ
నైతస్యానుమితిహేతుత్వేనేత్యర్థః । నను వాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానవద్వక్తృకత్వరూపమాప్తోక్తత్వం వాక్యార్థజ్ఞానా
త్పూర్వం దుర్గ్రహం । తజ్జ్ఞానం యావత్ కార్యాగ్రాహకం తజ్జ్ఞానజన్యప్రవృత్తిసంవాదాదేః పూర్వమగ్రహాదితి కథముభయమాత్ర తదపి
క్షే తత్రేతః తద్గ్రాహకమాహ తదవగమస్త్వేతి తద్విశిష్టయత్రే తథార్థః । లౌకికే । తాదృశవాక్యే । భ్రమప్రమాదమూలకత్వేన । భ్రమప్రమాదిరూప
వక్తృదోషాప్రయోజ్యత్వేన తత్ వాక్యార్థజ్ఞానవద్వక్తృకత్వేన । తేన శుకాదివాక్యవ్యుదాసః । మహాజనపరిగ్రహేణ । శిష్టానాం
కర్తవ్యతయా వేదబోధితయాగాదావాచరణేన । శిష్టాచారవిషయార్థప్రతిపాదకత్వేనేతి యావత్ । ఏతేనాప్తోక్తత్వభ్రమాదిమూ
మూలకత్వాభావోపలక్షణం । తేనాపి వేదానాం సంగచ్ఛతే । యథాకథంచిద్భవమాప్తత్వావిశేషాద్దూషయతి యత్ర త్వితి । వాక్యా
ర్థ ఇతి శేషః । యత్కించిద్వాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానవత్త్వమిత్యర్థః । అనాప్తేష్వపి । ఆదితాత్పర్యకవాక్యప్రయోక్తృష్వపి । సర్వత్ర

ఆప్తత్వమితి। స్వజ్ఞాతయావద్వాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానవత్త్వం తద్వక్తృత్వం అప్రసిద్ధమితి। ఈశ్వరతాయాం గ్రాహ్యమత్రాపి న ప్రసిద్ధమిత్యర్థః॥
భ్రాంతేః। కించిదర్థే భ్రాంతత్వస్య పురుషధర్మత్వాత్। అనవకల్ప్తమనస్కపురుషసాధారణత్వాత్ ఇతి దుర్గ్రహమితి। గ్రాహకాభావేన తత్త్వాదిః। త
౪౨ థాప్యవాక్యేఽపి ఆప్తత్వమపి గ్రాహకాభావేన దుర్గ్రహమితి భావః। న సాక్ష్యమేవ భ్రమాద్యభావలక్షణం తద్గ్రాహకం చ సుప్తా
త్యేతదపి। భ్రమేతి। ప్రవృత్తిసంవాదేతి। సంవాదిప్రవృత్తిప్రయోజకత్వాద్యర్థః॥ ఆజ్ఞానాంతే। వాక్యార్థజ్ఞానాం తత్పూర్వమేవ నిశ్చేతుమశక్య
త్వాత్। వక్తుః ప్రవృత్తవాక్యార్థజ్ఞానేన కథంచిజ్జ్ఞాతేఽపి తత్ర ప్రథమతో ప్రమాత్వశంకాసంభవేన తత్ర యథార్థత్వస్య దురవధారణాత్వా
త్ప్రవృత్తేః పూర్వం ప్రవృత్తేస్సంవాదస్యాపి తత్త్వాదితి భావః। నన్వేవం శబ్దప్రామాణ్యపక్షేఽపి తదధీనవాక్యార్థజ్ఞానవాక్యార్థజ్ఞానాత్ప్ర
వృత్త్యనుపపత్తిః। తాదృశజ్ఞానజనకేఽపి వక్తృజ్ఞాన ఇవ తత్రాపి ప్రామాణ్యసంశయసంభవాత్ నిశ్చితప్రామాణ్యకవాక్యజ్ఞానస్య ంాం
తత్త్వాత్। ప్రవృత్తిపూర్వం ప్రామాణ్యనిశ్చాయకస్య సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వరూపలింగస్య నిశ్చేతుమశక్యత్వాదిత్యాశంక్య సందిగ్ధప్రా
మాణ్యకేతి। యథా సంశయతుల్యాదప్యర్థజ్ఞానాత్ కంపప్రవృత్తిర్న విరుద్ధా। తథా సంవాదిత్వం గృహీత్వా తజ్జనకజ్ఞానే ప్రామా

ర్యం నిశ్చిత్య తదుత్తరకాలవచననిష్ఠం పరః ప్రవర్తత ఇతి సమాధత్తే ప్రవృత్తిశ్చేతి। ఆప్తవాక్యాపూర్వప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానేషు ఏతత్తయా తస్య
తద్ద్వయముక్తం తవస్య సంధాయ ప్రతిపత్త్యానుమానేన దుర్గ్రహం తస్మాత్త్వయాహంకారాదితి। వాక్యార్థో భ్రాంత ఇతి। భ్రమత్వాభావప్రయోజకపదార్థసంసృష్టపర
పదార్థజ్ఞానవానితి భావః। యథార్థజ్ఞానవానిత్యత్ర విప్రకృతవాక్యార్థ ఇత్యనుషజ్యతే। తథా చ ప్రకృతపదార్థసంసృష్టపరపదార్థవిషయ
కతత్సంసర్గజ్ఞానవానిత్యర్థః॥ ఉక్తరీత్యా దర్శితమింతోరపి బాంధవాగమసంభవాత్ఫలముద్దేశాన్తరమాహ వయంత్వితి।
బాధేఽప్రమాభావ ఇతి। విశిష్టేతి విశేషణాసంసర్గాభావప్రయోజ్యావిశేషణాసంసర్గవిశిష్టవృత్త్యభావప్రతియోగిత్వప్రమాయా
వా విశిష్టతాసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావ ఇత్యర్థః। సలింగవిశేషణమితి। లింగావిశేషః। యత్ర శబ్దబోధ్యార్థసంసర్గప్రతీ
యస్తత్ర సర్వత్ర లింగతావచ్ఛేదకేషు ఏకైకతయా లింగతయా వానానుమితినిర్వాహకే మిత్యర్థః। ప్రమాణాంతరవిరహాదితి।
బాధకే ప్రమాణే సామాన్యవిరహాదిత్యర్థః। సర్వత్రేతి। శాబ్దసంసర్గప్రతీతియోగ్యత్వాదితి శేషః। ఉక్తరీత్యా ఏకపదార్థప్రయసంభవేన సర్వ
త్రేత్యుక్తం। నిశ్చితమసంబంధాదితి। లింగతావచ్ఛేదకాంశే లింగాంశే వా సంశయరూపపరామర్శస్యానుమిత్యజనకత్వాదితి శేషః

నచగ్రాహ్యసంశయస్యానుమిత్యనుగుణతయా తదన్యసంశయఘటకస్యైవానుమిత్యుపయిక-నిశ్చయత్వఘటకత్వోపగమాద్వ్యాప్యతాం
శేషసంశయాంశపరామర్శాదనుమితిర్నిష్ప్రత్యూహేతి వాచ్యం గ్రాహ్యాభావకోటిక-సంశయాన్యత్వేన గ్రాహ్యాభావాంశే చిత్తవర్గవరో
౪౪ ధిప్రకారకత్వేనవానుమితిహేతుత్వోపగమే నిశ్చితసాధ్యవ్యాప్తిక-సందిగ్ధసాధ్యరూపలింగాత్ పక్షే తన్నిశ్చయాపత్తేః। నచ సాధ్యా
భావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిజ్ఞానస్య లింగతావచ్ఛేదకావిషయకస్యాప్యనుమితిహేతుతయా లింగతావచ్ఛేదకాంశే సంశయత్వమ
కి-ఞ్చిత్కరం। తథా చ సందిగ్ధయోర్వ్యాప్యతాఘటితతదవచ్ఛిన్నస్యైవ లింగాదనుమితిర్నిరాబాధా। ఏవం బాధాభావరూపయోర్వ్యాప్తా
యాం బాధసంశయస్య విరోధాభావత్వేనదనిశ్చయత్వేఽపి వ్యాప్యత్వేన నిశ్చయసంభవాద్వ్యాప్యతాహేతుకాపి సంసర్గానుమితిః
సంభవతీతి వాచ్యం। హేతుతావచ్ఛేదక-స్వపక్షవృత్తిత్వసందేహే పక్షే హేతుతావచ్ఛేదక-విశిష్టసందేహస్యాపి తావజ్జాతతయా
వ్యాప్యతావచ్ఛేదక-విశిష్టవత్త్వ నిశ్చయం వినా పక్షే-కేవలవ్యాప్యతవపురస్కారేణాపి పక్షే-వ్యాప్యవత్త్వనిశ్చయాసంభవాత్ విరోధి
నిశ్చయాసత్త్వేన వ్యాప్యవత్త్వబుద్ధివ్యాప్యస్య మానస్య బాధాబాధసంశయాభావాత్। అత ఏవ పవన్తియాహంత్రా అయం ధూమో

ధూమాలోకపటలం వేతి సందేహే హేతుత్వాంతరస్య వ్యాలోకాభావేన నిశ్చయేన పర్వతే వహ్న్యనుమితిః। అయమాలోకో ధూమో వేతి సంశయస్థలే
వాప్యేష్యత్వావచ్ఛేదకతయా గృహీతాన్యతరత్వావచ్ఛిన్నపక్షే ధూమాదినిశ్చయానంతరమేవానుమితిః। అథ మహానసీయధూమత్వవత్త్రయాణాం
తాయాం వ్యాప్తిగ్రహే ఘటితహేతో రావనిశ్చయః తథాపి తదనిశ్చయస్థలే నిశ్చితోపయోగితయా బోధకత్వాత్ తాద్వయోరుపలింగాదవసం
సర్గానుమితిః సంభవతి అనుమానం చ పర్వతాదికం పక్షతాదిసంసర్గేషు ధూమాదిసంసర్గితయా బోధయతి తత్ర వాదిత్వాద్విరోధం।
న చ పక్షతాదిసంసర్గతాం వ్యాప్యవ్యాపకత్వతత్త్వం సంగితయా జ్ఞాతం తస్య ప్రత్యక్షస్య వా ఆయాం బోధయతి తద్విషయతా చ దుర్జ్ఞే
లింగం వదేదిచారితత్వేన తత్సత్త్వేన సర్గానుమితిసంభవత్వాదవ్యాప్యం। తాదృశవ్యభిచారేణాస్తాతిసదర్థాయాం ప్రమాత్వం క్వ తల్లిం
గత్వమిత్యాదిః వ్యాప్తిజ్ఞానాత్తత్స్వాతిసదర్థాయాం ప్రమాద్యధీనత్వాదిరూపవిశేషణాపేక్షిత్వం బోధయతి విషయత్వం వ్యా
ప్తిప్రమాతోऽనుమితిసంభవాత్ తదాపి బోధయతి జ్ఞానం తత్వాదిసంశయతాదృశవిశేషణనిశ్చయాసంభవేపి సత్త్వాత్
తదా నిశ్చయే యథాయథమతసంసర్గప్రతీయతే వ్యతస్తదపి తత్ర పక్షమాంధీనవ్యాప్యజన్యత్వసంశయేనాప్రామాణ్యసంశయాత్తత్.

మూ॥ పు॥ ప్రవృత్త్యాద్యనిర్వాహాత్తత్ర సంసర్గబోధనే హ్యనన్యథాపగమాసంభవాత్। నన్వేవం కేవలదశాపదార్థే అపరపదార్థసంసర్గానుమితిసంభవోఽపి
నైయాయికైః ప్రసిద్ధస్య వక్తృపదార్థసంసర్గజ్ఞానస్య తదాకారాన్తరప్రకారకస్య బోధకస్య సమానాకారానుమితిర్న సంభవతి। తథా హి ప్రథమపదార్థ
౪౫॥ స్యైవ ప్రసాధనాద్వ్యాపకమేనత్తదుపపాదనే యత్రాభావక మనత్వపదార్థే తత్పదార్థస్య పదార్థనిష్ఠతాదర్శనాద్వృత్తినియామకాననుయోగి
త్వాదియత్వాదిసంసర్గభానం తత్ర తాదృశసంబంధస్య వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వసంభవేన సంబంధే న ఘటాదిప్రకారేణాభావాదిభాన
దుష్టత్వమేవేతి వాచ్యం। వృత్త్యనియామకసంసర్గస్య అభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వేఽపి వ్యాపకతావచ్ఛేదకసంబంధస్య ప్రతియో
గివైయధికరణ్యేషు కృతవాచ్యత్వాత్తత్త్వసంబంధాః + సంసర్గాః + వచ్ఛిన్నప్రతియోగితాపర్యన్తానివేశాద్వృత్త్యనియామకసంబంధ
స్యాపి వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వసంభవాత్। నన్వేవమాకాంక్షాయా వాక్యభేదే సహయోగితయా సాకాంక్షనిరాకాంక్ష రామ
వాక్యయోరవిశేషేణానుమిత్యాపత్తేః గృహీతాయాం ఘటమానయేత్యాదివాక్యేషు మనత్వమానయేత్యనుమితా
వితి వృత్తిత్వైకప్రయోజకత్వేనేతి వాచ్యం। నైయాయికమతేఽపి నిరాకాంక్షపదేభ్యః పదార్థోపస్థితావేకపదార్థే అపరపదా

ధానానుమితిసంభవేన తత్ప్రయోగస్య దురావారత్వాత్। తాత్పర్యనియామకహేతుస్వారస్యం తు క్షేత్రజ్ఞానాదేవ రుద్ధమితి గృహీతప్రత్యయ ఇతి చేన్న, వాంఛ్ర్తే-
మేవాంశేస్మిన్ ప్రయుజ్యత ఇతి సమాధానస్యాపి తుల్యత్వాదితి చేత్ తుల్యం। తథాపి వాక్యార్థజ్ఞానవిరహదశాయాం మవినాభ్రాయమాత్రేణ పదేభ్యః తత్త-
దర్థసంసర్గబోధాత్ తదానీమనుమితేరసంభవేన శబ్దస్య ప్రమాణాంతరత్వమావశ్యకం। న చ తత్రాపి వాక్యార్థగ్రహః కల్పనీయః లింగసామగ్ర్యంతరక-
ల్పనాపేక్షయా శబ్దసామగ్రీకల్పనే లాఘవమితి చేత్ తథాపి ఘటకమనసా నయనాదిశ్రుతివ్యుత్పత్త్యాదిరూపవిశేషణానాం పరంపరాయాం కుత్ర
వాక్యార్థస్థలే యత్ర నాభిప్రాయమాత్రేణ వాక్యార్థబోధః తత్ర సామగ్ర్యేవ విశిష్టవిశేషణమితి తాత్పర్యమహావాక్యార్థబోధస్తత్ర
వైశేషికమతే మనసా నయనాదిక్రమేణ ఘటకమనసాద్యనుమిత్యుత్పత్తౌ విశిష్టసాధ్యప్రసిద్ధిరాపద్యేత సామగ్ర్యేవ తాదృశవా-
క్యార్థబోధ ఇతి శేషమన్యం। న హి విశిష్టసాధ్యప్రసిద్ధిమంతరేణాపి విశిష్టవిశేషణాన్యత్ర తత్ర విశేషణాంతరస్య వాక్యార్థవత్త్వజ్ఞానా-
త్ప్రమాణాపాలంబనరూపాదివిశిష్టవిశేషణమిత్యాదిరీత్యా విశిష్టవిశేషణాంశే పమాపాలంబనవిలక్షణానుమితిసంభవః। తాదృశ-
వాక్యార్థవత్త్వజ్ఞానసముదాయస్యాపి విశిష్టబాధాద్యభావసహకారితస్య విశిష్టవిశేషణాంశానుమితిసామగ్రీత్వసంపన్నత్వాంచ వాక్యా

మూ౦।గ।శ్రీ। ప్యవాన్ సభావవ్యాప్యవాంశ్చ అభావవ్యాప్య మహానసీయవహ్ని వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాక-త్వవ్యాప్యవాన్ వహ్నిమన్మహానసీయత్వవ్యాప్య
వానితి సమూహాలంబనాత్మకస్తు మహానసీయవహ్నిమానితి సంశయో నానుమిత్యనుపపత్తేః జ్ఞానసవ్యాప్యవాన్నిశ్చయః జ్ఞానం పక్షస్యవ్యాప్యవ్యాప్య
౪౬ వానితి ప్రమా పరామర్శాదిశ్వరో బాధాభావవశేన జ్ఞానాదివిశిష్టప్రసంగాత్। అభావవత్వాసామానాధికరణ్యస్యాసాధ్య
యత్వవ్యాపక-లింగజ్ఞానసహితాత్ప్రత్యక్ష-అభావసాధ్యక-లింగజ్ఞానాద్వ్యాప్తి రేక-సాధ్యక-సవత్త్వస్త్వత్వపక్ష-సంఖ్యవైనానుమానతః
తాదృశసాధ్యసిద్ధ్యభిదాపత్తౌ। కి-యత్రాద్యవ్యభిలక్ష-ణానుభవసాధ్యవత్పక్షస్యపగమేఽయమర్థః శ్రుత ఇతి వ్యవహారవిషయసాధ్యశక్తె
నివాబసతాంసాధ్యశ్రీ ధాతో స్తత్రానుమిత్యర్థకత్వ-ధూమాదిలింగకానుమితిమాదాయయత్రపర్వతేవహ్నిరనుమిత ఇతి వ్యవహా
యతే తత్రాపి శ్రుత ఇతి వ్యవహారాపత్తేః। నచ శబ్దలింగకానుమితేః శబ్దాత్వాత్మకతయా నాయమతిప్రసంగ ఇతి వాచ్యం। శబ్దలింగకా రాశ
కానాదిపదవాచ్యతాపదనుమితిమాదాయతాదృశసాధ్యజే శ్రుత ఇతి వ్యవహారాపత్తేః। సన్నికర్షసంబంధేన శబ్దస్య లింగతా
యాస్తదర్థకనష్టతేవసాధ్యకాం శబ్దాదిజ్ఞానకానుమితికాలీనాం తాదృశసంబంధేన శబ్దలింగకానుమితిమాదాయ తద్విషయేశ్రు

తద్వ్యవహారాపత్తేః నైయాయికైస్సకలానాం ఘనానామగ్రే సమవధానాద్వ్యవహితోత్తరానుమితేః శ్రుఘాతవర్ణత్వేనావ్యక్తానామగ్రే ప్రతిసంధానా
సత్త్వే తథావిధవ్యవహారానుపపత్తేః శబ్దరాశిఖండభిన్నానాం సామగ్రీణాం మనోత్తానాం మననుగమేన వృత్తిత్వత్త్వానుపపత్తేశ్చ। ఏతేన శ్రుధా
తోః శ్రావణప్రత్యక్షమేవార్థః శమనప్రత్యయస్య చ శ్రోత్రేయత్వే శబ్ద ఇత్యాదౌ ప్రతిపత్త్యనుబంధివిషయతావిశేషార్థకత్వేపి అయ
మర్థః శ్రుత ఇత్యాదౌ వ్యాపారానుబంధివిషయత్వైవార్థః ఉచ్యతే ఉక్త ఇత్యాదౌ తాదృశవిషయతాయాం అపి శమనప్రత్యయార్థతా
యాః క్లృప్తత్వాత్ శ్రావణప్రత్యక్షీయానుమిత్యాత్మకవ్యాపారవిషయతాయాం శ్రాక్సిద్ధత్వాత్ శ్రుత ఇత్యాదివ్యవహారస్యాప్యుపపత్తే
ఇతి నిరస్తం। ఉపదర్శితానుమితిసాంకర్యాంతిప్రసంగస్య దురావరత్వాత్ శ్రుతే ఘటే ఖ్యాపిస్తో ఘట ఇత్యాదిప్రయోగవిషయ
ముద్రయా హేతుతాయా విలక్షణాయా ఏవ హేతుతాయాః పంచమ్యర్థతయా చైత్రావాంచ్ఛేయ్య ప్రవృత్తో యమర్థ ఇత్యాదౌ శ్రావ-
శ్రావణప్రత్యక్షార్థకత్వే శ్రావణప్రత్యక్షే వాక్యస్య విషయత్వేపి తద్విలక్షణహేతుతావిరహేణ పంచమ్యనుపపత్తేశ్చ। నచ శ్రా
వణప్రత్యక్షే ఘటత్వజ్ఞానేనావచ్ఛేదకాధీనతాసంబంధేన సంబంధానుపపత్తిరితి వాచ్యం। తాదృశజ్ఞానే హేతుసంబంధస్యాన్వయ

మూ।గ్రం। తాదృశజ్ఞానస్యానుమితిరూపస్య వ్యాప్త్యాద్యఘటితయా వ్యాప్తేః స్మృతిరితి వ్యవహారాపత్తేః తస్యైవ శాబ్దబోధవిలక్షణానుభవ ఏవ అర్థః స్మృ
తత్వం తత్ప్రకారకత్వం ఇతి తత్ప్రకారకత్వవచ్ఛేదకః। నచ తత్ప్రకారకత్వేఽపి శ్రావణప్రత్యక్షమేవ స్మృత్యర్థః తజ్జన్యత్వాభావో ఘటవిషయ
౪౭ త్వరూపం వ్యాపారానుబంధివిషయత్వమేవ తర్హి ప్రత్యయారోప్త్వమితి వాచ్యం తథా సతి శాబ్దబుద్ధేరధికవిషయకతయా గురుశరీరసల్లి
తాదృశశాబ్దబుద్ధిత్వవ్యక్తిత్వదాశాంశాద్యాదిజ్ఞానకాయతాం మత్యైదకతయా గౌరవప్రసంగాత్। శాబ్దబుద్ధేరేవ తథాత్వేన్యత్వభావాత్
కత్వశ్చానభిధాయ్యత్వాత్। అథాస్తు శాబ్దబోధవిలక్షణానుభవః సోఽప్యనుమితివిశేష ఏవ తత్ప్రామాణ్యశబ్దాంతర్భావః। నచ తాదృశానుభవాదినా
మితిత్వం నప్రత్యక్షసిద్ధం ప్రత్యక్షానాం అనుభవత్వలింగకతదనుమానం చాప్రయోజకమితి వాచ్యం। శాబ్దానుభవేఽనుమితిత్వాపగమే
సమానవిషయకప్రత్యక్షసామగ్ర్యా అనుమితిం ప్రతి ప్రతిబంధకత్వాదేవ తాదృశానుమితిసామగ్రీకాలే శాబ్దబోధవార రామ
ణేన శాబ్దబుద్ధితాపత్తిః న ప్రతి తాదృశసామగ్ర్యాః ప్రతిబంధకతాయాః కల్పనే లాఘవోపష్టంభకానుమానాదేవ శాబ్దబోధేఽనుమితిత్వ
సంభవాత్। న చ శాబ్దత్వానుమితిత్వప్రకారకయోః పృథగుత్పత్తికతయాఽనురోధేన ప్రతిబంధకతాభేదావశ్యకతా ఏకత్రైవద

ష్టాంత్రైజనకత్వోపగమే జ్ఞానత్వప్రకారకనిశ్చయాబలాంజనకత్వాజ్జ్ఞానసామగ్ర్యాం జ్ఞానత్వస్యానుమితత్వాపత్తేరితి వాచ్యం । యత్ర విషయాంప్రత్య
క్షసామగ్రీకాలే జ్ఞానత్వప్రకారకప్రత్యక్షబలాన్ జ్ఞానబోధః తాదృశానాం తదన్యవిశేష్యకజ్ఞానబోధతత్పూర్వం న విషయత తత్పూర్వం నవిషయకప్రత్య
క్షసామగ్ర్యాః ప్రతిబంధకత్వాంతరాకల్పనేలాఘవమనాత్మనః కదాచిదితి । ఏవం వైశిష్ట్యమాత్రసమానవిషయకజ్ఞానసామగ్ర్యాః ప్రతిబంధక
త్వే కల్పనేలాఘవమితి చేన్న । జ్ఞానత్వస్యానుమితత్వాపత్తేర్వ్యక్తేర్జ్ఞానసామగ్ర్యా వ్యాప్త్యాదిజ్ఞానేషు జాతత్వేయం గురుశరీరత్వేనాభిన్నవి
షయకప్రత్యక్షాదౌ తత్ప్రతిబంధకతాయాం మహాపక్షే దకాలగౌరవాత్ లింగాదిఘటితే నైవ విషయ ఏవ న స్యాదయమన్త్యాపత్తేః యాం జ్ఞానసా
మగ్రీ బాధకత్వసప్రతిబంధకతాంభూమప్యర్థాప్తం । అథ యథా అన్వయవ్యతిరేకి లింగానుమిత్యాః సామగ్రీఘటకత్వైకదేశాత్ యథా
తథా వ్యాప్తిజ్ఞానపరామర్శపదజ్ఞానాదిషు జాతేషు సామగ్ర్యా జ్ఞానబాధనసుఖాదిజనకత్వవిహితసాత్మ్యసామ్యవిజాతీయత్వమవిరుద్ధమితి వైశిష్ట్యేఽపి
వ్యాప్త్యాదిజ్ఞానస్య జ్ఞానసామగ్రీషు ఘటకత్వం నోపగంతవ్యం । అన్వయవ్యతిరేకే వ్యాప్తిజ్ఞానయోః పరస్పరజనకత్వసమితాంశవజ్ఞా
జ్ఞానబోధానుమితిత్వసిద్ధావ్యాప్తిర్హి తత్ర వ్యాప్తిజ్ఞానాభిలాషిత్వాదపేక్షణాత్ తదుత్తరత్వస్య తస్యాపి యత్ తాపచ్ఛేదకత్వమేవ వారణాదితి ౪

మూం౹గ౹శ్రీ అనుమితిత్వావచ్ఛిన్నంప్రతి అభావజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన కారణతాయాం శాబ్దాకాంక్షాజ్ఞానాదిజన్యతావచ్ఛేదకశాబ్దత్వగర్భేణానుమితిత్వావ్యా
ప్తేర్నిపిశాబ్దసామగ్ర్యా అభావజ్ఞానరూపానుమితిత్వావచ్ఛిన్నకారణాంశే ఉభయత్వేన తజ్జన్యతాయాం స్వరూపానుమితిత్వోపపత్తేః। న చ పక్షతా
౪౭ యాంశాబ్దబోధప్రతిబంధకత్వేన పక్షతాజన్యతావచ్ఛేదకకోటౌ శాబ్దాన్యత్వం వైశిష్ట్యేన ప్రవేశనీయమితి తస్మాత్ గౌరవమితి వాచ్యం। తల్లిం
గకశాబ్దావరోధవిశిష్టస్య ఉభయాభావరూపాయాః పక్షతాయాః అన్యలింగకానుమితౌ లింగానుపధానమతప్రతిబంధకాయాః జన్య
తావచ్ఛేదకకోటౌ అప్రవేశాత్ తత్ర స్వసంబంధేన తదభావవిశిష్టస్య పక్షస్య ఘటకత్వే వైశిష్ట్యం ప్రవేశనీయత్వే యాంశాబ్దబోధప
తత ఏవ ప్రతిబంధకాభావాత్ పరామర్శజన్యజ్ఞానే అనుమితిత్వమప్రసిద్ధం తథాచ యత్సామగ్ర్యుపగమేన అనుమితౌ ప్రామాణ్యం యతః పక్షతాయాం
అజన్యత్వే అనుమితిత్వావాధినాం పరామర్శజన్యస్యానుమితిత్వమప్రసిద్ధం తత ఏవ తనయాం శాబ్దసంసర్గయాం శాబ్దపదార్థస్య రామ
కేవలాదికసన్నికర్షయోః ఏకతత్సంబంధావచ్ఛిన్నతదభావసామాన్యకపారిషిన్యాయః తాదృశపదార్థస్య తత్వసర్గవిషయకబోధానా
నుమానాన్నిర్వహంతి అన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతవిరహేణ వ్యాప్తిప్రకారకాభావాత్। న చ సామాన్యతో వ్యాప్తి అప్రసిద్ధ జ్ఞానాదిన ద్వైకుక్త

తావత్త్వేన గతిరితి వాచ్యం। ప్రకృతసాధ్యవత్త్వే ప్రకృతహేతౌ వ్యాప్తిహేంవిశిష్టపరామర్శసంభవేనానుమితేరనిర్వాహాదితి పరాస్తం। నైవం। వ్యాప్తి
జ్ఞాననిరపేక్షానుమితిః సామానాధికరణ్యజ్ఞాననిరపేక్షత్వే శాబ్దజ్ఞాననియమో ధీవ్యాపారాభావప్రతిబంధకాభావాదనుమితేరవశ్యం వ్యాపకయోర్ధవశేషతత్త్వాచ్చ।
సేనాపత్తిర్యథోక్తప్రతిబంధకనిగమకసామగ్రీదుర్లభత్వాత్। తథా సత్యుపసమానవిషయకప్రత్యక్షసామగ్ర్యా ప్రతిబంధకప్రతిబంధకత్వాన్నిర్వాహే సాంకర్యదశాత్
తల్లాఘవాత్తదభావప్రకారకజ్ఞానసామగ్రీవిశేషాద్ధ్యప్యవిషయకత్వమనవచ్ఛిన్నజ్ఞానత్వాదినా కారణతాయాం సమానాకారకవిధేయత్వాభావప్రయో
జకానుపూర్వీవిశేషరూపాకాంక్షాదీనామనుగతతయా తజ్జ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకతదన్యవహితోత్తరత్వస్యావశ్యం నివేశనీయతయా
అనుమితౌ తద్వ్యభిచారానవకాశాత్। న చైకపదార్థే అపరపదార్థరూపయోగ్యతాయాం వైకల్పికవిధేయత్వాబుద్ధిప్రయోజకత
యా తజ్జ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకే తజ్జ్ఞానావ్యవహితోత్తరత్వనివేశనం నోపయోగాయ వచ్ఛేదకమితి వాచ్యం। బాధనిశ్చయాభావస్య హే
తుత్వేనైవ నిర్వాహే యోగ్యతాజ్ఞానహేతుతాయా ఏవ శాబ్దబుద్ధావుక్తత్వాత్ ప్రాచీనైరనుమితావపి సంశయసాధారణ్యం విశేషణసంసర్గ
జ్ఞానహేతుతాయా ఉపరాగాదిగ్రాహ్యతాజ్ఞానస్యానుమితౌ వ్యభిచారానవకాశాచ్చ। అనుమితిస్థలే విశేషణత్వమత అనుమానోపాంత్య

శం౦।గ।శ నువ్యవసాయనిష్ఠనైశ్చగ్రాహో మాత్రేనువ్యవసాయవారణామపి శాబ్దబుద్ధేరనుమితివిశేషత్వే శ్చగ్రాహో మాత్రేనువ్యవసాయనిష్ఠానెల అనుమినో మాత్రే
నువ్యవసాయవారణార్థత్వాసంభవతి। అనుమితిత్వస్య శాబ్దత్వవ్యాప్యత్వే పదజ్ఞానఘటితసమానవిషయకవిశేషసామగ్రికాలానుమితివారణాయ
౪౮ తత్ర తాదృశసామగ్ర్యాః ప్రతిబంధకత్వకల్పనాధిక్యమితి చేత్ శాబ్దత్వవ్యాప్యానుమితిత్వవ్యాప్యత్వాభావే సమానవిషయానుమిత్యావిశిష్టపరామర్శాదిసత్త్వే
శాబ్దబోధవారణాయ తత్ర పరామర్శాదిఘటితసామగ్ర్యాః ప్రతిబంధకత్వాధిక్యం। తత్ర శాబ్దబోధాత్మకానుమితేరేతన్మతే అభ్యుపగమే విపరీత
మతే ప్రత్యక్షస్థలానుమిత్యాత్మకశాబ్దబోధస్వీకారస్సంభవతీతి సామగ్రీప్రతిబంధకతాధిక్యం। ఏతన్మతే తత్రానుమిత్యాత్మకశాబ్దబోధస్వీ
కారేనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తిరేవ శాబ్దత్వవ్యాప్యానుమితిత్వవ్యాప్యత్వమతేపి అనుమిత్యావిశిష్టానుమితిసామగ్రీదశాయాం శా
బ్దాత్మకానుమితిస్వీకారే శ్చగ్రాహో మాత్రేనువ్యవసాయాపత్తిర్భవాదిత్యలమతివిస్తరేణ। మీమాంసకమతే యుక్తియుక్తిభిః శాబ్దాను राम
భవో విశేషానుమితివిజాతీయ ఏవ తత్సామగ్ర్యాః జ్ఞానఘటితావిలక్షణాం కింతు తాదృశశబ్దానుప్రమాణాం తజ్జన్యశా
బ్దబోధపూర్వమనుమానేన తద్విషయవాక్యార్థగ్రహాత్ తాదృశశాబ్దబోధస్య గ్రాహితగ్రాహిత్వేనానువాదరూపత్వాదగ్రాహిత్వే

గ్రాహిణామేవ జ్ఞానస్య ప్రమాత్వాత్। న చైవమనుమితేః పరామర్శాగృహీతసాధ్యప్రకారాదిమాత్రగ్రాహిత్వాత్ప్రమాత్వానుపపత్తిరితి వాచ్యం। తాదృశస్యా
నాకారస్యాపి ప్రవృత్తిస్వసమానాధికరణానిశ్చయకం యత్తదన్యత్వమగృహీతగ్రాహిత్వమేవ ప్రమాలక్షణమితి పరామర్శాసాధ్యానుమితివిషయ
సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశిష్టప్రకారతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయకత్వేనానుమితివిషయసకలవస్తువిషయకత్వేపి తదన్యాప్రకారతావి
రహేణానుమితేః ప్రమాత్వోపపత్తేః। ప్రమాణం తు వేదరూపశబ్దవత్ తత్ప్రతిపాద్యార్థయాదృశవిశిష్టార్థః తస్య శబ్దశాబ్దపక్షేఽపి ప్రమా
ణం భిన్నప్రమాణాగమ్యత్వేన వేదజన్యశాబ్దబోధాంతర్భావాత్ ప్రమాణాంతరేణాగ్రహణాదితి। లోకే తదనుమానాదినా వాక్యార్థజ్ఞానస్య
శాబ్దబోధసామగ్రీసమవధానేనాపేక్షితత్వేపి స్వసామగ్రీవశాదేవ నియమతో వాక్యార్థగోచరానుమితిః శాబ్దబోధాత్పూర్వం జాయ
తే ఇతి ప్రాచీనమీమాంసకా వదంతి। గురవస్తు విశిష్టవాక్యార్థజ్ఞానం వినా శాబ్దబోధసామగ్ర్యేవ దుర్ఘటేతి యథార్థతాత్పర్య
జ్ఞానస్య శాబ్దబోధకారణతావ్యవస్థాపనేనైవోపపాదయంతి। తత్ర న్యాయమీమాంసకమతనిరాకరణసంభవాత్తదేవ
మతమాదావుపన్యస్యతి గురవ ఇతి। లోకే। తాత్పర్యావగతిర్వక్తృజ్ఞానానుమానాదితి। అయం వక్తా ప్రకృతవాక్యార్థగోచర

మూ॰।గ।శ్లో। యథార్థజ్ఞానవాన్భ్రమప్రమాదశూన్యస్తదాప్తత్వప్రయోక్తృత్వాదిత్యేతాదృశానుమానాదిత్యర్థః। వాక్యార్థసిద్ధావిత్యనేనసంబంధః యథార్థాన్యేషు
ఘటకతయా ఏకపదార్థే అపరపదార్థసంసర్గనిష్ఠావిత్యర్థః। తద్వ్యతిరేకే తద్వత్తాప్రకాశకత్వరూపయథార్థ్యనిరోధకపదార్థనిష్ఠతాపన్నిద
౫౦ కతయా పదార్థతాపన్నిదర్శాంతరాప్రవేశాదేకపదార్థతాపన్నిదర్శాం పన్నిస్సంసృష్టాపరపదార్థతాపన్నిదర్శాం పన్నిన్నరూపవాక్యార్థ
స్య యథార్థ్యేభానే నియమతో భానానిరవ్యాపిణ్యా ఇత్యర్థః అపి తు పదార్థవిసంసర్గానుమానాద్యపి। తాదృశవక్తృజ్ఞానానుమానోప
జీవనాత్తత్పదార్థస్తత్పదార్థసంసర్గతత్ప్రకారకయథార్థజ్ఞానవిశిష్టాత్ప్రబతిత్యేతః పదార్థస్మారకపదార్థాంతరసంసర్గార్థకానుమానాంత
రాదిత్యర్థః। వాక్యార్థసిద్ధావిశిష్టానుభవస్రాప్యవాక్యార్థస్యనిశ్చయాత్ శబ్దస్యతాదృశవాక్యస్య అనుమాపకత్వం ప్రమాణాంతరగ్య
హీతసాపేక్షజనకత్వా। నతస్వగ్రాహీతసాపేక్షజనకత్వరూపం ప్రామాణ్యమిత్యాశయః। తదభావాత్ అహో రుచి యత్ తయా వస్తురభావా राम
త్ వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానానుమానాద్యధీనవాక్యార్థానధ్యవసానాత్ నైవ తేత్తేషాం గృహీతగ్రాహ్యనుభవజనకత్వాద్ వేదస్యాపి నామ
గ్రత ఇతి। వేదజన్యశాబ్దబోధే యాదృశీ జ్ఞానప్రాదిజ్ఞానమపేక్షితా సామగ్రీ అపేక్షితా తాదృశసామగ్రీత ఇత్యర్థః। సంసర్గప్రత్యయాంతి

పదార్థద్వయసంసర్గవిషయకవేదజన్యబోధావిషాంతీయసంసర్గబోధస్యానుమానికవాక్యార్థనిష్ఠత్వం వ్యాసైవోపపత్తేరితి భావః। వేదత్వప్రామా
ణ్యసత్త్వపక్షేతి తాత్పర్యదితి శేషః। నను తయోర్వేదయోర్నైరాకాంక్ష్యాద్బోధానుభవసామగ్రీ వాక్యానుపూర్వీనఖండేనాకాంక్షాప్రఖ్యాదాతి। తథా చ తాత్పర్య
కవాక్యవిశిష్టయోరాకాంక్షాజ్ఞానాదేకసంసర్గబోధసామగ్రీత్వమేవ నతద్భూతత్వమితి తత్తాత్పర్యవాక్యస్యప్రామాణ్యమితి తత్ర తథా అన్యథేతి। తా
త్పర్యవాక్యవిశిష్టాకాంక్షాజ్ఞానాదిఘటితాయాః సామగ్ర్యా లక్షణస్య తద్భావః। అనువాదకతా। గృహీతగ్రాహిత్వమనుభవజనకతా। న సత్యమితి। నో
పపద్యతే। తథా చ తాత్పర్యవాక్యవిషయశాబ్దానుభవసామగ్ర్యనుభవానురోధేన పరైరభ్యుపగమ్యమానత్వేన యత్ర తత్ర మహీలోకప్రసిద్ధశాబ్దానుభ
వసామగ్రీత్వమేవ వక్తవ్యమితి భావః। నను శాబ్దానుభవానురోధేన [illegible] కాంక్షాదిమత్త్వజ్ఞానస్యైవ వక్తవ్యతయా పదార్థసంసర్గా
నుమాపకతాత్పర్యవిశిష్టవాక్యజ్ఞానస్యైవ వక్తవ్యత్వం పదార్థజ్ఞానమేవ వక్తవ్యమిత్యనుమితిసామగ్రీసత్త్వే తత్సంసర్గానుమితిః శాబ్దబో
ధాత్పూర్వం నియమతో భవిష్యతి। న చ తాత్పర్యాదిఘటితజ్ఞానఘటితానుమితిసామగ్రీ దశాయాం పదజ్ఞానాకాంక్షాదిమత్త్వజ్ఞానసత్త్వేన
శాబ్దసామగ్ర్యా అపి సత్త్వేన తత్సత్త్వే భూయాన్నవిషయోऽనుమితిసామగ్రీస్వీకారే యాదృశవత్త్వే నానుమితిరేవ న భవతి తు మహాంశతీతి వాచ్యం। శాబ్ద

మూ॰ గ॰ శ్రీ బోధేఽతికాంక్షాదిమత్త్వదశాయాం అనన్యపదార్థోపస్థితేః హేతుతయా తద్విశిష్టబోధనతాదృశజ్ఞానస్య తత్త్వేఽపి శాబ్దసామగ్ర్యాస్సమవధానాచ్ఛాబ్దసామానాధిక-
త్వం దురపాస్తమితి తత్త్వహంలింగస్య ఫలోపహితత్వేఽపి ఇతి । పక్షే లింగతావచ్ఛేదకప్రకారకలింగస్యాన్వితత్త్వేఽపి తదర్థః । వ్యాప్తిస్మృతివిలంబేనేతి । ఉద్బుద్ధ
శ్రీ౧ కసమవధానానియమేన । తద్వదర్హం వ్యాప్తిస్మరణాభావేనేత్యర్థః । తద్విలంబాత్ । అనుమానవిలంబాత్ । శాబ్దబోధఫలవత్తాలాను
మిత్యనియమాత్తదితి యావత్ । శంకతే అనాప్తోక్తావితి । అనాప్తోక్తవాక్య ఇత్యర్థః । వక్త్రభావాదితి । అప్రామాణ్యదర్శనాత్ । నిశ్చాయ
కేతి । న నిశ్చయం జనయితుం సమర్థమిత్యర్థః । సర్వత్రైవ తాదృశవాక్యే భ్రమజనకత్వసంభవాత్ తాకాంక్షాదిమద్వాక్యత్వరూపధర్మదర్శనేన
తత్ప్రామాణ్యసంశయసంభవాత్ తస్య చ ఫలీభూతనిశ్చయప్రతిబంధకత్వాదితి భావః । ఏవం చ తాదృశవాక్యే భ్రమజనకత్వసంశయనివృత్త్యర్థం ఆప్తో
క్తత్వనిశ్చయః సర్వత్రావశ్యకః తస్య చ వాక్యార్థనిశ్చయరూపతయా తత్పూర్వం శాబ్దబోధస్యావశ్యకత్వస్వీకారాత్ శాబ్దత్వనియమ ఇ राम
తి శంకాతురాశయః । నిశ్చయసామాన్యే యద్యప్రామాణ్యసంశయస్య విరోధితా తదా దోషసమాధానే ఏవ చక్షురాదేరితి । తథా తద్వ
దోషసమవధానదశాయాం భ్రమజనకతేవ । తత్సంశయాదపి । చక్షుష్ట్వావచ్ఛిన్నరూపసాధకరసదర్శనేనాప్రామాణ్యశంకాయామపి

ప్రమాపకత్వాత్ ప్రత్యక్షనిశ్చయజనకత్వాత్ తథా చ వ్యభిచారిణాం కారణత్వే ప్రామాణ్యసంశయాభావస్య నిశ్చయసామగ్ర్యాం తు తత్సంభ
వతి ఇతి భావః। అప్రామాణ్యసంశయస్య ప్రతిబంధకత్వాసంభవేపి జ్ఞాయమానకరణకనిశ్చయే ప్రామాణ్యసంశయస్య ప్రతిబంధకత్వం సంభ
వతీతి శబ్దేన తత్సంశయదశాయాం నిశ్చాయకః జ్ఞాయమానకరణం తావదవ్యభిచారాదిసంశయదశాయాం లింగమేవేత్యాశంక్యతే జ్ఞాయ
మానం ఇతి। యత్ర నిశ్చయో జ్ఞాయమానేనైవ యత్కరణం తత్సందేహదశాయాం న తన్నిశ్చయజనకమిత్యర్థః। లింగవదితి। యథానుమిత్యా
త్మకసాధ్యనిశ్చయే కరణీభూతం లింగం వ్యాప్త్యాదిసందేహదశాయాం సాధ్యనిశ్చాయకమిత్యర్థః। ఏతన్నియమే సంశయసామాన్యనివేశే
న సంభవతి ఘటత్వాదిసందేహదశాయాం ధూమాదేర్వహ్న్యాదిబోధకత్వస్య భవతి నిశ్చాయకత్వాదతః కరణధర్మికసంశయవిశేషం ని
వేశయతి తత్కరణతావచ్ఛేదకస్య జ్ఞాయమానతావచ్ఛేదకధర్మనిష్ఠతావచ్ఛేదకతయా యద్రూపం తథా తత్సంశయనివేశస్సంభవతి వ్యాప్త్యాదేస్తథా
నుమితికరణతావచ్ఛేదకత్వాత్ లింగే తత్సంశయదశాయాం తేనాత్ర న సమాపకత్వాదితత్త్వల్లక్షణస్య తాదృశరూపేణ ప్రామాణ్యాదిమద్జ్ఞానత్వ
రూపవాహితవస్య సంశయదశాయామనిశ్చాయకత్వమిష్టమేవేత్యాశయః త్వం గౌరవాత్ కరణతావచ్ఛేదకమితి తాదృశసంశయాంతే

మూ॰ గా॰ శ్రీ భావేనానియమపక్షం దూషయతి సంశయో హీతి। ప్రకృతే సాధ్యఘటక-ఇత్యాదిః। న వాక్యత్వేతి। వాక్యపదం వాక్యత్వపరం। తథా చ శబ్దరూ-
పే ధర్మిణి ఆకాంక్షాదిమజ్జ్ఞానత్వరూపవాక్యత్వేనాఘటక-ఇత్యర్థః। తస్య ఆప్తోక్తవాక్యత్వస్య। నిశ్చయాదేతి। శాబ్దనిశ్చయపూర్వం వాక్యేఽని-
౫౧ శ్చితత్వాదిత్యర్థః। తథా చ తాదృశవాక్యత్వస్య శబ్దే సంశయకాలే నిశ్చాయకత్వసాధనేన నిశ్చయసాధనమితి భావః। యద్యపి వాక్యత్వనిశ్చ-
యస్య ప్రామాణ్యసంశయనివృత్త్యర్థమపేక్షాయామేవ శంకితురభిప్రేతత్వాద్వాక్యత్వసంశయఘటితనియమనిరాకరణమఫలం। త-
థాపి నాభిప్రేతార్థమాదాయాపి సామాన్యశబ్దార్థనావతరణాత్ తత్త్వేన దూషణం సంగచ్ఛతే। ఫలతః భూతజ్ఞానతద్గ్రాహకప్రామాణ్యసందేహ-
స్వరూపకరణాత్ ప్రమాకరణత్వసంశయపర్యవసాయినః నిశ్చయవిరోధిత్వేఽపి స్వత్వే వ్యక్తత్వనిశ్చయాపేక్షాయామవశ్యకత్వాత్ తాదృశసం-
శయాంతరభావేనానియమపక్షం దూషయతి నతజ్జన్యజ్ఞానప్రామాణ్యేతి। న స్వజన్యజ్ఞానధర్మికప్రామాణ్యకోటిక-ఇత్యర్థః। ప్రకృతే సాధ్యఘటక- రాము
సంశయ ఇత్యర్థః సుగమమితి। తస్య। జ్ఞానప్రామాణ్యసంశయస్య। తదుత్తరకాలీనతయా। జ్ఞానేనేతి జ్ఞానరూపధర్మిజ్ఞానే సత్యేవ తదుత్పత్తేరాప్త-
గ్రాహకతయా తథా చ తత్సంశయస్య నిశ్చయవిరోధిత్వేఽపి శాబ్దనిశ్చయపూర్వకాలే తత్ప్రామాణ్యనియమే న తదనావశ్యకతయా తత్ర తస్యావర్తి

బాధవిరోధితావచ్ఛేదకత్వం నిరాకరోతి నాప్యాహార్యేతి। శబ్దజాహార్యత్వమాంశికే ఇత్యర్థః। తన్నిశ్చయస్యాప్రసక్తత్వాదితి। ఆహార్యత్వనిశ్చయస్య శాబ్ద

బోధాహార్యత్వనిశ్చయాపేక్షయా నతు శాబ్దనిశ్చయస్య గ్రాహకత్వమితి భావః। ప్రామాణ్యసంశయస్య జ్ఞాయమానకరణజన్యనిశ్చయ
ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకమైవ తదుక్తం। వస్తుతస్తాదృశసంశయస్యాగ్రాహ్యసంశయపర్యవసానతస్యాగ్రాహ్యసంశయపక్షే శాబ్దనిశ్చయం విరో
ధిత్వమేవేతి। యన్నిశ్చయః స్వవిరోధినిశ్చయం గం తత్సందేహేషు ఘటత్వనియమబలాదాహార్యత్వసందేహస్య శాబ్దనిశ్చయహేతుత్వస్యైవాను
పగమాదిత్యర్థః। తన్నిశ్చయస్య హేతుత్వానుపగమే తత ఏవ శాబ్దనిశ్చయవారకత్వాదసిద్ధేః ప్రయాససైఫల్యం। తదనుపగమే చ యన్నిశ్చయ ఇ
త్యాదావాహార్యత్వదశాయామాహార్యత్వసందేహాసంభవాత్తత్సంశయస్య శాబ్దబోధవిరోధితాయాముక్తనియమానుపపత్తిరితి భావః। ననూక్తనియమ
బలాదాహార్యత్వసంశయవిరోధితా తత్ఫలాత్తన్నిశ్చయహేతుతా చ మాస్తు ప్రవృత్తిర్నాపి ప్రామాణ్యసంశయకాలే శాబ్దబోధానుత్పాద
స్యానుభవికత్వయా తన్నిరాసాయ హార్యత్వనిశ్చయస్య శాబ్దబోధే హేతుత్వం చరాచరమేవేతి తత్త్వసంవాదార్థనిశ్చయస్యాప్ర
తిబంధకతేతి శంకత ఇతి శంకత ఇతి నన్వితి। లోకే। తాదృశవాక్యే। సందేహే। సందేహదశాయాం। తన్నిశ్చయః। ఆహార్యత్వనిశ్చయః। హేతుః। శాబ్ద
బోధకారణం। వాస్య ఇతి శేషః। తదానీం శబ్దమనవాదకతా శబ్దస్య తాదృశాన్యాయం శాబ్దబోధానుత్పాదవానాహార్యత్వజ్ఞానస్య

వయాంగాన్ నియమేన సత్త్వముపపాదయితుం ఆప్తోక్తత్వస్య ప్రకృతవాక్యార్థేషు సత్త్వం ప్రదర్శయన్నాప్తోక్తత్వగ్రహస్యోపపాదకాన్యథానుపపత్తిజ్ఞానత్వమా-
హంతథా చేతి। ఆప్తోక్తత్వగ్రహస్య శాబ్దధీహేతుత్వేనేత్యర్థః। వాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానేతి। వస్తుగత్యా ఏకపదార్థసంసృష్టో యో
౫౨ ఽపరపదార్థః తద్గోచరజ్ఞానేత్యర్థః। గ్రాహకాదితి। తజ్జ్ఞానజనకాదిత్యర్థః। వాక్యార్థనిరూపితత్వేనాన్వయిశాబ్దబోధం ప్రత్యేకాయమ
త ఇతి పూర్వసంపూర్ణోక్తియం వాక్యార్థజ్ఞానం వినా వాక్యార్థేషు సత్త్వనియుక్తాప్తోక్తత్వస్య దుర్గ్రహతయా ఆప్తోక్తత్వగ్రహాత్పూర్వమేవాను
మానాంతరాదేకపదార్థాపరపదార్థసంసర్గజ్ఞానమావశ్యకం తదాదాయ శాబ్దబోధస్య గ్రాహకత్వగ్రాహిత్వమప్త్యుక్తమిత్యాశయం తదుప
జీవన ఇతి। బహుపు హిం ఽత్ర తదుపజీవ్య దనుమానాంతరాదిత్యర్థః। ఆప్తోక్తత్వగ్రహేపి వాక్యార్థగ్రాహకానుమానాంతరమనపే
క్ష్యైవ శాబ్దబోధసంభవాత్తదుపజీవకానుమానాంతరాదిత్యయథార్థత్వానర్థాసంగతేః। వస్తుతో యథార్థజ్ఞానపదముక్తత్వరూపా ౫౩
ప్తోక్తత్వానుమానానంతరం తదధీనసంసర్గానుమానం నియమతో భవతీత్యభిమానేన తాదృశానుమానపరమేవ తదుపజీవన ఇత్యా
దిపంక్తి కాలత ఏవ వేదస్థలే అనాప్తోక్తత్వశంకావిరహాద్ధ్యానార్థపయత్నాన్నిర్ణయాంధీనసంసర్గానుమానమాదాయానుపాదకత్వప్ర

తి బంధిప్రదర్శనపరగ్రంథసంగచ్ఛతే। అథ యత్ర సంసర్గానుమానేస్తత్ర వా పక్షవృత్తితయా తుల్యత్వాత్। యద్యపేక్షితత్వావశేషేషు ఉభయ- యాథార్థ్యగ్ర
హస్య విశేషణాంశే సధర్మితావచ్ఛేదక- త్వానియమాదిష్టవిశేషణాంసంసర్గాంశే సధర్మితావచ్ఛేదక- స్యాంశే బాధ్వా- చా- శ్య ఘటాభావస్యేవ యమేవ
స్యాపి తద్గ్రాహితా వినాపి హంతి తదుపస్థితివక- సంసర్గానుమానాచ ద్వాంశేష్టాభావానుపయోగితయా అనావశ్యక- మేవ ఏవం విశేషణాంశసం
గాంశే నిర్ధర్మితావచ్ఛేదకా- ప్యంశే తద్గ్రాహింపి నన్వియమతస్తదంశే సధర్మితావచ్ఛేదక- వా- చా- శ్యస్తద్గ్రహం ప్యక్తతా- ప్యంశే తద్గ్రహోపస్థితివ్యా
నుమానాంతరమాదాయాపి నశ్యాంబ్లుప్తా మాం గాత్వ భంగః। నచా- ప్యంశే తద్గ్రహాపేక్ష- ణీయానుమానస్య విశేషణాంశసంసర్గాంశే నిర్ధర్మితా
వచ్ఛేదక- సంసర్గజ్ఞానజనక- త్వమసంభవి అనుమితేః సాధ్యాంశే పక్ష- తావచ్ఛేదక- ధర్మితావచ్ఛేదక- క- త్వనియమాదితి వాచ్యం। తథాపి విశేష్య
పదోపస్థాప్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపక్షక- కానుమానం వినాప్యుక్తతత్తదంశసంసర్గితయా వక్తృతాత్పర్యజ్ఞానవిశేష్యతత్తదంశసంసర్గవాన్ ఇత్యాకారకపురు
షీయతత్తదంశసంసర్గజ్ఞానవిశేష్యతావచ్ఛేదకతయా అనుమానతోపి పారోక్ష్య దర్శితాత్ప్యుక్తత్వజ్ఞానసంభవాదితి తథాపి ప్యుక్తత్వజ్ఞాన
హేతుతామేవాసహమానస్తామేవ ఖండయితుం ప్రథమతోపాదదాన అభోధసాధారణ్యాంశవ్యుత్పత్తిసంప్రతితద్ధేతుతాం వ్యాకరో

ము॰గ॰౫ రేణానర్థస్మృతి। వేద ఇతి। వేదానాం తద్గతస్య వాక్యస్య ఆప్తోక్తత్వగ్రహవిషయతా రహితే తన్నిష్ఠప్రామాణ్యే మీమాంసకానాం దర్శనాభ్యుపగమోఽధిక నచ తద్వచనానాం దత్తో

త్తరః। తాత్పర్యవాక్యజన్యశాబ్దత్వావచ్ఛిన్నే హి తదాయామాంసాం స్మృత్యభిచారస్య విరోధాభావాత్ప్రామాణ్యం కిం చ మన్వాదివాక్యప్రామాణ్యే వేదాభి

౫౪ చారమాహ తదాప్తనిశ్చయాధీనత్వాత్ ఆప్తోక్తత్వానిశ్చయస్య తదధీనః। గౌడమీమాంసకాః స్వప్రామాణ్యనిశ్చయం ప్రతి తద్గ్రహణే నాన్వయః। మన్వాదివాక్యప్రామా

ణ్యాదమీమాంసకాః స్వతస్త్వప్రామాణ్యనిశ్చయం ప్రత్యనపేక్షణాత్ అభిప్రేతస్తుః। ఆప్తోక్తత్వనిశ్చయాభావసంపాదకం అపౌరుషేయత్వాభిమా

ననా ఇత్యత్ర విశేషణమపౌరుషేయత్వమపేక్షితం తన్నిశ్చయో విపరీతనిశ్చయవిరోధీ। ఆప్తోక్తత్వరూపవిశేషణవిశేషగ్రహవిరో

ధిత్వాత్తద్గ్రహసంపాదకం అపౌరుషేయత్వస్యానిరాపకం మన్వాదివాక్యేషు వేదానుకారేణ తత్ప్రమాణత్వవిశేషణం వేదస్యైవస్యా

విశేషాం మన్వాదివాక్యేషు తత్సమానత్వే వేదత్వస్య గ్రహణం వేదానభిజ్ఞస్యాపౌరుషేయతా ప్రతిపాదనానాపత్తేః తాదృశానాం మీమాంసక- రామ

స్యాధికృతవేదతయా వేదానభిజ్ఞస్య యోజకం గౌడమీమాంసకవిశేషణం। మీమాంసకత్వాచ్చాపౌరుషేయత్వనిశ్చయోపయోగి

త్వప్రతిపాదనం। ననుమన్వాదివాక్యేష్వపౌరుషేయత్వస్యమపి తత్తదధీననిశ్చయోపయుక్తమరూపపవాక్యోన్నేయాద్యభిచారాపత్తేః। ప్రమా

తద్వైశిష్ట్యావగాహిత్వే తద్వనిశ్చయజనకతావచ్ఛేదకతాయాః స్వావచ్ఛేదకత్వేయత్త్వాదివత్త్వాంశాంశేనిరస్తత్వేనపాతేః। అన్యథా। ఉక్తార్థనిశ్చయః। బాధకాభావా
దితి। విషయబాధకనిరసనాదిత్యర్థః। నను వ్యభిచారశంకయాऽన్యథానిశ్చయేऽపి బాధితత్వాభావేऽపి బాధితప్రవృత్తేః విషయకత్వమేవోపగంతవ్యమితి
శంకాం నిరస్యతి పౌరుషేయత్వనిశ్చయేతి। ఆప్తోక్తత్వనిశ్చయేత్యర్థః। తస్య ప్రమారూపతత్త్వదవధారకబుద్ధినార్థనిశ్చయస్య తత్తథాత్వాత్। అపౌరు
షేయత్వాభిమానకాలే న తదాప్తోక్తిజన్యార్థనిశ్చయసమానవిషయకత్వేనాసంభవాత్। తథా చ ప్రమాసంవాదేన తస్య బాధితవిషయకత్వో
పగమాసంభవ ఇతి భావః। అసంసర్గాగ్రహమాత్రమితి। అగృహీతాసంసర్గకధర్మధర్మివిషయకస్మరణరూపం। పదార్థద్వయసంసర్గా
నుభవరూపమిత్యర్థః। తత్రాదర్శకాంగమీమాంసకజ్ఞానం। తథా చ న తత్ర వ్యభిచార ఇతి భావః। అర్థస్య। వాక్యార్థస్య తథాభావేపి। అబా
ధితత్వేపి। అసంసర్గాగ్రహత్వే। ఉక్తాసంసర్గాగ్రహత్వమాత్రోపగమే। సంసర్గగ్రాహిత్వే చ ప్రసంగః। శబ్దస్య సంసర్గానుభావకత్వాదా
పత్తేరిత్యర్థః। సంసర్గానుభావకత్వమంతరేణాప్యసంసర్గాగ్రహాత్ ప్రవృత్త్యాద్యుపపత్తేరితి భావః। అనువాదకత్వమపి శబ్దస్య
నస్యాదితి శేషః। నన్వాప్తోక్తకారణాబాధేన ప్రవృత్తసంసర్గగ్రహాసంభవేనాత్రాసంసర్గాగ్రహమాత్రముపేయతే సంసర్గగ్రహాసంభవే

ము.గ.౫ తునతత్త్వరితి త్యాగ ఇత్యాశంకాం నిరస్యతి నచేతి। సంసర్గజ్ఞానబాధః। సంసర్గగ్రహాసంభవః। వ్యభిచారణేతి। ఉక్తస్థలే సంసర్గజ్ఞానస్య సవివాదత్వాత్
వ్యభిచారసందేహేనేత్యర్థః। హేతుతాయామవబాధాదితి। శాబ్దబోధే ఆప్తోక్తత్వనిశ్చయహేతుతాయాః ఏవాంశే [illegible] తర్థః। త
౫౫ ధాచ తస్య హేతుతాపి దర్శితా ఉక్తస్థలే తదభావేన సంసర్గగ్రహరూపకార్యాభావప్రసక్తేః తత్ర దోషతత్ర వ్యభిచారశంకానిరాసేన తద్ధేతుతాని
శ్చిరిత్యేనోభయాశ్రయ ఇతిభావః। తాత్పర్యజ్ఞానస్య శాబ్దత్వరూపకార్యనతావచ్ఛేదకగర్భతా [illegible] తత్స్థలే తత్త్వేన జ్ఞాయమానత్వేనైవ
కాంక్షా వ్యభిచారః। ఉక్తమన్వాదివాక్యస్వారస్యాత్ పౌరుషేయత్వభ్రమవిషయతేయాం పౌరుషేయత్వరూపతాత్పర్యత్వజ్ఞానావిషయత్వా
దిత్యాశంకతే తాత్పర్యత్వేనేతి। జ్ఞాతే వాక్యే। తథా సత్యుక్తత్వం। అంగ। స్వాంశే [illegible] జ్ఞానవిషయః। ఇతి తి। నవ్యభిచార ఇతి శేషః। మానా
భావాత్। ఉక్తక్రమేణ వ్యభిచారవారణం సంభవే ఆప్తోక్తత్వనిశ్చయహేతుతాయాం అప్రామాణికత్వాదితి భావః। నచైవ ౨౫ా
న్వయవ్యతిరేకానువిధానమేవ తద్ధేతుతాయాం మానమిత్యాశంకాం తదేవ ఖండయతి। వాక్యార్థేత్యాది। ఆప్తోక్తత్వఘటకేన
ప్రకృతవాక్యార్థస్య [illegible]। అపూర్వత్వేన। నియతపూర్వవర్తిత్వాభావేన। లింగాభావాత్। సాధ్యప్రసిద్ధ్యా లింగత్వాసి

హేతౌ వ్యాప్తిగ్రహాసంభవాదితి యావత్। తద్గ్రహాసంభవాదితి। అప్రయోజకత్వానుమితేరసంభవాదిత్యర్థః। తథా చ నియతాన్వయవ్యతిరేకానువిధాన
గ్రహ ఏవాసంభవీత్యర్థః। ననుమాంభూదప్రయోజకత్వనిశ్చయః శంకాబీజాభావో ధికారణం తథాప్యప్రయోజకత్వశంకాయాం న శంకాబీజాభావ ఇత్యుక్తత్వా
త్తన్నివర్తనార్థమప్రయోజకత్వనిశ్చయాభావేపి తాదృశశంకాస్థలే ఏవ తర్కోప్యుపగంతవ్యః। అత్ర తచ్ఛంకాయాం నివర్తకాంతరాభావాదిత్యాశంక్య-తె
నన్వితి। సమేతి। తచ్ఛంకావ్యుదాసస్తైతదర్థః। అప్రయోజకత్వావధారణాదితి। యద్యపి తాదృశస్య తర్కాభిమానవిషయతాశ్చిత్తం వాక్యైర్థాద్యుకాభి
ధానాదేవాప్రయోజకత్వశంకానిరాససంభవాత్తత్పక్షస్య బాధాప్రయోజకత్వవిగ్రహానపేక్షయా తత్ప్రామాణ్యమనపవాదమేవ తథాపి తాంశ్చి
త్తేవ నిశ్చీయమానవాక్యప్రామాణ్యాసంభవాన్నైయాయికానామభిమతసిద్ధిః। తాదృశవాక్యస్యానువాదకత్వ-తద్యైవ మపరేషామ
భిమతసిద్ధిరితి భావః। తత్సాధకత్వాదితి। అప్రయోజకత్వనిశ్చయస్య శంకాబాధకత్వం వినా మతకల్పితాయాముక్తత్వాదిత్యర్థః। తథా
చానాప్రయోజకత్వశంకాసత్వే వశంకాబీజాభావః సిద్ధ్యతీతియః। ఏవం సత్యసిద్ధ్యేవ యత్ర తచ్ఛంకా విరహస్తత్రాప్రయోజకత్వనిశ్చయాం
నపేక్షయా తాంశ్చిత్తేవ నిశ్చీయమానవాక్యప్రామాణ్యం నిష్ప్రత్యూహమేవేతి భావః। యదిహానాప్రయోజకత్వశంకావ్యుదాసార్థం తాంశ్చిత్తం వాక్యై

ప॥౦।గ।౫ తన్నివర్తకత్వేనాప్రాప్తత్వనిశ్చయస్య నియతత్వాపత్తేః తదావదష్టాభావితప్పుంసాం నివర్తకాభావో రుషేయత్వనిశ్చయస్య నియతత్వాపత్తేః తయా తత్రాప్యాప్తో
సమానితపదార్థానాం సంసర్గధీసంభవేన వేదో న పౌరుషేయః తస్మాదిత్యాహ యదీయేతి। దోషవదితి। దోషవత్పురుషప్రణీతత్వేనేతి అర్థాంతరాది
౫౬ మదృష్టదంతత్వారిత్యేనహేతునిత్యర్థః। బాధకమాహ ఆప్తపరాపయోర్యత్తాయోః స్వరూపతు మనిశ్చయత్వాపత్తేః ప్రవిశాం సంభవేన తదగహీ
తోరయోర్వ్యాఖ్యావారవారణీయసత్వం తద్దోషవద్దృష్టత్వేన సత్తత్వధర్మః। యద్వాపి వేదస్యాపి పురుషప్రణీతత్వస్యాపి విశేషణాత్తేన్నైవ
పపత్తిః తథాపి పురుషే దోషవత్త్వవిశేషణం లోకే వేదసాధారణే హేతుత్వబోధాయ। తదుక్తమితి। అబాధ్యత్వేనేతి విశేషః। వ్యాప్తేత్యాది। దూషణ
సంకల్పవికల్పదోషాశంకాం। దోషవత్ప్రణీతత్వశంకేతియావత్। నిరస్తాయేషు తాదృశైస్తైర్దృశాశంకాశూన్యైః పద్యైరితియా
వత్। పదానాం తాదృశానాం ఘంటాశూన్యత్వేనాధీనేషు తత్పుంసాం నిత్యత్వేన తాదృశపురుషాముక్తత్వనిశ్చయవిషయతయా నాపూర్వత్వం। తా రామ
పతా తదప్రణీతత్వవిశేషణాం మాత్రస్య పదస్యాహితుష్టికర్తాం లంభః తథా చ తాదృశపదస్మారితత్వాభావేతో ః అమీ పదార్థాః అన్వ
తాః స్మృతా ఇతి। నిర్ణీతే। నాంత్యాబోధాంతత్వాపత్తేం తాదృశానుమితాస్మృత్యనిశ్చయసంభవతి। వేదస్యేతి। తత్। అనువాదకత్వం। నకుల

ఇతి లౌకికాః తథా బాహ్యా నాప్యాప్తోక్తత్వశంకాయాం యత్ర కారణాంతరాభావేనాసంభవస్తత్రాపౌరుషేయత్వనిశ్చయాదికం వినైవ సంసర్గశ్చ వేదాదావితి
తత్ప్రామాణ్యాత్ప్రవర్తితు లౌకికన్యాయేన లౌకికస్థలేప్యాప్తోక్తత్వనిశ్చయాపేక్షాయాం నైయత్యేన ప్రామాణ్యం న స్వతస్త్వం యుక్తమిత్యాశయః వేదస్థలే
వక్త్రాపౌరుషేయత్వనిశ్చయాపేక్షాయాం శాబ్దసంభవమంతరేణైవ ప్రవృత్త్యాదినివాహాపత్త్యా శాబ్దలక్షణానుభవోపపన్నస్వాద్యదిత్యాహ
సత్యైవమితి ప్రామాణ్యత్వమపి న శబ్దత్వత్రైర్జ్ఞానానుభవశరీరాణాం త్వమపి నివసేపి దిత్తి శేషణానుమానాదిష్వనంతరం సర్వత్రాతిప్రసంగోఽయం
లౌకికే వేదే చేతి తదర్థః। వాక్యార్థజ్ఞానప్రతిబంధకేతి। భవతాం శాబ్దబోధం ప్రతి త్వావశ్యకముపగమాదితి శేషః। నను పూర్వం తర్కశబ్దానాం భావాదితి భా
షః శాబ్దబోధే వాక్యార్థజ్ఞానాదినయథార్థతాత్పర్యయజ్ఞానాపేక్షాయాం పూర్వవద్దత్ప్రామాణ్యగ్రహే తద్జ్ఞానే తత్సత్త్వానుపాదర్శనేత్వము
పపాదితం। శాబ్దబోధే యథార్థతాత్పర్యజ్ఞానాపేక్షాయాం తద్వనిశ్చయ ప్రత్యక్ష ప్రామాణ్యప్రయోజకత్వస్యైవ సంశయతాం వక్ష్యతి తత్త్వ
జ్ఞేయోఽపత్ప్రసక్తస్తత్ర శబ్దప్రామాణ్యప్రయోజకత్వస్యైవ శేషావ్యాపేయత్వాం తాదృశరూపసాపేక్షత్వశక్తత్వేనైవ తత్ప్రయోజకరూపం
తరఖండనేన పరిశేషాద్వ్యాఖ్యాతాం త్తయస్యాత్ప్రయోజకత్వాసత్త్వాద్ఘటితాదిశయో నహి వ్యాఖ్యానాంతరవాప్తవృత్తమితి। వ్యాఖ్యానాంతరవాప్తి

పు౦।౧౫।౯। వృత్తిత్వం యద్ధర్మప్రకారకప్రమోపధానప్రయోజకత్వం స్వస్య తద్ధర్మప్రకారకప్రమాస్వరూపాయోగ్యవ్యాప్యవృత్తిత్వం యద్యపి ప్రాచాం వ
హ్నిమాన్నితస్యాదిముఖ్యార్థేపరవాక్యేము విప్రాంచాం విపదలక్షార్థేపవర్తాఛావహ్న్యాదిస్వరూపయోగ్యాం తదన్యవ్యాప్యవృత్తిత్వం (యద్యపిప్రాచాంచోప్యా
౫౭ తాద్యైశవాక్యత్వావిసంధారణాం। తథాపి తద్ధర్మప్రకారకయథార్థతాత్త్వయస్యాస్వతేస్వరూపాయోగ్యత్వవిశిష్టేయాం నదోషః। త
(ప్ర)మజనక-వ్యాప్యవృత్తిత్వం తునాం ధనః పర్వతోవహ్నిమాన్నిత్యాదివాక్యేనాపి లక్షణాద్యుపస్థితిప్రాంచాం కాంచహ్న్యాదిప్రమజనానాంత్త
దాఖశక్యనిష్ఠయథాంధనతాత్వయస్యప్రాంశగ్రాహాదప్రమాణాం వాక్యసాంధారణాంరూపస్వప్రమాంప్రయోజకత్వం నసంభవతి అప్రమాణా
వాక్యేతదభావాసత్త్వేపిప్రమోపధానవిరహాంణాం తదభావవన్నప్రమాంనపధానాంప్రయోజకతాఖ్యవిప్రామాణ్యప్రయోజకతాం ని
రాఖ్యాంప్రయోజకతేవనవళిభావాంరివ్యాప్యవృత్తిత్వవిశేషణాంపాదానం। అవ్యభిచారయన్మగతమితి। తద్ధర్మప్రకారకప్రమాంజనకాం రామ
యావద్వాక్యసాంధారణాంమితభోధిశః। అథాంభూతత్వావ్యభిచారేణాంప్రమాణ్యప్రయోజకతాంవినాహాదితస్యాపివిశేషణాంస్యాత్
న్నివారాఖ్యాంజకతేవనాంపాదానం। వ్యభిచారిణ్యావృత్తత్వేతదభావవన్నప్రమాణ్యథాంజప్రయోజకతయాతస్యప్రామాణ్యప్రయో

కే-తానివాంహికే-తవంప్వయమెవప్రకాశయతియద్వావాదితి। అనాప్తవాక్యత్రితే। అప్రమాణావాక్యత్రితే। అప్రమాం ప్రమాయాం అనుత్పాదకః।
నచానాప్తవాక్యాదితి పంచమ్యర్థేతద్ధేతుకే-తవస్యప్రమాయాం మన్వయోపగమెప్రతియోగిప్రసిద్ధిః। అభావాన్వయెఅయోగ్యత్వమేవ। త
థాంప్యభావాన్వయినఅనంతరయన్స్యపంచమ్యర్థేతోంపగమాదోషః। అనంతరమితిపదంవాపూరణీయం। నచయథార్థతాత్వయన్స్యప్ర
మాహేతుత్వాగురుణాప్రమాయాంగుణజన్యతాహివ్యాకరప్రసంగఇతివాచ్యంప్రమాత్వస్యయథార్థతాత్వయన్స్యజన్యతానవచ్ఛేదక
త్వేనతస్యగుణతావచ్ఛేదకత్వేనతద్ధర్మప్రకారకజ్ఞానత్వస్యైవతస్యతదివశిష్టవిశేష్యకప్రమాయాంజన్యతావచ్ఛేదకత్వాత్। నచానాహార్య
విషయాబాధితార్థస్యజ్ఞానత్వేనఅవాదినియతాత్వయన్స్యైవజ్ఞానబోధహేతుత్వమాన్యత్రాపియథార్థతాత్వయాంనపర్యాప్త
హేతుతయాతద్వాచ్యంప్రామాణ్యవహిర్మానిత్యాదిసతాత్వరూపావాక్యాదేవవహ్నిమాన్పర్వతఇతివహ్నిప్రకారకబోధవారణాయ
వహ్న్యాదిప్రకారకబోధేయథార్థవహ్న్యాదిప్రతీతిస్వాగభతాత్వయన్హేతుతాయాంఉపకల్పకత్వాత్। నచతాదృశబోధస్య
తస్యతాదృశజ్ఞానయథార్థతాత్వయన్స్యహేతుత్వకల్పనాయాఅపంభవెనతదాకారజ్ఞానసంభవాదప్రసిద్ధిరపప్రసిద్ధివారణాగతిరితి

పుం।గ।శ। వాచ్యం। షష్ఠ్యర్థప్రకారక-బోధవిశేష్యతాయాం షష్ఠ్యాదిమత్త్వప్రసిద్ధ్యా షష్ఠ్యాదిశూన్యే తదాపత్తిసంభవాత్। అథవా కార్యతావభాసక-యోగ్యతా
జ్ఞానాదీనాం పదవత్తాదివిశేష్యక-షష్ఠ్యర్థప్రకారక-శాబ్దబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి పదవత్తాదివిశేష్యక-షష్ఠ్యర్థప్రకారకయోగ్యతాజ్ఞానత్వాదినా
౫౮ హేతుతాకల్పనాం షష్ఠ్యర్థప్రకారతానిరూపితషష్ఠ్యాదిమత్త్వవత్తావివిశేష్యతాం ప్రయోజకైక-వత్తదఘటితనామ్నోతి షష్ఠ్యాదిశూన్యే తదా
షష్ఠ్యాదివిశేష్యతాయాం నాపత్తిసంభవః। న చ యోగ్యతాజ్ఞానస్య సమానవిశేష్యత్వప్రత్యాసత్త్యైవ విశేష్యవిశేషణభావాపన్నవైశిష్ట్యహేతు
తాకల్పనే యత్ర లాఘవాత్తథా సతి విశేషణాంశసంసర్గశూన్యేనాధారేణాపి తత్ప్రయోజక-రూపవత్త్వస్య యోగ్యతాప్రత్తిజ్ఞానవిశేష్య
విశేషణాంశసంసర్గానవగాహిత్వవిశిష్టవిశేష్యతాపత్తిదుర్వారైవేతి వాచ్యం। సమానప్రకారక-జ్ఞానస్యైవ గురుమతే హేతుతయా యోగ్య
తాజ్ఞానశాబ్దబోధయోః సమానవిశేష్యక-త్వానియమేన సమానవిశేష్యతాప్రత్యాసత్త్యా హేతుహేతుమద్భావాసంభవాదితి చేన్న రామ
సమానవిశేష్యత్వప్రత్యాసత్త్యసంభవేపి సమానధర్మితావచ్ఛేదకత్వప్రత్యాసత్త్యా ధర్మితావచ్ఛేదక-విశేషమనంతర్భావ్య వైశిష్ట్యావగాహి
బుద్ధియోగ్యతాజ్ఞానహేతుత్వకల్పనాత్ ప్రకృతే తత్త్వావచ్ఛిన్నధర్మిక-షష్ఠ్యర్థస్యాన్వయప్రయోజక- తత్త్వజ్ఞానాత్తత్త్వావచ్ఛిన్నధర్మిక

తదన్వయబోధాపత్తే ఘటవాన్రతావతి అస్తు వా ధర్మితావచ్ఛేదకవిశేషనియంత్రితవైశిష్ట్యబోధయోగ్యతాధియోః స్వాయత్తకార్యకారణభావః
తథాపి ప్రవృత్తావదలావచ్ఛిన్నధర్మితాక-యోగ్యతాజ్ఞానాజ్ఞాయమానవహ్న్యాద్యన్వయబోధే తదవచ్ఛిన్నవహ్న్యాదిమత ఏవ ధర్మిణో విశేష్య
తానవతాద్యంశే స్వవహ్న్యాదిభానవ్యవస్థితౌ తత్ర నియామకాభావః అతో యథా ఘనతాత్వేన స్వశాబ్దబోధే తత్తద్ధర్మప్రకారతానిరూ
పితవిశేష్యతానియామకత్వమావశ్యకం తథా స్వవిషయప్రతీతినిష్ఠయథార్థ్యాదిఘటక-విశేష్యతాసంబంధేన యథా ఘనతాత్వేన స్వాహం
తుతయా నివహతీతి దిక్ । ఇదమాపాతతః । అనుమితౌ వహ్న్యాదిభానస్య ప్రమాత్వక-హేతుమత్తాజ్ఞానధర్మితావచ్ఛేదకాశ్రయస్య
తద్విశేష్యతాయాస్వమానప్రకారక-త్వేనైవ పక్ష్య ధర్మితాధియోర్హేతుతయా తదవాయా నయావారణాయ క-ల్పనీయయా తద్ధర్మ
ప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతాసంబంధేన జ్ఞానంప్రతి తద్వత్త్వవృత్తిత్వవిశిష్టత్వేనైవ హేతుతయైవ శాబ్దవ్యథా బాధ్యతి వారణాసంభవాత్త
ద్ధర్మసామాన్యతద్దశాయామపి తద్ధర్మావిశిష్టబుద్ధ్యుత్పత్త్యా వ్యభిచారేణ హేతుత్వాసంభవాత్తదుపేక్షితం । నిరుక్తరూపేణాపస్య ప్రమా
విరహప్రయోజకతాసుపగమేఽపి మనిష్టమితః ప్రతీతిహాలస్యతి తానాయ నవైచిత్ర్యం । ప్రమారూపకాయనస్య శబ్దాభాసస్థలేఽనుత్వాద

పు°।౧౫౧ రూపం। నన్వేవమితి। ఆకాంక్షాదిసత్త్వేన తత్ర తదనుత్పాదప్రయోజకత్వస్యాదుష్టత్వాదిత్యభావః। ఇదానీం యథార్థతాత్పర్యనిష్ఠత్వే సత్యేవ ప్రమాప్ర
యోజకతాయా అభిధానాత్ తత్ర విశేషరూపాపేక్షణే తత్ర జ్ఞాతోపయోగితాసాధకజ్ఞానోపయోగిత్వహేతోః అనవధారణాత్తయా
శ్రీ సందిగ్ధాసిద్ధత్వేతి సామాన్యత ఏవ తజ్జ్ఞాతోపయోగితాసాధకానుమానే పక్షయతి తేష్వేతి। శబ్దవృత్తిశాబ్దప్రమాకరణతావచ్ఛేదకధర్మా
శాబ్దబోధకరణతాయాం విషయతాసంబంధేన జ్ఞానమేవావచ్ఛేదకం న తు తద్విషయత్వం గౌరవాదితి తత్ర శాబ్దబోధం ప్రతి జ్ఞా
తోపయోగిత్వరూపసాధ్యస్య తద్విశేషతోఽబాధః। అవచ్ఛేదకసంబంధవాచ్యవృత్త్యా ఆవచ్ఛేదకాశ్రయవిశేషణావధయా విశిష్ట
ణావచ్ఛేదకతాయా ఏవ పక్షతావచ్ఛేదకతాయా అవచ్ఛేదకస్య జ్ఞానస్య విశేషణాయ శబ్దవృత్తితి విషయతాయాం వృత్తినియామకతయా
తేన సంబంధేన జ్ఞానస్య సంబద్ధత్వేపి తత్ప్రవ్యాదానః। న చ పక్షతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యేనైవ సాధ్యమనుమీయ . తత్ర బాధతో ఆస
బాధస్యాదోషత్వాయాం శబ్దజ్ఞానవారణాయేతి వాచ్యం। ఆకాంక్షాదావంశతస్సిద్ధసాధనస్యాదోషత్వాయ పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనైవ
సాధ్యస్యసాధనీయత్వాత్ శబ్దవృత్తిశాబ్దబోధానుపయోగినః బోధవృత్తితత్ప్రవాదిధర్మే బాధవారణాయ విశేష్యదళం। చితన్యధర్మ శబ్దరూప

లింగవృత్తివ్యాప్త్యాద్యవసమితి కారణతావచ్ఛేదకే- శాబ్దప్రమాం ప్రతియోగిజ్ఞానవిషయతావ్యాపకావేనసంభవాత్ వైశిష్ట్యబాధవారణాయ శాబ్దత్వప్రమా
విశేషణం। గురుమతె అభావస్యాధికరణస్వరూపతయా శబ్దవృత్తౌ బాధాభావత్వస్యాపి అభావాభావత్వాదేః శాబ్దబోధకారణతా
వచ్ఛేదకే- బాధవారణాయ కారణతాప్రయోజకతానివేశః। సాంధవిమాంహం। జ్ఞాతముపయుజ్యత ఇతి। శాబ్దజ్ఞానం ప్రతియోగిజ్ఞానవిషయత్వ
త్యర్థః। శాబ్దజ్ఞానకారణతావచ్ఛేదక- విషయతావదితి యావత్। అతశ్శాబ్దబోధజనక శాంకూరాదివిషయక- సమూహాలంబన
స్య పరమేశ్వరజ్ఞానస్య చ విషయతయా న సిద్ధసాధనసంభవః। యథార్థత్వం త్వయి న వక్తుం శక్యం సంస్థానిదేశే తద్విషయక- జ్ఞానత్వేన శా
బ్దధీకారణతావసిద్ధిః ప్రయనవసానాత్ తద్రూపజ్ఞానస్య శాబ్దబోధే నియతాపేక్ష- యా శబ్దనిష్ఠసాంగాదకతాసిద్ధిరితి భావః। అథ గురు
మతే తాదృశతాత్పర్యజ్ఞానేన శాబ్దబోధే కారణతద్వశిష్టే శబ్దవిశేషణావచ్ఛిన్నవిషయతా సంబంధేన జ్ఞానస్య వచ్ఛేదక- తయా ప్రతిబంధవ
ఛిన్నశబ్దనిష్ఠవిషయతాక- జ్ఞానస్య శాబ్దబోధే అపేక్షయా ద్వితీయాకాంక్షః స్వతంత్రకారణతాయా నియుక్తికత్వాత్। న చ జ్ఞాయమానత్వ
త్వయా విశిష్టశబ్దస్య విశిష్టశబ్దజ్ఞానం వా బోధం తు ఇతి తత్ర వినిగమనావిరహ ఇతి వాచ్యం యథా తు తాదృశసిద్ధిరితి వాచ్యం శబ్దజ్ఞానత్వేనామ్

మూ।గ।౧౪ వహిరాసమోధైనశబ్దస్య కరణతాయాః ప్రవశకితతావత్ అన్యథా జ్ఞాయమానశబ్దకరణతాపత్తేః జ్ఞానలక్షణవిషయతావస్యనవశేషయతయాం గౌ
రవేణాం శబ్దజ్ఞానస్యైవ సామానాధికరణ్యప్రత్యాసత్త్యా హేతుతాయాం స్వజ్ఞప్రసంగాత్ అనుమితిస్థలేతు వ్యాప్త్యాదివిశిష్టజ్ఞానస్య లింగవత్త్వాపి
౭౦ కరణానవానపహాయకారణతాయాః ప్రవశకితతావత్ సాజాత్యస్థలేప పదార్థోపస్థితేరివ వ్యాపారతేతి విశేషాదితి బోధస్య తపహిం సాంవచ్ఛిన్నవి
షయతాసంబంధావచ్ఛిన్నజ్ఞానవృత్తిశాబ్దజ్ఞానకరణతావచ్ఛేదకతాకత్వమేవ జ్ఞాతోపయోగిత్వం విశిష్యశాబ్దజ్ఞానస్యానోవి
వేశాత్తత్త్వయోగావచ్ఛిన్నలింగానుమితౌ తస్య జ్ఞాతోపయోగిత్వమాదాయ న సిద్ధసాధనం। వ్యాప్తివదితి దృష్టాంతస్య వక్ష్యమాణత్వా
మాన్యవ్యాప్త్యభిప్రాయేణ సంగతిః। అథైవమపి తాదృశవ్యతిరేకతాదృశజ్ఞానాపేక్షయా అనుమితౌ యథార్థత్వాద్యతిరేకే వ్యాప్తేః
జ్ఞాతోపయోగితావిరహేణ తేన రూపేణ జ్ఞాతోపయోగితా పర్యవసితస్య సాధ్యత్వసంభవాత్ ఇదానీం తాదృశరూపస్య యథార్థ రామ
తాదృశరూపత్వేన సాపక్షేతయా పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధ్యాద్యభావాశ్రయే। ప్రమాప్రయోజకత్వరూపపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన
జ్ఞాతోపయోగితా సాధనస్యబాధాదేరసంభవాత్ తేన రూపేణ జ్ఞానస్య హేతుతాయాం గురుత్వాపత్తేః సామాన్యాదిత్యాహుః। స్వనిష్ఠజ్ఞా

తత్వ

స్వనిష్ఠత్వాంశజ్ఞానోపయోగితా నాంధనైవసమాహితం తదసాధ్యాసత్వపరిశేషేణ యథాంశతాత్వయా స్వవిశిష్టనిష్ఠత్వాంశజ్ఞానోపయోగితా

యాం వ్యవచ్ఛేదకతయా ఉక్తస్వాంశస్వవిశిష్టవిషయతాంశతాత్వరూపత్వనతాత్వరూపజ్ఞానేపి తుతాం సంబంధపర్యవసానాత్ అవ్యాప్తేః పి స్వనిష్ఠత్వాంశమితి

రూపజ్ఞానోపయోగితా రూపజ్ఞానోపయోగి విషయతావచ్ఛేదకవ్యాప్తత్వేన తాదృశజ్ఞానజ్ఞానోపయోగితయా వ్యాప్తత్వసంగతేః। అథవా స్వాం

శప్రమాంశప్రకారతావచ్ఛేదకత్వేన స్వప్రత్యక్షతాం ఉపేతస్వాంశప్రమాంశప్రకారతావచ్ఛేదకతా ఉపలక్షితరూపవిశిష్టవిషయతా వ్యాపకరూపత్వాయథా

ర్థతాత్వయథార్థరూపతయా తదవిశిష్టప్రత్యక్షజ్ఞానోపయోగిత్వస్య విశిష్టవిషయత్వసిద్ధిః ప్రకారతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వస్యోప

లక్షణతయా తదవిశిష్టయథార్థతాత్వయథార్థవిషయకజ్ఞానస్యాపి తుతేవ విశేషతాదృశః హేతుమాహ జ్ఞానయమాం సఖత్వాద్యుపజ్ఞానో

పయోగః। జ్ఞానరూపప్రకారత్వఘటితం సహకారిత్వం। తత్ర జ్ఞాయమానప్రకారనిరూపితత్వస్యాప్తవ్యం తాదృశతత్వస్వయః ఉపయోగస్వస్య

తెలిక-దిశతేవ పితస్యోక్తయా తేవననిరూపకసంబంధాధారప్రఖ్యాదతయా ప్రకారతేవనతదసాతదిష్యతలిఖననిరూపితతవస్యోపయోగస్వయః త

త్సహకారిత్వం జ్ఞానరూపప్రకారయఘటితం తజ్జన్యజ్ఞానప్రకారతావచ్ఛేదకత్వం జ్ఞానం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాయమానప్రకారఉపపత్త్వం ప

మూ॰ ౧గ౧శ జ్ఞాయమానత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతాకత్వం తథా చ జ్ఞాయమానత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతాకశాబ్దజ్ఞానప్రకారతావచ్ఛేదకత్వం ఉపయోగ్యంతాకేనః జ్ఞా
యమానత్వావచ్ఛిన్నశాబ్దజ్ఞానప్రకారతావచ్ఛేదకత్వం పర్యవసితం। జ్ఞాయమానత్వావచ్ఛిన్నాయాం జ్ఞానప్రకారతాయాం ఏవ జ్ఞాయమానత్వా
౭౧ వచ్ఛిన్నప్రకారతాకజ్ఞానప్రకారతాత్వేనాభిధానం। జ్ఞాయమానత్వవ్యాప్యవృత్త్యాయాం జ్ఞాయమానత్వరూపావచ్ఛేదకవిశిష్టతావచ్ఛేదకతయా
ప్రకారతావచ్ఛేదకతాయాం లాఘాయితేన జ్ఞాయమానత్వరూపప్రకారతావచ్ఛేదక జ్ఞాతోపయోగితా విరహేఽపి నక్షతిః। వ్యభిచారివలక్ష-
ణత్వం। వ్యభిచారివ్యావృత్తత్వం తత్ప్రతిపాదకప్రవృత్తిజనక జ్ఞానప్రకారతా నవచ్ఛేదకత్వం ఏవం చ జ్ఞాయమానత్వరూపావచ్ఛేదకవిశిష్ట
తావచ్ఛేదకవిధయా శాబ్దజ్ఞానప్రకారతావచ్ఛేదకత్వావగతి భ్రమజనకతానవచ్ఛేదకత్వం ప్రకృతే హేతుః యద్వా జ్ఞానప్రకారతాయాం జ్ఞా
యమానత్వవిశిష్టతావచ్ఛేదకతయావచ్ఛేదకత్వావగతి భ్రమకరతా [illegible] వచ్ఛేదకం తత్ జ్ఞానే జ్ఞాయమానమంపయుజ్యత ఇతి సామాన్య రామ
ముఖీవ్యాప్తిః జ్ఞాయమానత్వవిశిష్టతావచ్ఛేదకతయా తస్య ప్రతీతిప్రకారతావచ్ఛేదకం ద్రియత ఇదం ప్రతిపత్తి ప్రతి జ్ఞాతోపయో
గిత్వశూన్యే అనుమితావ్యాపకప్రకారతావచ్ఛేదక జ్ఞాయమానత్వం తత్ర జ్ఞాతోపయోగితా శూన్యో వ్యభిచారః స్యాదితి తదుపాదానం ముఖ్యం

మూ॰౧౫౫ యోగబాధాభావాదేరనుమిత్యాదిజ్ఞానోపయోగేనాపి తత్ర కారణతానవచ్ఛేదక-తాదృశ్యాంశే తాదృశానుమితికారణతావచ్ఛేదక-సత్త్వేఽప్యతథాత్వస్య వ్యభిచారః
వ్యాప్తిభ్రమజన్యానుమిత్యాదిస్థలే యద్గృహీతాసంసర్గక-ధర్మధర్మివిషయక-జ్ఞానద్వయయోర్జ్ఞాయమానత్వవిశేషితజ్ఞాయమానవ్యాప్త్యాదేస్సంసర్గాగ్రహాంశే
౭౨ స్యైతాదృశవిశిష్టస్య వ్యాప్త్యాదిభ్రమవిషయలింగస్య కారణతయా తాదృశజ్ఞానద్వయకారణతావచ్ఛేదకాసంసర్గాగ్రహాంశే వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యదళం। న చ
వ్యాఖ్యా ధూమాదిలింగక-పర్వతాదిపక్షకానుమితిస్థలే భ్రమత్వేన గృహీతాసంసర్గక-ధర్మధర్మివిషయక-జ్ఞానద్వయస్య విసంవాదిప్రవృత్తిజనక-తయా తత్కారణతావచ్ఛేదక-
వ్యాప్త్యాదేరసంసర్గాగ్రహే వ్యభిచారో దుర్వార ఇతి వాచ్యం। ధూమాలోకపటలాదావహ్న్యాదివ్యాప్త్యసంసర్గాగ్రహస్యైవ హి వ్యాప్యధూమాలోకపటలవాన్ పర్వత ఇత్యా
దిభ్రమజనకత్వాదాదౌ వహ్న్యాదిభ్రమే విసంవాదిత్వాత్। వస్తుతస్తు విసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వేన జ్ఞానద్వయరూపభ్రమజనకాదేయః। కిం తు జ్ఞానద్వ
యత్వేనాస్మాభిస్తేన విసంవాదిప్రవృత్తిజనక-జ్ఞానద్వయజనకాసంసర్గాగ్రహాంశే వ్యాపితాదృశజ్ఞానకారణతావచ్ఛేదకతావద్వ్యభిచారః ఏతేన లింగనిష్ఠ రాంశ
స్యావ్యాప్తిః పక్షేఽధికృతాయా ఉదాసంసర్గాగ్రహస్య భ్రమానుపయోగినః సంవాదిప్రవృత్తిజనక-జ్ఞానేఽప్యయోగినస్తత్త్వేఽపి న తత్ర వ్యభిచారః। విస్తరానుయో
యినస్తు జ్ఞాయమానకారణేతి। యద్జ్ఞానప్రతిజ్ఞోపయోగిత్వం సాంశే జ్ఞానావచ్ఛిన్నతజ్జ్ఞానకారణతావచ్ఛేదకాః। సహవ్యభిచారస్యైవ యత్తస్య జ్ఞా

నలి
నోపయోగిత్వాన్వయః । క్రియాయోగాభావేన జ్ఞాయమానకరణస్యాధారస్య వ్యాపారకత్వే కర్తయా కారకాధికారే యేనాధారో దత్తకరణామితిసూత్రేణాధిక-
రణాసంజ్ఞావరహేణాధికకరణే సప్తమీతిసూత్రేణ సప్తమీవిధానాన్నపాణినేః పిఠరేషులూక ఇత్యాదావధికరణాధారసప్తమ్యుపపత్తిః తథా చ జ్ఞానా-
దేశ్వప్తతజ్జ్ఞానకరణాతావద్వ్యాప్తితజ్జ్ఞానోపయోగిత్వం విశేషణాదయాంశాః । ఉపయోగిత్వం కారణాకారణాంతావచ్ఛేదకసాధారణం ప్రయోజకత్వం లింగ-
పరామర్శాదేరనుమిత్యుపయోగినో లింగాదిరూపకరణావృత్తితాదిరపార్థతత్రవ్యభిచారః తద్వ్యావృత్త్యైవ జ్ఞాయమానకరణస్యవిశేషణాని
యతయా ఇతి లింగానుమితికారణంతావద్ధ్యపరామర్శద్వారా కరణాత్మనిష్ఠత్వేపి నవ్యభిచారః । ఇంద్రియసన్నికృష్టత్వవిశిష్టజ్ఞానోపయోగినిదో-
షాభావేంద్రియమనోయోగాదావవ్యభిచారవారణాయ జ్ఞాయమానకరణోపాదానం । ఇంద్రియస్య లింగానుమితౌ జ్ఞాయమానతయా
కరణతావృత్తిజ్ఞాననిరూపితజ్ఞానాపక్షిప్తకరణతాన్వయః । అనుమిత్యనుపయోగిని జ్ఞాయమానతత్కరణాలింగనిష్ఠరూపాదావవ్యభిచారవా-
రణాయతజ్జ్ఞానోపయోగితాన్వయః । లింగతయా ధూమత్వవిషయరూపాద్యభ్రమయలింగానుమిత్యుపయోగినితాదృశానుమితికరణనిష్ఠతద్విషయ-
రూపాదౌ తదనుమితిం ప్రతి జ్ఞానోపయోగితయా సంభవత్తావేన నవ్యభిచారావకాశః । గురుమతేనక్షతిరభావవ్యాప్యానుమితావపి తదుపాధి

మూ॥గ॥శ బాధప్రసక్తేః।బాధాద్యభావస్యవిశేష్యనిష్ఠసంబంధమసామగ్రీతయావ్యభిచారివ్యావృత్తత్వవిరహేణనతత్రవ్యభిచారఃతద్ఘటాభావేనైవాత్మమనోయోగాదే

ర్మనోలింగకానుమితిజన్యతాయామనకర్తాత్మమనస్సంయోగత్వేనాన్యథాసిద్ధ్యానుమిత్యుపయోగినినవ్యభిచారఃవ్యభిచారివ్యావృత్తత్వంచభ్రమసామగ్రీప్రవిష్టత్వం

౭౩ స్ఖలితిసామగ్రీప్రవిష్టత్వంవాతథామగ్రీప్రవిష్టత్వంచనతదనుపధాయకత్వంయేనాత్మమనోయోగస్యలింగకానుమితిరేవజనితానతత్స్ఖలితిస్తత్రవ్యభిచా

రస్యదుర్వారత్వాత్కించతత్స్వీకారేయత్రాన్నిరూపితకారణతావచ్ఛేదకరూప[illegible]వత్త్వంతత్రమనోయోగత్వాదేస్తాదృశతయాతద్వతినవ్యభిచారః

సవ్యాప్తిస్తత్త్వయాసంబంధవిశిష్టాదృశరూపతయాసదృశరూపతయావాబుద్ధ్యాధకత్వేనస్ఖలితిహేతుతయాదృష్టాంతాసిద్ధిస్వరూపాసిద్ధిరితి

వాచ్యం।తద్బుద్ధేస్స్వరూపాద్ధ్యాధకత్వవిధయాహేతుత్వోపగమాత్తజ్జన్యతాయాంసంబంధస్య।అథవాస్ఖలితశ్శానుభవసాధారణంధర్మావచ్ఛిన్నకారణతాని

రూపకకారణతాశూన్యత్వమేవనవేశ్యంబుద్ధ్యాధకజన్యతావచ్ఛేదకస్ఖలితినిష్ఠధర్మశ్చానుభవసాధారణంఇతిమోక్తౌసిద్ధ్యార్వాశంకః।అత ౭౫

ఏవలింగపరామర్శాదేఃస్ఖలితిజనకత్వేపిస్ఖలితత్వానుభవసాధారణంధర్మస్యతద్జ్ఞానతానవచ్ఛేదకత్వేయైవతద్ధశ్శానాంకారణతా।కర్తృగతకారణత్వస్యత్వాని

వేశ్యేవతత్రవ్యభిచారోవారితః।అపేక్షాబుద్ధేఃపరామర్శస్యాపిస్ఖలితజనకతయాతత్రవ్యభిచారస్యస్ఖలిత్వజనకనివేశేనదుర్వారతయాపూర్వ

ఖ్యాం వనికేత్రైపౌర్వాపర్యత్వేన వేశనానుసరణమితి వదంతి। హేత్వంతరమాహ ప్రమాహేతుత్వాదితి। జ్ఞానాన్యత్వే సతి జ్ఞాయమానత్వావచ్ఛిన్నకరణక ప్రమితిసాధారణ

హేతుత్వాదిత్యర్థః। అత్రాపి ప్రమాణం యత్త్వతత్త్వమోపాదాయ సామాన్యవ్యాప్తిరాదరణీయా। సల్లింగపరామర్శాదేర్వ్యభిచారవారణాయ సత్యంతం। నను లౌ

కవద్వేద ఇతార్థో యోగ్యోప్యదృష్టపరాదీక్షాఘటితత్వాత్ న చ తత్స్వాంతస్వతంత్రాణాం పిశితలనతుష్టయాలంభనతాత్పర్యాణాం పిశితానాం లభితత్వాత్ తత్కృతిదివాకీర్తిప్రయో

గతచతుష్టయాలంభనాదికం తేన పలితాయాస్తతో బోధసంభవాత్ దృశ్యోర్ష్యో వేదార్థతయా బాధితః స్మృత్ వేదార్థస్య బాధితత్వాదిత్యాశంకాం

యాం యస్మిన్ స్మృత్యౌ వేదస్యానాదితాత్పర్యం స ఏవ వైదార్థ ఇత్యాప్యతే తాదృశ ఏవార్థో బాధితత్వనియమః। అనాదితాత్పర్యం చ వేదస్యాన్యాయోపదార్శితాత్పర్యవిషయే

అర్థే ఇతి సమాధిరతో వేదతాత్పర్యస్యాన్యాయోపదార్శితాత్పర్యం హేతుత్వాదితి। న్యాయయోగవ్యాప్యం న్యాయోపదార్శ్యం। న్యాయశ్చాత్ర మీమాంసాయాం జైమిని

ప్రకాశితతాత్పర్యనిర్ణాయకయుక్తిః। యుక్తిశ్చానుమానం అనుమానాంతరగ్రాహకం తత్రోనావాకీపిశితానాం లభితత్వాత్ పశుయవసాంత్ర చతుష్టయావిశేష్ట

యాం త్రితవసప్తర్షిమోపస్థితత్వమేవ తత్ర పశుయవసాంగత్వాత్పర్యానుమానకమితి। యద్యపి పశుత్వపరిగ్రహేణైవ చతుష్టయాదిరూప పశుయవత్వాద్యపేక్షయా

త్రితవసప్తర్షిమోపస్థితత్వేపి పరస్పరగతచతుష్టయాదివ్యాప్తిత్వాత్ త్రిత్వోపస్థితలనాపేక్షయా త్రితవసప్తర్షిమోపస్థితత్వం గాంధారిత్వం చతుష్చతుష్టయాదావప్రి

మూ॰గ॰౧౪ క్షేత్రం తథాపి త్రిత్వాదిసహితత్వలక్షణైకత్వాపేక్షాబుద్ధేరవచతుష్ట్వాదివిలంబితే- తి మతే చతుష్ట్వాదిలోపేక్ష- యాంతిత్వసలిప్రాథమిక- ప్రత్యక్ష- విషయత్వరూ
పం ప్రథమోపస్థితత్వం తాత్త్వర్యగ్రాహకమితి తేషామాశయః తద్ధితుకేంతాత్త్వర్యానుమానే చెత్త్వంత్రిత్వాంపైద్విత్వే- తత్ప్రహుపవచనస్య తాత్త్వర్యవిషయః తదుక్తత్వేసతి
౭౪ తదియార్థాంతరాపేక్షయా ప్రథమోపస్థితత్వాత్ యోయత్వదార్థాంతరాపేక్ష- యా ప్రథమోపస్థితోర్థః స తత్తాత్త్వర్యవిషయ ఇతి సంక్షేపో వ్యాప్తిః
యద్వా ఇదంబహువచనపదంత్రిత్వపరం స్వార్థాంతరాపేక్ష- యా ప్రథమోపస్థితత్వాత్ బహువచనత్వాదిత్యత్ర ప్రాక్వత్సామాన్యతో వ్యాప్తిరూహ్యా
ఏవం పరమోపస్థితిశ్చ- త్వాదిష్వతుష్ట్వాదేరసాధితాత్త్వర్యాభావమవధారయతిరిశేషేణాపితాదృశత్రిత్వేతాదృశతాత్త్వర్యావధారణాసంభవః। చతుష్టయాలంబ
నాందా తత్తర్యావ్యాపూర్వచతుష్టయోపగమేన గౌరవమస్మాకంలాఘవమితి త్రిత్వ ఏవ తాత్త్వర్యావధారణమితి న్యాయస్యేతి। తథా చ తత్త్వాదిః। లోకే- వేదతో విశే
షం దర్శయతి లోకే చేతి। అత్ర క్రియ- పాత్రే ఉపేతలక్షః। నవే- వలం న్యాయానుసారీతి। న్యాయావిషయే ప్వసాధితాత్త్వర్యాత్ త్త్వరలిం న్యాయ విషయ ఏవేతి నవనియ
మ ఇత్యర్థః। ననాన్యాయగమ్యమితి। న్యాయాత్రిత్వమేవతాత్త్వర్యవిషయే ననుచతుష్ట్వాదికమితిఅవధారణాన్యావిషయ ఇత్యర్థః। నియమాభావేనతదవధారణాసం
భవాదితి భావః। నియమాభావం దర్శయతి కింత్వితి। ప్రమితిప్రయోక్తవ్యపురుషాకృతి పిపాదయిషాధీనమిత్యర్థః। న్యాయావిషయే ఇతి। న్యాయావిషయ రామాయ మంగళం...

మంత్రాణాం పదార్థః సు తుష్టావాదాం విశేషణపురుషేతి। పురుషస్యాత్ర విషయో యం ప్రతి స్తుతిర్జనక-జ్ఞానక-తాత్పర్యార్థః। పుంవచనామితి। ఘటానాం నయతి వాక్యప్రయోగ

పరంపరాయాం ఇతరార్థః। తథా చ తత్రాపి తేషాం మనాదితాత్త్వరూపమితి భావః। కేచిత్తు వేదజన్యశాబ్దబోధే ద్వితీయాం ధీవత్తాత్త్వరూపావధారణామేవేహ తు రతిం యత్రత్యత్ర

యాంత్త్రాత్త్వరూపమవధారయతి తేన ఏవ వేదజన్యబోధే విషయః। తాదృశ-స్థలే నాన్యాయాం విషయో పదార్థః శాబ్దబోధే భాసతే తత్ర తదర్థశాబ్దబోధే తాత్త్వయోగ్యజ్ఞాన

హేతుతాయాం న్యాయాం తన్నత్యప్రవేశాదితి ప్రత్యుక్తం ఇత్యాహుః। తదసత్। అవేదస్థలే తాత్త్వరూపజ్ఞానాదపత్తేః పశ్చాం శాబ్దబోధోత్పత్తేరపి తత్ర తాత్త్వరూపజ్ఞా

నేహేతుతాయాం ఏవ నర్వ్యభిచారితాపత్తేః। వేదస్యానియతాంశబోధకత్వే తత్తదర్థవిషయకశాబ్దత్వస్య తదా వేదజ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకత్వే నైవానాశ్రితబోధ

కత్వప్రసంగానవకాశాంతేన తాత్త్వరూపజ్ఞానస్య శాబ్దసామాన్యకారణతయా వేదజన్యబోధస్థలేపి తాత్త్వరూపధీజన్యత్వమనపవాదమితి వాచ్యం తే

షాం పినహ్యయాం ఇతి తాత్త్వరూపజ్ఞానస్య విశేషరూపేణ హేతుతాయాం ప్రత్యక్షమాణ ఇతి। లక్షణాదేనవ తాత్త్వరూపజ్ఞానేహేతుతాయా వాదాత్

లౌకికవైదికసాధారణం తాత్త్వరూపజ్ఞానస్య శాబ్దసామాన్యే సమగతకారణం తాత్త్వసంభవాత్। అత్ర యథా శ్రుతం తాత్త్వరూపజ్ఞానస్య శాబ్దబోధే హేతుతా తథాపి య

సాంశం చ తత్తాత్పర్యవిషయాం కి-క-వాక్యార్థస్య విషయకశబ్దానాం కేతవవిశిష్టస్య కతపాదానాం ప్రకృతవాక్యప్రతిపాదితార్థవిషయక-విశేషధర్మావిషయాకప్రతీతియుః పదా

మూ॰ ౧౫౹౫ ర్థశరీరాంకత్వవిశిష్టస్వధాత్వర్థతావచ్ఛిన్నైవాంసంగంహ్యతద్విషయకత్వాద్యైవపయః శరీరాంకత్వప్రకారకత్వసతిసకవిశేష్యకత్వనవాంప్రతీతివిషయశతాంత్వేకజ్ఞానాం

జ్ఞాబ్ధయోంధ్యోంపగమితాం క్రిశస్యాపివాక్యస్యానాం నువాదకతానివర్తహంతి। సమానాంకారవాక్యార్థజ్ఞానస్యశాబ్దబోధపూర్వమజ్ఞాతత్వాత్ అవశ్యకంచతాంశ్యశ్నే

౮౩౫ వజ్ఞానస్యశాబ్దనుభవహేతుత్వంవిశిష్టప్రకారకతవాక్యార్థస్యవిషయమతఃశాబ్దబోధపూర్వం ప్రమాణాంతరేణాంతరవధారణాంతాదృశప్రత్యక్షావేదనస్యాపి

నువాదకతాప్రత్తేరిత్యాశంకాంనిరాకర్తుసంశయకస్థలేవిశిష్టవాక్యార్థనిశ్చయస్యావశ్యకంతత్రాంభవంవదర్శయతివక్తురిత్యాదినా। పరశ్యవాక్యార్థజ్ఞానాత్పా

జ్ఞాన

దనిశ్చయఇతిప్రమాణాంతరేణాస్వయంవాక్యార్థంజ్ఞాతాన్యతదాక్యార్థజ్ఞానతేజనసవయవాక్యార్థవిషయకాందబోకార్థజ్ఞానాంత్రమానప్రకారకమాంత్రాదుత్పన్న

యాంపరోపస్థితాద్యశవాక్యార్థంజ్ఞానాంత్రతీతస్యేతఽర్థః। సంశయ్యాపక్తుయదియథార్థజ్ఞానపూర్వకాంభవతితి। తదస్యాజనకంవక్తృవాక్యార్థజ్ఞానంయదియథా

ర్థంభవతితఽర్థః। తదుస్థాదేనాంస్తు। తదయాత్క్షేప్యస్తాదేనాంస్తు। ప్రమత్వాప్తయథార్థజ్ఞానపరత్వమితి। వక్తురిస్థావిషయోభూతంయత్వరతయయథార్థవాక్యార్థ రామ

జ్ఞానంతదుక్తేశ్రీత్వమితఽర్థః। తదవాక్యస్యయథార్థవాక్యార్థప్రతీతిస్వయోగ్యోరితత్వరూపంయథార్థతాత్పర్యమితియాంవతత్పనర్తహంతత్వనేనాంస్వయం

ప్రతిపత్తిరేచ్ఛాయాహంయథార్థజ్ఞానేస్థాపకస్యమితిహేతుగర్భం। ఇస్థావిషయోత్పత్తికజ్ఞానయథార్థత్వాదినమితఽర్థః। వక్తుర్జ్ఞానయథార్థ్యేతత్సమాన

విషయక-స్మృతిత్వరూపఘటక-స్మృతిత్వజ్ఞానస్య యథార్థాయథార్థసంభవాత్ ఉభయథార్థానాం త్వయా నిర్వాహం ఇతి సముదితార్థః। ఇతి చేన్న। తర్హి యథార్థతాత్వరూప
సరావహాత్-తేన యథార్థతాత్త్వద్యోతనం వాక్యప్రయోగాత్ తద్యథార్థవాక్యార్థజ్ఞానస్యావశ్యకత్వాపత్తిరితి చేత్॥ ఏతజ్జ్ఞానం తు న శక్యత ఇతి తద్యోతనే నిర్వాహః। నిర్వాహ్యత్వా
విషయక-జ్ఞానే నిర్వాహాత్-విషయక-జ్ఞానం న ప్రత్యక్షాత్। అర్థాపత్త్యాదినా నిర్వాహం-జ్ఞాన ఏవ నిర్వాహ్యత్వ జ్ఞానస్యాపి తు తాదృశోపరిత్యాగాత్। న చ వాక్యప్ర
కానుపలబ్ధౌ తదభావేన వాక్యప్రయోగాభావసిద్ధిసంభవాత్ తత్స్మృత్యర్థం యథార్థతాత్త్వరూపజ్ఞానే తదవిషయక-స్మృత్యవచ్ఛేద్యయథార్థజ్ఞానస్య జ్ఞానమపేక్షితమితి
తి వాచ్యం। తావతాపి సర్వత్ర తదపేక్షానుపపత్త్యా శబ్దప్రమాణాత్ ఖండనాసంభవాత్। తత్ర వక్తుర్యథార్థజ్ఞానానుపలంభాపి తదభావాసిద్ధిః। తత్ర
దుర్నిశ్చయత్వాత్। సర్వత్ర యథార్థతాత్త్వరూపాభావసిద్ధిప్రసక్తేః। అతః ప్రథమమితరోపాదానే వక్తృధర్మాణాం ప్రత్యక్షతయా తత్పూర్వానుమానపూర్వకత్వాన్న
స్మృతివక్తృగతయథార్థజ్ఞానానుమానస్య సంభవః ప్రయోజకతయా వక్తృగతయథార్థవాక్యార్థజ్ఞానావశ్యకత్వప్రదర్శనం తదనావశ్యకత్వకవచిద్ధ్యా
నుమానాసంభవాత్ స్మృత్యర్థజ్ఞానానుమానమేవ చేత్-మన్మతే తత్ప్రయోజ్యామాహ వక్తృయథార్థజ్ఞానవత్త్వమితి। జ్ఞానం తు న శక్యత ఇతి। వక్తృయథా
ర్థజ్ఞానస్య జ్ఞానే సిద్ధాంతిపక్షే-తర్కాత్వాదిసంసర్గానుమాపక-పయః క-[illegible]కత్వాదిప్రకారక-యథార్థజ్ఞానవిషయత్వరూపం హి తత్

మూ॰౧౫౹౪ రజ్ఞానేనార్థతథాత్వానుమానస్య వక్తుం యథార్థజ్ఞానసమానవిషయకత్వస్యైవ తాత్పర్యవిషయఘటకత్వాత్ యజ్జ్ఞానస్య శ్రోత్రా యాథార్థ్యానుమానం స్యాత్తేన యథార్థ
జ్ఞానమజ్ఞాత్వా యథార్థప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వగ్రహస్యాసంభవాదితి భావః। అత్ర వాక్యాదితి। భ్రమాదపి వక్తుః కదాచిత్ప్రయోక్తృత్వరూపవక్తృత్వమాపాదనాపా
౬౭ తోరితి। ఉక్తతథాత్వమనుమీయత ఇతి। విశేష్యపదార్థే విశేషణపదార్థసంసర్గం వక్తా ప్రమాణేన తత్రానుమీయత ఇత్యర్థః। అథార్థతథాత్వానుమానం కథముక్తం
తద్వాక్యస్యాపి యథార్థజ్ఞానానుమానమాత్రేణ యథార్థజ్ఞానే ద్వయోరుపరి తత్స్వరూపం యథార్థజ్ఞానాత్స్వవిశేష్యస్య సుగ్రహం తథాపి యథార్థజ్ఞానానుమానే
విషయః ప్రకారాంశే సైక ఇతి విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిశ్చయం వినా తద్వారా ఇష్టవైశిష్ట్యబోధరూపం విషయః ప్రకారాంశే తద్వత్త్వే ప్రతీత్యుద్దేశ్యయోరుపరి తమితి తా
త్పర్యజ్ఞానం న సంభవతి తదర్థతథాత్వానుమానమపేక్షితమితి వాచ్యం। యథార్థశబ్దేన వక్తృజ్ఞానానుమాన ఏవ వాక్యస్తవవిషయః ప్రకారాంశే తద్వాదిరూపవిశిష్టవిశేషణా
వత్త్వకాదివిషయకత్వభానాత్తస్య ప్రోక్తవిశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిశ్చయరూపత్వాదితి చేన్న। యథార్థజ్ఞానానుమానే యత్ర విశేషణం విశేష్యవిష మ
యకత్వరూపం యాథార్థ్యం తేనాసంభవాత్ తదవచ్ఛేదకఘటకం తత్ర తత్ర విషయః ప్రకారాంశే తద్వత్త్వే ప్రతీత్యుద్దేశ్యకమితి తాత్పర్యగ్రహసంభవాత్ అర్థతథా
త్వానుమానాంతరమనపేక్షితమేవ। యత్ర వక్తృత్వే యథార్థత్వేషు ఇతరశబ్దప్రకారేణ నానుమానావతారః అపి భ్రమాత్ప్రవృత్తి తద్విశేషణీయ్యా

ప్రకారతానిరూపితతత్తద్విశేష్యనిష్ఠవిశేష్యతాకజ్ఞానత్వరూపయా శాబ్దత్వాద్యప్రకారేణాంశవిషయతత్తద్విశేష్యసాక్షాత్కారే తత్తద్విశేషణావిషయకజ్ఞానత్వరూ
పవిశిష్టజ్ఞానత్వప్రకారేణైవ తత్ర వక్తృజ్ఞానాంశే వ్యతిరేకవిశేషణావిశిష్టవిశేష్యావగాహితయా తాదృశవిశేష్యావగాహిజ్ఞానాంశానుమితవ్యంతరస్యాప్యన్యత్వేతి త
త్త్వలాభిప్రాయేణోక్తత్వాత్ ఏవమనుమానే యోగ్యతాభిధానాత్ అతఏవాగ్రే వక్తృజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా తదుపజీవిసంసర్గానుమానాదావాకాంక్షాస్ప్రాగేవ
ప్రతీతేరనువాదకత్వోక్త్యుపపత్తిరిత్యుపసంహారగ్రన్థవిరోధః అథైవమపి శాబ్దేన పయఃశరేణాంశతత్వపక్షభిధాం తద్విషయప్రతీత్యుద్దేశ్యకమితి సామా
న్యతః పయఃశరేణాంశతత్వప్రకారకసిద్ధవిశేష్యకప్రతీత్యుద్దేశ్యకమాత్రప్రకారితావిశేషణాత్ తయైవ విశేషణాంశవిషయకత్వం తాంత్రికజ్ఞానాంశానుభవ
వహేతురూపయతే తత్తాం వినానువాదకత్వశఙ్కా అనుభవావచ్ఛేదస్యాప్యనువాదకత్వాత్ తత్రేతి పూర్వపక్షే ... రుద్ధరఏవ అత్ర మిశ్రాః తాత్పర్యఘటితప్ర
తీతేరాభిధార్థకత్వసంశయో యాఞ్చాభిధానుదయాత్ అభిధార్థకత్వేన అభిధార్థకత్వేనప్రతీతివిషయకత్వం తదుక్తేశ్చ శబ్దకత్వజ్ఞానమేవకా
రణం వాచ్యం। అభిధార్థకత్వం నవిశేషణావచ్ఛేదవిశేషవిషయకత్వావచ్ఛిన్నతదర్థసత్త్వప్రమాణాంతరాప్రాప్యతయా ప్రథమం దుర్గ్రహం తావత్ కిం
తు విశేష్యనిష్ఠాభావాప్రతియోగివిశేషణావిషయకత్వం పయఃశరేణాంశత్వాదివిశేషణానేకాదినిష్ఠాభావాప్రతియోగిత్వం నతత్రతాదృశాభావప్ర

మూ।గ।శ్వ తియోగిత్వసంశయసంభవేన దుర్గ్రహమితి తద్గ్రహోపవిశిష్టసత్కపరయోః కర్తృకర్మణోః ఇత్యాదిజ్ఞానమపేక్షితం తాదృశజ్ఞానే సతి పరయోః కర్తృకర్మత్వాదేస్సత్త్వాదిప్రవృత్తి

త్వేనహేతునా ఉక్తాబాధితత్వగ్రహసంభవాత్। నచ తాదృశబాధితత్వగ్రహే తద్గ్రాహకే హేతుగ్రహే చ సిద్ధాంతవ్యర్థత్వేనైవ సత్త్వాదిభానముపగంతవ్యం

౮౩ నతు సత్త్వాదినేతి సమానప్రకారకే వాక్యార్థజ్ఞానే అపేక్షితే ఐవాంశ్యే। లక్షణాయాస్సిద్ధాంతవ్యర్థాదౌ పరాపరయోః కర్తృకర్మత్వాది బాధాంతాదృశధాత్వర్థ

త్వస్యైవ ఉదేశవిషయకకర్తృకర్మత్వాదేరపి బాధస్య స్ఫుటత్వాత్ విశిష్టవిశేష్యతాకత్వాదికస్య సత్త్వాదేరుపస్థితేన బాధితత్వస్య భానే అపి ప్రయోజకత్వాభావాదితి త

ద్గ్రాహకే హేత్వాభావ విశిష్టసత్త్వాదినా సత్త్వాదేర్నివేశనీయత్వాత్ అన్యథా వ్యభిచారాత్ తద్దశాయాం వాక్యార్థస్య ప్రమాణాంతరాగమ్యత్వే యోగ్యత్వాదే

ప్రతీతౌ నాబాధితార్థకత్వగ్రహసంభవః అపి తు వదజన్యజ్ఞానస్యత్వాదినైవేతి నానువాదకత్వాయోగ ఏవ జన్యజ్ఞానస్య వాక్యానాం బాధితార్థకత్వాప్రా

ప్తిగ్రాహకతా తస్యైవ దోషాన్న భవతి యవర్యాద్ధిరిత్యవదంతి తన్న మనోరమం। వినాపి వాక్యార్థస్య విశిష్టగ్రహం ఉక్తపద్ధతి హేత్వన్వయ్యప్రమాదిజన్యా వాక్యజన్య రావ

త్వేనానుమితివత్ శబ్దేయత్వాయోగ్యజ్ఞానసమానవిషయకత్వాదినా హేతునా తాదృశవాక్యైకత్రాదివాక్యార్థవిషయకప్రతీతౌ రబాధితార్థకత్వగ్రా

హకత్వగ్రహసంభవాత్ తత్ర తాదృశసత్త్వప్రమాణాంతరాయోగ్యత్వే విద్యమానవస్తు తస్తు తాదృశరూపేణ ఉక్తప్రతీతౌ విశిష్టవిశేషణావచ్ఛిన్నవిశేష్యవిషయక

తాదాభావశంకాయాం శాబ్దబోధానుదయాత్ తత్తద్వృత్తివిరోధివిశిష్టవిశేషణాబ్దకేష్వవిషయక-త్వేనప్రతీతివిషయక-త్వం తదుద్దేశ్యక-త్వజ్ఞానమేవశాబ్దబోధం
ధహేతురుపేయతేతావతైవనతాత్పర్యశేషేహేవాక్యార్థజ్ఞానాపత్తేః విశేషణానాం వస్తుతః ప్రకారక-త్వవదయాం తుపరవాక్యైవమనపేక్షయత్వే-ధనాం-త్వవ
దివశేషణేతత్ప్రకారక-నేప్రతీత్త్యయోన్వరితమతేవవిశేషణాంశేనిధర్మిత్వాంశేషదక-ప్ర-త్వాత్పర్యదశేనస్యబుద్ధేః హేతురస్తుతత్రసవిశేష్యతాంశేషదక
సేత-త్వాద్యుపపత్తౌనైనోక్తవిశేషణజ్ఞానమపేక్షితమితినానువాదక-త్వంశబ్దసత్తివాక్యప్రతీతలాన్వ్యథాశ్రయాః ప్ర-రణాం-త్వాదిమద్విశేష్యక-త్వేన
ప్రకారదివిశేష్యక-త్వయోర్ఘటయోర్గృహేస్త్రేహేతుతత్పాపత్తేః యోపయుక్త-రణాం-త్వాదివిశిష్టవేక-త్వాదిదర్శవప్తవిషయక-త్వేనప్రతీతపదానాం హేతుత్వాం జ్ఞా
నస్యహేతుత్వేలాఘవాత్తాదృశజ్ఞానేనాపివక్తృప్రమాణాం ప్రతీత్యర్థవాక్యార్థజ్ఞానసంభవేనవాక్యార్థ[illegible]రవసహేప్సితాయాం అయుక్తత్వాత్।
వదస్తుతస్తదర్థస్యప్రమాణాంతరాగమ్యతయా స్వర్గసాధనత్వవదుపగతత్వాదినావాక్యార్థవిషయక-స్మృతిద్వవిషయక-త్వేనప్రతీతివిషయక-త్వాత్తద్
జ్ఞానసాసంభవాత్స్వర్గసాధనత్వాదివిశేషణాంశద్వాగపదార్థత్వేనసామానాధికరణ్యప్రకారతైవయాగాదివిషయక-స్వర్గసాధనత్వాదిమదివి
శేషణవిషయక-త్వయాగాదివిషయక-త్వాత్స్వర్గసాధనత్వాదిప్రకారక-ప్రతీతివిషయక-త్వాత్తద్విజ్ఞానస్యోపయోగాభావాత్హేతుత్వమపి

మూ।X।శ్లో యత్తె అత్రోంనానువాదకత్వంవెదస్యేతిమూలార్థః। విశేషతోంవాక్యార్థస్యతాత్పర్యవిషయత్వే వితాత్పర్యగ్రహంమాందాయాంపితాంశికవాక్యజన్యానుభవస్యగృహీతగ్రా
హితవసంభవాత్ వక్తృజ్ఞానానుమానతదుపజీవిసంసర్గానుమానాదీనాంవాక్యార్థానుమితిమాందాయాంగ్రానుబాధకత్వోపపాదనంతాత్పర్యజ్ఞానస్యోపయోపల
౬౮ క్ష్యణాంబోధకత్వం। బుబోధయిషాంశికవాక్యప్రయోక్తరియథార్థత్వేనవిశేషితంవాక్యార్థజ్ఞానమనుమేయంతాదృశవాక్యాత్తాదృశజ్ఞానమేవ తుకతేవంతద
నుమానస్యవాక్యార్థసంసర్గానుమానమూలత్వాత్తదనుమానేనైవవాక్యోపస్థాప్యమానజన్యత్వేపతిప్రత్యయమానాంతాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వంహేతు
షుటకం అతఃప్రథమంతాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వసిద్ధిరపేక్షితేతి తదనుమానంకథయతి ఇదంవాక్యమితి। బాధితార్థకవాక్యజన్యజ్ఞానవద్వ్యాప్త్యర్థ
ముజన్యేవిశిష్టవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వాపత్తాభావాద్యభావారోపమాభావాదితి ప్రమాదిరూప[illegible]వ్యాసాధ్యాంతర్భావః। అథాగ్రిమపరిశేషానుమాన
ప్రాకీయానాయప్రమనిరాసఅవశిష్టః పురుషస్యవక్తృత్వస్త్రిదర్థస్యాంతత్వనయమేనప్రమసామానాధికరణ్యం బాధనాసంభవః। అతఃప్రకృతవాక్య నానా
క్యగోచరప్రమాసైవనిరసనీయతయాప్రకృతవాక్యార్థప్రవసాధ్యేంతర్భావః తథాబాధితవాక్యార్థగోచరప్రమాప్రసిద్ధ్యాసాధ్యప్రసిద్ధిః
యాదృశప్రకృతవిశేష్యప్రకృతవిశేషణాశ్రయమానవిశిష్టతః అపితుప్రకృతవిశేషణాశ్రయ ఏవవయః కర్తాకర్తృత్వాదిరూపమస్తిరిక్తవిశేషణాస్యపదాంహిత

దాంభ్రమేప్రసిద్ధ్యనసంధానాత్ప్రసక్తిరితి। తన్న। పయసాపి ంపతిత్తాస్ఫటం వాక్యప్రయోక్తురిదాహిదాపయః కరణాంశత్వాదిభ్రమవత్త్వం జ్ఞానతః ప్రకృతవిశేషణాంగేనాపర
భ్రమసామాన్యనిరాసాసంభవేనపరిశేషానుమానానిర్వాహాత్ప్రకల్పితవాక్యప్రయోక్తుర్జ్ఞాతాత్త్వర్థావధారణాసంభవాత్। యదపి భ్రమపదం స్వావిషయవి
శేష్యత్ర సాకాంక్షప్రకల్పితవిశేషణావిషయక-జ్ఞానపరం తాదృశజ్ఞానం చ హేతులింగకానుమితిస్థలీయధర్మిజ్ఞానకాలీనతత్సాకాంక్షత్రదబాధితధర్మవిషయ
క-జ్ఞానాంతరరూపం అబాధితవాక్యార్థజ్ఞానాపి ప్రసిద్ధేతి చేత్। తదపి న। వక్తురితాదృశజ్ఞానద్వయవత్త్వజ్ఞానే చ ద్వయోరాత్రికాంతరాసంభవేనవిశిష్ట
జ్ఞానేసాపిద్వావ్యుత్తాంత్తరశజ్ఞానాసంభవాత్తదానీమపి శాబ్దబోధస్య సుఖవికల్పయోంత్వజ్ఞాననసంభవవత్త్వాదితి వాచ్యం। సామాన్యతఏవహి భ్రమోపత్తని
వేశః ప్రకల్పితవాక్యార్థభ్రమవదాప్తవక్తురి అసిద్ధవిషయకభ్రమవత్త్వజ్ఞానతోపి తజ్జన్యత్వవ్యాప్తి తత్త్వేన భ్రమసామాన్యాభావసత్త్వం ప్రకల్పిత
వాక్యప్రయోగసామాన్యతో భ్రమత్వం చ స్వనిరూపితత్వ స్వవృత్తిత్వ ఉభయసంబంధేన ధర్మివిశిష్టాకాంక్షావజ్జ్ఞానత్వం జ్ఞా
నేప్రకాంక్షాయాం విశేషణాంతరూపాయాం విశేషణాంతరూపాయాం సంబంధాంశే పరమాత్త్వస్య తద్వత్త్వనిర్వాహః। న చైవమపి ప్రకల్పితవాక్యార్థ
భ్రమాప్రసిద్ధ్యావక్తరి తన్నిరాసో దుష్కర ఇతి ప్రకల్పితవాక్యార్థజ్ఞానే భ్రమత్వశంకాసంభవేన ప్రకల్పితవాక్యే భ్రమజన్యత్వనిశ్చయాసంభవ ఇతి

మూ॰ ౧౧గ౧౨ వాచ్యం దత్త ఇతి తన్నిరాసాసంభవేఽపి ప్రకృతవాక్యప్రయోజకవాక్యార్థజ్ఞానేఽప్యుక్తేః భ్రమస్యాత్ర (తేవ) ప్రసిద్ధసాధ్యనిరాసాసంభవేన ప్రకృతవాక్యే భ్రమాజన్యత్వస్య
సుగ్రహత్వేన పరిశేషానుమానాత్ । అథ ప్రకృతవాక్యప్రయోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్య యత్ర ప్రకృతధర్మిణా స్వవిశేషణానాం అన్యధర్మిణి ప్రకృతవిశేషణానాం
౭౮ కేషాం భ్రమత్వగ్రహః తత్ర ప్రకృతవాక్యే భ్రమాజన్యత్వాసిద్ధిః తజ్జనకజ్ఞానే భ్రమత్వనిరాసాసంభవాత్ యది పరిశేషహేతుషు ఘటకం భ్రమాజ
నకత్వం భ్రమత్వఘటకవిషయతాప్రయోజకత్వం తత్ప్రకృతవాక్యప్రయోజకవిషయతాసామాన్యే భ్రమత్వఘటకత్వనిరాసాత్ సుగ్రహమి
త్యాస్పృతే తదా ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానం తత్త్వనిరాసానుపయోగేనాత ఏవాస్మిన్ వాక్యార్థే అయం బ్రాహ్మణః ఇత్యుపైవేతి జ్ఞానం తుమశకపు మిత్యస్త్రి మహాన్ధేన వా
క్యార్థాప్రసిద్ధ్యా భ్రమనిరాసానుపపత్త్యాశంకాయా అసంగతిః ఏవం వాక్యప్రయోగకారణీభూతవాక్యేష్టసాధనతాజ్ఞానే యత్ర ఇష్టవిషయం
కే యత్ర భ్రమత్వగ్రహః తత్ర పరిశేషాసంభవః ఏవం ప్రథమానుమానే అన్యతరఘటకవిశిష్టజ్ఞానం యద్యయుక్తం విద్ధమిత్యాది యుక్తం విద్ధకృత విశిష్టజ్ఞా రామ
నమాత్రం విపక్షవృత్తి తదా పరిశేషానుమానేఽపి భ్రమాజన్యత్వసిద్ధి తాదృశజ్ఞానస్య భ్రమాజన్యతరజన్యత్వమేవ నివేశ్యం । తథా సతి వాక్యా
ర్థాంతరజ్ఞానజన్యవాక్యాంతరప్రయోక్తురిప్రకృతవాక్యార్థయథార్థజ్ఞానరూపసాధ్యస్య వ్యభిచారః యది ప్రకృతవిశేషణాంశే ప్రకృతవిశేషణజ్ఞా

నమేవ ప్రభాకరవాదరహస్యే పరిశేషానుమానే హేతావనైకాన్తికత్వాదిత్యాశయేన జ్ఞానత్వేన భ్రమసాధారణ్యపరిగ్రహే తస్మాద్భ్రమసంతభావాన్ తద్వ్యాప్త్యాన్తరనివేశాపర్యాప్తః భ్రమాభిన్న
త్వేనేతి తాదృశజ్ఞానజనకత్వవిశేషణేనైవ సామంజస్యే తథా సతి తాదృశజ్ఞానత్వేనైవ పర్యాప్తత్వాద్ జ్ఞానానవకాశత జ్ఞానజనకత్వసాధనం పరిశేషానుమానే హేతుసిద్ధి
రముచితమితి భ్రమాన్తర్భావాప్రసక్త్యా జ్ఞానసామాన్యం తద్భావాన్ భవతి అన్యతరజనకత్వసాధనవిరోధః నవవిశిష్టజ్ఞానపదం పక్షతావచ్ఛేదకవిశేషణవిశేషణాభావాయ జ్ఞా
నపరమేవేతి వాచ్యం తథా సతి పరిశేషానుమానే తాదృశజ్ఞానస్యైవ పక్షతావచ్ఛేదకత్వే యథా పయః క్షీరం క్షీరసమానధర్మిణి ఇత్యాద్యభావాత్ ప్రసంగాదితి భ్ర
మాంశజనకతయా పయః క్షీరం క్షీరోభయవిషయకతాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజనకత్వేనైవ సిద్ధేః క్షీరపదం హేతుసత్త్వేనోభయక్షీరం
క్షీరత్వవిశిష్టే జ్ఞానరూపసాధ్యాసిద్ధ్యాపత్తేరేవం ప్రకారతావిశేషణాంశే భ్రమత్వఘటితత్వప్రకారతావిశేషణావిశిష్టజ్ఞానత్వఘటి
తాభ్యన్తరరూపవత్ప్రకారతావిశేష్యనిరూపితవిషయితాప్రయోజకత్వవిశిష్టత్వమేవ భ్రమవిశిష్టజ్ఞానానన్తరజనకత్వేన తాదృశవిషయితాప్రయో
జకత్వమేవ ప్రమాణమనుమానేన సాధ్యం ప్రకారతావిశేషణాంశే భ్రమత్వఘటితత్వమన్యత్వాంశే తత్ప్రకారతావిశేషణాంశే క్షీరధర్మినిరూపితత్వం స్వధర్మిక్షీరప్రకార
తావిశేషణావిషయకజ్ఞానవిషయతేత్యర్థకాంశే ధర్మినిరూపితత్వాపాదనాపిపయసాం సంబంధత్వాద్యభావాత్ప్రజనకస్యైకాంశలింగజ్ఞానమిత్యాదిద్ధేయ

పుం॥౧౫౨ సేకాందిరూపధర్మితావచ్ఛేదకప్రకారయోః సేకాంకత్వాదివిషయకజ్ఞానద్వయస్యాపి సంగ్రహః । తదసంగ్రహే తజ్జ్ఞానద్వయసాధారణ్యప్రయోజకత్వే రపయోః సేకాంకత్వవిశిష్టసేకజ్ఞా
నరూపసాధారణ్యస్య తదవచ్ఛిన్నాభావాత్ తత్సంగ్రహాయ అవచ్ఛేదకేతి । ప్రకారతావిశేషణానాం విశిష్టవిషయకజ్ఞానత్వఘటకతయా స్వవిషయకజ్ఞానవిషయప్రకారతావిశేష
౨౦ ణానాం సాక్షాత్ ధర్మినిరూపితత్వం అత్రాపి స్వం ధర్మి । ఏతన్మతే సేకాందిరూపధర్మిణః సేకత్వాదిభిన్నప్రవేశః అపి తు సామాన్యరూపేణైవేతి ఏతదంతర్గతతయా
సేకత్వాదిరూపవిశేషణయోః సేకాంకత్వాదివిశిష్టజ్ఞానవిషయతయా రూపవిశేషణాం సంసర్గసాధనసంగ్రహే తత్సంసర్గప్రకారతాపరిశేషానుమానవైయర్థ్యం భ్రమవిషయతావిశిష్టజ్ఞా
నవిషయితయోః జ్ఞానభేదాభేదావచ్ఛేదకప్రకారతావిశేషణానాం సాక్షాత్ ప్రకారతావిశేష్యవిషయితావివేకసంభవేఽపి భ్రమవిషయితాప్రయోజకతావిశిష్టతాద్వ
యవిషయితాత్వవిశిష్టజ్ఞానవిషయితాంతాపేక్షతరవద్విషయితాప్రయోజకత్వఘటితత్వేన తాదృశవిషయితాఘటితసంబంధస్య సంగ్రహాయ వ్యాప్తికతయా నవేతర
వత్త్వేన విషయితాద్వయప్రవేశః తాదృశవాక్యార్థసంగ్రహః తథా చ ఏతత్ తదితరరూపఘటనాన్యత్వసాధారణ్యేతరరూపవత్త్వాపరవిశేషవత్త్వమాత్రేణ విశేషసంగ్రహః సర్వఘటితత్వసం రాహా
భవాత్ స్వాంశప్రయోజకజ్ఞానవిశేష్యవిశేషతః ప్రకారతావిశేషణానాం సాక్షాత్ తత్సంగ్రహం దర్శయతి అనుమానశరీరాపేక్షామపహాయాన్యతరవత్త్వేన విషయితా
ద్వయనివేశః । సంసర్గాదివాక్యార్థప్రకారతావిశేష్యతరరూపవిశేషణాన్యప్రకారతావిశేషణాం స్వప్రత్యాయ్యసత్త్వయాఽప్రయోజకత్వాదితి భావః భావరహితే

తాపదితి హేం తేఽ వాక్యపదం ప్రకృతవిశేషణాంసంకాం క్షప్రకృతవిశేష్యప్రతాత్పర్యసత్త్వే యోఽభ్యన్తరితవాక్యపరం తథాంశేఽపి తు ప్రయుక్తసరూపాదిః ప్రకృతవిశేష్యప్రకృతవిశేషణాంసాం
కాంక్షే తథా యథా విశేషతోఽనుగ్రహః ప్రకృతసాంఖ్యానుమానే వ్యాపకత్వ ఇతి వాక్యం ప్రకృతవిశేషణాంసాంకాంక్షత్వే ప్రకృతవిశేష్యం ప్రకృతవిశేషణాం తయా సవిగాంపం
హం వాంశేష్టాయాం హేం తుషు టకః తయాం తాం వ్యాశేష్టాం తేవాశేష్టాంఖ్యాంశే సవిగాం పూం దాం క్షే ఏవసాంకాంక్షే తిలిచేత్యాం తాం క్షతాం దాంత్ ప్రకృతవిశేష్యే సాంకాంక్షే తాయాం పాం
తుగ్రే హేం ణాంవిషయాం కారణాత్ విశేషణాంసాంకాంక్షే యదృవిశేష్యం తత్త్వత్ తేష్టాం తేవాశేష్టాం యాం హేం తుషు టకః త్వేపయోః కరణాంక తాపాప రక్త పయోః కరణాంక-
సేక విషయిణో ప్రాసేక ప్రతితద్భావ తద్వత్త్వా యాం అపి సంగ్రహేం ణాం తాం వ్యాశేష్య యాం పింవతి త్యాది వాక్యే ప్రయోక్తరి పయోః కరణాంక త్వవిశిష్టేసేక జ్ఞానశోం
కేవృత్తిబోధకస్యదుర్వారత్వాత్ అస్తు వాఽప్రమ విశిష్టజ్ఞానయోః ప్రకృతవిశేషణాంసాంకాంక్షవిశేష్యజ్ఞానత్వేనైవోపపాదనం విశిష్టజ్ఞానపదమపి తాత్ప
ర్యజ్ఞానపరమేవ ప్రమాదిపదమతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిణా ప్రమాదాభ్రమాయపరమేవేతి ప్రకృతవాక్యప్రయోగకాలీనకాదివిషయతాయాం పయః కర
ణాంక తావదిత్థమతావచ్ఛేదకేషు టకః త్వనిశ్చయమంతరేణాంపయసా సించతీత్యాదివాక్యేఽప్రతత్త్వమత్వషు టకః విషయితావచ్ఛేద్యాప్రయోగవృత్తిత్వస్య దుర్గ్రహతయా సేకాది
రూపవిశేష్యవిషయితాయాం భ్రమత్వావచ్ఛేదకేషు టకః త్వనిశ్చయాపేక్షితే పరిశేషానుమానేఽపి భ్రమతావిషు టకః నిరుక్తసంబంధేషు టకానుగతరూపవద్విషయితా

వ్యు॰గ॰శ్లో॥ కత్వస్యైవాకాంక్షాగ్రాహ్యత్వేనైవోపాత్తత్వాపయోకరణత్వాదిసంసర్గకాంక్షాసంభవతీతి చేత్తుల్యం । తథాపి యత్ర నిరుక్తవిషయితాయాం భ్రమత్వాఘటకత్వమగృహీ
త్వైవ ప్రకృతవాక్యే శబ్దాదినా భ్రమత్వఘటకవిషయితాశాలిప్రయోజకత్వగ్రహస్తత్ర పరిశేషానుమానస్య నిరుక్తవిషయితాయాం భ్రమత్వాఘటకత్వజ్ఞానానపేక్షత్వే
౭౧ యాం తత్తల్లాభిప్రాయేణాం తదాదరః । ప్రకృతవాక్యార్థమజ్ఞాత్వాపి ప్రకృతవాక్యప్రయోజకవిషయితాత్వాదినా వాక్యార్థవిషయితాయాం భ్రమత్వాఘట
కత్వనిశ్చయే తావన్నవాక్యే భ్రమత్వాఘటకవిషయితాశాలిప్రయోజకత్వనిశ్చయసంభవేపి ప్రకృతవాక్యార్థవిషయితాత్వేనైవ భ్రమత్వాఘటకత్వనిశ్చయోఽపే
క్షిత ఇత్యభిమానేనాపాతతోఽస్య వాక్యార్థేత్యాదిశంకనమితి తద్విరోధాభావాదిత్యుత్తరః । అథ యత్ర కూటలింగకద్రుమానుమిత్యుత్పాదకస్థానాభిషిక్తా
బాధితధర్మధర్మివిషయకజ్ఞానజనకవాక్యప్రవృత్త్యద్వయాంశైవశిష్టాబోధకవాక్యప్రయోగస్తత్ర వాక్యే ఉక్తాన్యతరజనకత్వాభావాద్భ్రమానంశ ఇతి చేన్న తత్
త్రాపి తస్యాకాంక్షా ధర్మధర్మివిషయకజ్ఞానజనకవాక్యప్రవృత్త్యాదిభ్రమప్రయోజకత్వాత్తథైవ నిరుక్తస్వప్రసక్తావతివిశిష్టజ్ఞానపదం వా స్వబాధితధర్మసాకాంక్ష రామ / రావు
ధర్మివిషయకజ్ఞానపరం తథా చ స్వజ్ఞానాంతరవిషయధర్మసాకాంక్షధర్మిజ్ఞానసాధారణమపీతి సామంజస్యమితి తన్న తేన వాక్యేనాంతరీతయా చ
స్యపదం జాత్యనుపూర్వికాంక్షావాక్యం ప్రత్యేకాన్వయిపి విపరీతనిశిష్టార్థమప్రతీత్యాపి వాక్యరచనయా తత్ర ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వాభావా

ద్వళిఖ్వాకణ్ణతిప్రత్యాశక్త్యా యజ్ఞాదిపదేషు పరిగ్రహః । స్వప్రత్యాయనశక్త్యాఽఽహార్యవాక్యార్థజ్ఞానస్యావశ్యకత్వయాఽన్వయఖ్వాకారాం వక్తాఽన్యతి వాఽన్యథా । స్వప్రత్యేత విపరీత
ప్రత్యయాయనైష్కర్మ్యం వాక్యార్థజ్ఞానం విరాపి తదిష్టాశ్రయక తత్ర కారక జ్ఞానతైవ వాక్యార్థజ్ఞానం జ్ఞాతావత్తత్తిశక్య యా వాక్యరవనసంభవాంతా । స్వైవమప్రత్యాశక్త-
శక్తిహితాదృశశక్త్యా వాక్యార్థజ్ఞానేవిరా వాక్యప్రయోగసంభవాత్ప్రత్యాయనాయజ్ఞాదిపదేషు పాహి నైపి వ్యభిచారో ఋరావరవవేతి వాచ్యం । యతః స్వప్రత్యేత
విపరీతార్థప్రత్యాయనేష్టాం తత్ర ప్రత్యాయనాపదేన విపక్షితా అపి తు స్వప్రత్యేతార్థప్రత్యాయనైవైవం చ వాక్యార్థజ్ఞానం విరా వాక్యార్థప్రత్యాయనేష్టామా
ప్రసైలివసాధ్యేషు ఋకత్వయా నోక్తస్థలే వ్యభిచారః । ఏవం ప్రమాణో నాప్త్యాదిపదస్యాపత్యః ప్రమాదశ్యావదాం నతాం కర్తవ్యాపత్తేః । తత్త్స్యవివక్షితవా
క్యాంతర్గతస్త్రకస్యాదర్శనానామసత్యస్వప్రాం తత్తత్ప్రస్తూయాంతరసిరాకరణః । యత్ర ఘటవాక్యత్వప్రత్యాయనేచ్ఛయా ఘటో నాస్తీతి వక్తృ వాక్య
కారమసత్యాదృశఘటో నాస్తీతి ప్రయోగః ప్రమాదస్తత్రాదృశస్థలేఽధ్యాఘటకత్వాత్తత్ర ఘటాసత్వరూపవాక్యార్థప్రతిపాదనేచ్ఛాధీనవాక్యత్వరూ
పంలింగమస్తి । నను తాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వం ఖిన్నవిషయకత్వాదతివ్యభిచారః సాధనతత్త్వత్ర సాధ్యసత్వాదుత్తమపాదానం । కరణాపాతవ
మప్యాదిపదస్యాపత్యాంతస్తకర్తవ్యకం తాదృశరూపవర్ణాద్యాపనస్యాపాటకం ఏకవర్ణాద్యాపనస్యాపరవర్ణాద్యాపనతవ్యాప్తవిషయత్వం యత్ర పదస్తి తత్ర

మూ॰।౧।౫ ప్రతిపాదకేచ్ఛయా పటో౽స్తీతి వాక్యానాముచ్చారణే తత్ర వాక్యే ఘటత్వప్రకారకత్వభ్రమేణ తదుపాదానక ప్రయత్నే తత్ర చేష్టా తత్ర తత్ఫలం యోగేన ఘటా
భావేత్తు ఘటో౽స్తీతి వాక్యముచ్చరితం భవతి తస్య భిన్నవిషయకత్వే వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వమితి కారణాభావాత్ పాదానాదేవ తత్ర తాదృశత్వనివారణాయ
౭౨ సాక్షాత్పదం తదా వచనప్రకృతవిశేష్యవిశేషణయోర్యత్తత్త్వజ్ఞానం పాదానం యత్ సామాన్యవ్యాప్త్యాదికం స్మృతాపదైవ పదితి దృష్టాంతసంగతిః। భ్రమాదినిరాసస్తత్తి। వక్త
పుమాం నాద్యాత్భ్రమాదిరూపదోషదుష్టయా భావనిరాసః యోగ్యసత్తిమత్తార్థః। ప్రకృతవాక్యార్థగోచరభ్రమాభావసిద్ధిః। ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానేవాక్యార్థవిషయి
తాయాం వా స్వభావ తద్ధర్మసాంకర్యం ధర్మివిషయకత్వరూపభ్రమత్వస్య తాదృశధర్మినిరూపితత్వస్య వా అభావసిద్ధిపర్యవసానతేతి। ప్రాగుక్తతత్సిద్ధిప్రయో
జకం। అయం వక్తా భ్రమత్వశూన్యప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానకః భ్రమత్వవ్యాప్యఘటకస్వజ్ఞానీయప్రకృతవాక్యార్థవిషయితాకో వా అభ్రాంత ఇత్యనుమానేషు
యోగ్యానిర్దోషలింగాదినా వాక్యోపహితప్రకృతవాక్యార్థతాత్పర్యాదిత్యనుమానం। ఏవమప్రతారకత్వం బలవదనిష్టాననుబంధితయా నిష్ఫలతయా వాక్యోపహితేష్టా— రంభ
కత్వప్రతారణయాదికత్వాదితావద్విలింగేనానుమేయం ప్రమాణాదిరాహిత్యమపి తత్ప్రయోజకపవనప్రకోపాదిరాహిత్యేనేతి భావః। పరిశేషాదితి। వక్తృనిష్ఠా
ద్వక్షుమానా భ్రమాజనకత్వేషు దతహేతోరిత్యర్థః। ఏకవిశేషాభావసహకృతసామాన్యఘటితా పరివిశేషసాధకహేతురేవ పరిశేషపదార్థః తాదృశ

తాదృశస్థాయం పక్షేతి పక్షత్వపక్షే జ్ఞానానుమానే హేతురపి తస్మాత్ప్రమాదిజన్యతావచ్ఛేదకాభావసహితప్రమాజన్యేతరజన్యత్వరూపసామాన్యాత్మకత్వేపి తేష్టేటితత్వాత్
వాక్యార్థయథార్థజ్ఞానజనకత్వరూపాపరవిశేషసంభవత్వవిరహేపి వాక్యజనకత్వస్య సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వే విప్రవేశేన తాదృశవిశేషసంభవత్వాత్। వాక్యా
ర్థజ్ఞానే తస్యప్రయథార్థత్వాదిః। పరిశేషానుమానం ప్రయోగారూఢమేవ అయమితి। స్వయుక్తవాక్యార్థయథార్థజ్ఞానవానితి। స్వప్రయుక్తం యద్వా
క్యం తదర్థగోచరయథార్థజ్ఞానవానిత్యర్థః। యథార్థజ్ఞానత్వం చ తత్తద్విశిష్టజ్ఞానత్వమేవ తదనుగమే యథార్థజ్ఞానవిషయత్వరూపపదార్థపక్షే
జ్ఞానానుమానే హేతుః పక్షే న సిద్ధ్యతీతి తన్నివేశః। అత్ర సెకః పయఃకర్ణాంక ఇత్యాదిజ్ఞానస్వతత్త్వరూపప్రయుక్తవాక్యార్థవిషయకత్వేన విషయసాంబంధి
త్యాదివాక్యార్థవిషయకత్వేన వాబాధకవపిసెకత్యాదౌ వహ్నిన్నైవ పయఃకర్ణాంకత్యాదిసంసర్గసాధకతద్విశిష్టజ్ఞానవిషయత్వస్యాహేతోరజ్ఞానేనైనతత్రా
తత్సాధకత్వప్రమాణానుమానాన్యాపత్తిరితి సెకాదివిషయక పయఃకర్ణాంకత్యాదివిశిష్టజ్ఞానత్వరూపేణానాంసాధ్యత్వం వివక్షితం తేన రూపేణాజ్ఞా
నసిద్ధౌ సెకత్యాదివహ్నిన్నైతాదృశవిశిష్టజ్ఞానవిషయత్వం జ్ఞాననిష్ఠతద్విషయకత్వతన్నిష్ఠజ్ఞానవిషయత్వయోః స్వాత్మవృత్తివేదృత్తయాసిద్ధేః। హే
తుస్తు ప్రమాకృజన్యత్వవిశేషితనిరుక్తసెకాదివిషయతాప్రమాదాదృన్యతరప్రయోజ్యవాక్యప్రయోక్తృత్వం। అతో న పయఃకర్ణాంకత్వవిశిష్టసెక

మూ०।గ।శ్లో। జ్ఞానశూన్యైర్భ్రమాద్యజన్యానాప్తార్థకవాక్యప్రయోక్తృభిర్వ్యభిచారః। యో భ్రమాద్యజన్యయదవశేషణావిశేష్యఘటితోక్తాన్యతరప్రయోజ్యవాక్యప్రయోక్తా స
పేక్షమనవిశిష్టతత్తద్విషయకజ్ఞానవానితి సామాన్యతో వ్యాప్తిః తేనోక్తప్రకృతసాధ్యస్య ప్రాగప్రసిద్ధావపి నక్షతిః। ఏవం వాక్యార్థకవాక్యార్థప్రయోక్తృత్వవ్యావాక్యార్థ
౭౩ జ్ఞానవత్త్వమాత్రగ్రహం విషయానుమాతుర్దృష్ట్యా తత్తయా అహం మవేత్యుపన్యాసే సంగతిః। అత ఏవ వాక్యార్థభ్రమజన్యవహ్నినాసంవత్తత్త్వాదివాక్యప్ర
యోక్తరి తాదృశవాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానాప్రసిద్ధ్యా తద్ఘటితసాధ్యవత్త్వానిరూపణేన ప్రసక్తం వ్యభిచారం వారయితుం భ్రమాజన్యేతి। భ్రమా
దృజన్యత్వం పూర్వనిరుక్తార్థకే అద్రిపదాత్తత్తార్ణో ప్రమాదకరణాపాటవానాం పరిగ్రహః। ప్రతారణాజన్యస్యత్వ్యపాదానం తు వాక్ప్రయోక్తరితాప
వాక్యార్థం విశిష్టమజ్ఞాత్వాపి వాక్యార్థజ్ఞానం జ్ఞాతవ్యం తద్విషయం ప్రతారణాయ యదా వాక్యం ప్రయుజ్యతే తదా వాక్యస్య తదా వాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వా
పి తదా వాక్యార్థజ్ఞానప్రతారణాన్యతరజన్యత్వసత్త్వాద్ధేతుఘటకవిశేష్యదళవతి తత్ప్రయోక్తరి తదావాక్యార్థజ్ఞానాభావేపి న వ్యభిచారః ఏవం ప్రమాదే [illegible]
కరణాపాటవయోరుపాదానం తు దన్యతరజన్యత్వయా ఘటితాప్తత్వాదిరూపవాక్యార్థజ్ఞానాజన్యస్య ఘటితాప్తత్వాదివాక్యప్రయోక్తరి ఘ
టితాప్తత్వాదిజ్ఞానాభావేపి న వ్యభిచారః పూర్వానుమానే అన్యతరధర్మిణం కాంక్ష్య తత్తత్స్వర్జ్ఞానరూపవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వతాత్పర్యస్తాంశ్యా

శాబ్దజ్ఞానజన్యతాం తద్వత్ప్రసాధ్యతావచ్ఛేదకతయా వదతా ప్రకారితాశాబ్దజ్ఞానజన్యత్వముక్తం ప్రకారితాశాబ్దజ్ఞానాజన్యతావచ్ఛేదకత్వేన ప్రకారతాం విశేషితం నామార్థమాత్రప్రకార-
త్వేన ప్రతీయమానానాం విశేషణానాం వైయర్థ్యం యథా సంసర్గవిశేషేప్యవైయర్థ్యాత్ । అహమిత్యాద్య ప్రమాణోపజన్యజ్ఞానే మిథ్యాత్వాదినా ప్రయోక్తా తదవచ్ఛేదకప్రకారతాయాం నరేయథార్థ
జ్ఞానప్రకారత్వేహమిత్యర్థః । అహమిత్యత్రానంతరమితి పదం ప్రాయశః యంత్ర నసహానుమానం చేతి ప్రాంపూర్వోక్తం సంబధ్యతే । నతు ప్రత్యక్షమితి హేతుతాచ్ఛేదకమిత్యే
షః । సాధ్యవిశేషణమితి ప్రకారితావచ్ఛేదకతాకశాబ్దజ్ఞానవత్త్వం తత్పదార్థత్వమితి భావః । ప్రమాణాదిరూపదోషాణాం జన్యత్వరూపాంతత్తద్వత్త్వహే
తుత్వేన చక్షురాదావవ్యభిచారః । తజ్జన్యత్వేనసతి ప్రకారితావచ్ఛేదకజ్ఞానతేవం వా సిద్ధం పురస్తాదనుమానప్రవృత్తి విశేషేణేన విచ్ఛేదకత్వాత్ । ఏవం సామాన్యతో
ప్రమాణభావః పురుషేణ సిద్ధః ప్రకారితావచ్ఛేదకప్రసిద్ధ్యా ప్రసిద్ధ ఇతి న తజ్జన్యత్వస్య హేతుప్రవేశః సంభవః । ప్రమత్వాభావవత్త్వే ప్రకారితావచ్ఛేదకజ్ఞానవ
త్వం బాధాపహతమనపేక్షితమేవేతి భావః । ఏతే పదార్థా ఇతి । సకాలదయా ఇత్యర్థః । యథోచితసంసర్గవంత ఇతి పదయః ప్రకారతావచ్ఛేదకప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వే
విషయసంసర్గవంత ఇత్యర్థః । తాదృశవిషయసంసర్గనిరూపితత్వేనవేశః । తేనరూపేణాంతే స్వావచ్ఛిన్నఘటకత్వాత్ అపితు తాదృశవిషయతావచ్ఛేదకా
ధారాధేయతాంతాదిరూపేణైవ । వస్తుతస్సంసర్గస్యాసంసర్గవిధయా వాచ్ఛిన్నఘటకతయా తత్తత్సంబంధనిరూపితవిశిష్టప్రకారితవిశేషణానామపసాధ్యతయా

మూ।గ।శ। విశిష్టత్వయత్కించిద్జ్ఞానవిషయత్వాదితి తత్తత్సంబంధేన తత్తద్విశేషణాంశే-విశిష్టబుద్ధివిషయత్వాదిత్యర్థః తత్తత్సంబంధేన తత్తద్విశేషణాంశ-విశిష్టజ్ఞానత్వావచ్ఛి

త్తసంబంధావచ్ఛిన్నస్వనిరూపితాకాంక్షావత్త్వ తత్కృత్వవిషయతా-త్వాద్యాకాంక్షానవిశేషణాంశస్తావిశేష్యనిరూపితావిశేషణాంతాభ్యాస్వవిషయత్వైవాసాధనత్వేనత్వవి

24 శిష్టజ్ఞానావిషయత్వాపిసంబంధేనావచ్ఛిన్నత్వేతత్కాంవితత్తత్సంబంధావచ్ఛిన్నతత్కృత్వనిష్ఠవిశేషణాంతాభ్యాస్వవిషయతానిరూపితజ్ఞానవిషయత్వం అత్రహేతుః

స్వజ్ఞానం యత్సంబంధావచ్ఛిన్నయన్నిష్ఠవిశేషణాంతాభ్యావిషయతానిరూపితంజ్ఞానవిషయత్వం యత్ర తత్ర తేన సంబంధేన తద్వత్త్వమితి సామాన్యవ్యాప్తి

వ్యాప్తిః తేనయత్వేదండత్వప్రయోగ్యదృశసంబంధః ... సంబంధేన తత్కృత్వవిశిష్టజ్ఞానవిషయత్వం వా తేనైవప్రకారేణవిశిష్ట

తదీయతాదృశసంబంధరూపవ్యాప్తిసిద్ధిః సంబంధవిశేషావచ్ఛిన్నత్వ ... కాంక్షాయాం ... సంబంధేన వయః ... తాదాత్మ్యాదివి

శిష్టబుద్ధివిషయదండాది ... సంబంధేన వయః ... విశేషణతాయాం ... కాంక్షాయాం ... జ్ఞానీయ రంపు रामप्रसीद

త్వనవైశ్యాత్తత్కృత్వవిషయేతత్సంసర్గవిరహేపి ... విశేషణతాయాం ... కాంక్షాయాం ... సంబంధా ... విశేష్యవత్త్వవి

రహేపివిశేష్యతారూపకాంక్షానిరూపితవిశేషణతారూపవిషయత్వసత్వేపి ... అనుమానాత్ ... విశిష్టవిషయః

చరణాంశత్వాదిప్రకారకయథార్థజ్ఞానజనకత్వవిశేషణాదాతాదృశజ్ఞానవిశేష్యత్వరూపహేతునాసిద్ధిః అనుమానే తు లవ్యాప్తివిరహాత్తాయాం స్వమానాభావాదతో హేత్వంతర
మాహ ఉత్ప్రోక్తే తథాపదేతి స్వవిశేష్యక-తత్త్వంబంధక-తద్విశేషణాంశ-జ్ఞానజనకపదస్మారితత్వాదితత్వార్థః విశేషణాంసంబంధంనయత్వతథావఖ్యాంనివేశవిపూర్వవత్తా
మాన్యతో వ్యాప్తిమోదయాత్ అయం హేతుస్సంకాంద ఆవిశిష్ట జ్ఞానవిశేష్యతావిశిష్ట విశేషణాదివిశేష్యక-విశిష్టజ్ఞానజనకసతత్రేస్వప్రహంతాఖ్యాసిద్ధిరితి
భావః। ముదుక్త పదార్థపదేతి। స్వవిశేష్యక-ఘటత్వాదివిశిష్టజ్ఞానవత్తామయాం ప్రయుక్త పదజనస్మారితం ఘటాదిసంసర్గవత్త్వ కృత్వాదిక-ముపేతత్వార్థః మదుక్త
త్వక-శసంబంధప్రోక్తే తద్గతఖరహితత్వఖిప్రాయేణ। ఇతి తథానంతరమనుమేయమితి పూరణీయం। తేనైవసమం తదనంతరమితి తత్త్వార్థకం తత్వఇతి పూర్వోక్తం
సంబధ్యతే। అథ వక్తృలజ్ఞానానుమానే ప్రకృతవాక్యార్థజ్ఞానమేవ సాధ్యముపగంతవ్యం। తేన స్వవాక్యాంతరార్థజ్ఞానసాధారణ్యారూఢానాం సాధ్యత్వే
తేనైవరూపేణాంతస్వప్రకృతవాక్యార్థసాధకహేతోః ప్రవేశనియతయా ఉపాదానవిహేతుస్తత్ర తత్ర ఉపయుక్త-రణాంశత్వాదిసంసర్గవత్త్వరూప
సాధ్యప్రసత్త్వవననవ్యభిచారః స్యాదితి తదర్థాంతరవ్యావృత్తరూపేణాంతస్సాధ్యతా హి వక్తాయాం తథారూపం ప్రకృతవాక్యార్థవిషయక-త్వమేవతస్య
వక్తృజ్ఞానానుమితేః పూర్వం దుర్జ్ఞేయతయా నవ్యాప్తిగ్రహసంభవః। నచవిశేష్యమనంతభానవతత్తద్విశేషణావిశిష్టజ్ఞానత్వేనైవసాధ్యతాస్తు

మూ॰।౧౫।౩ కార్యత్వప్రకారకప్రకృతవాక్యార్థవిషయకత్వమేవ తేష్వపవచ్ఛేదజ్ఞానానుమితేః పూర్వం చోక్తజ్ఞానయుతతయా న వ్యాప్తిగ్రహసంభవః । న చ విశేష్యమనంతర్భావ్య తత్తద్విశేషణా
విశిష్టజ్ఞానత్వేనైవ సాధ్యతాం స్వకారణీయం తథా చ న సాధ్యవాక్యార్థఘటితత్వమితి వాచ్యం । తథా సతి వాక్యార్థసాధకానుమానే పక్షే లౌకికాదిరూపవిశేష్యపదార్థవి
౭౫ యకశాబ్దత్వాదివిశిష్టజ్ఞానవిషయతావదిరూపస్య హి త్వదుక్తవాక్యార్థసాధకానుమానే నరతారాదిలింగలిప్తమాత్రవ్యాప్తిప్రతిబంధకస్య శబ్దసిద్ధివినాశాపత్తే
ఏకవాక్యత్వేనాధ్యాహృతవాక్యాంతరసాధకత్వేనాతిప్రసంగాదితి ప్రాచీనశంకితేన నిరస్తం వృత్తిజ్ఞానవిశేషణత్వేతి । వాక్యాంతరాధ్యాహారజ్ఞానవ్యావృత్తరూపం వక్ష్యన్నుక్తం జ్ఞానమిత్యా
ద్యః । అర్థ ఏవార్థవిశేషవిషయకత్వమేవ విశేషః । అర్థాంతరజ్ఞానవ్యావర్తకరూపం । అర్థాదీనాం స్వాని అర్థాధీనపదార్థాంతరం । మాసాం భావాది తి విశేషః । న చైవం
అర్థే నైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియాం । ఇత్యాసాం సాకారవాదిర్భాయాం విశేషస్య వ్యావర్తకరూపస్య హి తత్ప్రతియోగితయా అర్థాధీనత్వకథనవిరోధ
ఇత్యత ఆహ । అర్థేనైవేతి । దోషాభావే ఇతి । అభేదలాభే న ఇతి । తథా చ ధియాం బుద్ధీనాం । విశేషః । అర్థాంతరజ్ఞానవ్యావర్తకరూపం । అర్థేనైవ అర్థాదభిన్న रामप्रसीद
విషయకత్వాదా అభిన్న ఏవ న తు తద్భిన్నః । సాకారవాదిమతే అభేదస్య విషయవిషయిభావనియామకతయా ఘటాజ్ఞానస్య స్వాత్మకఘటత్వా
దివిషయకతయా విషయిత్వే దశ్చ ఘటత్వపటత్వాదిరేవ భేదకః న తు జ్ఞానాతిరిక్తో విషయః తద్భేదకః । బాహ్యార్థానభ్యుపగంతృత్వాదితి తన్మతే అర్థస్యైవ

ఖాదకత్వమితి అనుపపన్నమతస్తత్ర తంత్రత్వాత్ప్రతి? రాకాంశతయేతి। బాహ్యార్థం భాగేకదాచిష్టతాం కాంశం కదాచిత్తత్త్వతాం కాంశం జ్ఞానమపత్రవిషయే ప్రియసంనికర్షాదేన్న
యామకర్తాపాం భవాద్బాహ్యార్థస్యప్రామాణికత్వమానాభావే జ్ఞానస్యఘటపటాదిస్వరూపతాత్మకత్వత్తదాకారతావిరహేణాతత్వర్థః। ఇతి కారికావ్యాఖ్యా।
నను సుఖ్యభక్త్రేరానుశాసనికాంతరికర్తృపత్యర్థలక్షణేయాన్వాభుత్వేకర్తృతావచ్ఛేదక్షష్ఠ్యాదిభిర్భక్త్రేరనుశాసనమఫలం। అనుశాసనేన విపిత్రభిర్యాయా అభిదాద్యర్థఇవ
కర్తృతావచ్ఛేదక్షష్ఠ్యాదిలక్షణాయాసంభుతత్వాభావాత్ సుపాంసుల్విత్యాదిసూత్రేణాపతేలయానుశాసనమపిఫలంతత్ఫలంహి। ఆదేశేనస్వాదినా। ఆదేశేన మా
దిరుపస్థాపనేనచకృతవాదియోర్ధోపపాదనంసుఖ్యభక్త్ర్యాలక్షణాహిస్వకారే అమాందమనుపస్థాపనే పిస్వాదినాలక్షణాయాంకర్తృతావదియోర్ధనేసంభవతి। ఏవమనుశాస
నం వినాపి విభక్త్రేరర్థాంతరేసంభుత్వవ్యుత్పత్తేయాంబ్యావచనైకవచనేఇతినుశాసనమపిఫలం। ఏకంఏకత్వం పక్ష్యేతిస్వవ్యత్యకవచనస్యజ్ఞానం మర్థమిదేవఏకవచనాందేర
కర్తృపదలక్షకత్వాలాభాదితిపేత్। అత్రకేచిత్। ఉక్తానుశాసనేనాక్తకాత్రయేకవిభక్త్రేరపరవిభక్త్యర్థేలక్షణాయాసుపగమేతి అభిధానపవిభక్త్యం తరాంక్షత్వవిరహేణ
అత్రతృతీయాలక్షణాయాంసుఖ్యభక్త్యాలక్షణాకేతుప్రవాదావిరోధఇతన్త్రహుః। మిశ్రాస్తు విశేషపదస్యవిశేషణజ్ఞానేలక్షణావిశేష్యేతరవతావృత్తిః అథన
స్వేతరభేదానుమానేలింగత్వేపి గజ్ఞానస్యైవానుమితిజనకతయాలక్షపదమక్షజ్ఞానలాక్షణికమితత్రిపసారిశకదప్రయోగాత్తృతీయాయాఽపహా

మూ।గ।న చిరకాలత్వమితి వ్యుత్పత్తేః। వాక్యార్థజ్ఞానవిశేషణ ఇతి ప్రకృతవాక్యార్థవిశేషితం జ్ఞానమిత్యర్థః। తస్య తాదృశజ్ఞానస్య। అప్రసిద్ధ్యా। వాక్యార్థాగ్రహేణ వక్తృజ్ఞానా

నుమితేరసత్త్వరమజ్ఞానేన। అత ఏవ వాక్యార్థస్య పూర్వమగ్రహాదేవ। ఆప్త ఇతి। ప్రతారణేచ్ఛారూపదోషరహిత ఇత్యర్థః। ఇతి జ్ఞాతుమశక్యమితి సర్వత్రాశ్వా

౨౮ సాంతత్వస్యాప్తత్వపూర్వావసాయస్యాపి పుంస్యనిశ్చితత్వాత్ ప్రకృతవాక్యార్థమంతరా ప్రామాణ్యావధారణీయమాప్తదృశ్యజ్ఞానస్య శక్యమిత్యర్థః। తద్వదేవేతి। ఏవకారేణ

వక్తృజ్ఞానానుమానపూర్వకసంసర్గానుమానస్య పక్షే దర్శిత భ్రమాదినిరాసాసంభవేన పరిశేషానుమానాన్నిర్వాహేణాపి తవాభ్యుపగతిరితి భావః। ఏవం చ శబ్దస్యాను

వాదకత్వమితి ప్రాశయః। తాత్పర్యాత్ప్రతీయమానార్థమితి। ఉక్తయుక్త్యా నిష్ఠాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుతాయాం తద్వ్యాపకస్య వక్తృతాబుద్ధితి భావః। సంసర్గవిశేషప్రతీ

తేః। ప్రకృతవాక్యార్థప్రతీతేః। అభ్యుపేయత్వాదితి। తథా చ తదర్థం వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానానుమానస్యాభ్యుపగంతవ్యస్యాపి వ్యాకరణీయతయా తదుపాయా

నుసరణం ద్వయోరపి వాక్యలాఘవమితి భావః। అన్యథా। శాబ్దబోధాభ్యుపగమే। అశాబ్దవాక్యార్థప్రతీతౌ నాభ్యుపగమే కేవలతాత్పర్యనిరూపణమితి గాశ రామ

వాక్యార్థవిశేషం పరోక్షతాత్పర్యజ్ఞానాసంభవ ఇత్యర్థః। అత ఏవ శబ్దాంశ వాక్యార్థజ్ఞానస్య ప్రాగభ్యుపేయత్వాదేవ। అప్రోక్తేవేతి। వాక్యస్యేత్యాదిః। ౨

రూపణాం జ్ఞానానయః। సుకరమితి। వక్తురి ప్రకృతవాక్యార్థభ్రమాదినిరాసనసంభవాదితి భావః। అయం చాభ్యుపగమవాదః। వాక్యార్థమజ్ఞాత్వాపి

అథ భ్రమస్థలే తాదృశాభావవత్త్వేనావిశేష్యసాంకర్యం స్యాత్ ప్రకృతవిశేషణాజ్ఞానే ఇత్యాద్యదర్శితవ్యుత్పత్తేః ప్రకృతవాక్యార్థభ్రమజ్ఞానాదిసంభవేన పరిశేషానుమానదురుపహత్ అత ఆహ పరిశే
షానుమానాంతరేణైవ సంసర్గానుమానాత్ తద్విశేషానుమాననిర్వాహకే భ్రమాదినిరాసే సంసర్గానుమానోపపత్తౌ యాం మయోపాదేయత్వప్రయోజకత్వాత్ । నను వాక్యార్థజ్ఞానే
తాత్పర్యబోధయోర్హేతుతయా తాత్పర్యజ్ఞానాపేక్షణేయం వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రథమతః కథం భవితా శాంకరం నిరాకరోతి శాబ్దమితి । ప్రథమం తాత్పర్యజ్ఞానాభ్యా
సవం న భవతి । తత్త్రైవ తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వాదితి భావః । జ్ఞానాంతరమానుమానికసంసర్గజ్ఞానం భవత్యేవేతి । తత్ర తాత్పర్యజ్ఞానాహేతుత్వాదితి విశేషః । న చైవ
మితి । ఏవం శాబ్దబోధాత్పూర్వం తాత్పర్యజ్ఞానానామనురోధేన శాబ్దవాక్యార్థజ్ఞానే హేతుత్వాత్ । న ప్రమాణమితి । నను భావకమితరార్థః । భవతి విశేషః । ప్రాగేవ సిద్ధే
రితి । ప్రాగేవానుమానతః ప్రవృత్త్యాద్యుపపత్తౌ మహాజ్ఞాననిష్ఫలత్వేఽతిరిక్తః । తథాపి । తాత్పర్యజ్ఞానహేతుతాయా అనపవాదాదితి భావః । వేదస్థలే వాక్యార్థస్య ప్రమా
ణాంతరానవధారితతయా విలక్షణానాం మతాంతరే వశలక్షితార్థవాక్యార్థవిలక్షణానాం ... ఇత్యేవ సమాధానమభిమతం న నాంపాదయా
భావేన ప్రకృతవాక్యార్థే హేతౌ తాత్పర్యస్య దురవధారణతయా తజ్జ్ఞానహేతుతాయా బాధకగ్రస్తత్వేన యుక్తిసహస్రేణాపి తత్సమాధానమశక్య
మితి తదహేతుత్వే వాదశతానుపపత్త్యోః సమాధేయా ఇత్యాశయః ... తథాపి । తాత్పర్యజ్ఞానే నియమతో వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షణాత్

మూం।౧౫ తదర్థః। అర్థవిశేషనిష్ఠః। విశిష్య ప్రకృతవాక్యార్థనిష్ఠః। విశేషణావ్యాప్తిగ్రహాదితి। ప్రకృతవాక్యార్థఘటకజ్ఞానస్య ప్రాగసిద్ధ్యా విశేషరూపేణ తద్వ్యాప్తిగ్రహాసత్త్వాద్విశేషాం
సమానాప్రవృత్త్యా సంసర్గేణాధికతాంత్యనిష్ఠః ప్రకృతవిశేషణాం సంసర్గతత్త్వరూపవిషయత్వయోః సహచారాగ్రహేణ తదీయవ్యాప్తేరగ్రహేణాపి సంసర్గాను
౨౨ మానాప్రవృత్తేరితి తదర్థః। నన్వేవం తద్వ్యాపకపదార్థేషు ఘటత్వే ప్రకృతహేతుసాధ్యసజాతీయహేత్వంతరసాధారణయోర్వ్యాప్తిగ్రహాదపి ప్రకృతహే
త్వే పక్షధర్మతాజ్ఞానాత్తేషు ప్రకృతసాధ్యసాధ్యప్రసిద్ధేరపి సిద్ధేః। అన్యథా పాకాదివిషయకకార్యతావచ్ఛేదకానాం విశేషతో వ్యాప్తిజ్ఞానే పక్షే సపక్షే విశేష్య
తాజ్ఞానతదధీనపరప్రవృత్త్యాదిద్వారా వ్యాప్తిగ్రహస్త్రయోః ఉపపన్నాకాంక్షితాజ్ఞానాదిసిద్ధావనుపపత్తిర్న్యూనతత్త్వాదిలనిరాసాదితి సమాధత్తే నయయో
యఇతి। అనాశ్రితతద్రూపతయా తాదృశః। సామాన్యతో వ్యాప్తిగ్రహే విశేషాప్రకృతహేతుసాధ్యయోః వ్యాప్తిత్వాభ్యుపజ్ఞానఇతి। ఉపస్థితసకలసాధ్యయ
సకలహేతుసాధ్యవ్యాప్తిజ్ఞానఇతి తదర్థః। తథా సామాన్యధర్మప్రకారేణ వ్యాప్తిజ్ఞానఇత్యర్థః। యత్తత్పదార్థానుగమేనానుగతధర్మస్య వ్యాప్తిగ్రహ ఠాన్య రాపాు
ప్రకారతాసంభవాదుపస్థితసకలవ్యాప్తిగ్రహోత్తరం ప్రకృతహేతుసాధ్యయోః వ్యాప్త్యాదిసాధ్యసామానాధికరణ్యగ్రహే సామాన్యవ్యాప్త్యా
అనుమిత్యుదయాత్। నను పాకరూపపక్షే ప్రవృత్తివిషయత్వరూపహేతునా కార్యతాజ్ఞానవిషయత్వసాధనే నైవ పాకవిషయకకార్యతా

జ్ఞానసిద్ధ్యా అన్యథా యద్వా వ్యాప్తేరన్యథాసిద్ధ్యాపాదకత్వమప్రామాణ్యమిత్యవాంతరం। తావతాత్ర వృత్తపురుషీయపక్షవిషయకతాకారతాజ్ఞానసిద్ధావాన్ హేతుత్తు
రుషీకాయనత్వాజ్ఞానసంశయానివృత్తేః తత్పురుషీయతత్కాలీనకాయనత్వాజ్ఞాన ఏవ తత్ర యోజకత్వ-పక్షవాకారస్యాయపరిత్యాగేనానువిధానస్యాహంకారోపలబ్ధిరప్యనుభావ
క-తాసిద్ధేస్తత్పక్షకారతాజ్ఞానసిద్ధేరావశ్యకత్వాచ్చ। మిత్రా స్త్వేతదనుపయుక్తస్వవిపక్షలాంతరానుసరణాదిదత్వమాహుః। చెష్టావిశేషేతి। యద్దియసంఖ్యా
విశేషప్రత్యయనిష్ఠాధీనం యత్కర్మాంగుల్యుత్తోలనం తత్తద్దియసంఖ్యావిశేషాభిప్రాయపూర్వకమితి సహంసారదర్శనం పటాదికమంతర్భావితవ్
యత్రజాతం తత్రకాలిఘటాన్సంతతిప్రత్యక్షనంతరేందర్శనాంగుల్యుత్తోలనం ద్విత్వాపఘటవిషయకఘటీయదశత్వసంఖ్యాభిప్రాయం జ్ఞాతావఘటితా
ద్విత్వాభిప్రాయవిషయతైవనదశత్వసంఖ్యామనుమినోతి తత్రఘటీయదశత్వసంఖ్యాప్రత్యయనైష్ఠాధీనదర్శనాంగుల్యుత్తోలనాత్వఘటీయదశసంఖ్యాభి
ప్రాయపూర్వకత్వయోరవ్యాప్తేశ్చ హేతూనాం యద్దర్శనాంగుల్యుత్తోలనం తద్దశసంఖ్యాభిప్రాయపూర్వకమితి సామాన్యవ్యాప్త్యైతాదృశచేష్టాద
ర్శనాద్దశసంఖ్యాభిప్రాయసవిశేషానుమానే తదేవ తత్ర హేతుత్వేపి సామాన్యతో వ్యాప్త్యైవఘటదశసంఖ్యాభిప్రాయవిషయత్వజ్ఞానాత్ తత్ర దశత్వజ్ఞా
నమితి భావః। నచ తత్రఘటాంశప్రకారకతాదర్శనాంగుల్యుత్తోలనత్వయోజకసంఖ్యావిశేషప్రత్యయనైష్ఠ్యావిషయత్వేన హేతునా దశసంఖ్యాభిప్రాయ

మూ॥గ॥శ్రీ తత్వపలితాప్రాపెలిణావ్యాప్తైలిసాంకససంభవాదుద్దైశ్యపభిః। అతఏవమిశ్రాణాముక్తాసుశయెనయభావతాత్పర్యపక్షే-క్షాంపత్తారణామప్యయుక్తమితివాచ్యం। యత్రాంశేహి

తాత్పర్యంసంధర్భేస్వత్రతాత్పర్యవిలోనాసహంబారజ్ఞానంనాసోల్ఏక-దవ్యాదిసంబంధ్యభిప్రాయవిషయఘటాదౌవైశిష్ట్యాదివిషయగుణాభిన్నవృత్తిపదానాంధృష్టాభియవియసంబంధ్యవిశే

౨౮ షప్రతీతిప్రాంధీనాయత్తంబంధ్యాంగుణవృత్తిపదానాంతత్తద్విషయక-తత్సంబంధ్యభిప్రాయవ్యాంపాక-మితిసామాన్యతోవ్యాప్తిగ్రహదశాంతత్రాపిఘటదశాంగుణవృ

త్తిపదానాంధశనాత్తద్వియధనత్వజ్ఞానసప్రాసఘటక-తయాంఅన్వదియవ్యాప్తిలన్వసలాంభాపత్ప్రాదగమస్త్రావశ్యకతాపత్।పక్షేరివాక-శర్థజ్ఞానసనిసిద్ధపయునాంతం

సంసర్గానుమానేనవిక్షే-తంతత్రదృశ్యతత్తద్వ్యక్షసానాంవిశిష్టజ్ఞానవిషయత్వాసిద్ధేఃప్రతిన్నివారణాత్।అతో-ప్రమాదిజనకసరశరజన్యవాక్యప్రయోక్తృత్వ

రూపగురుహేతుక-పక్షేలిప్తానుమానానుసరణమయుక్తమిత్యాశయేనవాక్యప్రత్యేక-వాక్యార్థజ్ఞానసాధకవనుమానమాహంయథ్రక్షాసాంశ్రేతి।

పిశాచాదివిషయక-యత్తావాదసాక్షాత్కారఃప్రయః చర్మణాక-తాదివిషయక-జ్ఞానంతద్ధేతుక-మితర్థః।ఆప్తోక్తత్వేనతి। ప్రమాదిదోషశూన్యత్వమవాప్తత్వం గ్రాహ్య

ప్రత్వంతథాచప్రమాదజన్యత్వేసతితదర్థః।ఏతచ్చప్రమాదిజన్యవాక్యవిశిష్టవాక్యార్థజ్ఞానజనకత్వరూపసాధ్యశూన్యవ్యభిచారవారణాయ।పిశాచాదివా

క్యేవ్యభిచారవారణాయవిశేష్యదళం।ఏతదర్థప్రతిపాదకత్వంపిశాచాదివిశిష్టసాక్షాత్కారప్రయఃచర్మణాకతాదివిశేషణాప్రతీతిష్యయోచ్చరితత్వం [illegible]ను

న తు తాదృశప్రతీతి జనకత్వం శబ్దాంశే వాక్యస్యేతి తాదృశప్రతీతి జనకతావచ్ఛేదకానుమానేన ప్రమాణాంతర నిరాస ఏవాపత్తేః। న తు ప్రాథమిక మన్యతర జనకత్వ సాధకానుమా-
నమపి తత్త్వాకాంక్షాస్థలీయ శాబ్దబోధే తదంశే ఘటకతావిరహాత్। అనుక్త ప్రతీతిష్వయోగ్యతరత్వం చ విశిష్టవాక్యార్థ గోచరమితి వాక్యార్థ మహత్త్వాత్ బహిరర్థ రూపాదినా సుప్రహం ప్రత్యక్షమానుమా-
న విశిష్టాంశే వాక్యత్వవ ద్వాదశార్థ ద్వారేయ తత్త్వ విశేషణం తు వాక్యార్థ తదంశ సంస్పృష్టత తయా తస్యైవ శబ్దత్వే యథా వాతిః। సామానాధికరణ్య మనుకత్త వాక్యత్వవదితి త్య-
ష్ఠాం తత్సంగతిః తదర్థ శబ్దప్రమాణస్య శబ్దత్వాపాదకాంశే ఘటకతా ప్రతీత్యయోగ్యత్వం శబ్దత్వాపాదకాంశే ఘటకతాదివిశిష్టజ్ఞానజన్యం మదీయం ఘటకమితాద్వివా-
క్యమితి ఏతదనంతరం జాత్యాపాను మేయతిపూర్వకార్యం తత్తత్ప్రాప్య మితీర్పూర్వం పూర్వకారణీయేన జాతానుమేయ మిత్యానన సంబంధః ఏతే పదార్థా ఇత్యా-
దికం పూర్వమపవాదస్థలీయం। సతిరజతజ్ఞాన విషయవదితి। రజతత్వవిశిష్టజ్ఞాన విషయరజత తత్వ సంసర్గి ధర్మివదిత్యర్థః। శబ్దనైయ్యాయికత్వమపసం హ-
రతి ఏవమితి। పదత్తులతయేతి। వేదపత్త్వత్యాన్త ప్రసంగ ఉపమపహం తత్తయోత్యర్థః। తత్ప్రయుక్తానాం పదార్థ క-త్వయోతి పక్షజ్ఞానాను మానేనాంగృహాం పదార్థకతయా-
త్వర్థః। తదనుమానాంతరితి శేషః। సంజ్ఞాదిత్యాది మేశాస్త్రయః। ఏతదాలోకాం శ్రుతపుటతే సాధ్య భిన్నా యోగ్యతా కం। యాంశాం శ్రుతప్రకరత విశేషణాం వ ద్వావిశ్వవిషయ
క త్వరూపతయా నానాశక్త్యంశానాం పదార్థ వేదాంతే దను మానేన నిరుక్త విశిష్టజ్ఞానతావనసాంకృతవితి తత్ర వాక్యార్థజ్ఞాన ప్రకాశనతయ నిర్ధారితావ్యత్యయనసాహంతదుప

మూ॰।గ।శ్లో। జీవితత్వతజ్జాత్యాదినా అభిహితా జాత్యాదిః। సిద్ధేరితి। యథా భూతాత్తత్ర లిఙ్గజ్ఞానానురోధేన నియమతః స్వీకార్యం యతో ఽతా ఉక్తివిశేషః। భ్రమాంశభావానుమానాంతరం

వక్తృలిఙ్గజ్ఞానానుమానాంతరం అనభ్యుపగమేఽపి వనిర్వాహే యతో మతముపన్యస్యతి। యత్త్విత్యాది। యత్తు సంసర్గాగ్రహాద్భ్రమ ఇతి పాఠః। సంసర్గగ్రహాభావాద్భ్రమ ఇత్యర్థః। భ్ర-

౨౬ మస్యాపి విశిష్టగ్రహణాత్మకతయా భ్రమస్థలే సంసర్గాగ్రహం న స్వీకుర్వన్తి। యాం స ఏవ భ్రమపదార్థ ఇత్యభిమానః। యత్తు అసంసర్గాగ్రహాద్భ్రమ ఇతి క్వాచిత్కః పాఠః। త-

త్ర యథాశ్రుతే అసంసర్గాగ్రహాభావస్య సంసర్గగ్రహాత్మకతయా తదభావస్య సంసర్గగ్రహ ఏవేత్యసంగతం అతో భ్రమపదపూర్వమకారప్రశ్లేషేణాసంసర్గా-

గ్రహః। సంసర్గాగ్రహాభావః అభ్రమః। భ్రమాభావః తదభావస్తదాత్మకో ఽభావః సంసర్గగ్రహ ఏవేత్యర్థః। వక్తృజ్ఞానానుమానం వక్తృసంసర్గజ్ఞానానుమాన-

సత్త్వేతి। భ్రమాభావేన లిఙ్గేన వక్తృజ్ఞానమనుమేయమిత్యర్థః। జ్ఞానద్వయమగృహీతభేదమితి। అసంసర్గాగ్రహం విశిష్టం ధర్మధర్మివిషయకజ్ఞానద్వయమిత్యర్థః

తదభావస్తత్త్వేతి। విశిష్టభాంతజ్ఞానద్వయకాలీనః తాదృశవిశిష్టాభావస్తదిత్యర్థః। గృహీతభేదం జ్ఞానమితి। ధర్మిణో ధర్మస్యాభావవిషయకజ్ఞానరూపవిశేషణాది రామ గామ

భావ ఇత్యర్థః। న తు తయోరసంసర్గాగ్రహ ఇతి శేషః। సంసర్గాగ్రహ ఏవ తేషాం న భ్రమ ఇత్యాశంక్య ప్రాయో ఽమానం సహీతి। యతః సుషుప్త్యా జ్ఞానసామాన్యా-

భావసత్త్వేన సంసర్గజ్ఞానాభావసత్త్వేపి న భ్రమః తత్త్వసంవాద ఇత్యర్థః। వక్తృజ్ఞానానుమానమితి। ఆవశ్యకమిత్యాశయః। అస్మత్తాత్పర్యమనుమానస్య వక్తృజ్ఞానస్య

సంగత్యజ్ఞానానుమానత్వాదుపగమే ప్రకృతానుమానం పక్షతాజ్ఞానానుమానాదిసాధారణసంసర్గానుమానం చ సమానమిత్యభిప్రాయేణాహ లింగం లింగజ్ఞానం పక్షతా యథా
ర్థజ్ఞానానుమా పక్షతావిశేషః తాదృశమేవ తజ్జ్ఞానమేవ తదర్థః గమకత్వమస్తు స్వాశ్రయప్రమాజనకత్వమస్తు తస్మాత్ యథార్థతాత్పర్యలింగవపక్షతాయథార్థజ్ఞానా
నుమాపక్షతావదితి భావః అస్మన్మతే ప్రమాదశాభావసహితప్రమాదివిశిష్టమానాన్యతరజన్యానుప్రయోజకత్వరూపహేతుజ్ఞానస్య పక్షతాయథా
ర్థజ్ఞానానుమాపక్షతయా గౌరవేణాతిప్రసంగాప్రమాప్రయోజకహేతుతయా యథార్థతాత్పర్యజ్ఞానస్యైవ తద్ధేతుతయా ప్రాగవృత్తిత్వేన తస్యానుపా
యసంసర్గానుమానస్య పక్షతాజ్ఞానానుమానాంతరస్య పక్షతాప్రయుక్తహేతుఘటకవిశేష్యభాగసిద్ధిరిత్థం ప్రకృతమానస్య పక్షతాత్వమితి భావః ఇదం చిత్రం
అభ్యుపేత్య ప్రమాణాభావస్య పక్షతాజ్ఞానానుమానత్వం ప్రమాభావానుమానానంతరం పక్షతాజ్ఞానానుమానం నర్త + సమం + పరమేవేతి ప్రవృత్తి మాహ చేదా
తత్ర యాదృశం లింగమిత్యాది పక్షతాయథార్థజ్ఞానానుమాపక్షలింగఘటకం యత్ప్రమాణం తత్త్వమితి తాదృశమేవ తదేవ గమకం సంసర్గానుమాపక్ష
మస్తు యథార్థజ్ఞానాకాంక్షాధికరణత్వం యథార్థజ్ఞానాకాంక్షాప్రతీత్యైవోపస్థితిరూపం యథార్థతాత్పర్యం న జ్ఞాతం ప్రయోజకం నక్తం ప్రమా
జనకజ్ఞానవిషయః ఏతజ్జ్ఞానత్వేన తద్ధేతుత్వమితి యావత్ గౌరవాదిత్యేతేన కాశ్చిత్ ప్రత్యుక్తాః సహకారిత్వం పక్షగ్రాహకస్మారితాయాం

మూ०।౫।౯। ఆకాంక్షాయాః ప్రసంగతో నిరూపణమారభతే అథేతి। ఇచ్ఛారూపాయా ఆకాంక్షాయాః ప్రసిద్ధత్వాదియమితి। శాబ్దబోధోపయోగినీత్యర్థః। అవినాభా
వ ఇతి। విశేష్యతావచ్ఛేదక-విశేషణాభావావ్యాప్యవృత్తిత్వం విశేష్యే విశేషణాభావావృత్తిత్వం వా అవినాభావపదేన వివక్షితః। సమ్బన్ధధర్మోఽపి పరంపరాసం
౮౦ బంధేన శబ్దస్య సాకాంక్షత్వే వ్యవహారహేతుః। తత్రాద్యే ఘటమానయ నీలమితి। అభావాంశ ఇతి। ఘటత్వాదిరూపవిశేష్యతావచ్ఛేదక-విశేషణనీలాదేరభా
వస్య విశేష్యే అభావాభావ ఇతి భావః। తథా చ తత్రాకాంక్షానుపపత్తిరితి భావః। తత్ర నీలాదివిశేష్యస్య ఘటాదివృత్తిత్వవిశేషే తదవినాభావస్య విశేషణయపక్షే నఘటం
షః। అత్రాన్తరే ఘటాన్తరమానయ విమలమితి। జలాన్వితపదార్థ ఇతి। జలాన్వయితయా తాత్పర్యవిషయీభూతపదసమ్బన్ధ ఇత్యర్థః। అవినాభూతశక్తి
ఇతి। అవినాభూతే వాక్యాంతరస్థశక్తపదార్థవృత్తివిశేష ఇత్యర్థః। కేవలాన్వయివిశేషణస్థలే వ్యాప్తిరప్యుపగమప్రకృత-దృష్టవ్యా। సమభివ్యాహృతేతి।
సమభివ్యాహృతతత్తత్పదస్మారితజిజ్ఞాసితస్వార్థాన్వయశక్తత్వం స్వప్రయుక్తత్వం తదాకాంక్షితత్వం। యుక్తస్థలే శక్తపదసూచనదార్థ ఇత్యనేన సాకాంక్షత్వాదా గామ
యసమభివ్యాహారనివేశః। పదయోస్సమభివ్యాహారరూపాకాంక్షాభాగః శాబ్దబోధజిజ్ఞాసావిరహే ఏవ ప్రయుక్తత్వేన శాబ్దప్రమాతాత్పర్యపదస్మా
రితార్థయోరన్వయబోధజనకతయోస్సాకాంక్షతా వారణాయ ఏక-పదార్థేఽపరపదార్థాన్వయజిజ్ఞాసానివేశః। స్వవిషయజిజ్ఞాసనసిద్ధా

చజ్ఞానానుదయాత్తేదాన్వర్భ్రాం చ జ్ఞానారూపం కార్యం ప్రాగ్భావో జ్ఞానస్వరూపసత్త్వప్రయుక్తత్వేన చ స్వవిషయానుపహితత్వేన విశేషణీయం అతో౽జ్ఞానం చ
జ్ఞానం ప్రతియత్కృతో నౌక్యా ఖణ్డో ఘోత్తృత్తి స్ఫురతదాన్నిం చ జ్ఞానంపతేవి రాకార్యం ప్రాగ్భావో శబ్దయోజ్ఞాన్స్వలవచ్ఛిఖణ్డో ఘోత్త్రృత్తి దక్షాయం మహాకార్యం ప్రాగ్నిరావహేలయవి
షయత్వం వక్షోదకాం వహ్నిత్వనుపధానం వా ఖ్యం। అజ్ఞానేరపిత్తత్త్వం ప్రతియోగినిష్ఠలత్వం ముష్ఠలత్వం వా యదాయోగ్యే హితత్వం తదా శ్రులస్య తద్రజ్జ్వారోపి
వాకల్పిత్రవణే వహాకార్యత్వాభావో నస్య సుఖాదితయా తత్ర కార్యం ప్రాగ్భావేయం అవశ్యంహి స్వకార్యాయోగ్యయా అనుపపత్తిరిత్యర్థినను తత్ర మానస ఏవ ప్రతియోగి:
-ఆకార్యం ప్రాగ్భావపరిహారాదిత్రయో రత్నాకర్యపరిపక్షే పదస్మారితత్వస్య విశేషణం సత్యత దక్షే౽ అఖండవాదవ్యాప్తిరిత్యాహ విశ్వజితేతి। విశ్వజితా యజేతేత్యత్ర శ్రుతే
అధ్యాహృతస్య స్వర్గకామపదేనాన్వయో జ్ఞాపరమితి తాత్పర్యం ఇత్యాదౌ వాతైల అధ్యాహృతస్య పిధానపదాన్వయ ప్రతియోగిత్వప్రదాన్ స్మారితస్య మపరేణా వ్యాప్తిః తత్త్వాతార్య
త్వవిధానకర్తృత్వాన్వయయోగవిషయతయా తజ్జ్ఞానం ప్రతితాయా అవశ్యకత్వాదితత్వర్థః। తదభావాపత్తిరితి శేషః। స్వబ్దకల్పనపక్షే। స్వజ్ఞానాధ్యాహార
వాదినైయాయికమతే। ఇదముపలక్షణం। సమభివ్యాహృతపదత్వమవివక్షితస్మారితస్యైతి జ్ఞానసామాన్యనివేశే గురుమతే చైత్ర పిబో ద్వ్యం। అపి తలస్య
పూర్వం తత్ర కార్యం ప్రాప్యత్వావితి పూర్వణీయం। గురుమతే అధ్యాహృతార్థస్య శ్రుతపదసమభివ్యాహృతత్వసమానోపస్థాపితత్వేన తాద్వశ్యానుమానస

మూ।గా।శ। శబ్దస్యాకాంక్షోపపత్తిరుక్తప్రాయా। జిజ్ఞాసితస్యానయనాదేః। జిజ్ఞాసితస్యార్థస్యానయనపదాదేః। ఆకాంక్షోపపత్తిరితి అన్వేష్టవ్యేన కృతా పదాకాంక్షాయా ఇ
త్యాదిః। అజిజ్ఞాసాయాం యత్ర సాంకాంక్షబోధః తత్ర ధర్మితావచ్ఛేదకధర్మేణ స్వరూపయోగ్యజనితాన్వయబోధాపూర్వవృత్తిం జిజ్ఞాసాయోగ్యతాం ఘటితలక్షణం ప
౮౧ శంకాశేషం ఆకాంక్షితయోగ్యతేతి। నాకాంక్షా। జిజ్ఞాసితస్సంసర్గయోగ్యతావగమప్రాగభావరూపా వా బోధ్య ఇత్యాకాంక్షారూపతా పదార్థయోః జిజ్ఞాసాభావాత్। వి
శేషజిజ్ఞాసే స్వవిషయసంసర్గావగమాం తత్ర నైవ। భవతి। భవతు మహానితి। తథా చ తదైవ యత్ర తత్త్వం తస్యాపైవ యోగ్యతేతి భావః। యోగ్యతావత్త్వాత్। తాదృశీ చ
యోగ్యతైతల్లక్షః। ప్రాంతరీత్యా। తత్తత్పదానుసంధానవత్పుంసాం తల్లక్షా। తదుచ్చారణే। తత్తత్పదవిషయక తత్తదనుసంధానలక్షాంతః। తథా చ తత్తత్పదవిషయక
తత్తదనుసంధానమపి కృత్యాఽస్య ప్రకృతసంసర్గావగమప్రాగభావస్తత్తదనుసంధానవిశిష్టాత్మనిష్ఠస్తయోః పదయోరాకాంక్షా తల్లక్షః। ప్రాగభావస్యోపదేశా
కాంక్షాపరిహారనిమిత్తం స్వప్రతియోగిజనకత్వరూపసంబంధః। జనితాన్వయబోధదశాయాం అనాగతానుసంధానజనితశాబ్దబోధాంతర రామ / राम
ప్రాగభావమాదాయాతిప్రసంగవారణాయ తత్తదనుసంధానవిశిష్టాత్మనిష్ఠత్వం విశేషణం స్వాశ్రయకాత్మవృత్తిత్వసంబంధేన తత్తదనుసంధానవిశిష్ట
త్వపదయోజనాసిద్ధం ప్రాగభావే నవిశేష్యం తత్తదనుసంధానజన్యత్వవిశేషణం ప్రయోజనం స్వాన్వయమాహ। విమలమతి। అంత్యకర్తవ్యాదితా। నదాశ్రుత్యస్య

కేచిత్తు ఘటాన్యోన్యాభావత్వరూపకాంతిరిత్యూచుః। నద్వాత్వం న విసంబంధస్య। చక్షుస్సంసర్గావగమాంతికచక్షుషా సంసర్గావగమే స్మృత్యుత్పత్తిరమాంతత్వాపత్తి ప్రాగభావసత్త్వేఽపి। తదా

వగమప్రాగభావసత్త్వేఽపి। తదుచ్చారణానంతరం జలానయనానంతరం ఘటాన్యోన్యాభావస్య జలానయనసంకేత వనదాత్త్విత్వభిదానుసంధానే నైతద్యుక్తం। చక్షుస్సంసర్గావగమేనైతద్విప్రయోగాత్ సం

బంధః। తాదృశావత్వాది। జలానయనానంతరరూపవత్త్వాదిత్యుక్తం। ఏతజ్జలానయనేఽపి తతస్తు జలానయనసహాయ్యమితి। జలానయనతయా భాసమానస్యైవ

విసంబంధేఽప్యుక్తం। చక్షుస్సంసర్గావగమేనైతి చక్షుస్సహసంసర్గబోధాభావజన్యత్వమిత్యుక్తం। న తత్ప్రాగభావః। న తదనుసంధానజన్యవిశేషసంసర్గా

వగమప్రాగభావః ప్రసిద్ధ ఇతి శేషః। తథా చ నైతదనుసంధానేచ్ఛాయాం దాత్వమితి సచక్షుస్సాక్షాత్కృతత్వాభావః। తథా తిరస్కృతాపాదిపదానుసంధాన

జన్యస్య స్మృత్యాపాదాఘటాదేర్జన్యసంసర్గావగమస్య ప్రాగభావః ప్రభవ ఇత్యుక్తః। ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధేరితి। ఏనయత్వదాంస్సంసర్గావగమాప్రసిద్ధేః

తదనుసంధానేమంత్రభావాపత్తికాంక్షాయాం హేతుత్వకల్పనాసంభవాత్సామాన్యసామగ్ర్యాః। తదనుసంధానదశాయాం ఉచ్చారణాభావేన

శాబ్దబోధాపత్తిరనార్థ్యేతి చేన్న। యత్తదనుసంధానవ్యక్తిత్వాశ్రయబోధాజన్యత్వేన తదనుసంధానజన్యశాబ్దబోధప్రాగభావాదిష్విటి

తదవిశేషసామగ్రీవిరహకాలే టసైవం తత్రశాబ్దసామాన్యస్యాభావదప్రయోజకత్వాత్ప్రాగభావస్యాసిద్ధిపరాహతత్వాదితి ప్రాగభావప్రసిద్ధేరప్ర

మూ॥౹౧౧౹ సిద్ధేష్టోపగమే నిరాకాంక్ష-వ్యవహారస్య వ్యాఘాతాదిత్యర్థః। ప్రతియోగిసత్వే అభావవ్యవహారవిషయత్వాబాధాదసత్వే చ వ్యవహారవిషయస్యైతదభావస్యా
ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః। నను తదానీం నిరాకాంక్ష-వ్యవహారస్య తదానీన్తనప్రాగభావప్రతియోగిసంసర్గావగమసామగ్ర్యాత్ తదానీన్తనానుసంధానవిషయత్వా
౮౨ భావో విషయః। సంసర్గావగమసామగ్ర్యాత్ తదానీన్తనప్రాగభావప్రతియోగిత్వం తదాతనానుసంధానవిషయత్వోభయాభావో వా తదభావశ్చ న సిద్ధౌ సిద్ధి
వత్త్వేషాంతః। అథవా పదవిషయకత్వేన యదనుసంధానస్య కృత్యే యత్ర ప్రకృతసంసర్గావగమే హేతుతా తత్సంసర్గావగమప్రాగభావవిశిష్టతదనుసం
ధానవృత్తిత్వం విషయతాసంబంధావచ్ఛిన్నాభావస్య తత్ప్రతియోగిత్వనిష్ఠస్య నిరాకాంక్ష-వ్యవహారవిషయత్వోపగమే నానుపపత్తిరిత్యతో దో
షాంతరమాహ కించేతి। ఏకః శ్లోకార్థో విమలం జలమిత్యాదిస్ఫుటవాక్యాదిసంబంధస్య జలాన్వయతాత్పర్యవిరహే వాగాహంతేతి అత్రత్యైవైతద్వాంతం
తాత్పర్యభ్రమాద్వేతి। తచ్ఛబ్దశ్రవణాపేక్షానియమపరత్వాత్ క్రమపదేనేత్యర్థః। నద్యాః నదీసంబంధస్య। ఏవమగ్రేపి సమస్తమితి। విమలం జలమిత్యాది ం ప
త్యర్థః। ఉభయోరపీతి। భిన్నపురుషయోః జలేకచ్ఛే చ నద్యా ఇతి పదానుసంధానే నదీసంబంధానుసంధానే జలే నదీసంబంధావగమోదయాన్న
ద్యా ఇతి పదం జలకచ్ఛోభయసాకాంక్షం స్యాదిత్యర్థః। తదనుసంధానజన్యోభయాన్వయబోధప్రాగభావయోః పురుషభేదేన సత్వాదితి భావః

నైవ తత్ర తత్త్వాత్త్వాంశే ఉభయసాంసర్గావగాహం ఉభయపురుషం ప్రతి నదాస్య ఇతి చేత్-పదస్య న విశేష్యోభయసాంకాంక్షత్వఘటకోవై తద్వాంఛ్యాం అసమభివ్యాహృత
పదాం బోధ్యబోధకాంక్షాస్త్రమైకత్రైవ ఘటాంబుబోధ ధకరేం తత్త్రైసమభివ్యాహృతన విశేష్యపదయోం నిరాకాంక్షతాయాం అవచ్ఛేదమపి యత్తావత్ సమభివ్యాహృత
ఉభయత్రసాంకాంక్షతాం ప్రతి న సంగచ్ఛతే నదాశ్చ ఇతి చేత్ సజలసాంకాంక్షతాయాం ఇష్టత్వాదితి వాచ్యం ఉభయసాంకాంక్షం సాంకాదితశ్చేత్ యత్ర జలసాం
కాంక్షంతభాంకే చ్ఛేసాంకాంక్షం సాంకాదితశ్చేత్ తయాం తత్త్వగతేః ఇజ్ఞానాం షు ఘటతలక్షణాం ఇవాత్త్రాపి పదయోం పమభివ్యాహారస్సైవశ్చేయత్వా
న్వయంబోధః తస్యలజ్ఞత్వస్యలవణాం బుబోధాం పయోంగతయాం నచ్ఛే నదీసాం బంధాం న్వయబోధసద్రత్వేష్ట మాదావుపపత్తిరితి చేత్ ప్రాగభావ
రూపం యాశకాంక్షా యాం కాంక్షాబోధకం తుల్యాం మేవటం దయతిప్రాగభావపిత్తి తత్త్వదాం నుసంధానే విశిష్టతత్త్వదనుసంధానే బుభుత్సాం బుబోధ
దప్రాంగభావస్యాయత్రాభావః ఘటః కర్తృత్వం నదాశ్చ ఇత్యాదా తత్ర ధమైకార్ధ్యాంతరసంప్రకాశితి విభక్త్యర్థానుపుంశ్వనజ్ఞరూపం సాకాంక్షత్వ
రత్రాసమభివ్యాహారజ్ఞానే సభావం భావసామ్రావశ్యక తాదితుల్యం యథాం కాంక్షాతాం తున సంగచ్ఛతే ఘటః కర్తృత్వమిత్యాదిపదానుసంధానే జన్యశాబ్దబోధ
ధాంప్రతిష్ఠాతత్ప్రాగభావాభావస్యతద్వయనారదాం తరాం భావనయతత్వాభిధాన విరోధాత్ తత్త్రబదుత్వప్రవృత్తేః పునరుత్తవదస్య ప్రాగభావవిరహం

మూ।గో।శ్రీ నైవ వార్త్రణాత్। ఉక్తనియమాయోగాత్। న చ ప్రాక్తనయోః ప్రాక్కాలేషు హేతుత్వాదినా ప్రకృతిప్రత్యయయోః పూర్వవిశేషజ్ఞానహేతుతాయా అనప
గమాత్ అతస్తేన ప్రాగభావయోః ప్రాక్కాలత్వాత్ యాబ్ళకాంక్షాయా అవశేషాః స్థిరిత్యుపదర్శితవాక్యార్థసమర్పితసత్యాదితి వాచ్యం తత్తదనుసంధానవృత్తిత్వాదినా
౮౨ నంతరోత్పన్నాత్ కల్పనమపేక్ష్య సుపూర్వవిశేషజ్ఞానహేతుత్వకల్పనమేవ పూర్వసిద్ధమితి ప్రాశయే నారాత్రాంతరాభావసంభావనాపత్తేర్వ్యభిచారా
సంగతేః। న చ తత్తత్సాక్ష్యవృత్తి పూర్వం తత్తన్మానవిషయకశాబ్దవృత్త్యం ... యమానే తత్తద్వ్యక్తేరుత్పాదవారణాయ తత్తద్వ్యక్తిత్వత తదనుసంధా
నవృత్తిత్వం తత్తద్వ్యక్తిత్వాత్ వదిష్టానాం తదుపధాయకపదానుసంధానవృత్తిత్వాదేః తత్తదనంతరకృత్యానాం తత్తద్వ్యక్తిత్వత్వవాదవారణాయ తత్ర
ప్రాగభావస్యాపి హేతుత్వకల్పనమావశ్యకమితి వాచ్యం। యప్రాబ్ధబోధవృత్తిత్వత్వదకారోత్తజ్ఞానకాయోగిత్వాత్ ... దేరనియమస్తదనంతర
క్షణోత్పన్నత్వసామాన్యకారణాభావాదేవ తద్వ్యక్తిత్వాదాపత్తేః సంభవాత్ పూర్వత్ర శాబ్దబోధే ప్రాగభావరూపాకాంక్షాహేతుత్వాసిద్ధేః। న చ రాంవ
స్వప్రతియోగిజనకానుసంధానవిశిష్టత్వేన ప్రకృతసంసర్గావగమప్రాగభావరూపాయా ఆకాంక్షాయా అనుగతరూపావచ్ఛిన్నప్రకృతసంస
ర్గావగమ ఏకకారణత్వమేవ సంభవతీతి వర్తమానపూర్వవిశేషజ్ఞానత్వాదినా హేతుతాంతరకల్పనమితి వాచ్యం॥ ఘటః కర్మత్వమిత్యాదిప

దానుసంధానేనాపి పదత్వరూపసామాన్యధర్మపురస్కారేణ చ-తృత్వాఘటితయమితాన్వయిశాబ్దబోధే హి తత్తయా తద్విశిష్టసంసర్గావగమప్రాగభావవత్త్వ
త్వాద్యంశస్య బద్ధపత్తివారణాయ ఫలోపధానాత్మకజనకతాయా ఏవకారణతావచ్ఛేదకత్వే విశిష్టతయా తాదృశపదానుసంధానేచ శాబ్దబోధా
సపదార్థస్య శాబ్దబోధానుపధానే ప్రయోజకీభూతరూపకారణతావచ్ఛేదకస్య ప్రయోజకతయా ఆనుపూర్వీవిశేషజ్ఞానవిరహేణైవ తత్ప్రయోజక-
తాయా ఉపగంతవ్యతయా తద్జ్ఞానే హి తత్తాయాం స్వాంశప్రాగభావే హి తత్త్వప్రాప్యపక్షాశ్రితాపత్తి। న సుయథానుమితిత్వేన తత్ర సమానవిషయ
కానుమిత్యంతరవారణాయ సిద్ధేరనుమితిప్రతిబంధకత్వముపేయతే తథా శాబ్దబోధానంతరమపి సమానవిషయకశాబ్దవారణాయ తాదృ
శశాబ్దబోధే తాదృశశాబ్దబోధే ప్రతిబంధకత్వమావశ్యకం స్వాసమప్రాగభావయోరతులంతాభావవిరోధితామతే చ శాబ్దబోధసామా
న్యాభావరూపం తత్తాభావస్య హి తత్తాదృశఘ్రత్తి తత్తజ్జ్ఞాన బోధ ప్రవృత్తేరంతత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నాభావ ప్రసక్తౌ తస్యైవ సమానవిషయక-
శాబ్దతావచ్ఛిన్నే హి తత్తాం వాచ్యతథా చ తత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నాభావత్వేన తత్తద్వ్యక్తి-వత్వధికరణే శాబ్దబోధవ్యక్త్యంతరాభావస్యైవ తద్వ్యక్తి-
సమానాధికరణశాబ్దబోధతద్వ్యక్తి-స్వాసమప్రాగభావయోరపి హేతుత్వమాయాతం తథా చ సంసర్గాభావే హి తత్తాం తద్గతా దశినత్వా

ము॰గ॰౯ గభావహేతుత్రైహేతుకాంక్షాహేతుతేత్యవ్యాప్తిమితిచేన్న। ఇతరయోవత్సారణాంసత్వేశాబ్దసంభవాన్నంతరంతత్సమానవిషయకశాబ్దబోధాంతరానుత్పాదోఽస్యైవా
విష్టతయాశాబ్దబోధేతత్త్రితిబంధకతాయాఏవాఽశక్యత్వాత్। అతఏవాత్రైమలక్షణే అయమేతిత్వశాబ్దరాజపుత్ర నాయయబోధాత్తత్తికాలేరాజపురుషాన్వయబోధా
౮౪ నుత్పాదప్రయోజకతాత్కారణంతరాంభావాదగ్రేపిరాజపురుషాన్వయబోధానుత్పాదప్రసంగవతీత్యభిధాయజనితాన్వయబోధత్వరూపవిశేష్యదళస్థై
యర్థ్యాభిధానమపిసంగచ్ఛతే। సమానవిషయకశాబ్దబోధానంతరంశాబ్దబోధాంతరానుత్పాదేతన్నిర్వాహాయతద్దళప్రవేశస్యావశ్యకతయాతే
ద్వైరుద్ధ్యేతి। నచానుపూర్వీవిశేషజ్ఞానాదీనాంనప్రాగభావరూపాయాఆకాంక్షాయాఅన్యథాసిద్ధిః ఏకవిధశాబ్దబోధేనానావిధానుపూర్వీజ్ఞానా
నాంహేతుత్వకల్పనమపేక్ష్యలఘుటకకృత్వమిత్యాదౌకర్తృత్వాఘటియమిత్యాద్యన్వయబోధేవారణాయశాబ్దబోధేప్రాగభావస్యైవసత్త్వప్రతియోగి
కారణానుసంధానపతత్వనంబంధేనైకహేతుతాకల్పనేలాఘవాదితి। నచఘటకర్తృత్వమిత్యాదిపదజ్ఞానేనిస్యాదిపదజ్ఞానత్వేనతాదృశాన్వయబోధయోగ్య रामप्रसीद
తయాఫలోపధానరూపకారణతాయానివేశితయాతదఘటితసంబంధేనప్రాగభావరూపకారణస్యాత్రస్థలేఽసత్త్వేఫలానుత్పాదప్రయోజకతా
వారణాయకారణాంతరవిరహస్యప్రయోజకతాయాఅపగమాదవశేషఇతిప్రాగుక్తమితివాచ్యం। ఉభయోవృత్తికారణతాయాన్నంబంధత్వఘ

ఉక్త-తయాం పదజ్ఞానత్వేన సామాన్యకారణతాయాం వ్యావృత్తిసంభవేన ఫలాభావాత్ అనుసంధానం వ్యక్తికారణత్వే తత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నయాః తత్తద్వ్యక్తి-
కారణతాయాం స్వరూపసత్త్వయా ఘటమిత్యాదిపదానుసంధానస్థలే ఉభయాం వృత్తితాదృశకారణతాయాం ఘటత్వసంబంధేన శాబ్దబోధే ప్రాగభావ
సత్త్వసత్వేఽపి తత్ర తత్ర శాబ్దబోధోత్పత్తేః। నచైవం తాదృశవిశేషకారణతాసంబంధేన శాబ్దబోధం ప్రత్యుపలబ్ధి-తం పదజ్ఞానమేవ శాబ్దబోధ
ధర్మకారణమస్తు సామాన్యవిశేషకారణతయోః వ్యక్తిద్వయవృత్తిధర్మాభావాభావేనేత్యుక్తత్వాదితి చేత్ ప్రాగభావహేతుతయా తథాత్వే
శాబ్దబోధోత్పత్తిం ప్రతి పదజ్ఞానవిషయకశాబ్దబోధోపగమే ఘటత్వవత్తద్వ్యక్తిత్వే పునరుక్తత్వదోషకారణతయోః తత్సంబంధేన ప్రాగభావసత్త్వానుగతకా-
రణతావచ్ఛేదకత్వే కల్పనీయం త్వయాపి ఇదమేవ చేతి। అత్ర ప్రాగభావహేతుతయా అతిప్రసంగం నానాశబ్దత్వఆనుపూర్వీవిశేషజ్ఞానహేతుతా
సంబంధేనైవేత్యలమధికేన। నహి తావదితి నాస్తి తాదృశవిశేషతాసంబంధేన శాబ్దబోధే హేతుతాఽవచ్ఛేదకం తు భవత్యేవ అభావః। నను ధర్మ-మానాభావః శా-
బ్దస్థలే యోగ్యతాత్రయవృత్తేఽతివ్యాప్తిః ఘటమిత్యాదిస్థలే శాబ్దసామగ్ర్యాం ధర్మవిశిష్టహేతుతాయాః కల్ప్యత్వాత్ తత్తద్ధేతుత్వమావశ్యకమితి
శంకా ఘటమిత్యాదౌ వర్ణధారాభావస్య హేతుతాసంబంధేన యత్ర నచైవమితి నహి స్వవిశిష్టానుపపత్తిః। ఏవముక్తప్రాగభావహేతుతయా నాతిప్రసంగః। ప్రాగభావా

మూ౦|౧|శో| భావేనైవేతి। అనుమితౌ బాధాపి నానావిధబాధాదిబుద్ధిరభావహేతుతావచ్ఛేదకీయాం లాఘవేన స్వప్రతియోగిజనకపరామర్శాదిసంబంధేనానుమిత్యభావ
గభావస్య హేతుతాసంభవాద్బాధాదికాలీనపరామర్శాదీనాం తత్తద్వ్యక్తిత్వేనానుమిత్యజనకత్వే తత్ప్రత్యక్షాకారేణాభావహేతునైవ బాధాదికాలే అనుమి
పక్ష త్యాపాదకాభావనిర్వాహాదితర్థః। నను బాధాదిబుద్ధ్యనంతరక్షణోత్పన్నపరామర్శేన బాధనాశే అనుమితజననాత్ ముక్తసంబంధేనానుమితిప్రాగభావస్య
తాదృశపరామర్శోత్పత్తిక్షణే వినష్టత్వాదేవ నష్టాయాం తు బాధాదిబుద్ధావనుమిత్యుత్పత్తిరతో బాధాదేరభావస్యానుమితిహేతుత్వముక్తదిశా బాధ
బుద్ధౌ హేతుత్వమావశ్యకమిత్యాశంక్య ప్రథమం పక్షాంతరమాహ ప్రాగభావస్యేతి। నశ్యద్వినాశాధారణ్యమితి। నశ్యద్వ్యమానస్యం ధారణాదీనాం సహకా
రిత్వమితి తాత్పర్యార్థః। కార్యతామాత్రే హేతుతావచ్ఛేదకేన హేతుతాయామేవ నశ్యద్ధ్వంసాధారణ్యేన హేతుతాయాం పర్యవసితత్వాదితి శేషః। తథా చ తత్రైవ తన్త్రత్వే అకార్యతాయాం
నశ్యద్వినాశాధారణ్యాత్ సహకారితాం భజతీతి భావః। నను శాబ్దానుభవాం ప్రతి వ్యాప్తిధర్మావచ్ఛిన్ననిరూపితాం చేత్ప్రాగభావహేతుతయైవ తదుపపత్తౌ రాప రామ
ప్తాయాం శాబ్దేనాధారణ్యేన సహకారితాం ప్రామాణ్య తత్తల్లక్షణమితి। లక్షితాం పక్షతావచ్ఛేదకవిషయయోః సంబంధినిష్ఠసంబంధి పదా
ర్థయోః తద్వ్యవహారనిమిత్తత్వాంతానాంతి విశేషరూపేణ పక్షతాస్వాధీనసత్తామితి తాత్పర్యార్థః। తదభావాత్। ఇతి మతాన్తరసంభవాత్। ఏతదపి

రూపాణాం మాంసాంతతః స్థాంతే ప్రభాం వరాం పాంక్షాం క్షేం పగమాంత్రా ద్వ్యోర్గ్వత్త-పనిష్ఠతయోరేవాంశాంక్షాయాం ప్రత్తితాం దివ్యవహార విషయనియాం మశ్వత్తాం
ఉపగం తవ్యోనత్వజాం తి విశేషయోః విప్రాంగభాం వరాం పాంక్షాం క్షాం పక్షే వృత్తిపత్తైః। స్వాం దళ్ళస్సులక్ష్ణాం పూం శంక-తౌ। అథాతి। జ్ఞాపితి। జ్ఞాప్యోః ప్రక్షే
తేశాం ఖ్యాయో ధవిషయోః యత్త్వదాంక్షత్త దితరపదాంక్షత్త యోః ప్రకారతవిశేషణాం విశేష్యయోః అన్వయస్యాంసర్గః జ్ఞానాం శ్వే విషయిత్వాం సంబంధేన
తత్ప్రకారిణాం యాం ఖి జ్ఞానాం ప్రకారతవిశేష్యతాం వచ్ఛేదకాం వచ్ఛిన్నే ప్రకారతవిశేషణాంత్వాం వచ్ఛేదకాం వచ్ఛిన్నస్యసంబంధవిధయాం యత్ప్రకారతా సంసర్గ
విషయతా-త్వం తదుపరక్త జ్ఞానగోం జాతైతయాం వత్ తదనుకూలయో విశేష్యవిశేషణాంయో రుపస్థితి తత్జ్ఞాన-పదనిష్ఠపుజనితతాత్పర్యవిషయా
న్వయబోధక-త్వం తాత్పర్యవిషయతాంవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నశాబ్దబోధాను పధానంతయోః పదయోన్స్త్వాం కాం క్షాం యబోధాపయికాం క్షాం
క్షే-తత్ర నీలః సరోజం నీలమిత్యాది నీలమిత్యాదమాత్రోక్తే సరోజమన్వయాద్యధివశేషతోః విశేష్యనీలాదివిశేషణాంస్తాభేదసంసర్గజ్ఞా
నాం సరోజమిత్యాదమాత్రోక్తే పక్షే నీలమనత్యనుకూలవేత్యాది సరోజాదిరూపవిశేష్యవిశేషతోః విశేషణాంస్తాభేదాదిసంసర్గజ్ఞానాం
జాయతే ఇతి తాదృశజ్ఞానానుకూలయోః నీలసరోజాద్యుపస్థితి జనకత్వయోః సమానవిభక్తిక-నీలసరోజాదిపదయోః పరస్పరసాకాం

మూ॰గ్ర॰ అత్ర విభక్తీనాం సుబన్తానాం పఙ్క్తిషు ద్వితీయాదీనాం త్వదాదీనాం కర్తృపదేన తత్ర షష్ఠ్యుపపదయుక్తితత్పదానాం పురోడాశాయకపాలమతిః చతుర్థ్యన్తసమాసస్య విరు
ద్ధత్వాదుపపత్తేః। తత్ర మాసాదిగమే హి పురోడాశకపాలపదానాం తు రోడాశప్రయోజనకపాలత్వేనైవ పఙ్క్తిభావే తత్తద్వచనత్వకపాలసమ్పురో
౮౬ డాశరూపప్రయోజనలాభేన ప్రయోజనవిభక్తీనాం అసమ్భవాత్తు షష్ఠ్యవాపరోపప్రయోజనబోధకప్రయుక్తానాం చాక్షాన్ననిమిత్తాదిత్విషు ఃః
కర్తృత్వమానయతి తత్ర ప్రక్రియాంశపదాంశేన తదన్వయిసామర్థ్యం విభక్తీనాం చతుర్థ్యాదీనాం క్రియాకారకయోః సామర్థ్యం నిత్యం విభక్తీనాం
నకర్తృత్వం ప్రతిబోధకపఙ్క్తితోర్త్రిసవిశేషణానాం విభక్తీనాం అన్వయమాదాయ పదేషు విమానయతి తత్ర క్రియాకారకపదయోః సామర్థ్యముపపాదయతి।
షష్ఠీమితి। పరేతిరితి విభక్తీనాం భవతి తత్రైవ మన్వయః। ఇతి విభక్తేః ఏతాదృశపంక్తయమూలవిశేషతః క్రియాయాః విశేషణషష్ఠీకర్తృత్వా
న్వయబోధో భవతీతి విభక్తీనాం షష్ఠ్యన్యత్వేతి విభక్తేః షష్ఠ్యన్యత్వేతి సంశయమూలం అన్వయతే రవిశేషతః కర్తృత్వాన్వయమూలబోధో భవ సామ
తివతిష్ఠేత విభక్తేః భవతీతి। తథాచ తాదృశతాదృశ విభక్తీనాం జనకక్రియాకారకయోః పఙ్క్తిజనకతయా క్రియాకారకపదానాం సామర్థ్యం నిరాపాహం ఇ
తి భావః। నన్వేషు తేషాం నిత్యత్వపదానాం విభక్తేః కర్తృత్వమానయ సంశయతి రిత్యదాపి అభేదాన్వయప్రకారక విభక్తీనాం షష్ఠీనాం సామర్థ్యపత్త్వ

త్వేశం నా ఘటానన్వయబోధకత్వాత్తత్ర సహ ఘట ఇతి। అయోగ్యతావత్। అఘటసంసర్గఘటితయోగ్యతావిరహాత్। యోగ్యతాప్రమైవ తు భవతీతి వక్తుం శక్యత్వాత్
తి భావః। తత్ర ఘటాద్యన్వయయోగ్యతాజ్ఞానసత్త్వే ఘటాద్యన్వయబోధకమాకాంక్షావిరహేణ వారయతి ఘటస్యేతి। ఘటస్య కృతి మానయనమితి
ఘటానయనస్యేత్యత్ర తదర్థః సహసంబంధత్వేనేతి। చ కృతివిశేషణం తయోరర్థః। అనుపస్థితేరితి। తథా చ ఘటవిశేషితచ కృత్యానుపస్థిత్యా ఘటకృత్యా
నయనబోధకాంక్షానన్వయోపస్థితివిరహేణ నేత్యాయోగ్యాయాం తదన్వయబోధకాంక్షాయాం కాంక్షా సత్త్వమితి భావః। విశేష్యతావ్యుత్పత్తియోజనమాం
హరాజ్ఞ ఇతి। అయమేతి తాత్పర్యాదిః। ఇతి। ఇత్యేషాం పుత్రనాతి ప్రశ్నే మోపస్థిత పుత్రపదార్థేనేత్యర్థః। న పురుషమాకాంక్షతి। న పురుషపదసా
కాంక్షంరాజపదం పురుషేవాదినా స్వార్థేనాన్వయబోధం జనయతీత్యతాత్పర్యేఽపి ప్రమాత్వత్రాన్వయబోధజనకత్వేపి రాజపదస్య పురుషాన్వయ
బోధేనాకాంక్షత్వాదవాంతరవాక్యార్థబోధజనకత్వేపి మహావాక్యార్థబోధే తు అవాంతరవాక్యార్థబోధకపదానాం సాకాంక్షత్వాపత్తే
త్తేరుపవిషయతయా చ అన్వయబోధవిశేషాణాం యత్రోభయాన్వయబోధకత్వేరూపం తత్రైకార్థేనాన్వయబోధజనకత్వే అపరాన్వయబోధసాకాం
క్షతాన్నిర్వాహాయ తాత్పర్యవిషయాన్వయబోధానుపధానమపేక్ష్య తాత్పర్యవిషయతావచ్ఛేదకధర్మావచ్ఛిన్నానుపధానం వివక్షితం

ము ।౫। శ్రీ తథాహి ఇతియత ఘటః కర్తృత్వమిత్యాదిపదజన్యోపస్థిత ఘటకర్తృత్వాదయో విశేష్యంశాలితయా ఉపస్థితా ఇతి న ఘటకర్తృత్వాదయో విశేషణతయా క్రియాం విశేషాంది

జనకజ్ఞానం తదేతదర్థః । నామవిభక్త్యర్థి । ఘటమానయతీత్యాదౌ విభక్త్యాదయః స్వరూపేణోపస్థితా ఇతి । ప్రత్యేకపదజ్ఞానాభావాత్ అన్వయప్రత్యయ ఇతి తదర్థః । అన్వయ

౮౭ ప్రకారక జ్ఞానే ఇతి । ఘటకర్తృకత్వాన్వయప్రకారక క్రియాం విశేషాంది జ్ఞానే తదర్థః । తత్ర విశేష్యంశాలఘటకర్తృత్వాద్యుపస్థితతోం విశేషాంద్యా

ఖిజ్ఞానం హి వాక్యార్థాతిప్రసంగమాం హం ఘట ఇతి । నను ఘటమానయతీతి వాక్యస్థపదార్థే నవి శ్యాం బలతత్తత్పదార్థోపస్థితిరపి ఘటః కర్తృత్వమి

త్యాదిపదార్థోపస్థితివిలక్షణస్యైవ పదార్థాద్యశాఖిజ్ఞానం షయాం గశితా ప్రశంసప్రకారకా వాంతిన హితి । తత్ర । ఘటమానయతీత్యాదావేతద్వైల

క్షణ్యే న । ఘటః కర్తృత్వమిత్యాదిపదార్థోపస్థితితో వైలక్షణ్యే న । ఉపస్థితిరితి దుర్వచత్వాదితి భావః । అత్ర లక్షణప్రకారే తత్ప్రత్యయయోరాకాం

క్షా సమపత్తి ప్రత్యర్థాన్నిరవచ్ఛిన్నకఘటాదిపదోపస్థాపనాత్ విభక్త్యర్థకర్తృత్వాదాంఘటాద్యన్వయజ్ఞానే సతి యాం ద్వంద్వాంతరమా రామ

హం త్రయాం నాపితిరాం ఖపుత్రతాం పాంణావితదర్థః । ప్రథమమితి । రాంఖపుత్రాన్వయబోధాం త్పత్తిదశాయాం మితదర్థః । యత ఇతి । యాం ద్వాంశకాం రామ

రణావరహాదితదర్థః । తత్త్వావనమజనితాన్వయబోధకత్వఘటితాయాః పురుషాన్వయబోధాపయికాకాంక్షాయాం స్వత్వసత్తాత్తిరాద్ది

విరహాన్నైవ తదన్వయబోధప్రయోజకత్వమితి భావః। అగ్రే హి ప్రత్యాసన్నాయబోధం ధ్రౌత్రేరమపి। త్రికాంక్షాం రశ్మ్యేంమాం లక్ష్యే సిద్ధాంతయతి। అభిదధతి।
ధాంధాంతోంథాంగషాంకాంక్షత్వయాం అభిధానపదం యయోః రాంకాంక్షాం సంగమనీయాం తదుభయవాక్యపరం। తేనైవ పర్యవసానం ప్రచరితాంక్షాం ప్రశ్న
తథాంక్ష్యబోధరూపఫలాంనుపదాం నమితియాంశత్తి। తథా చ తద్వాక్యైకవాక్యత్వే తత్రైకార్థకత్వం సర్గతే శాబ్దబోధే కేవలం శాబ్దబోధాభావః। తదవిశేషవి
విశేషణపదయోరాకాంక్షైకత్వ। పదస్య తద్ధర్మస్యాకాంక్షాశాబ్దబోధజనకత్వే ఽకాంక్షాయాం ప్రపంచితయాం తేనాస్య పదసంబంధిత్వయా ప్ర
దసాంకాంక్షే త్వేవముపహారేణ మిత్రేణ న తు పదప్రత్యాసత్తయా శాబ్దబోధజనకత్వే నాలం ఘటం దాత్రనిష్ఠప్రత్యాసత్త్యైవ శాబ్దబోధసమా
నవిషయకశాబ్దబోధాభావసత్త్వం తు స్యాదేవ। నచయుక్త్యానవిషాంనసాంవర్త్మనాభావకత్వం తస్య తదపర్యవసానమితరాగ్రమగ్రంథేన పదనిష్ఠత్వ
న్వయానన్వయాభావకత్వస్య పర్యవసానరూపతాం వక్ష్యతి తత్త్వైవ ప్రత్యక్షాం తస్య తద్విశిష్టానపరం మహాన్ దాత్రనిష్ఠశాబ్దబోధాభావస్య ప్రత్యక్షాం
తత్త్వయాం తదపరాం మహాం నస్త్రీరాం దాత్రనిష్ఠశాబ్దబోధాభావస్య పర్యవసానరూపత్వవిరోధ ఇతి వాచ్యం। పదనిష్ఠాన్వయానుభావక-
త్వభావాంవోహిం నాన్వయబోధకపూర్వవర్తిత్వఘటితతదుపధాయకత్వస్య భావః। తథా సతి ఘటాద్యనుభవపూర్వకాలపదే తద్ధేతుత్వనతి

మూ।గ।శ్రీ తదభావరూపకారణాసత్వాచ్ఛాబ్దబోధానుపపత్తేః పరం తు శాబ్దబోధోపధానాభావవ్యవసాయాత్మనిష్ఠశాబ్దబోధాభావప్రయోజకత్వసిద్ధత్వాత్ । నచ
శాబ్దబోధోపధానాభావవిశిష్టశాబ్దబోధవైశిష్ట్యాభావః స్వరూపయోగ్యత్వవిరహాత్ అన్యోన్యసహకారిపదాంతరవిరహప్రయుక్తః తదా స్వరూపయో-
గ్యపదేప్యన్యతాద్యసత్త్వే అతివ్యాప్తిప్రసంగాత్ యోగ్యఫలోపధాయకత్వాభావస్య పదాంతరవ్యతిరేకప్రయుక్తత్వేన వైశిష్ట్యనియమః ఫలోపధాయకత్వస్య తు
ఫలాంశప్రవహిం తత్పూర్వవర్తిత్వేన సతి తత్స్వరూపయోగ్యతావత్త్వేపి ఫలాభావః స్వరూపయోగ్యవిశిష్టాభావే తత్స్వరూపయోగ్యతావిరహప్రయుక్త
ఏవేత్యతిప్రసంగానవకాశాత్ ఇతి వాచ్యం తాదృశాభావవివక్షాయాం పూర్వోక్తానుపపత్తేః దునిర్వారతయా స్వరూపయోగ్యత్వసహితఫలవైశి-
ష్ట్యరూపఫలోపధానాభావవివక్షాయామేవ స్వరూపయోగ్యపదే అతిప్రసంగస్య వారణీయతయా తాదృశ[illegible]త్వేనాపి సమవాయికారణత్వస్య శా-
బ్దబోధస్వరూపయోగ్యతయా స్వరూపయోగ్యతాసహితఫలోపధానాభావస్య ఫలకాలవృత్తిత్వేన ఫలాభావపర్యవసితత్వాత్ అ రామ రామ
త ఏవ మిశ్రైః కృతం దృశ్యశాకాంక్షాయామపి శాబ్దబోధప్రాగభావరూపత్వమపి సంగచ్ఛతే శాబ్దబోధోపధాయకత్వాభావస్యాకాం-
క్షాత్వే తదసంగతేః । స్వరూపయోగ్యపదే సాకాంక్షత్వవ్యవహారవారణాయ పదవిశేషనిష్ఠత్వమపర్యవసానపదాకాంక్షాత్వభావే యతియస్యాయోగే

యస్యపదస్య సత్త్వవ్యాప్తిషష్ఠీ। తథాచ యత్తదనిష్ఠం స్వార్థాన్వయానుభావకత్వం యేనపదేనవినా యత్తదవ్యతిరేకప్రయుక్తం। తస్యేతి। తత్తదవ్యయ
నిష్ఠమిత్యర్థః। తత్ నిరుక్తం ప్రకృతాన్వయానుభావకత్వం। అపరయోః వసానం అభిధానం పయనవసానం శపదార్థః। ఘటాదిపదస్యామాదిపదస
హకారేణ కర్మత్వాదౌ ఘటాదేరాధేయతాసంసర్గతావచ్ఛేదకతయా తన్నిష్ఠతాదృశసంసర్గానుభావకత్వమమాదిపదవ్యతిరేకప్రయుక్తం। అ
మాదిపదనిష్ఠం చ తత్కృతాదివ్యతిరేకప్రయుక్తం సహకార్యసమవధానకాలే స్వరూపయోగ్యనిష్ఠస్వకార్యానుపధాయకత్వస్య స
హకారివిరహప్రయుక్తత్వాదితి తత్రలక్షణసమన్వయః। కర్మత్వాదిపదస్య తాదృశాన్వయబోధయోగ్యతయా తద్విరహేణ ఘటాదిపదేతా
దృశాన్వయబోధకత్వస్యాప్రయోజకం। న వా తన్నిష్ఠతద్భావో ఘటాదిపదవ్యతిరేకప్రయుక్తః అతో నాతిప్రసంగః। న చాన్వయబో
ధానుభావకత్వస్యాన్వయబోధపూర్వం తత్రాకాఙ్క్షాదినిర్వాహాయాన్వయబోధానుపధాయకరూపతయా వ్యభిచారాత్తస్యావృత్తికా
లేష్వస్వీయఫలానుపధానస్య స్వావ్యవహితోత్తరకాలావచ్ఛేదేన స్వవ్యతిరేకేణాపి ప్రయుక్తత్వాత్ స్వస్య తాదృశస్వసాకాఙ్క్షాత్ప్రత్యాపత్తిరితి వాచ్యం। ఇష్టా
పత్తేః అతఏవాఖ్యాతపదోపస్థాప్యయోః కృతివర్తమానత్వయోరన్వయబోధనిర్వాహః। అత్రాన్వయబోధవిశేషపదవిశేషజ్ఞానేహం

ము॥౧౯౧॥శ॥ సత్తాయాం ఆవశ్యకత్వం అన్యథాకస్యచిత్తదస్య విరహః అన్వయబోధవిశేషానుపధానే ప్రయోజకః కస్యచిన్న ఏవం కిం చ తత్తదనిష్టతదనుపధానే పదాంతర
విరహః ప్రయోజకః న తు సకలపదానాం తదనుపధానే ఇతి తత్ర నియామకాభావప్రసంగాత్ తావతైవ చ ఘటః కర్మత్వమిత్యాదితో ఘటయత్కర్మత్వ ఏవాభ్యుపగా
పూ— ద్వనిర్వాహేऽన్వయబోధానుపధానే హేతుతాయాం నిరుక్తపదవిశేషయత్వానివేశనవ ఫలమితిభావః । పదస్యజ్ఞాయమానతయా శాబ్దబోధహేతుతా
మతేऽపి పదవిరహే పితదర్థోపస్థితిస్సత్వేన శాబ్దబోధోత్పత్తేః పదవిరహేణ తాదృశశాబ్దబోధానుపధానప్రయోజకత్వ ఇతి యత్పదజ
న్యపదార్థోపస్థితేర్యత్తద్వజన్యపదార్థోపస్థితిం వినాऽనాకాంక్షాన్వయానుభావకత్వమితి వివక్షణీయం । పదస్యజ్ఞాయమానత్వే తు త్వేపదస్థలే తద
జ్ఞానం నివేశనీయం ॥ యత్పదజ్ఞానజన్యోపస్థితికాలే యత్పదజ్ఞానజన్యోపస్థితేరవ్యతిరేకః తాదృశోపస్థితేః తాదృశోపస్థితివ్యతిరేక
ప్రయుక్తాన్వయానుభావకత్వవిరహస్తయోః పదయోః పరస్పరసాకాంక్షత్వోపపత్తయే యత్కించిత్ప్రకారకజ్ఞానజన్యాన్వయానుపపత్తేరప రామ
ద్వత్ప్రకారకజ్ఞానజన్యోపస్థితిం వినా అన్వయానుభావకత్వం తత్తత్ప్రకారకపదయోరప్యాకాంక్షాయాం వివక్షణీయం తాదృశతా రామ
దృశధర్మః అనుపూర్వీవిశేషరూపం ఘటపదం పదత్వాదిక-తత్తత్ప్రకారకోపస్థిత్యుత్పత్తిజన్యపదార్థోపస్థితౌ కుత్రచిదాబద

కేనత్వేఽపరాంభావాత్ తాదృశాభావ ఇతి నానుపపత్తిః ఏతేన కర్తృత్వాదిపదేఽపి షష్ఠ్యర్థత్వాది భ్రమజనకత్వే షష్ఠ్యర్థోపస్థిత్యా లాఘవే కృత్యాదౌ ఘటాదేరాధేయత్వ
సంబంధబోధోదయాదమాదిపదస్య కర్తృత్వాదిపరత్వే నఞ్ప్రమాదకత్వోపస్థితో పితదబోధాదమాదిపదజన్యోపస్థితివిరహే నఞ్ప్రయోజక-
త్వేఽపి న దోషః। అత్రాపి ఘటిఇత్యాది విపరీతానుపూర్వీజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితితోఽన్వయబోధానుత్పత్త్యా ఘటాదిపదావ్యవహితోత్త
రామ్పదత్వప్రకారకజ్ఞానజన్యోపస్థితిత్వేనైవ శాబ్దబోధహేతుత్వం పరమాత్తద్వాఽపాపత్తిరిత్యాభావ ఏవాన్వయబోధాభావ
ప్రయోజకో నత్వమ్పదత్వాదిప్రకారకజ్ఞానజన్యోపస్థితిత్వావచ్ఛిన్నాభావః తేన రూపేణ హేతుత్వాత్। వివక్షణీయం చ తత్తద్ధర్మప్ర
కారకజ్ఞానజన్యోపస్థితిత్వావచ్ఛిన్నస్త్రైభావస్యైవ ప్రయోజకత్వం అవ్యధాఘటాదిపదావ్యవహితోత్తరామ్పదత్వకర్తృత్వాదిపదత్వ
ప్రకారకసమూహాలంబనజ్ఞానోపస్థితేస్తాదృశాం పదత్వాదిప్రకారకజ్ఞానోపస్థితిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాపరహాన్వయబోధా
భావప్రయోజకతయాం కర్మత్వాదిపదోపస్థిత్యా సంగాత్ తథాచ కథమమ్పదత్వాది ధర్మద్వయప్రకారకవాచ్యశాబ్దనపవాదేయః। నఞ్ఘటపదావ్యవహి
తోత్తరామ్పదత్వాదిప్రకారకజ్ఞానజన్యోపస్థితిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభావ సత్వేఽపి శాబ్దబోధానుపధానప్రయోజకత్వాపా

మూ॰౧౫।౯ దాద్యైవ ఘటాదిపదే తదవ్యవహితోత్తరామాదిపదసాకాంక్షత్వముపపాదనీయం కేవలామాదిపదత్వావచ్ఛిన్నసాకాంక్షా ఘటాదిపదే నైవేత్యేవ ఏవం ఘటః

కర్మత్వమిత్యాదివాక్యాంతర్గతఘటాదిపదజ్ఞానజన్యోపస్థితిఘటాద్యాకాంక్షకర్మత్వాదిభేదాన్వయబోధం జనకతయా అమాదిపదావ్యవహితపూ

౧౮౦ ర్వవృత్తిఘటాదిపదత్వప్రకారకజ్ఞానజన్యోపస్థితిత్వేనైవ తాదృశాన్వయబోధహేతుతాయా ఆవశ్యకత్వేన కేవలఘటాదిపదత్వప్రకారకజ్ఞా

నిరూపితా

నజన్యోపస్థితిత్వావచ్ఛిన్నాభావస్యాన్వయానుభావానుపధానాత్ప్రయోజకత్వాదమాదిపదఘటాదిపదత్వావచ్ఛిన్నసాకాంక్షాయా అనిర్వాహా

పి నక్షతిః। అమాదిపదేపి అమాదిపదావ్యవహితపూర్వవృత్తిఘటాదిపదత్వావచ్ఛిన్నసాకాంక్షాయా ఏవోపగంతవ్యత్వాదితి వాచ్యం। ఏవమ

పి ఘటమిత్యాదేరపి వాక్యాంతర్గతఘటాదిపదవ్యక్తేరపరతాదృశవాక్యాంతర్గతామాదిపదసాకాంక్షతాపత్తేర్దుర్వారత్వాత్। ఏతేన కర్మత్వా

దివిషయకశాబ్దబోధే ఘటాదిపదావ్యవహితోత్తరామాదిపదత్వప్రకారకజ్ఞానజన్యకర్మత్వాద్యుపస్థితిత్వేన హేతుతా అపి తు అమా రామ ౧౦౨౦

పదత్వాదిప్రకారకజ్ఞానజన్యకర్మత్వాద్యుపస్థితిత్వేనైవ ఏవం ఘటాదివిషయకశాబ్దబోధేపి అమాదిపదావ్యవహితపూర్వత్వమనంత

భావ్య ఘటపదత్వాదిప్రకారకజ్ఞానజన్యఘటాద్యుపస్థితిత్వేనైవ అతో ఘటమిత్యాదివాక్యజన్యశాబ్దబోధకారణీభూతార్థవిశేషమనంత

భానవశాత్ ఘటమిత్యాద్యానుపూర్వీప్రకారక-జ్ఞానత్వేన పృథగేకైకేషాం జ్ఞానానాం తాదృశ-ప్రతీతౌ అపి పదత్వఘటపదత్వాది ప్రకారక-జ్ఞానజన్యోపస్థితత్వ
శాబ్దబోధజనకతావచ్ఛేదకానుపూర్వీజ్ఞానస్య సహకారిత్వాంశేన విపరీతానుపూర్వీజ్ఞానాత్ శాబ్దబోధాంశే తత్కారణాసంభవాత్। న చ తా
దృశానుపూర్వీజ్ఞానస్య స్వతంత్రకారణతాం తాదృశ-ద్వినాపేక్ష్య-యాం పదార్థోపస్థితికారణతాయామేవ తాదృశానుపూర్వీజ్ఞానజన్యత్వనివేశన
ముచితమితి వాచ్యం। ప్రకృతే: ప్రతీయమానపూర్వాశక్యలక్ష్యాద్యర్థఘటాదేరర్థతాయాస్తు దర్థఘటాదేః పదార్థోపస్థితేః ప్రకృతకారణతాయాం ప్రకృతి
ప్రత్యయానుపూర్వీజ్ఞానజన్యత్వనివేశే ఏకైకేఽర్థే-ఘటమిత్యాద్యానుపూర్వ్యైక-ప్రకృతిప్రత్యయాదిజన్యోపస్థితేర్బహుపాయవిధప్రకృతి ప్రత్యయాంశఘటాదేన
కారణతా ఘటాదేత్కారణతా బహుకల్పనాప్రసంగాత్ ప్రకృతిప్రత్యయానుపూర్వీజ్ఞానానాం ప్రత్యేకమేవ విశిష్య కారణతాం కల్పనేఽపి
అనుగతత్వాత్ తత్సంబంధమిత్యాదివాక్యజన్యశాబ్దబోధే ఘటమిత్యాద్యానుపూర్వీజ్ఞానాది వ్యభిచారస్యార్థవిశేషవిశేషవిషయక-తద్వ్యక్తికారణతావ
చ్ఛేదకే-ప్రవేశేఽపి దురుద్ధరతయా కారణతావ్యవహితోత్తరత్వస్య తత్తద్విశేషణవిశేష్య-తయా తత ఏవార్థవిశేషాంశవిశేషే వ్యభిచారవారణాసంభవాదితి
ఘటపదాదిపదత్వాదిప్రకారక-జ్ఞానజన్యోపస్థితితావచ్ఛిన్నసంబంధావచ్ఛిన్నయబోధానుపదానస్య యోగ్యతాత్వం చరపపత్తావపి తత్త్వాంపిన

మూ౦।౫౧।౯ నిస్తారః ఉక్తాతిప్రసంగస్యాపి ఘటఇత్యాదౌ సాకాంక్షత్వప్రసంగస్యచ దురావారత్వాత్ అత్రాహుః యత్పదవిశిష్టత్వే యత్పదప్రతియోగికయాదృ
శధర్మప్రకారకజ్ఞానత్వేన యాదృశాన్వయబోధం ప్రతి హేతుతా తత్పదస్య తత్పదప్రతియోగికే తాదృశధర్మవత్వం తాదృశాన్వయబోధానుపధాన
౯౧ సహితం తాదృశాన్వయబోధౌపయికత్వం తద్విధాకాంక్షా తచ్చవ్యుత్పత్తౌ తాదృశధర్మః ప్రత్యయపదే ప్రకృతిపదాంతరవిశిష్టాంత్తరత్వం ప్రకృతౌ చ ప్రత్య
యపదాంతరవిశిష్టపూర్వత్వం విభక్తిపదానాం విరహేణ నామార్థయోరభేదాన్వయబోధస్య శాబ్దబోధహేతుత్వాత్ ఏకతరజ్ఞానాదపి శాబ్దబోధోత్పత్తేరా
సుఖవిశిష్టయోః పరస్పరనిరపేక్షయోః పదయోర్జ్ఞానయోః శాబ్దబోధం ప్రతి పదాయకతావచ్ఛేదకవారణాయేతి ద్రష్టవ్యం। అథైవం ఘటపటావిత్యాదావ
వ్యుత్పత్తిరవిభక్తేః పూర్వపదస్య సాకాంక్షతానుపపత్తిః ఏవమర్థే పిప్పలమిత్యాది తత్పురుషే చ పూర్వపదానిపాతాదావపి పదసాకాంక్షతావిభక్తేర్నా
స్యాత్ ఉత్తరపదేన వ్యవధానాదిత్యాహుస్తదపి పదమేవ ధాతాకాంక్షావిపత్తిః తద్వాదే అయంబోధః షష్ఠీతి తువచనాత్ నామార్థాదేరనుపపత్తిః పదం ౦౦మ ౧మ
యామపి శాబ్దబోధోదయాత్ తాదృశావధానజ్ఞానస్య తద్ధేతుత్వాత్ తస్య చ తత్ర తత్వే ఘటపటౌ వానయేత్యత్ర యత్ర ఘటాదిపద
నిరస్త ప్రకారాంతరేణ ఘటాదియోగ్యతాజ్ఞానవిరహాద్ ఘటాదినాన్వయః తత్రాపి శ్రుతత్వాద్ ఘటాదేరన్వయబోధప్రసంగాచ్చ న హి ద్వంద్వస్థలే

సమాసాంతర్గతైకపదార్థానన్వయః పరపదార్థాన్వయం శక్తిం దభ్యుపైతి ఏవం రాజపురుషం పశ్యేత్యాదౌ తత్పురుషే పూర్వపదార్థస్య రాజాదేరపి విభక్త్య
ర్థేऽన్వయః స్యాదితి చేన్న। సమాసస్థలే సమాసైకదేశతయోత్తరత్వస్యైవ ప్రత్యేకం సమాసేషు ఏక-తత్తద్ దాకాంక్షాతో వ్యవసమాం తత్తజ్జ్ఞానస్యైవ
ప్ర యత్ర్వేష్వేదృశే తత్తత్పదార్థాన్వయబోధకోక్తతావ్యాకరణ పురుషమిత్యాదితత్పురుషస్థలే పూర్వపదస్యోత్తరవిశేషణత్వేనాన్వయపరత్వాయ ... త
తత్తత్పదార్థస్య విభక్త్యర్థాన్వయః। ద్వంద్వసమాసస్థలే సమాసఘటకైకపదార్థస్య విభక్త్యర్థాన్వయబోధక అపరపదార్థస్య విభక్త్యర్థాన్వయబో
ధకో మర్యాదాపి పూర్వాపరయోః ... తత్త్వాదిత్యాహుః ప్రకృతే ... యథా ... తత్ర తత్తత్పదార్థాన్వయబోధకత్తత్తదయోః
... పరపదసమభివ్యాహారజ్ఞానస్య ... తత్తత్పదసమభివ్యాహారసహితతత్తత్పదసమభివ్యాహారవత్తత్తత్పదాకాంక్షా అత్రా
నభిజ్ఞానాం ... తర్గతపదయోః ... సమభివ్యాహారస్య పరస్పరసాపేక్షాకారేణాన్వయబోధకత్వాభిప్రాయవిషయత్వం ఉద్దేశ్యవిధేయ
భావేనాన్వయబోధనసమభివ్యాహారవత్త్వం ... పూర్వపదం విధేయవాచకపదం ...
శక్తో ... తత్ర వాక్యాంకాంక్షేతి విధేయ ... విశిష్టవిశిష్ట ... జ్ఞానం హేతుః।

ము|గ|| వే|| యత్తు నిరుక్తాకాంక్షావ్యవహారవిషయతావచ్ఛేదకరూపేణ విశేషరూపేణ హేతుతాయాం ఆవశ్యకత్వే తయా శాబ్దానుభవజనకతావచ్ఛేదకప్రకారతాంశ్రే
యధర్మత్వేన తజ్జ్ఞానే హేతుతాయాం మానాభావాత్ విశేషరూపేణ హేతుతాయాం ఆవశ్యకత్వే తద్వ్యాఘపూర్వకబోధానాం విశేషతస్సంభవే విపరీతజ్ఞాన
౯౭ బోధాంబుబోధానుత్పత్తేః । ఘటమానయ ఇత్యత్ర ఇత్యాదౌ ఘటాదిపదైరమాదిపదానాం పరస్పర ఆకాంక్షాకత్వముపపాదయతి నామేతి నామపదం ప్రాతి
పదికఘటాదిపరం విభక్తిపదం అమాదిసుబ్విభక్తిపరం ధాతుపదం ప్రకృతిః ఆఖ్యాతపదం తిబాదిః క్రియాపదం ఆనయతిత్యాదిః ఆఖ్యాతాం
తసముదాయః కారకపదం ఘటమిత్యాదిసుబంతసముదాయః ఏతేషాం నామసుపోః సుప్ధాత్వోః ధాత్వాఖ్యాతయోః క్రియాకా
రకపదయోః శక్తియోఽవలి । పరస్పరం వినా పరస్పరవ్యతిరేకప్రయుక్త పరస్పరస్య పరస్పరోపస్థితే నిరాకాంక్షత్వయా అనుభావకత్వం । పరస్పరాన్వయా
నుభావకత్వాభావః అత్ర తత్తద్ద్వయస్యేత్యనేనాకాంక్షేతి శేషః । నను సమానవిభక్తికయోః నీలఘటాదిరూపవిశేషణవిశేష్యపద రామ राम
యోరవ్యాకాంక్షాయాం ఆవశ్యకత్వే నీలఘటాదౌ వినా విశేషణవిశేష్యభావేనాన్వయబోధానుపపత్తేరితి కథం నామప
దేన ప్రకృతిరుపదమాత్రస్య ఆకాంక్షాభిహితేత్యాకాంక్షాయాం పరమతేన నీలఘటాదౌ వినా విశేషణవిశేష్యభావేనాన్వయబోధాంశభవ

తేషాం తేషాం పదానాం పదయోః ఆకాంక్షా విరహేపి నక్షతిః స్వమతే పితయోః ఘటాద్యన్వయినాం ఆకాంక్షా అపి తు నీలం ఘటపదస్య ధర్మిపరతయా తదర్థధర్మిణోః ఘటత్వం

దావ భేదే నైవ విశేషణాంశస్యాకాంక్షా । అభేదేనాన్వయబోధే ఏవాకాంక్షా । నామార్థపదానాం విభక్త్యాదిమాత్రేణ సాకాంక్షత్వం నభేదాన్వయం

ప్రతియోగిత్వాభావే ఇతి మతే స్వీకృతం పరమతే తత్త్వాదిపరోపి సామాన్య నియమః । ఇత్యాద్యుక్త్యాదినా అరుణాయా గవా ఇత్యాది పరిగ్రహః ॥ నామార్థాదీనాం

నీలాదీనాం ఆకాంక్షా ఘటాదీనాం । న న వస్తుస్థితి ఇవ ప్రయత్నాభేదాన్వయే సమానవిభక్తిపదయోః సాకాంక్షతాయాం అపి తాదృ

[illegible]

శాన్వయబోధే ప్రయోజకే న సంభవాత్ తాదృశాన్వయబోధే ఇత్థం తత్రైవా యత ఇత్యుక్తం విశేషణాంశే ఇతి । విశేషణపదోత్తర విభక్తేః

స్మృతావాద్య తద్వశీనత్వాద్యుక్త విభక్తేః రసాం ఘటానాపత్తిరితి తల్లక్షణేన స్మృత్యా ప్రత్యక్షవద్భక్తియా చేదనుశిష్టత్వాదితి భావః యద్యపి నీలో ఘటో నిత్యో

ఇత్యాదౌ నీలాదేః స్వాతంత్ర్యేణాన్వయాదిభావాం సమ్యక్ మతే పిత్ర్యా విశిష్టతయాం తదన్వయాత్ప్రతి కర్మాయాః శక్తత్వం నార్థః తథాపి

సంఖ్యాబోధకత్వతయాం సాకాంక్షత్వం । న చ విశేషణవిశేష్యభావే న ప్రత్యయే పి నీలఘటో ద్వ్యాదిరన్వయే పి నీలాదిపదోత్తర ప్రథమాయాం నీలాదిపదోత్తరసం

ఖ్యాబోధకత్వాదుపేయతయా ఇతి తన్మతే పితత్త్వార్థ నిశ్చయ పత్తిరితి వాచ్యం । ఘటపదోత్తర ప్రథమయా ఘటే ఏకత్వాద్యబోధనే పి తత ఏవార్థ తత్వే ఘటే

మూ।గా।శ। నిష్ఠాభావప్రతియోగినీలపీతైకత్వలాభాత్ తత్రైకతావచ్ఛేదకయోః అపి గమ్యస్యార్థస్యానరుక్తస్య ప్రసక్తత్వాత్। న చ పరమతే పీనీల ఘటపదయోః ఏకాధారాన్వయబోధ
స్యోక్తత్వేన ఏకతరయా ఘటైకత్వలాభాన్నీలపీతైకత్వలాభాభావే తత్ర నీలపదమాత్రవిభక్త్యా ఏకత్వపరతా న సంభవతీతి వాచ్యం నీలపదోత్తరవిభక్తేరేకత్వ
౧౨ పరతాయామేవ విభక్త్యా ద్వయస్యాపి శక్యగతాభిన్నైకత్వపరతాయాం లాఘవేన నిత్యయోత్తరపదయోః ఉపపత్త్యా ధర్మిణోరభేదలాభసంభవేన తత్
దుపపాదనీయాయాం విశేషణానామవిభక్త్యైకత్వపరతాయాం అసాబిత్యాత్ ఏవం నీలో ఘటో ఽస్తీత్యత్ర యథా వాక్యార్థద్వయబోధః తథా తత్ర
లక్షణాప్రసంగ్రహవశాన్నీలఘటోఽస్తీత్యత్రాపి వాక్యార్థద్వయబోధస్య సంభవాన్నీలపదఘటపదయోః పరస్పరాకాంక్షాయాం ఘటత్
సామగ్రీం తదుపకల్ప్యతావచ్ఛేదయోర్విశేషణవిశేష్యభావేనాన్వయబోధకత్వమేవ యుక్తమితి ద్వయం। న విశిష్టవైశిష్ట్యేనాన్వయ ఇతి। న నీలా
దివిశేషితఘటాదౌ క్రియాన్వయబోధ ఇత్యర్థః। అపి తు నీలోఽస్తి ఘటోఽస్తి నీలమానయ ఘటమానయేత్యాదివాక్యార్థద్వయబోధ ఏవేతి శే
షః। అత్రైవ తాత్పర్యతాత్పర్యశాకాఙ్క్షానీలఘటాదావపి తథా ఘటాదౌ న ప్రవృత్తిః స్యాత్ ఏవం అరుణయా గవా సోమం క్రీణాతీత్యాదౌ అరుణాయాం గవా
అరుణాత్వాదినాపి సంబంధేయణాం కాత్ర్యర్థః నేత్యర్థ ఇత్యభిప్రాయః। నీలఘటయోః పరస్పరసంబంధబోధః అర్థః అర్థాదిభేదః

అర్థాపత్తిరూపం తు ఉత్తరకాలికః అయమాశయః ఏకహాయనీయ విధేయత్వవశాన్నైక-త్వాభిప్రేత-కృత్యాదిపరత్వాయాం లాఘవేననిత్యేయాం దన్యథానుపప
త్త్యైవ ఘటాదీనాం స్వర్గాదిలాభః తస్మాత్ అరుణాయా ఏకహాయన్యా అరుణాదిపదం గుణానాం పరమేవ గుణానామైవ విధేయమప్రకృతత్వాత్ శబ్దస్యైవ ప్రాకరణికత్వాత్ ఏవ
లక్షణా ... ప్రవృత్తిపరత్వే క్రియాసాధనత్వే ఏక-ద్రవ్యాలంభనసాధనత్వే ద్రవ్యాంతరాణ్యయోగాత్ ... నుపపత్తేరపి ప్రవృత్తిపరత్వే సంభ
వాంతి గుణానాం పరత్వే గుణానాం స్వరూపాణాం స్వక్రియాసాధనత్వే న విధానే తస్య ధర్మిభూతప్రవృత్తం తేనైవ సాధనత్వమితి ప్రతిసంధానాత్ ...
ఏకత్వం ... సాధనత్వమిత్యర్థః ... ద్వారా క్రియాసాధనత్వమితి ... క్రియాసాధనత్వేన
విధానోపపత్తేః ... ద్వారా ... క్రియాసాధనత్వం ... నుపపన్నమితి తత్ర తద్విశేషణాం తద్వలాభః తదుక్తం తృతీయ
యాం గుణానామైవ ... క్రియాం ప్రతి । విశిష్టం గమ్యతే తస్యత్ర ప్రవృత్తిద్వారైవ యుజ్యతే ఇతి । ... గుణానాం పరత్వే ... లింగతానుప
పత్తేః । ... ద్వారా ... క్రియాసాధనతయా ... తదుపపత్తేః అతిప్రసంగాత్ ... పురస్కారేణ
ధర్మిబోధకానాం గవాదిపదానాం ... శక్తిః ... ఆశ్రయద్వారా ... అనంతరమాత్రే ...

మూ౦।గీ।పృ। కృత్వలాభః తథాంగునాదిపురస్కారేణాబోధకానాం మహిశబ్దాదిశబ్దానాం తైయాం చ కర్తైరాలంకారిత్వే చ గునాశాం తద్గతథాతావా శక్తిః ప్రముదాద్వారైవతి

త్రిక్రియాచ కృతావదోస్వయఙితిప్రమోసాపేక్షే పదానాం లాంఘ్నిత్యవృత్తి తదుక్తం సంకేతితత్వ్రతుభూనదానాం ఖాత్యాబదనాంనతిరేవవతి। ఏవంశ్రుత్యనితోరుణాది

౯౪ పదస్యగుణాశ్వవృత్త్యావపిలింగాంతరపరిగ్రహంఉపపద్యతే। అన్వితాభిధానైయాం యుక్తా నాం। అభిధానానుభవబలాత్। అభిధానానుభవానురోధాత్। నచా

భిదనస్యార్థతాంలాంఘనంభవాత్ చ ఛంతదనురోధాంద భిదః శాబ్దధీవిషయఇతివాచ్యం। విభక్తిద్వయసైబోక్తేశ్చ తవకర్మతావిదపరేణా నిత్యయం జనాపితయో

రభిదయోం అనాస్వనుభవికత్వాత్। సంసర్గఇతి। సంసర్గతయాం శాబ్దభాధవిషయఇత్యర్థః। నాధుతబర్థమితి। అభిహితాన్వయబోధాపయితావాక్యాస్త్రా ని

రాప్యేహార్థమిత్యర్థః। అసమాసేసమానవిభక్తికే చ పదయోర్ప్పమభివ్యాహారేసైవాభిహితాన్వయబోధాపయిత్వ తాదతిభావః। అథవా। ప్రకృతిభా

తనామపదస్వనవిభక్తికత్వేసాధుత్వతనాధుతార్థమితియథాశ్రుతమేవ ఏతేనసమానానురోధాద్విరుద్ధవిభక్తిరాహిత్యేస్యవిశేషణాపదస్య ॥మ

ప్తిశేష్యపదాప్రవృత్తిరపి విభక్త్యైక్యలీతిత్వరం తస్యైవాభిహితాన్వయబోధాపయికాకాంక్షాత్వేసివ్యకారవిశేషణాపదోత్తరం విభక్తివిరోహాప్యే

కాంక్షాపపత్తావపినిర్వృత్తిః విభక్తిప్రకృతిత్వంచతదన్యవహంతర్యంర్యత్వాసప్రతిసంధీయమానత్వం తేనశ్లోకాభనంచదితాదావిశేష్యపదోత్తరంవిభ

క్తేః కేసతి వ్యాపకానాం సంఖ్యయమానత్వ ధర్మాం ప్రకారతా తత్వం రూపవాన్ ఘటఇత్యత్రాపి విశేషణాం పదస్య విశేష్యపదాం ప్రకారతికానుసంధియమానత్వ ధర్మాం ప్రకార

తి తత్సమప్రసజ్యతే । న చైవమపి విశేషణాం విశేష్యపదయోః సమానత్వ భిన్నభిన్నవిభక్తి ప్రకారతితయాంబిరుద్ధవిభక్త్యోరపి తుల్యసమానస్థాదుఘటం వి

శేష్యపదాం ప్రకారతికత్వేన విశేష్యపదప్రకారతిక విభక్త్యవిఘాతియత్వ విశేష్య నాంబనీలఘటరూపవిశత్రాపి విశేష్యపదం ఘట పదప్రకారతిక వి

భక్తేః ప్రసక్త్యానుపపత్తిరితి వాచ్యం । విశేష్యవాచక పదాం ప్రకారతికత్వేన తాదృశపదాం మ్రవహంతో తేరకత్వేనాను సంధియమానం నాంప్రత్త విభక్తే

విభాజక ధర్మవత్వస్య వివక్షయాం సామంజస్యాత్ । వస్తుతో సమానస్థల సమాన విభక్తికత్వమేవాఖ్యాతబోధ తంత్రం నతు నిరుక్తానుగతం రూ

పం తథా సతి ఘటో నీలత్వాదావపి ఘటాదానీలాంద్యభేదాన్వయాపత్తేః సమానస్థలతు విశేషణా విశేష్యపదయోరవ్యవహితపూర్వాపర

భావం వక్తవ్యమేవ తత్త్వం । నచ ద్వితీయాంది విభక్తేః కర్తృత్వాద్యభావేన తేనైవ అసాధుత్వాపత్తి దుర్వారాపర్తివశ్ కృతి ద్వితీయా తద్విను శాసనానాం విషయ

త్వాపదితి శబ్దం విశేషణాం విభక్తేర్నిరర్థకత్వోపపత్తివాచ్యం । విశేషణాం విభక్తేర్నిరర్థకత్వేపి విశేషణాం పదస్య విశేష్యపద సమాన విభక్తిక

త్వానుశాసనబలేన తత్సాధుత్వసంభవాత్ । నచారు గాయంగపెత్తూత్రగవృర్ణాంబై దానవయబోధోపగమాంతత్రతదభావవిధానాంత్రియసాధనత్వ

మూ।౧౫।శ్లో యావిధేయభూతాయాం గోరనువాద్యతయా విధేయతాప్రసవాద్ద్విత్వవిరుద్ధత్వయ సమావేశః తదుభయవిరోధస్ఫూర్తేర్ద్విత్వత్యయాభావే సమాన ఏవ విధేయ
తయాభాసత ఇతి శిష్యేకవ్యవచ్ఛేద్యత్వాదితి తత్ర వాక్యభేద ఏవ సాధీయానితి వాచ్యం। గవాం శ్వే అరుణాయా అభేదేన విధానేపి సాధ్యతాం కాంక్షాయాం సా
న్యాయ ధనతయా విశిష్టాయాం గౌరవాభావాన్నైవ సవిషాధిత్వస్య విశేషణావిభక్తేః అర్థబోధకత్వమపి సంభవతి తత్స్వరూపయోరాద్యయద్వితి। సమానవిభక్తికయోః
సమానవిభక్తికపదయోః పదార్థయోః। అభేదార్థకత్వమితి। తథా చ నీలం ఘటమానయేత్యాదౌ ప్రకారతయైవ ఘటాదౌ భాసత ఇతి భావః। నను ప్రమేయం వా
చ్యమిత్యాదౌ వాచ్యత్వాపత్తేరభేదాప్రసిద్ధ్యా తదభేదాప్రసిద్ధేరభేదార్థకత్వం విభక్తేర్న సంభవతీతి తత్ర ద్వితీయత్వాపత్తేరభేదాభావస్య తత్తద్వ్యక్తి వి
శేషాంతరయోర్భాసతే తద్వితీయత్వాపత్తేరన్వయే నైవ నిర్వాహ ఇతి సమానరూపేణ విశేష్యాపాదానసంపత్త్యా న సంభవతి విశేషణతావచ్ఛేద
కప్రతియోగికభేదాభావస్య ప్రతియోగిప్రసిద్ధావపి ప్రసిద్ధః వాచ్యత్వాశ్రయప్రతియోగికభేదస్య సర్వత్ర సత్త్వాత్। తాదృశభేదప్రతియో రామ
గికాభావః ప్రసిద్ధ ఇత్యుక్తత్వాత్ తద్వాచ్యత్వమిత్యన్వయాఽఘటః సంబంధాంశ్యమాని తత్తద్వ్యక్తిత్వాపత్తిరితి చేత్। అభేదస్య సంసర్గతా హి తస్మిన్ విశేష్యే సంభ రాయ
వాత్। న చ తత్తద్వ్యక్తిత్వాపత్తేరభేదాభావస్య తత్తద్వ్యక్తిత్వేన తత్తద్వ్యక్తిః సంసర్గతయా భాసం సంభవతి సంసర్గఘటకతత్తద్వ్యక్తిత్వానుపస్థితావపి తద్

భానసంభవాదితి వాచ్యం। సంసర్గతాత్వేనోపస్థితజ్ఞానస్య శాబ్దబోధే హేతుతయా తత్ర వృత్తిత్వానుపస్థితౌ సంసర్గఘటకతయాపి తద్భానాసంభవాత్ తేనైవ
బోధే త్రిసబోధాభావః అపి తు తద్వృత్తిత్వవిశిష్టధర్మ ఏవ తదభావః తస్య చ సంసర్గతయా ప్రకారతయాపి భానం నిష్ప్రత్యూహం అభావప్రతియోగితయా
భాసమానవృత్తిత్వానుపస్థితవిశేషణతావచ్ఛేదకరూపేణైవ భానోపగమాత్ వృత్తిత్వేనోపస్థితేరనపేక్షత్వాత్ ఏకవృత్తి విశేషణతావచ్ఛేదకాది
ధర్మస్య తద్వృత్తిత్వవిశిష్టస్య ప్రసృతౌ సతాం పక్షిస్వరూపేణైకరూపేణ వా విభక్త్యర్థద్వయపరసమానవిభక్తికపదయోః సమానయోగ్యతా। ఆకాంక్షాదాన్య
వితావ్యదాదివిశిష్టస్య భాసమానస్య సంబంధినిరుక్తౌ బోధే యదవ్యవచ్ఛేదస్య భాసమానస్య తత్సంబంధిత్వేన రూపేణ భాసమానస్య ప్రవృత్తిమంతరస్యాపి తత్రాంశే
దభానాత్ తస్య బాధితత్వేన తదవచ్ఛేదస్య యోగ్యతావచ్ఛేదకవృత్తిత్వం తరస్య ద్విత్వరూపేణ యత్ర న భానం తత్రైవ యోగ్యతాప్రసంగ ఇతి వాచ్యం। అప
రాప్తిసంబంధనిరూపితావచ్ఛేదకవృత్తిధర్మప్రకారేణ యత్రైకమాత్రవృత్తిభానం తాదృశబుద్ధేరప్రమాత్వాపత్తేర్న సకలావచ్ఛేదస్య యోగ్యతాప
ప్రసక్తేః యత్ర బాధకవృత్తిధర్మస్య విశేషణతావచ్ఛేదకతా తత్ర తదవచ్ఛిన్నాభావరూపైవ బోధే విశిష్టభానే సత్యతాదృశధర్మ ఏవ తస్య చ విశి
ష్టతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదకతయా భేదమాత్రవృత్తిధర్మస్య చ బాధకవృత్తిధర్మాధికరణతావచ్ఛేదకతాప్రసిద్ధాధికరణతావచ్ఛిన్నవృత్తితాప్రతి

పు౦|౧|౯| రేణాతత్త్వవగాహినా నైనా శాస్త్రాద్ద్వవిత్వాదివాక్యజన్యబుద్ధిప్రామాత్వనిర్వాహః ఇత్యభిప్రాయః। ఏతస్మాదేవ ఘటో న నీలఇత్యాదౌ నఞా నిరుక్తాభేదప్రతి
తాత్పర్యతో ఇతి సంసర్గాభావ ఏవ నఞర్థః। సమానస్థలే తాదాత్మ్యసంసర్గత్వోపలక్షితతత్తత్పదార్థక-విభక్తి-విరహాత్। మతద్వయ ఏవ నీలో ఘట ఇత్యాదౌ సమానవి
౧౦ భక్తిక-పదయోరభేదవిషయకాన్వయబోధకత్వం వ్యుత్పాదయతి అతఇతి। సమానవిభక్తిక పదయోరభేదానుభవకయోగ్యతావాదితదర్థః। త
త్పదయోః। తాదృశనీలఘటాదిపదయోః। పరస్పరం వినా తాదృశపదయోః తాదృశాన్వయానుభావకతాభావః పరస్పరమవిశిష్టప్రయుక్తః ఇతి స
ముదాయార్థః। అథ విభక్త్యర్థాభేదమతే తదన్వయివిశేష్యపదస్య విశేషణపదసమానవిభక్తికత్వం నాపేక్షితం పరస్పరాపేక్షితః ధాతోస్సదసమిత్త్రేషాం ష
ష్ఠ్యాద్యన్తయోరర్థాభేదస్యోక్తత్వాత్ పదార్థోస్వయాత్త్వాబనీలో ఘటఇత్యాదావివ నీలం ఘటమిత్యాదావపిద్వితీయార్థాభేదస్య ఘటాదావ
న్వయప్రసంగ ఇతి నదభేదస్య సంసర్గతామతే తత్సంసర్గక-బోధే సమానాతిరిక్తస్థలే సమానవిభక్తికయోరేవ ప్రకారవిభక్త్యర్థాభేదమతేప్యత్ర గ్రా౨౩
తీయాంషష్ఠీభావావవిభక్తః-ధర్మిణో భేదయోః తనైవ సమానవిభక్తికే-నైవ సమానవిభక్తికేనాపి పదేన తదన్వయః పరంతు షష్ఠ్యాదితీయాతిరిక్తవిభ
క్తేః స్వజాతీయవిభక్తిరహితవిశేష్యపదసమభివ్యాహారే అసాధుతా అనుశాసనవిరుద్ధతాపత్తేః అతో నీలం ఘట ఇత్యాదయో న ప్రయోగాః

నచైవం స్థిత్యాది యయోః రపిహంధుతాం తజ్జాతీయపదరహితవిశేష్యపదయోః గౌనన్యాత్ విశేషణంపదయోః సమానవిభక్తికానాం నామ్నాం అనన్వయబోధాది-
తి వాచ్యం। విశేష్యపదే షష్ఠ్యాదేరసత్త్వేఽపి విశేషణపదోత్తరం షష్ఠ్యాదిప్రయోగం దృష్ట్వా తస్యాపి తద్విధాం యత్ర నామ్నాం సమస్య లుప్తయత్వాత్। మీ-
మాంసకమతే ద్వారమిత్యుక్తే అధ్యాహృతపిధానాదినాం ద్వారేకర్మతాన్వయబోధాత్ పిధానాద్యుపస్థాపకపదాభావేఽపి తదుపస్థాపకానుమానా-
దినా ప్రస్తుతపదసాకాంక్షత్వమిత్యేకతత్ర పదత్వావచ్ఛిన్నాధ్యాహారం దర్శనాయ తిద్వారమితి। అధ్యాహారం వినా। పిధానోపస్థాపకానుమానాది-
వ్యతిరేకప్రయుక్తం। నన్వర్థాన్వయానుభవకత్వం। శ్రుతపదస్యాపి ధానాదివత్ పదార్థబోధకత్వమితి తదాకాంక్షా తద్గ్రహేణాన్వయః అత-
శ్రుతపదేన తదాకాంక్షా తద్జ్ఞానమనుమానాదివిరహే సత్యన్వయబోధానుపధానప్రయోజకత్వేన తుమాహం ప్రతియోగ్యాలంబాదితి। అత్రాప్య-
ధ్యాహారం వినేతి కాకాంక్షా స్యాదనన్వయబుద్ధితత్త్వం తథా చానుమానాదినా అన్వయప్రతియోగి పిధానాదేరుపస్థితేరితి తద్గ్రహః తథా చ పిధానో-
పస్థాపకానుమానాదేః శాబ్దబోధాజనకత్వేఽపి తజ్జనకాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితిజనకత్వేన తదుభయోః తయోః తద్వ్యతిరేకః స్యాదన్వయం
సపధానప్రయోజకత్వమవ్యాహతమితి భావః। అనుమానాదేరన్వయానుభవజనకత్వే తయోః తత్రానుపధానం స్వభావ ఏవేతి తత్ర

మూ।౧౫।శ్లో। శ్రుతపదార్థాకాంక్షావిరహేఽపి న క్షతిః అనుభవజనక-పదనిష్ఠాకాంక్షాయా ఏవ శాబ్దబోధోపయోగిత్వాదిత్యాశయేన పద ఏవాకాంక్షాసత్త్వము
పపాదితం। తదపి యథా శ్రుతార్థప్రయోగాయ యదభావ యస్యేతి యత్తదోః యత్రాకాంక్షాసత్త్వం తత్రైవ తదుపస్థితిపరం వా న అపి తు తజ్జ్ఞానోత్ప
స॰ి స్థితిపరం తదా పరమతేఽనుమానాదిజన్యాపి నానుపస్థితపరపి శాబ్దబోధజనకతయా తన్నిష్ఠతదజనకత్వే సహకారివిరహం ప్రయుక్తమితి విధా
నోపస్థాపకానుమానేఽపి పదార్థాకాంక్షా ఉపపద్యత ఇత్యుపదేయ। తాదృశి-స్థలే అథాపి పృతార్థాన్వయబోధప్రయోజకాకాంక్షా శ్రుత
పదసమభివ్యాహారమతే వేదస్థలేఽపి తత్రత్యాం సమర్థయతి విశ్వజితా యజేత। ఇదం కామ్యం। విశ్వజిదత్ర గః స్వర్గకామః ఇత్యుక్తిః। ప్రతీతౌ
కారకత్వం జ్ఞానం నాధికారిణం వినేతి। అధికారిత్వేనాన్వయప్రతియోగినః స్వర్గకామస్య ఉపస్థాపకమనుమానాదికం వినా జ్ఞానానుప
పాదాయకత్వం శ్రుతపదసమభివ్యాహారః। పదార్థాకాంక్షా। శ్రుతపదార్థాన్వయానాకాంక్షా స్వర్గకామత్వేనాధికారిణో బోధోపపత్తినే రామ
క్షాం తృణవత్ కేః స్వర్గ-తత్ప్రసృతాం జ్ఞానస్య వ్యుత్పత్తేః-తావత్ శాబ్దశంబజ్జ్ఞానం న శాబ్దబోధరూపం ప్రవర్తనీయపురుషాణాం విశేషతో ం ప
ఽజ్ఞాతత్వేన భావసంభావనాత్ ప్రసంగాత్ పంచమాదిష్వనుమితిరూపం తథాచ స్వర్గకామత్వేనాధికారిణోఽనుమానాదేవ బోధా
క్షాత్తికే॰

భవతః। తేన ప్రమాణేనోపస్థితస్య సామర్థ్యాభావాపగమేనైతత్ప్రశయానాం పం యద్వతి। శబ్దో రవేత్తి పచతీత్యత్ర పదార్థాదిః। దృష్టాన్తోऽయం న్యా
యమతే శ్రీః। క్రియావాచకపదం యత్ర నక్రియా తత్ర తస్యైవోపలక్షితేతి నైయాయికప్రవాదాద్ధ్వన్యాపి యథాస్థాస్తు తత్ప్రవాదానుసారేణ। వస్తుత
స్తత్సామర్థ్యోపలక్షితత్వం ఆశ్రయోపలక్ష్యత్వమేవ। తత్పదోపస్థితోపలక్షితత్వం। లాభో। లాభసంభవః। గామానయ కృష్ణామిత్యాదిపదయోర్వైశిష్ట్యే నన్వేవం న
సంబన్ధావకత్వోపస్థితే గామానయేత్యాదౌ గాం ఘటం ఘటతాం ప్రదాయ గామానయేత్యాదిపదలక్షణే గామానయేత్యాదిపదయోర్వైశిష్ట్యే నన్వేవం సంబన్ధవత్తాం
దేశసంబన్ధాన్వయ తయోరయోగ్యతేతి యత్ర ఘటస్య గామానయేత్యత్ర తదన్వయబోధకత్వం నిరపేక్షితేతి గామానయేత్యాదిపదానామన్వయోపస్థితిసహ
కారేణ తదర్థస్మృతేస్సామర్థ్యసంబన్ధవత్సమభివ్యాహృతశక్తపదతత్త్వజ్ఞానం తత్త్వతదర్థోపస్థితిరూపయోగ్యతాజ్ఞానాదన్వయ
తిగామానేతి। యస్మాచ్ఛక్తేరనుభవజనకత్వం పదార్థోపస్థితిస్తస్మాద్గామానయ ఇత్యనుభవజనకత్వం పదార్థశక్తివిరహేణానానుభవజనకత్వ
సంభవ ఇతి అనను భావకత్వం యస్మాచ్ఛక్తిస్తజ్జనకత్వం పదార్థానాం హేతుపదత్వం తజ్జ్ఞానత్వం యస్మాచ్ఛక్తిరేవ తదర్థోపస్థితిరా
వృత్తిస్స శక్తిలక్షణారూపా తస్మాదేతయోరేవ వాచకపదవృత్తిరూపశక్తివిరహే పదార్థానుభవజనకత్వం న వాచకసహాయమితి పక్షేऽపి తద్వృత్తేస్తదుప

మూ।౧౫।౯ స్మారితత్వాత్। ఆగ్నేయాదిపదోపస్థాపితేష్టికర్తృత్వాత్। నానుభావకత్వం। అనుభావకత్వాభావః। వాచకత్వేఽపి ఇతరపదాభావాత్। గంగాదిపదమాత్రేణ ప్రయుక్తే - యోగ్యతా-
జ్ఞానవిరహః। అధ్యాహృతపదేనైవేతి। యత్ర అధ్యాహృతార్థవిషయకానుభవజనకత్వాభావః తత్ర పదే అధ్యాహారవిరహం ప్రయుక్తే ఇత్యర్థః। నను నమో
నను — నవిభక్తికత్వ-నామపదయోరివాకాంక్షాన్వయయోగినాం కాంక్ష్యతాం తదాన్యాంశేషు ఇత్యాదిత ఇవ ఘటః కర్మత్వమిత్యాదితోఽపి ఆకాంక్షాదాన్వయబో-
ధో భవతి ఇత్యత ఆహ - ఘటః ఇతి। సజాతీయోఽన్వయదర్శనమిత్యాహ। విశేష్యసజాతీయ విశేషణసజాతీయయోః అన్వయదర్శనం దృశ్యమానయోరన్వ-
యః ప్రశస్తసంసర్గః యోగ్యతా తద్విశేష్యతద్విశేషణయోః తేన సంబంధేనాన్వయబోధే పయసేత్యత్ర యోగ్యతేత్యర్థః పయసా సించతీత్యాదౌ సేక-
త్వాదినా సేకాదిసజాతీయే పయఃకరణకత్వ-తత్వాదినా పయఃకరణకత్వాదిసజాతీయస్యాశ్రయతాసంసర్గసత్వాదియోగ్యతానిర్వాహః
వహ్నినా సించతీత్యాదౌ తద్బాధకాభావాత్ సేకాదౌ వహ్నికరణకత్వస్య తత్సంసర్గాసత్త్వాన్న యోగ్యతా యోగ్యతాయాః స్వరూపసత్త్వే రామ
నకాంక్షాబోధోపయోగితా అయోగ్యేఽపి యోగ్యతాభ్రమేణాకాంక్షాబోధోదయాత్ యోగ్యేఽపి అయోగ్యతాభ్రమదశాయాం యోగ్యతా
జ్ఞానాభావేనాకాంక్షాబోధానుదయాత్ అపి తు జ్ఞాయమానా ఏవ తదా తత్త్వం ఇతి లాభాయైవ దర్శితం ఇది న జ్ఞానం చకారేణ తా

వచ్ఛేదకత్వయోశ్చ కారణతయోర్వా అన్వయబోధే ఉపయుక్తత్వే విశేష్యవిశేషణాంశయోరితి యత్రైవం విశేష్యతావిశేషణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వం తన్నైవ
శాబ్దబుద్ధిర్వ్యక్తిత్రయస్య వ్యక్తిత్రయసత్త్వాత్ యేనవా యద్వ్యక్తిత్వేన సంబంధో న స్యాదితి తత్రాపి తచ్ఛాబ్దబోధాపత్తిః ఏవం విశేష్యతా
వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే విశేషణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య సంసర్గగ్రహదశాయాం తత్తద్వ్యక్తిత్వాదినా తయోస్సంసర్గగ్రహసత్త్వేపి శాబ్దబోధాపత్తిః ॥
తథా చ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యక-తద్ధర్మావచ్ఛిన్నప్రకారక-తత్సంసర్గక-శాబ్దబోధే తాదృశజ్ఞానం హేతురితి పర్యవసితం। విశేష్యవిశేష్యతావిశిష్ట
నివేశితే విశేష్యసత్త్వాత్ యోగ్యవిశేషణసత్త్వాత్ యస్య ప్రకారతసంసర్గక-జ్ఞానం తాదృశబోధే హేతురిత్యపి యత్ర సంభావ్యతే ఘటః విశేష్యతా
వచ్ఛేదకాదివిశేష్యవిశేష్యత్వస్యాపి విశేష్యవిశేషణతావచ్ఛేదకత్వేన తత్తద్విశేష్యాదినిష్ఠత్వేన తత్తద్ధర్మావగాహిజ్ఞానత్వేన హేతుతాయాం బహుతరకార్యకారణభావా
ధికార్యవచ్ఛేదకగౌరవాత్ పూర్వోక్తరీత్యా విశేష్యవ్యక్తిత్వాదేశవిశేషణవ్యక్తి-శాబ్దబోధానుపపత్తేశ్చ। యత్తు యత్ర విశేషణతావచ్ఛేదకావచ్ఛి
న్నస్యాన్వయో దృష్టః విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే తత్ర సాంప్రదాయికానాం వ్యాప్తిస్తేన తన్నిష్ఠతా సతి విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే విశేషణసంసర్గగ్ర
హదశాయాం శాబ్దబోధాత్ప్రకారాంతరావచ్ఛిన్నే విశేష్యే విశేష్యతావచ్ఛేదకాంశే తావచ్ఛిన్నేపి చ విశేషణసంసర్గాత్ యత్ర సంశయే శాబ్దబోధాపత్తేః యదిచ

మూ।గ।న్వ। తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతదసంసర్గగ్రహదశాయాం తద్ధర్మితద్వ్యక్త్యోత్తత్వాగ్రహేణావిశేషణావచ్ఛిన్నత్వతద్ధర్మావత్వరూపవిశేషణావచ్ఛిన్నత్వయత్తత్సంసర్గగ్రహానుపప
త్తిరిత్యపాస్తం తదాపి సాంశయం దుర్వారమేవ తాదృశయోర్నిత్యతాపేక్షయా విశేష్యతావచ్ఛేదక-విశేషణావచ్ఛిన్నత్వ తత్సంసర్గవిశేష్యతావచ్ఛేదకవత్తి విశేషణావత్త్వస్య
౮౮ పలఘుత్వాత్ అపూర్వవిశేషణావిశేష్యయోర్మాఖ్యానసంసర్గయోర్ధానుపపత్తేశ్చ। యథాశ్రుతే సాక్షాత్త్వఘటితరూపం విశేషతయానవిష్టం నివిష్టం వేతి వివే
చ్యనాపోషయతి యథాశ్రుతే సాక్షాత్కారితేతి యోగ్యతాసంబంధేన సాక్షాత్కారితేతి తదర్థః। అవచ్ఛేదకతా-త్వాదితి। విశిష్టానాం సంబంధితత్వచ్ఛేదకయో
గ్యత్వాదిత్యమేయత్వాదినాం విశిష్ట-రూపాశ్రయత్వాది మద్వాహేతౌ సజాతీయత్వసాధ్యసామాన్యేన రూపేణాసాధ్యసజాతీయత్వసాధ్యతాదృశదాహ
పాంశత్వేనాయోగ్యత్వాతిప్రసంగాం వారకత్వాదితదర్థః। పదార్థతావచ్ఛేదకేనేతి। అన్వయితావచ్ఛేదకరూపేణేతి తదర్థః। అన్వయితత్వాదితి। తాత్పర్య
చ్ఛిన్నసప్తమ్యైవ పయః పానకర్తృత్వసంసర్గదర్శనసంభవేనాదోషత్యుక్తం। అన్యథాన్వాదితి। అన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాపచ్ఛిన్నపయః పానకర్తృత్వసంసర్గ రామ
దర్శనాసంభవాదితదర్థః। తాల్పయోర్ధానుపపత్తేరితి శేషః। పదార్థతావచ్ఛేదక-పదస్య యథాశ్రుతార్థపరతాసంభవః। అన్యథాత్ ఇత్యస్య పదత్వ
విశిష్టార్థత్వాత్ తత్త్వస్య పదార్థతావచ్ఛేదకత్వవిరహాత్ పదార్థతావచ్ఛేదకేన రూపేణాసాక్షాత్త్వవిశిష్టానారతత్వాదంతః పుత్రస్యత్వాపదార్థత్వాదంతోసా

చైత్రస్యేతి యోగ్యతానిశ్చయదశాయామపి పదార్థతావచ్ఛేదకస్వత్వత్వావచ్ఛిన్నే చైత్రసంబంధావిరూపవిశేషణతాస్వయదర్శనసంభవేన శాబ్దబోధప్ర
సంగస్య దుర్వారతయా తత్ర స్వావలంబనాసంభవేన తదుపరి దూషణాంతరంబుధానవిరోధాత్। ఏతేన యద్రూపావచ్ఛిన్నే పయస్త్వాపవర్త్య-తత్త్వసంసర్గ
నఘటస్యైతదాన్యస్య చైత్రత్వావచ్ఛిన్నే స్వసంబంధాభావదర్శనాదితి తేన చైత్రత్వావిరూపపదార్థతావచ్ఛేదకం పదార్థతావచ్ఛేదకమేవ తత్ప్రకారకం వపి నప్రతీకారః ౪
యత్ర పదార్థతావచ్ఛేదకం ఘటత్వలత్వావచ్ఛిన్నే ఘటాదిరూపవిశేషణాస్వయతావచ్ఛేదకం తత్రాపి శక్యయోగితానిశ్చయసత్త్వే శాబ్దబోధాత్ స్వా
పనానియమతో ఘటత్వాన్యథాయోగ్యతాజ్ఞానాదరేవప్రవృత్త్యాదికం యద్యపి వాచ్యం తథాప్యవిలంబేన తత్త్వత్రపం వాక్యార్థ
స్యేతి। విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే విశేషణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవత్త్వబుద్ధిర్హి। అపూర్వత్వాపత్తి। శాబ్దబోధాపూర్వనియమతోఽపి శ్చయస్యాభా
వాత్। ఏతదద్దూషణం ముక్తయోగ్యతాయాం నిశ్చయోపి తత్ర దుష్ప్రాప్తి తదభిప్రాయేణ సంశయసాధారణం తద్జ్ఞానేపి తథాప్యవగమే పునరుక్తే-వ
యోగ్యతాసందేహస్థలే శాబ్దబోధః। నను ఏవం వ్యాప్యత్వేతి। తత్పదార్థప్రతియోగిక-తత్సంసర్గావచ్ఛిన్నవత్త్వం తత్పదార్థీయతత్సంసర్గయోగ్యతే
త్యర్థః। ఏతాదృశయోగ్యతాయాం యత్ర జ్ఞానం తత్ర ధర్మిణి తత్పదార్థస్య తేన సంబంధేనాన్వయబోధః। ధర్మిణి ప్రకారతాసంసర్గస్యైవ వాక్యార్థతయా

మూ॰।గ౧।శ్లో॰ శాబ్దబోధాంతప్రిస్తు ల్లైనయత్వం నతు తదాప్యపలిధమస్యేత్యాశయః। వాక్యార్థస్యేతి। ప్రకృతసంసర్గవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానస్య ప్రకృతసంసర్గానుమితిహేతుత్వే
యాం తస్య శాబ్దబుద్ధిహేతుత్వే సర్వత్ర శాబ్దధీపూర్వమనుమితిసామగ్రీసత్త్వేన తస్యాః సర్వత్రానుమేయతాపత్తిరిత్యర్థః। నచ సమానవిషయే శాబ్దసామ
౧౦౦ గ్ర్యా బలవత్త్వాత్ సంసర్గానుమిత్యాపత్తిరితి వాచ్యం। శాబ్దబోధే పదార్థసంసర్గస్య సంసర్గమర్యాదయా భానేన సంబంధసంబంధావగాహిసంబంధవిధయా
జ్ఞానమితి హేతుసంబంధవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానఘటితసామగ్ర్యా భిన్నవిషయకత్వాచ్ఛాబ్దసామగ్ర్యపేక్షయా బలవత్త్వాత్। అథ వా సర్వత్రసంసర్గానుమి
తిసామగ్రీసత్త్వే అనుమానాదేవ ప్ర +జ్ఞాన+ వృత్త్యాదినిర్వాహేణ శాబ్దప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః। ననుసంసర్గవ్యాప్యధర్మవత్త్వేన తాదృశధర్మవ
త్త్వేన జ్ఞాయమానత్వాయెనతాదృశయోగ్యతాయాం జ్ఞానఘటితాయాం అపేక్షాయాం శాబ్దధీపూర్వమనుమితిసామగ్ర్యేనియతత్వం స్యాత్ అపితు
వాక్యవత్తాదృశధర్మవత్త్వమేవయోగ్యతా సాపి స్వరూపసత్యేవ హేతుః నతుజ్ఞాతా యెన జ్ఞానఘటనాంగభూనయా అపి తస్యా జ్ఞానాపేక్షాయాం ఉ సావ रामप्रसीद
క్తదోషః స్యాదితిశంకాం నిరస్యతి నచేతి। యోగ్యతాభ్రమాదితి। యద్యపి స్వరూపసత్యా ఏవ యోగ్యతాయా హేతుత్వే వాదినాం యోగ్యతాభ్రమస్య
శాబ్దహేతుత్వానంగీకారాద్యోగ్యతాభ్రమాచ్ఛాబ్దభ్రమోత్పత్తిరిత్యేవేతి తదనుపపత్తిప్రదర్శనేన సంగచ్ఛతే తథాపి శాబ్దభ్రమె యోగ్యతాభ్రమ

ఏవానుగతదోషో హేతుర్వాచ్యః దోషాంతరాణామననుగమాత్ తథా చ స్వరూపసద్యోగ్యతారూపమేవ ప్రమాకారణం విశేషే యోగ్యతా ప్ర
మానస్యాపి తయోగలితా ప్రమస్థలే స్వరూపసద్యోగ్యతాయాః ప్రసక్తేరిత్యాశయః । నను చిత్తు శాబ్దప్రమస్థలే యోగ్యతా జ్ఞానస్యాప్రమత్వేన సర్వసిద్ధతయా ప్ర
మత్వే విషయబాధాధీనతయా స్వరూపసద్యోగ్యతాయా హేతుత్వే అయోగ్యస్థలే స్వరూపసద్యోగ్యతాయా అసత్త్వాదితి అయోగలితా ప్రమా
దిత్యాశ్యప్రాప్తిక్షతేరసంగతిరిత్యాశయః । తదసత్ । అతఏవేత్యాదిగ్రంథేనైవ హేత్వంధాత్ అనన్వయనిశ్చయవిరహస్య స్వరూపసత్త్వేన హేతుత్వే
శాబ్దప్రమస్థలేపి తత్సత్త్వేన శాబ్దప్రమానుపపత్తివిరహేణోక్త ఏవేత్యస్య శాబ్దప్రమానుపపత్తిరేవేత్యుక్తార్థతాసంగతేః । ఉక్తరీత్యా యథాస్థితవ్యా
బాధ్యాపరత్వేనైతదేవేత్యస్య శాబ్దప్రమైవాయోగ్యతాప్రమాధీనత్వానుపపత్తిరిత్యేవార్థః । శాబ్దప్రమేపనన్వయనిశ్చయవిరహస్య ప్రతిబంధకాభావ
తయా స్వరూపసత ఏవ హేతుత్వేన తస్య యోగ్యతాత్వే అయోగ్యతాయా అప్రమాత్మక జ్ఞానస్య శాబ్దప్రమాహేతుత్వాసంభవాదపార్థమిత్య
త్రోక్తహేతోరసంగతిరితి । అనన్వయనిశ్చయో విశిష్య విశేషణాభావనిశ్చయః సచ యద్విశేష్యక యద్విశేషణక స్థలే ప్రసిద్ధః తత్ర తత్
ద్వారకహేతోర్యోగ్యతా హేతుః అతస్సర్వత్ర ప్రమేమానాభావేనయోగ్యశాస్థలే విశిష్య విశేషణాభావప్రమాప్రసిద్ధ్యా తదభావరూప

మూ॥గ॥శ్రీ॥ యోగ్యతాయా అప్రసిద్ధ్యాపి తదభావసంభవాదపి న క్షతిః। ఏతాదృశయోగ్యతాయాః శాబ్దబోధం ప్రతి హేతుత్వమేతద్విశిష్టం స్వరూపసంబంధాభావప్రయోజకత్వ
మాహ తత్రేతి। ధర్మిణీతి శేషః। తత్ర శాబ్దబోధప్రసక్తౌ తత్ప్రతియోగితానుషక్తౌ తేనాబాధజ్ఞానానుదయాదితి। ప్రాప్యాభావజ్ఞానకాలే సమానధర్మికపరామర్శాభావాది
౧౦౧ శిష్టబుద్ధ్యనుత్పాదస్య ప్రమాణానుభవసిద్ధత్వాదితి భావః। సమభివ్యాహృతేతి। తత్ర ధర్మిణి తత్తదంశసంసర్గాభావవత్త్వధర్మాభావవత్త్వే తత్తదంశయో
గ్యతేత్యర్థః। పర్యాప్తిసంబంధేన తత్ప్రకారకానాహార్యనిశ్చయప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకరూపవిశిష్టాభావవత్త్వస్య ప్రతిబంధకత్వాదిసత్త్వేఽప్యుత తదభావసత్త్వేన తత్ప్రసంగః
సంసర్గాభావాప్రసిద్ధేరితి। విశేషణతాసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకసంబంధాభావవిశేషణీభూతాభావాదయేవావచ్ఛిన్నాభావాప్రసిద్ధేరిత్యర్థః। తద
నిరూపణాదితి। తదభావవిశేషధర్మనిష్ఠత్వరూపయోగ్యతాయా అప్రసిద్ధేరిత్యర్థః। గృహానిష్ఠఘటాభావే నఘటే గృహవృత్తిత్వాభావాప్రసిద్ధేరితి। ఘటో నాస్తీ
త్యాదిప్రతిగృహవృత్త్యాదిః। తన్నిష్ఠయోగ్యతాసంసర్గరూపవిశేషణాభావవత్త్వధర్మనిష్ఠత్వరూపయోగ్యతాయా నిశ్చయోపి తదభావనిశ్చయస్తు తదభావ ంవ
వ్యాప్యధర్మాభావజ్ఞానాప్రతిబంధకత్వేన తన్నిశ్చయదశాయాం తాదృశయోగ్యతాజ్ఞానాసంభవాదితి భావః। అనయా జ్ఞానానుదయాత్। ఘటో గృహం
స్థితః జ్ఞానానుదయాత్ తథాప్యుక్తజ్ఞానోత్పత్తయా తత్రాపి యథాభావానిశ్చయహానిరితి నోక్తయోగ్యతాత్వమితి భావః। బాధకప్రమాణే

భావ ఇతి। ప్రకారతావిశేషణాంశసంసర్గనిష్ఠా విశేష్యవృత్త్యభావప్రతియోగితప్రమావిశేష్యతావచ్ఛేదకత్వాభావ ఇత్యర్థః। విశేషణాంశసంసర్గే విశేష్యనిష్ఠాభావప్రతియోగితద్గ్రాహ
పి సతి తత్ర ప్రామాణ్యాగ్రహే విశిష్టబుద్ధ్యుత్పత్త్యబాధకత్వనిష్ఠయా విధయా తత్ర తాదృశప్రతియోగితవిప్రమావిషయత్వగ్రహ ఏవ విశిష్టగ్రహవిరోధితా
దృశప్రతియోగితాభావముపేక్ష్య తత్ప్రమావిషయత్వరూపబాధితతాదృశాభావానుధావనం। యత్ర యద్వృత్తిత్వాగ్రహః స్వాబుద్ధివిరోధి తత్ర తదభావస్య
యోగిత్వం తత్త్వమిత్యర్థః। అత్రాన్యనిష్ఠతాదృశప్రమావిషయత్వస్య ప్రకారతాసంసర్గనిష్ఠతాదృశప్రమావిషయత్వస్యాన్యనిష్ఠతయా చ విశేషితతాదృశ
ప్రమావిషయత్వస్యాభావో వివక్షితః తత్ర ప్రథమపక్షే ఇతి। ప్రసంగమాహ సత్రేతి। ప్రకారతావిశేష్యబాధితప్రకారతావిశేషణాంశసంసర్గాతిరిక్తవస్తువృత్త్య
ర్థః। బాధకం। తాదృశప్రమావిషయత్వం। అయోగ్యేపీతి। ఘటాదిరూపవిశేష్యబాధితవహ్నికరణకత్వసంసర్గాదావపీత్యర్థః। ద్వితీయపక్షం దూ
షయతి నాపీతి। ప్రకారతావిశేషణాంశసంసర్గనిష్ఠం యన్నిరుక్తం బాధితత్వం తదభావవత్త్వం సంసర్గనిష్ఠమిత్యర్థః। తథా చ వహ్నికరణకత్వాదిసంసర్గనిష్ఠస్య ఘటా
దిబాధితత్వస్యాభావస్య తత్సంసర్గే సత్త్వాదవ్యాప్తిరితి భావః। ప్రతియోగితాయా స్వసంబంధతయేతి తాదృశాయోగ్యస్థలే ప్రకారతాపయః కరణకతావి
దివిశేషణాంశసంసర్గనిష్ఠం యత్తాదాత్మ్యాదినిష్ఠాభావప్రతియోగితప్రమావిశేష్యత్వరూపం ప్రతియోగితత్వం తత్ర ఘటాదావప్రసిద్ధమతస్తత్ర తదభావవ్యాప్త్యభా

మూ ౧౮ ౫ తాదిపదలభ్యః। తథాచ లక్షణే అసంభవ ఇతి భావః। తృతీయం వ్యాచష్టే మానాంశేత్యాదినా। అత్ర తన్నిష్ఠప్రకారతాసంసర్గాతిరిక్తసంసర్గాభావాప్రసిద్ధేరిత్యర్థః
తదభావస్య ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా అప్రసిద్ధేరితి భావః। బాధకప్రమాణాంశే అధికరణాంశే విశేషణత్వావచ్ఛిన్నవిశేషితేన నిరుక్తబాధకప్రమావిషయత్వస్య ప్రకారతాసంసర్గస్యేతి
౧౦౨ వాచ్యత్వాదితరాంశేఽపి విశేషణే పదప్రకారత్వవిశేష్యవిశేషణయోరుభయోరపరక్తం ఏవ ప్రకారతాసంసర్గః స్వాభావయోర్ధర్మ్యోర్వృత్తిప్రతియోగిప్రకారతాయోగ్యతాయాం ఇతి చ
తాదృశవిశేషణమాత్రాపరక్తః ప్రకారతాసంసర్గ ఏవ నివేశిత ఇతి భావః। నను వస్తుగత్యా యోగ్యతాయాః ప్రసక్తత్వాదుపజ్ఞాయత ఏవ మతభేదే। అయోగ్యత్వమితి। అస్య
నిష్ఠత్వస్య ప్రమావిషయతావిశేషణత్వేఽపి లక్షణానిష్ఠతాదృశప్రమావిషయత్వాభావస్యాపి తాదృశప్రమావిషయత్వప్రతియోగికాభావత్వయోరైక్యే
మానాదాయ తాదృశసంసర్గేఽపి నిరుక్తయోగ్యతాసత్త్వాదతివ్యాప్తేరిత్యర్థః। అయోగ్యత్వస్థలే ప్రకృతవిశేషణసంసర్గవిశేష్యనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వప్రమా
విషయకత్వాభావత్వేనైవ తన్మానాదాయ సత్త్వేఽపి తాదృశప్రమావిషయత్వాభావవిశిష్టాభావవివక్షయా న దోష ఇతి గూఢాభిసంధిరాశంకతే - రామ
త తత్ర తు। సంసర్గేఽపి తత్త్వయోగ్యత్వం ఇతి। బాధకే తాదృశప్రమావిషయత్వం ఉక్తం। ఆశయమభిధాయ అన్యనిష్ఠతాదృశప్రమావిషయత్వస్య
యోగ్యసంసర్గే సత్త్వేఽపి ప్రకృతసంసర్గనిష్ఠతత్తాదృశాభావప్రమేతి తదభావస్య ప్రయోగ్యతాత్వం శంకితమిత్యభిమానేన తాదృశశంకాశయం ప్రకాశ్య

యత్పూర్వోపస్థితప్రసిద్ధాకాంక్షైవ ఉపస్థితత్వప్రయోజకం ఇషయతి తద్విరోధి ప్రకల్పితసంసర్గబాధకత్వస్యాభావః। ప్రకల్పితసంసర్గనిష్ఠబాధకత్వప్రమావిషయత్వస్యా
భావః। స చ। తాదృశాభావస్తు అప్రసిద్ధ ఏవేతి। యోగ్యసంసర్గస్థలే ఇత్యాదిః। అథాభావరూపవిరోధినో ప్రసిద్ధౌ తత్ర ప్రతియోగిమత్త్వసిద్ధౌ నంభ
వతు బాధకత్వవిరహాదితి చేత్ ఆహ - అత ఏవేతి। ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా ప్రసిద్ధేః ఇత్యర్థః। తత్ర బాధకత్వస్య ప్రనిరూపణమితి। యోగ్యసంసర్గనిష్ఠబా
ధకత్వస్య ప్రసక్తిసమిత్యర్థః। ప్రతియోగిప్రసిద్ధావేవాభావప్రసిద్ధేః ప్రతియోగినో ప్రసిద్ధ్యా తన్నియమాదితి భావః। విశేషణాంశసంసర్గే విశేష్యబా
ధితత్వాభావస్య యోగ్యతాత్వం నిరాకరోతి విశేష్యే విశేషణాంశసంసర్గబాధకాభావస్య తత్త్వం నిరాకరోతి నాపీతి। ఇతరపదార్థసంసర్గేతి ప్రకల్పిత
విశేషణాంశసంసర్గేత్యర్థః। అపరపదార్థేతి। విశేష్యయోగ్యతేతి శేషః। కేవలాన్వయినీతి। యత్ర విశేషణాంశసంసర్గః కేవలాన్వయీ తత్ర తదభావాప్రసిద్ధే
అవ్యాప్తేరిత్యర్థః। ఏతేనేతి। కేవలాన్వయిని ప్రతియోగినోऽప్రసిద్ధత్వేనేత్యర్థః। యత్ర విశేష్యే అసంబంధగ్రాహకప్రమాణం నాస్తి। యస్య విశే
షణాంశస్య అసంబంధగ్రాహకప్రమాణం స్వవిశేష్యప్రమావిశేష్యత్వసంబంధేన నాస్తి। తత్। విశేష్యం యోగ్యం। తద్విశేషణాంశో యోగ్యః। పూర్వం
ప్రమాయా అభావః ఇదానీం ప్రమాకరణస్యాభావఘటితా యోగ్యతేతి భేదః। ప్రమాణం నాస్తి ప్రమాజనకత్వేత్యర్థః। బోధనీయేతి। ఏకేపి

మూ॰ ౧।౫।౪। దబోధనీయో పరపదబోధనీయార్థసంసర్గాభావప్రమావిరహ ఇత్యర్థః। పూర్వాపదార్థస్య పదార్థతావచ్ఛేదకరూపేణాన్వయః। ఇదానీంతు తత్తత్పదబోధని
యత్వేనేతి విశేషః। ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధేరితి। కేవలాన్వయివిశేషణాసంబంధస్థలే ఇత్యాదిః। దూషణాంతరమాహ బోధనీయేతి। తత్తత్పదజన్యశాబ్దబోధత్వా
౧౦౭ వచ్ఛిన్నతత్పదజన్యశాబ్దబోధవిషయత్వరూపస్య తత్తత్పదబోధనీయత్వవిశిష్టార్థోపరక్తసంసర్గజ్ఞానాసంభవాదిత్యర్థః। నన్వేవం తాదృశసంసర్గస్య జ్ఞానే విశిష్ట
రూపసంబంధస్య తాదృశబలాచ్ఛాబ్దబోధ ఉపపత్తావితరత్తుత్తంత్రసహం యోగ్యతాపాత ఇతి। ఆవేదితమితి। తథాసతి శాబ్దప్రమాయా యోగ్యతాప్రమాధీనత్వనిరాసాపత్తే
రసాపత్తేశ్చేత్యాదిః। దూషణాంతరమాహ యోగ్యత్వేతి। తత్తత్పదస్య ఏకపదబోధనీయ అపరపదబోధనీయసంసర్గాభావప్రమావిరహసత్త్వరూపయో
గ్యతాయా ఇత్యర్థః। అనిరూపణాదితి। అప్రసిద్ధేః। తథా చ ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా యోగ్యవ్యవహారానుపపత్తిరితి భావః। విశేషణాసంసర్గే విశేష్యనిష్ఠాభావప్రతి
యోగిత్వప్రమారూపబాధకప్రమావిరహస్య విశేష్యవిశేషణసంసర్గాభావప్రమారూపబాధకప్రమావిరహస్య చ యోగ్యతాత్వోపపత్తేః బాధకానాం రామ
తరమాహ అప్రసిద్ధేరితి। స్వీయత్వం ప్రమావిశేషణం స్వం శాబ్దబోధకమతాయా పురుషః। అయోగ్యేతి। అయోగ్యే ఈశ్వరీయబాధకప్రమాయాః
సర్వదా సత్త్వేపి తత్తత్పురుషీయబాధకప్రమావిరహస్య తత్ర విశేషణాత్ అయోగ్యతాప్రసంగాదిత్యర్థః। తథా చ యోగ్యతాప్రమాధీనత్వం శాబ్ద

ప్రమస్యాసాంపపద్యత ఇతి భావః। బాధకప్రమాసామాన్యాభావస్య యోగ్యత్వాత్తదీయం దోష ఇతి తత్త్వదోషమాత్రమాత్రేతి। జ్ఞాతుం న శక్యత్వం
అశక్యత్వాదితి। గ్రాహ్యసందేహదశాయాం గ్రాహకస్యాభావనిర్ణయపరక్ష-యగ్రాహకస్యాభావాదిప్రమాయా అపి విశేష్యకాంసందిగ్ధత్వాదితి భావః। ఇదం తు
యోగ్యత్వాన్నిశ్చయే తు తత్ప్రత్యక్షే-దోషాణాం సంశయసాధారణ్యే తు తత్రావాలంబవిశేషణాంసంసర్గస్యబాధకప్రమావిషయత్వాభావస్యాయోగ్యత్వా
తదనిదర్శనాం తయి స్యాత్। యోగ్యానుపలబ్ధ్యాభావేకప్రమాసామాన్యాభావే నిశ్చయ ఇత్యాశంకాం నిరస్యతి పరప్రమాయా ఇతి। అయోగ్యత్వా
దితి। నతేవహి ప్రత్యక్షాసంభవాదిత్యర్థః। తథా చ యోగ్యానుపలబ్ధిరేవ న సంభవతీతి భావః। సిద్ధయతి। అయోగ్యస్యాప్యనుపలబ్ధిత్వాదిః। యోగ్యతా ప్రమా
ణేతి। స్వరూపసద్యోగ్యతాయా అసత్త్వేనేత్యర్థః। యోగ్యానుపలబ్ధివిరహేణాబాధకప్రమాసామాన్యాభావస్య ప్రత్యక్షాసంభవే ప్యనుమా
నాత్తన్నిశ్చయసంభవే న శాబ్దబోధానుపపత్తిరిత్యాశంకతే అన్వయే నేతి ప్రపదప్రత్యక్షానాఖ్యాతేన కర్తృత్వాదిబాధకప్రమాభావాను
మేయ ఇత్యర్థః। నిరాసత ఇతి। సకర్తృత్వస్యాసాధ్యత్వేత్యర్థః। బాధకసత్త్వేన సకర్తృత్వబాధకప్రమావిషయత్వసత్త్వేన। వ్యభిచారాదాప్రపద్యత్వ
తద్రూపహేతోః సాధ్యప్రమావిషయత్వాభావరూపసాధ్యవ్యభిచారాత్। తథా చ వక్ష్యమాణదోషాక్తహేతుకానుమానాసంభవ ఇతి భావః।

వ్యభిచార

మూ॥౧౫॥శ్రీ ఉపజీవ్యత్వేన। బాధకప్రమావిరహం జ్ఞానోపజీవ్యజ్ఞానకతేన తస్యైవాన్వయప్రయోజకరూపస్యైవ యోగ్యతాత్వాపత్తేః। శాబ్దధీహేతుత్వాపత్తేః యోగ్యతా
జ్ఞప్త్యాపత్తిశంకాం నిరస్యతి। నచైవమితి। ఏవమేవాన్వయప్రయోజకరూపస్యైవ యోగ్యతాత్వమిత్యభ్యుపగమే ఇతి శేషః। ఆకాంక్షేతి। అనాప్తవాక్యస్థలే సకల
౧౦౪ పరపదార్థసంసర్గతత్త్వాదివాక్యే బాధానవతారాదన్వయబోధస్యేష్టత్వాదయం బాధకప్రమాయామితి సత్త్వాదితి శేషః। ఉపజీవ్యత్వాదితి। యోగ్య
తాంతరజ్ఞానహేతుత్వాదినాపి స్వకరణీయహేతుతావచ్ఛేదకతయోక్తః। స్వైవ బాధకప్రమావిరహ ఏవ। పుంలింగశబ్దేనత్యస్య స్త్రీక్లీబాంతత్వేపి
స్త్రీలింగయోగ్యతాపదేన సమానాధికరణ్యాత్ స్త్రీలింగతాంతఉచ్యమానశ్చ స్వైరం హి యత్నాప్రవృత్తిజనకస్వేతి స్వత్వావిశేషణం సంసర్గాభావప్రమా
విరహరూపస్యాపి వాన్వయివిశేషణం స్థలే ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా రూపస్యాపి ప్రత్యక్షగ్రంథదూషితత్వేపి బాధకప్రమాపదేన విశేష్యనిష్ఠాభావప్రతి
యోగిత్వవివక్షణాత్తద్విషయత్వసామాన్యాభావవివక్షణే దోషః। తత్ప్రకారకనబాధకప్రమావిరహస్యైవ యోగ్యతాత్వం సిద్ధాంతయతి బాధకేతి రా॥బా
పూర్వోక్తదోషోద్ధారం సూచయతి। సాపేతి। శాబ్దధీయోగ్యత్వేనైవేత్యర్థః। అత్ర తత్త్విదస్య పుంలింగాభావపదసమానాధికరణ్యేపి నపుంసకతా తత్త్వే గా॥శ
దార్ఢ్యస్య విశేష్యత్వేన వివక్షితత్వాత్। విశేషణపదే ఏవ విశేష్యపదసమానలింగతాయా నియతత్వాత్ నతు విశేష్యపదే విశేషణపదసమానలింగతాయాః ౯౫

అధికరణం ప్రకారత్వాదితి దర్శనాత్। సంబంధయోగ్యతైతత్ర తత్పదార్థస్య యోగ్యతా పదార్థవిశేషణతైవ వివక్షితా విశేషణం విశేష్యభావేనాబాధాత్। ఇతి

రపదార్థసంసర్గ ఇతి। విశేషణం పదార్థసంసర్గ ఇత్యర్థః అస్యబాధాభావేనాన్వయః। నతు ప్రతియోగిని। అతో నాప్రసిద్ధిరిత్యనుపదం స్ఫుటయిష్యతి అపరపదా

ర్థ విశేష్యం విశేష్యస్య పదత్వావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రవేశాదర్థః నతు విశేష్యతావచ్ఛేదకరూపేణ। అతో నాతిప్రసక్తః విశేష్యతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యేన విశే

షణసంసర్గేణ తదన్వయపరవాక్యే విభిన్నధర్మేషు విభిన్నవిశేషణాన్వయపరవాక్యేపి యోగ్యతా నిర్వాహః। ఏవం చ విశేషణాన్యపి తత్తద్వ్యక్తిత్వేన నివేశః

కార్యః। నతు విశేషణతావచ్ఛేదకరూపేణ విశేషణతావచ్ఛేదకాక్రాంతైకవ్యక్తిసంసర్గనిష్ఠస్య విశేష్యనిష్ఠాభావప్రతియోగితయా ప్రమా విశేష్యతావ

చ్ఛేదకాభావస్య బాధితవిశేషణవ్యక్తేర్యోగ్యతాత్వవిరహాత్। తథా చ తత్తద్వ్యక్తిప్రతియోగికప్రకారతాసంసర్గనిష్ఠతత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రమా విశేష్యతావచ్ఛేదకావ

చ్ఛిన్నతత్తద్వ్యక్తిత్వేన సంబంధేన తత్తద్వ్యక్త్యన్వయబోధయోగ్యతేత్యర్థః ధర్మాంతరావచ్ఛిన్నసంసర్గస్య ద్విత్వావచ్ఛిన్నాభావం విశిష్టాభావం చాదాయ

దోషః। అభావప్రతియోగి వైయధికరణ్యా విశేషణేన వారణీయః అత ఏవ యత్రావచ్ఛేద్యవృత్తిసంయోగాదిసంబంధస్య వృత్తిత్వవిషయస్తత్ర యోగ్యతానిర్వా

హః। సంయోగస్య తథాత్వం చ ఘటవత్ఖ్యాతిలఘుత్వాయ సామాన్యయోర్భేదేనాన్వయస్యావ్యాప్యవృత్తిత్వే తయా తత్ర భూతలాద్యాఘటాదేః ఇష్టాదినిర్వ

మూం గ౧ శ్రీ యాం తత్తాదాత్మ్యసంబంధేన ఘటాదిసంబంధినైవాన్వయాంశేఽపి తు తాదాత్మ్యం ఉపపత్తితత్త్వదాఽభావత్వాత్తోపస్థాపితవత్వాదిరూపవత్త్వాత్తాదాత్మ్యం ఉదావన్న

యస్మిన్ ఘటాతిరంఘువదితత్త్వదావపి తు బద్ధపారతంత్ర్యేణ ఘటాదేఘటాదేరావన్వయబోధో న హిగమేదసంయోగస్య సంబంధత్వాభావాత్॥

౧౦ శ్రీ అత్ర సమవాయసంబంధత్వాద్యనాదాపి సమవాయేన రూపాన్వయబోధాపత్తిః రూపాదిప్రతియోగికత్వవిశిష్టసమవాయాభావస్య వాయౌ

త్వేఽపి తత్ప్రతియోగికసమవాయసంబంధత్వేన లక్షణాభావాత్ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగికవైయధికరణ్యస్య లక్షణఘటకత్వాత్

ఉక్తస్థలే సంయోగసంబంధేన యోగ్యతావిరహాత్। విశేషణాసంయోగస్య విశేషణావృత్తిత్వవిశిష్టస్య విశేష్యవిశిష్టప్రతియోగికవ్యధికరణాభావసత్త్వాదితి

చేన్న। యత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితావచ్ఛేదకః తత్ర విశేషణేఽన్వయితావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశేష్యనిష్ఠాభావప్రతి

యోగిత్వప్రమావిశేష్యతావ్యభావస్యైవ యోగ్యతాత్వోపగమాత్ యత్ర వృత్తినియామకప్రతియోగ్యనుయోగిభావాదిస్సంబంధస్తత్ర తాదృశసం రాంవ

బంధస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావేన విశేష్యనిష్ఠతత్సంబంధావచ్ఛిన్నాభావాప్రసిద్ధ్యా యోగ్యతానుపపత్తిరితి తత్ర సంబంధనిష్ఠవైలక్షణ్యప్రమా राम

విరహో యోగ్యతాత్వోపగమేన సామంజస్యాత్। యద్యపి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశేష్యైస్యైవోపపత్తిః తథాప్యప్రమాణప్రత్యక్షానాం స్వీకృతభావకజ్ఞానస్యాపి

విశిష్టబుద్ధ్యవిరోధితయా విశేష్యవిశేషణోభయాభావప్రమావిషయత్వజ్ఞానవద్విశేషణసంసర్గాభావవిశేష్యనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వప్రమావిషయత్వజ్ఞానే సైవ
విశిష్టజ్ఞానవిరోధితా మణికారానుమతా యస్య జ్ఞానం బాధనిశ్చయవిధయా విశిష్టజ్ఞానవిరోధి తదభావవత్త్వాబాధితత్వరూపం యోగ్యత్వే
తాత్పర్యేణ ప్రతియోగితావిషప్రమావిషయత్వాభావాసంభవాత్ అత్ర చ ప్రతియోగిత్వప్రమావిషయత్వపర్యాప్తతజ్జ్ఞానస్య విశిష్టబుద్ధివిరోధిత్వే ప్రతి
యోగితావచ్ఛేదకాభావస్య తదభావానాం తత్తత్త్వేపి చ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకజ్ఞానేపి ప్రతియోగిత్వప్రమావిషయత్వజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వ- తయా ప్రతియో
గితావచ్ఛేదకజ్ఞానస్య శబ్దబోధే తుల్యత్వాదుపగమాత్ విధాదగ్రహకాలీనశాబ్దబోధాపత్తివారణాయ సంభవేన ప్రతియోగితావచ్ఛేదకాభావవత్త్వాయోగ్యతాత్వం
సంభవతి తాత్పర్యేణ నిష్ప్రకారకప్రమావిషయత్వాంశః పరిత్యజ్యతే। ప్రమేయం వాచ్యమితి। విశేషణసంసర్గాభావప్రమారూపబాధక- ప్ర
మాణాస్యాప్రసిద్ధ్యాపత్తి శేషః। ప్రమేయత్వమితి ప్రమేయరూపవిశేష్యపదార్థనిష్ఠేత్యర్థః। వాచ్యత్వసంసర్గ। వాచ్యరూపవిశేషణతాదాత్మ్య। వాచ్య
స్య తాదాత్మ్యే వాచ్యత్వమఖండం విశేషణసంబంధ ఇత్యభిమానేనేదం యదిదం వాచ్యత్వసంబంధసమానాం మపి తత్తద్వ్యక్తిత్వానాం విభిన్నానాం
దాత్మ్యాని తత్తద్వ్యక్తిసంబంధితయా భాసతే తదా విశేషణసంసర్గాభావస్యాప్రసిద్ధ్యా నవకాశః పరం తు యత్ర విశేషణతావిశేషణస్వరూపం

పయో॥గ॥౯ భావస్య ఘటపటోభయత్వావచ్ఛిన్నఘటస్యావాంవిశేషణత్వాత్ తత్ర విశేషణాసంసర్గాభావస్య ప్రసిద్ధిసంభవాత్ప్రోక్తత్వాచ్చ। న స తత్తద్వ్యక్తిత్వేన విశేషణవిశేష్యయో పోగ్య
యోగ్యతాశరీరనివేశే సామాన్యరూపేణ విశేషణవిశేష్యయోః స్వయమేవ దర్శయిష్యమాణత్వాత్ తత్తద్వ్యక్తిత్వేన తదుపస్థిత్యనైయత్యాత్ వనసరస్తత్ర యోగ్యతా
౧౦౭ జ్ఞాననిర్వాహః సమానప్రకారకబాధజ్ఞానస్యైవ విరోధిత్వేన సామాన్యరూపేణ విశేష్యాదివిషయకబాధగ్రహం దర్శయిష్యమాణత్వాత్ తత్తద్వ్యక్తిత్వే
న తద్విషయకయోగ్యతాజ్ఞానసంభవాత్ సామాన్యతః తద్విషయకశాబ్దబోధాపత్తేస్తత్త్వాత్ సామాన్యతః పదార్థద్వయఘటితాం ప్రతియో
గితావచ్ఛేదకతాపర్యాప్తిగర్భాం యోగ్యతామాహ వస్తుతస్త్విత్యాది। ఏకపదార్థసంసర్గితత్తద్విశేషణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్వవిశిష్టేత
త్త్సంసర్గితావచ్ఛేదకత్వ। అపరపదార్థనిష్ఠేతి। తత్తద్విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవృత్తికత్వోపలక్షః। ప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మః। ప్రతియోగితావచ్ఛేద
కత్వం। తథా చ యద్రూపావచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్వవిశిష్టయోగ్యసంసర్గతావచ్ఛేదకయోర్యద్రూపావచ్ఛిన్నవృత్తికాభావప్రతియోగితా రాహు
వచ్ఛేదకతాకాభావః స తద్రూపావచ్ఛిన్నస్య తాదృశసంబంధేన తద్రూపావచ్ఛిన్నే ధర్మిణి యోగ్యతాత్వమిత్యర్థః। అనుగతరూపావచ్ఛిన్నానాంవరి సా స
త్తేవ విశేషణానాం స్థలే బాధిసినాన్త్యయేన సర్వాసామేవ విశేషణానాం వ్యక్తీనాం మధ్యే ఏకవృత్తి విశేష్యతావచ్ఛేదకానాం నానాధికరణాన్నసంసర్గాభావసత్త్వేపి

విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగికాభావప్రతియోగిత్వం సులభమితి చేన్మధ్యమావచ్ఛేదకగర్భతేతి న శంక్యం। తద్వ్యావృత్తేరపి తత్ర ద్విత్వాదినాఽభావసత్త్వేన విశేష్యతా
వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగికాభావప్రతియోగిత్వస్య విశేషణాంశే సంసర్గాకాఘటితత్వాత్ అత్ర ఘటే ఇతి ప్రతీతౌ ఘటత్వాద్యవ్యాప్తేరేతద్వ్యావృత్తిత్వరూపవిశేషణాంశసంసర్గాభా
వసత్త్వాదిదోషాద్వ్యాపకత్వానిరూపణాత్ స్యాదితి విశేష్యతావచ్ఛేదకాశ్రయవృత్తిత్వమపి విశేష్యవిశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన వర్తమానత్వే సత్త్వాభావనివేశః నచైవం ఘ
టత్వాదావచ్ఛేదేనైవ తద్విశేష్యవృత్తిత్వాద్యసాయోపి తత్ర యోగ్యతాప్రసంగ ఇతి వాచ్యం। యతస్తత్ర ఘటాదిరూపవిశేష్యవిశేషణాంశేన వయోనాం యోగ్యతా
పరంత్వవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన బోధే విశేషణాంశవిశేష్యతావచ్ఛేదకయోరవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావసంబంధేన విశేషణవిశేష్యభావో నోపగమ్యతే ఇత్యుక్తస్థలే తయో
స్తాదృశసంబంధేనాన్వయబోధవారణాయ యోగ్యతా। యది చ వచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన బోధే ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టత్వం బంధో ధర్మిణి విశేష
ణాన్వయసంసర్గ ఇత్యుచ్యతే తథాపి దర్శితస్థలే విశేషణప్రతియోగికతాదృశసంబంధాప్రసిద్ధ్యా నయోగ్యతాలక్షణే అతివ్యాప్తిః। ఏవం యత్ర విశేషణాం
శయోః పరిష్కృతవిశేషణాంశత్వం విశేష్యబాధితం విశిష్టవిశేషణాంశత్వం తు బాధితం తత్ర విశిష్టప్రతియోగికవిలక్షణావైశిష్ట్యస్య విశేషణాంశసంబంధతా
మతేపి తాదృశసంబంధస్య విశేష్యే భావసత్త్వేన విశిష్టవైశిష్ట్యస్యవాచ్యయోగ్యతాతిప్రసంగః యది చ తాదృశబాధప్రతియోగికతావచ్ఛేదకత్వ ఏవ

మూ।గ।శ్రీ తత్సంబంధావచ్ఛిన్నవిశేష్యవిశేషణాసంబంధః పరంతు విశేషణాంశే తంత్రేణావిశేషణాంతావచ్ఛేదకస్యైవ విశిష్టస్య విశిష్టప్రతియోగిక తత్సంబంధేన పరంపరాసంబంధేన

ప్రకారతా తదా తత్ర విశేష్యే విశేషణాసత్వాయోగ్యత్వైవ అయోగ్యతా తు తత్ర తాదృశపరంపరాసంబంధేన విశేషణతావచ్ఛేదకాన్వయ ఏవేతి ధ్యేయం ౪

౧౦౭ న చ విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన వర్తమానాభావనవత్వే ఏతద్వద్వృత్తిఘటతాత్వరూపే ఽత్రైవ ఘటిత ఇతి వాక్యేపి యోగ్యతానాపత్తిః ఏవం స్థిరఖలకరణాంత-

త్వసంసర్గస్యైకస్య అభావసత్త్వేపి ఖలకరణాంతత్వసంసర్గరూపసామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకతావిభావసత్త్వే స్థిరఖల

తాత్త్వరూపపదయనసంబంధతి తాత్పర్యవాక్యే తత్ప్రసంగః ఖలతాదాత్మ్యాత్ తాదృశవాక్యేపి ఖలాఖలసామాన్యాభావప్రతియోగిత్వయోగ్యతా యాః స్వపరా-

రోపః ఇతి ఇతరసహితత్వే తత్ర విశేష్యే విశేషణాభావప్రతియోగితాయా అయోగ్యతాయా అపి స్వరూపసంబంధేనాభావప్రతియోగితా స్వరూపారోపణాపత్తి

వాక్యానాం ప్రామాణ్యాపత్త్యనవకాశాత్ అప్యవ్యాప్యవృత్తిసంసర్గకస్థలే నాధారతాయాం తత్ప్రతియోగివైయధికరణ్యే అభావవిశేషణా ప్రామ గాఢ

మపాదేయం తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశిష్టవత్త్వగర్భాణాం వాచ్యం అతః న సమానాధికరణమతవాయ్యవహారోపాధిప్రతియోగికత్వవిశిష్టేన

మహాయాంభావస్య ప్రతియోగిసమానాధికరణత్వేపి విశిష్టప్రతియోగివైయధికరణ్యాంత్యనాతిప్రసంగానవకాశః ప్రతియోగివృత్తిత్వవిశిష్టేన

యోగిత్వస్య సంయోగిని విశిష్టప్రతియోగిమత్యధికరణాభావసత్త్వేపి తత్ర తద్విశేషణాంశప్రతియోగికత్వవిశిష్టసంయోగత్వస్య తాదృశాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేద
కత్వాత్ । అత్ర విశేషణాంశప్రతియోగికత్వవిశిష్టసంబంధవిశేషత్వే విశిష్టవృత్త్యభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వగ్రహే విశేష్యే విశేషణసంసర్గాభావగ్ర
హం వినా విశిష్టాభావత్వాదృశసంసర్గతావచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్వావగాహిన్యాస్తల్లౌకికవిశిష్టవైశిష్ట్యతయా తాదృశసంసర్గత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వా
వగాహిత్వం ఉపగమ్య కథం విశిష్టబుద్ధివిరోధిత్వోపపాదనే విశేష్యవృత్తికరణాంశత్వాదివిశిష్టే విశేషణాభావగ్రహే స్వవిశిష్టకరణాంశతావదప్ర
తియోగిక-సంసర్గత్వేన విశిష్టాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వావగాహితాయా అసంభవేన తాదృశవృత్తిప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వగ్రహ
విరోధితయా తాదృశాభావగ్రహదశాయాం విశిష్టావగాహిత్వే తదుపాదానే ప్రత్యక్షబుద్ధ్యనుత్పత్తిః । అథ యత్ర విశేషణసంబంధో వృత్త్యనియా
మకః తత్ర విశేషణతావచ్ఛేదకవిశిష్టవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావ ఏవ యోగ్యతా విశిష్టే విశేషణతావచ్ఛేదకావచ్ఛి
న్నాభావగ్రహస్య ప్రతిబంధకతయా తాదృశయోగ్యతాజ్ఞానవిరోధితయా తాదృశాభావగ్రహస్య బుద్ధివిరోధితానిర్వాహః । విశే
ష్యే విశేషణసంసర్గస్యాభావగ్రహస్య విరోధితయా తత్సత్త్వే యోగ్యతాజ్ఞానావిరోధినః శాబ్దబోధావిరోధిత్వమిష్టమేవ శాబ్దబోధే సంసర్గస్య

మూ।౫౧। అప్రకారకత్వాత్- యత్ర చ విశేషణస్య సంబంధో వృత్తినియామకస్తత్ర తత్సంబంధావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగితత్సంబంధేన విశేషణవదన్యోన్యాభావగ్ర-
హం ప్రతి విరోధిత్వం తత్ర విశేషణే విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవృత్త్యన్యోన్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావరూపయోగ్యతాజ్ఞానస్యాపేక్షి-
౧౦౮ తత్త్వేపి యత్ర అన్యోన్యాభావవిషయకబాధగ్రహస్య చ తద్విరోధితయా కార్యకారణభావవిరోధితోపపత్తిరితి చేన్న । ఏవమపి యత్ర పదార్థయోః
సంబంధో వృత్తినియామకః తత్రాన్యోన్యాభావవిషయకబాధగ్రహదశాయాం అత్యంతాభావగ్రహప్రయోగ్యతాజ్ఞానసంభవేన శాబ్ద-
బోధాపత్తిః ద్వివిధస్యాపి యోగ్యతాజ్ఞానస్య పరస్పరసహకారేణైకవిధశాబ్దబోధహేతుతాయాం అనుభవవిరోధః అత్యంతాభావా-
న్యోన్యాభావే చ విశేష్యవృత్తిత్వగ్రహదశాయాం అత్యంతాభావాదిగ్రహప్రయోగ్యతాజ్ఞానేన తత్సంభవేన యోగ్యతాద్వయజ్ఞానేపి శా-
బ్దబోధస్యానుభవకతాపత్తేః । ఏవం గ్రాహ్యాభావజ్ఞానకాలే ప్రతిబంధకయోగ్యతాజ్ఞానసంభవేన శాబ్దబోధాపత్తిః తస్య శాబ్దబోధేనాపి राम
ప్రతిబంధకత్వోపగమే బాధజ్ఞానప్రయోజ్యతాజ్ఞానస్య తథాత్వముపగమ్యతాం కిం యోగ్యతాజ్ఞానస్య శాబ్దబోధహేతుతయా
న చ శాబ్దప్రమాభ్రమయోః సామగ్రీభేదాయ యోగ్యతాప్రమాభ్రమయోః తదుభయహేతుత్వమావశ్యకమితి వాచ్యం । విషయబాధ-

స్థలే పూర్వోక్తయోగ్యతాసత్త్వస్య ప్రదర్శితత్వాత్ తత్ర ప్రమాయాం భ్రమయోశ్చ క్షిప్రమాం భ్రమనియామకత్వాసంభవాత్ నియామకాంతరస్యానుసరణీయ
త్వాత్ తత్ర సంశయోత్తరత్వావచ్ఛేదకవిశిష్టప్రకారితసంసర్గానవిశేషణావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవత్త్వమేవ యోగ్యతా సంశయసాధారణం తజ్జ్ఞానమేవ శాబ్ద
ధీహేతుః అత ఏవ ఆకాంక్షాయా ఏవ యోగ్యతాస్థలే ప్రసిద్ధస్వరత్వరహిత్యేతు మశకత్వే తత్త్వవిషయకత్వే తజ్జ్ఞానస్య విశిష్టబుద్ధివిరోధినాం గ్రాహ్యాభావప్రకారకత్వా
వచ్ఛేదకతదవచ్ఛిన్నతదవచ్ఛేదకధర్మజ్ఞానానాం సర్వేషాం ప్రతిబంధకానామభావే తస్యాం బుద్ధిహేతుతాపత్తేః యోగ్యతాజ్ఞానప్రతిబంధక
శాబ్దేనాముక్తిర్నరీరస్య వేశావశ్యకత్వే యోగ్యతావ్యాప్తిబాధ్యదర్శితైకవిధయోగ్యతాధియః శాబ్దహేతుత్వే తత్ర మనోఘటకత్వే లాఘవేన తద్ధేతుతా
సిద్ధిః బాధాదినిశ్చయప్రతిబంధకతాయాం భ్రమత్వజ్ఞానాభావే ప్యవచ్ఛేదకః యోగ్యతాజ్ఞానహేతుత్వే చ భ్రమత్వనిశ్చయాభావఘటి
గౌరవం స్యాదిమిత్యపి చేత్తర్హి విశేషదర్శనస్య బాధబుద్ధ్యనుసంధేయః లాఘవాదితి ప్రథమోపదర్శితయోగ్యతాయాః ప్రమాఘటితత్వే
నగౌరవాదితి భావః ప్రతిబంధకత్వజ్ఞానతాబదితి ప్రథమయోగితాయాం పదార్థానాం తత్తద్వ్యక్తిత్వేన ప్రవేశనియతయా దుర్జ్ఞేయత్వాదితి
భావః యత్ర స్వరూపబాధకప్రమావిరహస్తత్ర ప్రసక్తతయా పూర్వోక్తస్యైవ అపరసాధారణ్యం బాధకప్రమాసామాన్యవిరహ

మూ॥గ॥న్తే॥ స్వవిపక్షే నిశ్చయతయా పరశ్చ యద్బాధకప్రమాయాస్తత్వస్యగ్రహేణాప్రతిపక్షయోః గృహీతాయాం అశక్యజ్ఞానతా చరమాయాం ప్రమాయాం ఘట
తత్వేన శక్యజ్ఞానత్వేతి పూర్వపక్షే బాధకప్రమావిరహస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాదిత్యుస్య తదనేనైవ నిశ్చయప్రామాణ్యం। తన్నశోభనం। వాక్యార్థని
౧౦౭ శ్చయం వినా ప్రమయా అఘటితాయాం అప్రబాధితత్వాదిరూపయోః గృహీతాయాం దుర్నిశ్చయతయా సంశయసాధారణయోః గృహీతా
ద్వయోః హేతుత్వాత్ బాధకప్రమాభావస్య దుర్నిశ్చయత్వేపి చ సంశయసంభవాత్ అనవసరశిరోక్తిశుచిప్రాణాంగత్వాత్ సంభవదితలిన
మనేనరసశిరోన్నని అశ్వాబాభావరూపత్వాచ్చ నిశ్చయసంభవేన మలమాత్రపరిశేషాన్నిగతం హ్యాశుచి స్ఖలితమిత్యాదివాక్యార్థా బో
బోధానుపపత్తేః అశ్వాంశే బాధితత్వగ్రహేణ బాధితత్వగ్రహేణ రూపయోః గృహీతాజ్ఞానాసంభవాదితి అశక్యాంశే నిరసనీతి నచేతి। బా
ధితాంశే। బాధితత్వగ్రహేణాసంభవదబాధితత్వరూపయోః గృహీతాజ్ఞానరూపసహకారిసమవధానకాంత్తే। అన్వయబోధః రామ
అన్వయబోధాసంభవః। ఉపజీవ్యజ్ఞాతీయత్వేనాదృష్టాంతభూతశంకితసాధ్యనిశ్చయసంపాదకతయోక్తా సమానోపజీవ్యత్వా राम
త్స్వవిషయప్రమాణతావచ్ఛేదకరూపేణాసహజాతీయతాయాం అశ్వాంశే బాధకశక్యజ్ఞానత్వేన తుల్యత్వాః। బలవత్వాదితి। నిశ్చితప్రామాణ్యకబో

ఘటవత్త్వాత్ అశ్రావణత్వం ధర్మవేదస్య నిర్దోషపురుషాదిప్రణీతత్వేన తాదృశస్మృతివాక్యైర్వేదమూలకతయా ప్రామాణ్యనిశ్చయః సంభవతి
ఇతి బోధ్యం। తేన। తాదృశశాబ్దబోధస్య విరోధివిషయకత్వేన। తదనుమానబాధాదినా। శాబ్దానుమితిజనకపరామర్శానామప్రామాణ్యం
గ్రాహయితావనుమితివిఘటనాం తత్తద్బుద్ధిస్థయా అనుమితావప్రామాణ్యబుద్ధిపదాచ్చేతదర్థః। తథా చ న యోగ్యతాజ్ఞానవిఘటన
మితి భావః। ననుబాధాద్యభావస్య స్వరూపసత్తైవ హేతుతా అన్యథా తదభావత్వేనైవ హేతుత్వకల్పనయా యోగ్యతాజ్ఞానహేతుత్వమతే గౌరవం.
కించ తదనుమితౌ విరోధికార్యే లాఘవసంనికర్షాద్యభావస్య విశిష్టబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కేవలబాధాభావహేతుతావదేవ యోగ్య
తానిశ్చయదశాయాం శాబ్దబోధనిర్వాహం ఇతి కిం యోగ్యతాజ్ఞానస్య శాబ్దహేతుతయేతి శంకతే ననువితి। అకాంక్షాసత్తిజ్ఞానయో
సహకారిమాత్రసమవహితే తేన ప్రమాణాంతరం। శాబ్దబోధోపధాయకతా। యోగ్యతాపి। యోగ్యతాధీరపి తత్ర నివేశనీయా। శాబ్దబోధా
పధానప్రయోజకసామగ్రీత్ర విశిష్టావ్యక్తౌ। బాధాభావస్యేతి। బాధనిశ్చయాభావస్య ప్రమామాత్రహేతుతావత్। లాఘవసంనికర్షాద్య
స్యబుద్ధిసామాన్యం ప్రతి క్లృప్తహేతుతయాఽతిప్రసంగాత్। బాధేతి। శాబ్దధీవిరోధినిబాధనిశ్చయే హి। యతః ప్రమాణాదోషః। శాబ్దధీ

మూ।గౌ।శ్రీ। జనకీయత్కించిజ్జ్ఞానవిరోధిత్వం। అవశ్యం వక్తవ్యమితి। తథాచ యోగ్యతాజ్ఞానస్య తద్ధేతుత్వే బాధకాభావబుద్ధిజనక-యత్కించిజ్జ్ఞానవిరో-
ధితావిరహాత్ తస్య తద్ధేతుత్వమావశ్యకమితి భావః। విషయబాధస్యాప్రామాణ్యదోషతాసంభవేన యథార్థాసంగతిరోధాద్యా
౧౧౦ ప్రమాణావిషయః। శాబ్దజ్ఞానజనకసకలజ్ఞానానాం బాధస్థలేఽసత్త్వే। బాధాసంభవాత్। బాధబుద్ధేశ్శాబ్దబుద్ధివిరోధితాసంభవా-
త్। జనకజ్ఞానం విఘటయత ఏవ జ్ఞానస్యాన్యజ్ఞానవిరోధిత్వమితి నియమాదితి భావః। అనుమితిం ప్రతి విరోధినో బాధస్య హ్య-
తజ్జనకజ్ఞానవిఘటకత్వం తత్రైవ వ్యభిచారాన్నోక్తనియమసంభవ ఇత్యనుమితిస్థలం దృష్టాంతయతి యథేతి। బాధాద్వ్యాప్తివిఘాతః
బాధజ్ఞానేన వ్యాప్తిజ్ఞానవిఘటనం। తస్యాసత్ప్రతిపక్షితజ్ఞానవిఘటకత్వాసంభవాదాహ। ఉపాధిజ్ఞానేతి-వ్యభిచారద్వారకతామాపా-
దితవ్యజ్ఞానసంపాదకత్వేనేత్యర్థః। ఉపాధిజ్ఞానస్య వ్యభిచారజ్ఞానద్వారకతాం బోధయ్య। బాధేఽసత్ప్రతిపక్షే తత్తద్దూషణతాం యుక్త్యా సామ
దర్శయతి నిరుపాధావితి। పక్షధర్మతేతి ఇతి శేషః। బాధాద్యనవకాశాదితి। పక్షే బాధితేనాశ్రయత్వమితి। అపక్షధర్మవ్యాప్యహేతుకేత్యా-ప్ర
దౌ వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ ఉపాధిజ్ఞానస్య వ్యభిచారజ్ఞానాసంభవేఽపి పక్షధర్మతాజ్ఞానవిఘటకత్వం బాధజ్ఞానస్యేతి నియమనిర్వాహాదప్ర

ప్రత్యక్షప్రత్యక్ష ధర్మినిష్ఠా జ్ఞానవిషయత్వేన ఏవం బహువ్రీహికత్వేన గృహీతానాం ప్రత్యక్షాణాం అపగ్రహే పక్షే హేతోరభావగ్రహే తత్తత్ప్రత్యక్షత్వే ద్వారాణాం భవేద్యం
అబాధితత్వాదిజ్ఞానస్య నుమితిహేతుతా మతే బాధస్య తద్విషయత్వే నియమేన పపత్తి ప్రసక్తా ప్రత్యక్షే-తి । శాబ్దానామన్యం
ప్రతీత్యాదినిశాబ్దబోధః । శాబ్దప్రమా । ఉక్తే ప్రసంగో ఇతి । ప్రమిత్యాది విషయభావధర్మ్యవచ్ఛేదకతయా స్వరూపసంబంధస్య ఏవ అభావ వ్యాప్యం
యం యోగ్యతా యా అసంభవాదితి భావః । ఉపాయాభావాదితి । అబాధరూపయోగ్యతా గ్రహే బాధరూప ప్రతిబంధకభానే నివృత్తి
ప్రయోజకాభావాదిత్యర్థః । విపర్యయస్య ప్రమా । ప్రమా । అబాధితత్వాదినిశ్చయః । తథా ధారణాస్య తథా ధారణా యోగ్యతా జ్ఞా
నత్వావచ్ఛిన్నస్య । ననుసంశయసాధారణాయోగ్యతా జ్ఞానస్య హేతుత్వే పుర్యోగ్యతా నిశ్చయదశాయాం శాబ్దధీప్రసంగః అయోగ్యతా
నిశ్చయానంతరం తత్సంశయాసంభవేపి తత్సంశయానంతరం శాబ్దాదినా యోగ్యతా నిశ్చయసంభవేపి సామగ్రీ సత్త్వాత్ తత్ర
ఆహ । అయోగ్యతా జ్ఞానస్యేతి । విశిష్టబుద్ధిం ప్రతి బంధకత్వాత్ । విశిష్టబుద్ధిసామాన్య విరోధినః । సర్వత్ర । శాబ్దాది బుద్ధిసామాన్య । అ
భావాత్ । శాబ్దాదివృత్తి సామగ్ర్యాం పరైరితి । ననుశాబ్దబోధం ప్రతి యోగ్యతా నిశ్చయాసంభవేన తథా ధారణాం హేతుత్వ

మా।గా।శ్లే భిధానవిరోధ ఇత్యత ఆహ కేవలాదితి। యోగ్యానుపలబ్ధేరితి। యత్రాభావస్యానుపలబ్ధిగ్రాహకతా తదధిష్ఠానాదౌ యోగ్యానుపలబ్ధ్యా ఘటాభావస్య
ప్రత్యక్షత్వో నిశ్చయో విశిష్య తదభావస్య ఘటాదిష్వంశయో సంభవేన తత్ర విశేష్యవృత్తిత్వనిశ్చయాద్విశేష్యవృత్తిసత్త్వాభావకత్వరూపవిశేషదర్శనే ఘ
౧౧౧ టాద్యభావే విశేష్యవృత్త్యభావప్రతియోగిత్వస్య తత్ప్రమావిషయత్వస్య చ సునిశ్చయత్వం బోధ్యం॥ ఇతి యోగ్యతాగ్రంథః॥ శ్రీరామ॥
ఏకదార్థానుకూలత్వసంగత్యా యోగ్యతాం నిరూప్య ఆసత్తిం నిరూపయితుమాహ ఆసత్తిశ్చేతి। అవ్యవధానేతి। విశేషణత్వేతి యోః తథా చావ్యవహితత్వస్య
పస్థితయోర్వైశిష్ట్యలాభాయోః పదార్థయోః పరస్పరాన్వయబోధః తదేకార్థేత్యవహిత [illegible] ఽపరార్థోపస్థితిః తదన్వయబోధే ప్రయోజకాసత్తిరిత్య
ర్థః నీలో ఘటో ద్రవ్యం పట ఇత్యాదౌ క్రమోచ్చరితనీలాదిపదేభ్యః క్రమే స్థిత నైవ చౌక్తతేభ్యః క్రమేణ నీలాద్యర్థోపస్థితేః పటాద్యుపస్థి
తేన నీలాద్యుపస్థిత్యవహితత్వయోర్నీలపటాద్యన్వయే నీలపటాదిపదానామాసత్తిః ఇయం చాసత్తిజ్ఞాననేతాసంబంధేన పదనిష్ఠా సత్త్వముప రామ
పాదయతి [illegible] అవ్యవధానం చ స్వధ్వంసాధికరణసమయధ్వంసాధికరణత్వే సతి స్వప్రాగభావాధికరణసమయప్రాగభా
వాధికరణసమయప్రాగభావానధికరణత్వం। యస్మిన్ సమయే ద్వయోర్వృత్తిత్వం పూర్వోత్తరసాధారణం బోధ్యం। ఏకార్థోపస్థిత్యుత్తరయోః అపర

పదార్థోపస్థితౌ ॥ అపరపదార్థోపస్థితేరభావత్వాదేవ నిరుక్తమప్యపహాయ తత్త్వం నీలో ఘట ఇత్యాదౌ బాధసత్త్వానాం నీలో ఘటో ఇపదానాం మక్షత్తమేవ నీలాద్యుప
స్థితిత్వేతియ ఘటాద్యుపస్థితిత్వేనైవ అధికరణానాం తద్వాంతత్త్వయోగతావత్ । వస్తుతః ప్రకారితాన్వయబోధం ప్రత్యనుకూలోపస్థిత్యనంతరం తత్త్వమేవ ఘటాదినాం వా
చ్యం । అర్థోపస్థితి పదపదార్థోపస్థితిత్వే అర్థోపస్థితి ద్వారా ప్రకారితాన్వయబోధం ప్రత్యనుకూలత్వే తత్తయా అర్థోపస్థిత్యోర్న ప్రసంగః । అతో నీ
లాద్యుపస్థిత్యనంతరం ఘటాదిపదఘటిత-క్రమికఘటాద్యనేకవర్ణగ్రహణోత్తరమేవ ఘటాదిరూపార్థోపస్థితిరిత్యత ఉత్పత్తిక్రమేణాప్య నీలా
ద్యుపస్థితేనాన్యా ఇత్యధికరణాసమయత్వం సాంధికరణేతియా ఆనధికరణాం తద్వాంత విశేషణోనాంక్తా తత్త్వేపి నబోధః ॥ ఘకారాదిసకలవర్ణోపస్థి
నామేవ ఘటాద్యుపస్థితిద్వారా ఘటాదిఘటితవాక్యార్థబోధం నమకూలతయా నీలాద్యుపస్థిత్యుత్తరప్రకారితవాక్యార్థబోధం ప్రత్యనుకూలో
పస్థిత్యనుత్తరత్వఘటితతదవ్యవధానస్య ఘటాద్యుపస్థిత్యాం రక్షితత్వాత్ । ఏతేన నీలస్సుందరో ఘట ఇత్యాదౌ నీలఘటాద్యుపస్థిత్యోర్విశేషణాం
తరసుందరోపస్థిత్యాదినా వ్యవధానేన నీలఘటాద్యోః సత్త్వేప్రతీతి బోధః ప్రసంగః ॥ అత్ర ప్రకారితాద్యనేకానాం విశేషణానాం విశేషిత
ఘటాదిరూపవాక్యార్థబోధే సుందరాదిరూపవిశేషణాంతరోపస్థాపక-పదోపస్థితేనామనుకూలత్వాత్ తద్వ్యవధానస్య నిరుక్తానుత్తరత్వాఘటితత్వాత్

మూ।గ।శ్రీ తచ్చ తావన్న చైవం గ్రామం ఘటం ఘటాన్న చైత్రః ఓదనం గచ్ఛతీత్యాదౌ గ్రామగమనాద్యోదనయోర్జనాద్యన్వయబోధప్రయోజకాసత్తిప్రసంగః ఏవమేవదా
యత్ర తత్తత్పదార్థోపస్థితీనాం తదనుకూలత్వే తత్పదోపస్థితీనాం చ తాదృశపదార్థఘటితమహావాక్యార్థబోధానుకూలత్వాదితి వాచ్యం। యతః యో
౧౧౭ దృశవిశేషణావిశేష్యతాపన్నయోః దృశవిశేషణాంశ్యవచ్ఛేద్యవిశేషణావిశేష్యతాపన్నస్య వా ప్రకారతయా ప్రకారితవాక్యార్థబోధానుభావనం తదనుకూ
లతా దృశవిశేషణాం తదుపస్థాపకశబ్దోపస్థిత్యన్వయప్రతియోగితదుపస్థాపకశబ్దోపస్థితీనామివ ప్రకారితవాక్యార్థబోధానుకూలత్వే న
విశిష్టానాం ఘటపటసంయోగానాం సుందరాదిపదార్థవిశేష్యతాపన్నఘటాదినీలాదిః ప్రకారతయా నీలాద్యుపస్థితేః సుందరాద్యుపస్థిత్యా
ఘటాద్యుపస్థితిమవగాహితత్వేపి చైత్రో గ్రామం గచ్ఛతీత్యాదౌ గ్రామకర్మకత్వాదివిశేషితగమనస్య చైత్రాదౌ ప్రకారతయా గామనాద్యుపస్థితేః
ఘటాద్యుపస్థిత్యా చైత్రాద్యుపస్థిత్యవగాహితత్వేపి చైత్రాదౌ అన్వయబోధానాపత్తేరనుపపత్తేః సుందరాదౌ గ్రామకర్మకత్వాద్యనిరుక్తే రామ
విశేషణాంశే పదార్థాంతరనిష్ఠత్వేన సన్నిధానాచ్చ తాదృశవిశేషణోపస్థితౌ విభిన్నయోర్జ్ఞానాద్యుపస్థితౌ విశేష్యవిశేషణోపస్థిత్యోరవ్యవధాయ
కత్వే ఆసత్తిప్రసంగః। అత్ర వదంతి ... పదార్థోపస్థితేః ... సమూహాలంబనాత్మకతాదృశపదార్థోపస్థిత్యా

రమం సివకరణేయా అన్యథా పదజన్యపదార్థోపస్థితిరూపస్య శాబ్దబోధహేతోః విశేషణజ్ఞానరూపవిశిష్టబుద్ధిహేతోశ్చ విరహే జ్ఞానస్య శాబ్ద
బోధానివార్యత్వాపత్తేః ఏతాదృశాసన్నికృష్టేఽపి సమూహాలంబనే తత్తత్పదార్థోపస్థితిసత్త్వే సాకాంక్షసన్నిహితపదవ్యవహితత్వేన తథా వ్యాకృతపదార్థోపస్థితేః స
త్తితయా శాబ్దబోధజనకత్వే హి నానాసన్నికృష్టతత్పదసాకాంక్షే ఉక్తే శాబ్దబోధవిరహాదేవ శాబ్దబోధానుత్పాదనివారణే హి బాలమవ్యవహితో
పస్థితిరూపాసత్తేః శాబ్దబోధోపయోగితయా । న చ ఘటపదఘటాద్యవధానే విపక్షయా క్రమికోపస్థితీనామేవాసత్తితయా నానాసన్నికృష్టావ
సమూహాలంబనోపస్థితిసాకాంక్షే పి క్రమిక-విశేషణవిశేష్యోపస్థిత్యోర్వ్యవహితత్వేనాసత్తితావిరహాత్ శాబ్దబోధానుత్పత్త్యా ఉపపన్న స్వ
యో విశేషః క్రమికవిశేషణాద్యుపస్థితీనాం శాబ్దబోధావ్యవహితపూర్వమసత్త్వేఽపి ఆసత్తిజ్ఞానస్యైవ శాబ్దబోధహేతుతయా నా
నుపపత్తేః అత ఏవాసత్తిభ్రమాదనాసన్నికృష్టేఽపి శాబ్దధీః క్రమికోపస్థితీనామవ్యవధానభ్రమాదితి వాచ్యం । వాక్యేషు లౌకిక-పదానాం క్రమి
క-తయా తేషాం క్రమిక-త్వజ్ఞానస్యావశ్యకత్వాద్వా । తదా తావద్ద్వైయ తత్ర పదార్థానాముపస్థితావపి తు సమూహాలంబనస్వసత్తిమారూ
ఢైవేతి క్రమమేవ సమూహాలంబనార్థోపస్థితిజననాత్ తత్రాసత్త్యనుపపత్తేః । యత్ర నన్వయస్య తయోర్గిన ఉపస్థితి యన్తత ఇతి బహుస్థలే నాశా

ము॥గౌ॥ అన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితపదం అన్వయప్రతియోగ్యుపస్థాపక-పదోపస్థితిపరం తద్విశేష్యపదపరం వా తథా చ పదోపస్థితేః పదస్యావ్యవధానమా-
సత్తిరితి। తదపి న। తథా సతి సాపేక్షత్వాతినానానుభవ్యాసక్తేర్నానాన్యాన్యాశ్రయ ఇత్యుత్తరగ్రంథాసంగతేః అయోగ్యోపస్థితేరాసత్తితయా పదోపస్థితేః పదస్య
౧౧౨ వా పరిహారాయ కార్యత్వేనేష్టాః శాబ్దానుభవేనపేక్షితతత్తయా తత్త్వేనానుభవరూపత్వే చానన్యాశ్రయాప్రసక్తేః పదోపస్థితేః పదస్యాపి శాబ్దాను-
భవరూపతాయాం స్వీకారేనాలోచనాదితి। మిశ్రాస్తు ఏకపదప్రతీత్యవ్యవధానేనాన్యపదప్రతీతిస్తాత్పర్యమేవపదయోరాసత్తిః అత ఏవ మానస్మోక-
స్థలే మోనినాప్రతిసం తానాం విభిన్నకాలోచ్చరితపదానాం వ్యవహితత్వేపి తత్తత్పదప్రతీత్యవ్యవధానేన తత్తత్పదప్రతీతిజ్ఞానసత్త్వాదాసత్తిరి
వానపాః। తాదృశతాత్పర్యగ్రాహకత్వేనైవ శ్లోకాదిషు వ్యవహితపదార్థాన్వయబోధయోజనాయా ఉపయోగః తత్రయోజనావాక్య
స్థో వ్యవహితపదేష్వవతత్తత్పదార్థాన్వయబోధ ఇతి తు నయుక్తం యోజయితురర్థతాత్పర్యస్య శ్రోతా పరిజ్ఞాతాఽనవక్తృతాత్పర్యవిషయపదా రాస
నాం బోధాన్వయబోధకత్వాత్। శ్లోకాదిష్వపి పదానాం వ్యవహితానామప్యవ్యవధానభ్రమో యోజనయా క్రియత ఇత్యపి న। తేషాం వ్య
వధానస్య నిశ్చయేనావ్యవధానభ్రమాసంభవాత్। అవ్యవధానేన తత్తత్పదప్రతీతేరభిప్రాయస్య కల్పనాదవ్యవధానేనాన్వయప్రతియోగినాముపస్థితి

ఉపయోగితయా మూలనైత్యపితాంవృత్త్యాంభిప్రాయనైత్యసత్తితేవతాంత్వయాంనాంచ తత్సాదృశ్యాభిధానంచలక్షణాణాంవాక్యస్యయథాశ్రుతాంభిప్రాయనైతత్సాధయః
వస్తుతో వృత్త్యా పదజన్యపదార్థోపస్థితిరేవాసత్తిః అవ్యవధానేనేత్యాది మూలనేత్యపి నవశక్యం అవ్యవధానపదస్యావ్యవధానఘటితపదజన్యత్వార్థకత్వే
త్వాపత్తేః నాంచస్మృతిరిత్యాదావన్యోన్యాశ్రయపదమాత్రాశ్రయపరం ఆసత్తేరనుభవరూపత్వే స్వరూపసత్త్వే ఏవ తన్నైవహేతుత్వాపత్తేః నాస్తి
దేవశాబ్దానుభవే తదపేక్షాయా అన్యోన్యాశ్రయాప్రసక్తేః అథవా ఉపస్థితేరనుభవరూపత్వే అనుభవాత్మకాసత్తినిర్వాహ్యశాబ్దేన స్మృత్యా
శాబ్దానుభవనివాహకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయస్యైవ ప్రసక్త్యా తత్ప్రదం యథాశ్రుతార్థకమేవ నీలో ఘటో ద్రవ్యం పట ఇత్యాదౌ గిరిభుక్త-
మగ్నిమాన్ దేవదత్త ఇత్యాదౌ చ నీలపటగిరిఅగ్నిమదాదిపదానాం చ నాన్వయబోధః తత్ర త్వదర్థాన్వయతాత్పర్యస్యైవ వాక్యార్థతాత్పర్యాభిప్రాయస్య
వాంఛావాంతయత్రానాదృశం తాత్పర్యం తత్రాపి తదగ్రహం విలంబేన శాబ్దధీవిలంబః । కథం తత్తాత్పర్యగ్రహం చ భవత్యేవ శాబ్దబోధం తదగ్రా గమ
హకత్వం తద్యోగ్యతాజ్ఞానాభావే యోగ్యతాజ్ఞానాభావే యోగ్యజ్ఞానాభావే శక్యత్వాద్బోధాభావే తాపి శాబ్దధీవిలంబః అనర్థకస్య విలంబ ఇత్యాదౌ వినాంచేతి । అవ్యవ
హితపదార్థోపస్థితిరూపాసత్తేస్తు హేతుత్వోక్తేః । నానుభవ ఇతి । యద్యపి ఘటితగర్భాన్వ్యవధానవిశేషేణానుభవరూపతాప్రసక్తిః అనుభవాత్మకాప

మూ౦|గ|శ| పదార్థద్వయోపస్థితేరైకార్థ్యాత్తత్తథాపి ఘటదగభవతాం యాం అన్వయప్రతీతయాం అభేదపృథ్వ్యవధానశ్యేచ యోః సుఖపరూపతాప్రసక్తేః నాసంగతిః। నా
న్యోన్యాశ్రయ ఇతి। తదా పృవహంతత్త్వరూపవిశేషణానుపపత్తిరితి శేషః। నానావిశేషణేతి కర్త్రారశూన్యాః పాఠస్తేన్నత్ధః॥ విశేషణేతి పాఠే విశే
౧౧౪ షణాంపదార్థ ఏవస్వాశ్రయేచేః। నతుబహుయత్ప్రహీసమాసాంతః కర్తృకత్రాదీనాం చ విశేషణత్వేనవివక్షితత్తయా బహువ్రీహ్యసంగతేః తథా చకర్తృకర్త్రాత్
ర్తాణాం క్రియాం ద్విరూపాణి యానివిశేషణాని తేషాం యాని తథా క్రమికాణి పదాని వాచకశబ్దాస్తేష్వన్యాన్యాం క్రమికాణాం పదార్థోపస్థితీనాం నయో
గపద్యం। యుగపదవస్థానం సంభవతీత్యర్థః॥ ఉపస్థాపక పదానాం క్రమికత్వే ఉపస్థితిక్రమప్రయోజకత్వేనా ఇహితం కర్తృకర్త్రాదీనాం నైక
త్ర్యాద్విశేషణత్వమత్ర వివక్షితం కర్తృత్వాదయస్తు ఏవ కర్తృణాం విశేషణాతే యాం తత్ర కర్త్రాది విశేషణతా ఽసంభవతు వాగాదునహ్యో
తే క్రియాం ప్రైతే నైత్యాదంవకేష్విత్యోద్యైక్షిరాది రూపైః కర్తృణాం కర్త్రా విశేషణత్వం తథాపి సర్వేషాం వకర్తృణాం ద విశేషణత్వస్య వివక్షి राम
తత్వేన తదాకాంక్షా సమాధానాయ సముహాలంబనస్మృతి తేః శాబ్దబోధస్య స్మృతేర ణైయత్తయా తదుపయుక్తా యతృదాకాంక్షి
తమిత్యాద్యాదిబినాం ఏవాంతరవాక్యార్థబోధాదేవ మహావాక్యార్థబోధనరాత్వా సమూహాలంబనస్మృతికల్పనయా తత్ర్యాసంగతిః। తర్హి

కర్త్రాదీనాం విశేషణానాం పరస్పరాకాంక్షావిరహేణ విశేషణద్వయాద్విషయతావాంతరవాక్యార్థబోధాసంభవేన సమూహాలంబనస్థలే రావశ్య
కత్వాత్ । శేషంతు కర్మవిభక్త్యాధికర్త్రాదీనాం నానాపదార్థానాం కర్మవిభక్త్యాదీనాం కర్మవిభక్త్యర్థాదీనాం కర్మవిభక్త్యధికర్త్రాదీనాం కర్మవిభక్త్యుత్తరక్రియాదీనాం విశేష
ణానాం త్వావివక్షితం క్రియాపదోత్తరానుపదస్య కర్త్రాదిపదేనాభిసంబంధాత్ కర్త్రాదీనాం మిథో కర్మత్వక్రియాదీనాం విశేషణానాం మాదిపదేన
పరిగ్రహః । తథాచ బోధనే కాంక్షాసత్త్వే సంకీర్ణతా పచతి పాత్రమిత్యాదౌ ఇవ కర్మకారకాదౌ ఏకస్యైవ విశేషణతా జనకం పచతి కాష్ఠేన పచతీత్యాదౌ
తత్ర ఓదనకర్మత్వపాకాదివిశేషణానాం యోగపద్యాసంభవేన శాబ్దబోధానుపపత్తిః ప్రదర్శనపరోయం గ్రంథ ఇతి తత్రాపి సమూ
హాలంబనతావచ్ఛేదకస్వస్తిత్వే సమాధానగ్రంథాభిమతం । తత్ర బోధనకర్మత్వాదీనాం పరస్పరమన్వయాసంభవేనావాంతరవాక్యార్థబో
ధాసంభవే వాక్యార్థబోధోపపత్తౌ పునరాకాంక్షాసంగతిః । ముఖ్యకామనుపపత్తిరితి ముఖ్యానాం భావనియమాదిత్యర్థః । క్రమికోపస్థితానాం యోగ
పద్యవిరహేపి స్మృతేః కాలీనతావచ్ఛేదకాంగో భాస్వరస్మృతేః ప్రతీతేశ్చ స్మృతిజన్యసంస్కారసముదాయాదంతరాపదార్థానాం మృతస్మరణాత్ప్రాచీనానుభ
వజన్యస్మృతీకసంస్కారసముదాయాత్సంభవేనైతదేవ శాబ్దధీరితి సమాధానం తు క్రమికపదజ్ఞానానాం యోగపద్యాసంభవేత్యాశః సమూ

మూ।౧౫।౫। హాలంబనపదార్థస్మృతేరసంభవాదంతరా సమూహాలంబనపదార్థస్మృతిం స్వీకురుతే తస్మాన్మతేతి। తత్ర మతే వర్ణానాం సముదాయాత్మకపదస్యైకదాసత్త్వేపి తత్ర మతే తావద్వర్ణానుభవానాం పౌర్వాపర్యేణానుభూతవిషయకత్వేన తత్తత్పదార్థశక్తతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయకసమూహాలంబనపదస్మృతిత్వేనాప

౧౧౫ యోగిత్వేపి ఘటపదఘటకోత్తరోత్తరవర్ణానాం శ్రోత్రత్వాంశే చ ప్రత్యక్షే పూర్వపూర్వానుభవోపనీతానాం పూర్వపూర్వవర్ణానాం ధ్వంసవత్త్వా రూపేణోత్తరత్వస్య ప్రకారతయా సంసర్గతయా వా భానసంభవేన శ్రోత్రప్రత్యక్షపదానుభవనిర్వాహః। తతః। తావత్పదఘటకసమూహాలంబన స్మృతితః। అన్యత్ర। విషయ ఇతి శేషః। స్మృతిః। సంభవతీతి శేషః। సంస్కారస్య స్వవిషయవిషయకజ్ఞానజనకత్వనియమాదితి భావః। నచైవం ప్రత్యభి జ్ఞానుపపత్తిః। ప్రత్యభిజ్ఞాయాం తత్తాస్మృతేరపి హేతుత్వోపగమాత్। న తత్తత్సంస్కారస్య స్మృతిషు జనకతాయామపి ఉక్తనియమస్యైతాదృశనియమస్యై వాప్రామాణికత్వమిత్యాశయేనాహ వాక్యార్థేతి। అన్యథానుపపత్త్యేతి। సమూహాలంబనస్మృతిత్వావచ్ఛిన్నం వినానుపపత్త్యేతి। ఫలబలేనేతి। వాక్యార్థ రా।మ
బోధరూపఫలబలేన। సంస్కారాణామ్। ప్రత్యేకపదార్థగోచరాణామ్। ఏకస్మరణానుకల్పనాత్। తావత్పదార్థగోచరసమూహాలంబనస్మరణజనకత్వ కల్పనాత్। పదస్మరణే। పదస్మరణజననే సహకారిత్వకల్పనమితి శేషః। యద్యపి ప్రత్యేకసంస్కారాణాం తావత్పదార్థగోచరస్మరణజనకత్వేవిపద

మాం నాం ముక్తనియమమనుభూయ ప్రత్యేకవర్ణాగోచరసంస్కారాణాం వర్ణానాం సముదాయరూపపదస్మారకత్వేపి వివాదసంభవాద్వి
ష్టాం తస్యాస్సంగతా ప్రత్యేకవర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామానుపూర్వీవిషయకతయా తద్విశిష్టవర్ణాత్మకపదస్మారకత్వసంభవాత్। అత ఏవ
త్వా తపదానుభవజన్యసంస్కారాణామానుపూర్వీవిషయకతయా తద్విశిష్టవర్ణాత్మకసముదాయాదేవ తత్త్వవత్త్వస్మృతిః పూర్వం శబ్దాత్తా
నుభూతాం వత్త్వఘటకవర్ణానాం సముదాయస్య ప్రత్యేకానుభవజన్యసంస్కారైర్బోధ్యత్వాత్। తథాప్యవాంతరవాక్యార్థబోధసంభవేపి తత ఏవ మహావాక్యా
ర్థబోధసంభవే న ప్రత్యేకసంస్కారైర్బోధః పదస్మరణే న వివాదసంభవః। ఘకారోత్పత్త్యనంతరక్షణే ఉత్పన్నస్య టకారస్య ద్వితీయక్షణోత్పత్తిర్వి
కల్పనోత్పత్త్యుత్పత్తియక్షణే టకారోత్పత్తా వర్ణానుభవవ్యవహితోత్పత్తిక్షణే ఘటసంస్కారవత్త్వరూపసామర్థ్యరత్వం తు న ఘాంసత్తే తస్య పూ
ర్వమజ్ఞాతత్వేన తత్కారణత్వసంభవాత్ తద్ధ్వంసస్య సంబంధత్వాయోగ్యత్వాప్రామాణికతయా అజ్ఞాతత్వస్య పితత్స్యాత్సంబంధతయా భానమపి తుల్యమిత్య
మాసంభవాత్। తదా ఘటకారరూపవిశేష్యస్య తదుత్తరక్షణే ఘకారస్య విశిష్టప్రత్యక్షాసంభవాత్। న చ శబ్దఘటకారాణాం విశిష్టప్రత్యక్షం ఘ
టం సన్నిశిష్టవర్ణోంప్రత్యక్షం తత్క్షణే సంభవతీతి వాచ్యం శబ్దస్య తత్త్వసమవాయిదేశాంతరదేశావచ్ఛేదేనైవ శబ్దజనకతయా ఘకారావచ్ఛిన్నఘకారేణ

మూ।గ।4। క-ణాన వచ్ఛిన్న ఘటకారాంత్యేకజనానాం సంభవాత్ కేనాన వచ్ఛిన్న శబ్దస్య హి ప్రత్యక్షత్వాదిత్యాశయేన దృష్టాంతసంగతిః ప్రత్యేకవర్ణానాం సంస్కారమేళకాధీనపద ఆసత్తి
స్మరణాం బహూనాం వర్ణానాం స్మరణామేవ వర్ణానామనుపూర్వీ విషయకం। నచ తదనుపయుక్తం। మానసానుపనీత భానరూపానుపూర్వీ ప్రకారక-ఖణ్డనదాహరం
౧౧౬ శాబ్దబోధసంపాదకతా వతిఅనుపూర్వీ ప్రకారజ్ఞానదహరాం విశేషవిశిష్టవరమవర్ణస్య శ్రోత్రానుభవగ్రాహ్యతామాత్ర ఏవ దృష్టాంతాసంగతి
మాలో క్తైవమత భాజనైవైత దిత్యాలోక-క్త్యతో క్తం। యత్త్రైక-స్మిన్ విశేష్యే బహూనాం నవిశేషణానాం ఇత్యుతు విశేష్యైక-పదార్థో విశేషణాంతత్ర
బాం పరస్పరదాభోనవశేషణామిత్యాదిరీత్యా విశేషణాపరాపరావిషయకో నానావిశేషణకో బోధః తత్రావాంతరవాక్యార్థబోధస్త్రైవసా
మగ్రీబలేననానా విశేషణా విషయకమహావాక్యార్థబోధాత్ ప్రాగుత్పన్నస్య విశేషణాంజ్ఞానతయా పదజన్యపదార్థోపస్థితిరూపతయా
పక్షమూం హాలంబనపదార్థస్మరణా క-ల్పకాభావఇత్యాజ్ఞ-పతి। అథైత। యద్యపి ద్యవస్తు సాంకాంక్ష-నపేక్షనోకాంక్ష-ఎకకాంక్ష-యాంఙ్ఞేర్థే రామ
థమనర్థమాత్రత్వాత్ తదుక్తిః యోగ్యం। నపేక్షసంసర్గబాధకప్రమాం రహంతత్సానిధానం ప్రతిపద్యతే సాన్నిధ్యోపస్థిత్యవ్యవధానేన ఉపస్థితివి
షయో భవతి। తేనతేనవస్తూనాం అన్వితః సార్థః స్వోపస్థాపితోర్థః పదైః ద్వావగమ్యతే తదనంతరమేవతైస్సైః పదైః బోధ్యతే తదాం ఘటమాన

యత్తత్పదాఘటకర్మకానయనాదిబోధాత్పూర్వం ఘటాద్యన్వితకర్మత్వాదిబోధోత్పత్తౌ తాదృశబోధస్యైవ పదజన్యఘటాద్యుపస్థితిరూపతయా
మహావాక్యార్థబోధే ఘటాదిభాసకత్వసంభవేన ఘటాదివిషయకసమూహాలంబనస్మృతిః కల్ప్యతే అపితు చరమపదార్థస్మృతిమాత్రమితి
భావః। ఏవమితి। మహావాక్యార్థబోధాత్పూర్వమవాంతరవాక్యార్థబోధస్యావాంతరవాక్యజనన ఇత్యర్థః। అన్వయాంతరాభిధానం।
అవాంతరవాక్యార్థబోధే నపదాంతరసహకారేణావాంతరవాక్యార్థేన సహ పదార్థాంతరాన్వయవిషయకబోధజననం। విరమ్యవ్యాపా
రాభావాత్। జనితాన్వయబోధతయైవ నిరాకాంక్షతయా శబ్దస్యైకబోధం జనయిత్వా బోధాంతరజననాసంభవాత్। ఏవమపీతి। ప్రథ
మమవాంతరబోధజననే మహావాక్యార్థబోధజననానుపపత్త్యాపత్తేరిత్యర్థః। ప్రథమమనన్వయాత్। పూర్వమవాంతరబోధానుత్పాదే హి
తదనుపపత్తేరితి। ప్రయోజకస్య దుర్వచత్వాత్। సామగ్రీవిరహ ఏవ ప్రయోజక ఇత్యాశంకాం నిరాకరోతి ఉత్తరస్యేతి। ఉత్తరస్య। మహావాక్యార్థబో
ధస్య। ఇదం। అవాంతరవాక్యార్థబోధజనకే నిరాకాంక్షత్వం। సామగ్రీవైకల్యం। సామగ్రీవిరహప్రయోజకం। నతు పూర్వస్య। అవాంతరవాక్యార్థ
బోధస్య। న సామగ్రీవిరహప్రయోజకం। తత్పూర్వమన్వయబోధానుపధానే సత్యేవ నిరాకాంక్షత్వాసత్త్వాదితి భావః। తథా చ సామగ్రీబలా

మూ।గ।శ్రీ। పదాంతరబోధస్య మహావాక్యార్థబోధకత్వవత్ సమానవాక్యైకవాక్యత్వమహావాక్యార్థబోధనిర్వాహాయ ఫలభూతబోధానుగ్రాహ్యవిషయకబోధా
నుపపత్తేః నైరాకాంక్ష్యాత్వముపగంతవ్యం। పుత్రో రాజ్ఞః పురుషోఽపసార్యతామిత్యత్ర తాత్పర్యాభావాదేవ న రాజపురుషాన్వయబోధ ఇతి భా
౧౧౭ వః। యద్యపి ఘటమానయేత్యాదౌ ఘటకర్మకానయనాదితాత్పర్యకే కృతం ప్రథమతో ఘటకర్మకత్వాదిమాత్రాన్వయబోధః తస్యైతాత్పర్య
విషయత్వాత్। న చ మహావాక్యార్థభానతాత్పర్యస్యైవ తదవాంతరవాక్యార్థభానతత్పరత్వకాభావాత్। న చ విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిబో
ధాత్పూర్వమవాంతరవాక్యార్థబోధస్యావశ్యకతా విశేషణతావచ్ఛేదకవిశిష్టవిశేషణజ్ఞానస్య విశిష్టవైశిష్ట్యబోధహేతుత్వాత్। తథా చ విశిష్ట
వైశిష్ట్యబోధహేతుత్వాత్ తథా విశిష్టవైశిష్ట్యబోధతాత్పర్యస్యైవ కేవలవిశిష్టబోధోపయోగిత్వాత్ కల్పనియమితి వాచ్యం। ఏవమపి విశేష్యే
విశేషణమితి రీత్యా మహావాక్యార్థబోధతాత్పర్యస్యావాంతరవాక్యార్థభానసత్త్వం నియామకం। న చ ఘటప్రకారకానుమితివిషయకప్రతీతిర్భా గా
వతు ఘటకర్మకత్వప్రకారేణానయనప్రతీతిర్భవతు ఇతి భయోకాంక్షానన్యకర్మతావిషయకఘటప్రకారకప్రతీతీచ్ఛాజన్యజ్ఞానత్వేన ఘటప్రకారక
కర్మతాబోధం ప్రతి శక్తిమేవకారణాత్వం తథా చ మహావాక్యార్థతాత్పర్యస్యావాంతరవాక్యార్థభానసత్త్వం నిరాబాధమేవేతి వాచ్యం। అ

త్వానాగతరూపేణాంతాత్త్వయనజ్ఞానస్యైవాంతుత్వేనవిశేషణాంతావిషయకఘటప్రకారకప్రతీతేరితదన్యకారిష్ఠత్వవిశిష్టాయాం అభిన్నమూర్త్యాలంబనరూపక
ప్రతీత్యావిషయకఘటప్రకారకప్రతీతివిషయత్వే యాంతాద్యశేషస్య యాం యత్రఘటమిత్యస్ఫురితేంతత్రప్రమంపనాంశేకృత్వేనఘటేయమితిశాబ్దబోధాం
పత్తేః। కేమనాత్వావిషయకఘటప్రకారకప్రతీతిత్వయోఃస్ఫురితఘటమితిజ్ఞానస్యతత్త్రయత్వాత్ తాదృశ్యద్ధిఘటపదార్థనిష్ఠయకత్వత్వావిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్న
ఘటప్రకారకత్వేనతత్ప్రతీతివిగాహిత్వం తత్ప్రకారకజ్ఞానస్యతాదృశబోధహేతుత్వాపత్తేఘటవిశేషితకర్తృత్వప్రకారకనిష్ఠయస్య
ఇతిభావతత్వవిశిష్టాయాం తాదృశఘటప్రకారకత్వేనప్రతీత్యవగాహిత్వస్యతత్వేనరూపేణాంతాదృశబోధజ్ఞానాంసంభవాత్తాదృశబోధాయాం
కమనత్వఘటేయమితిబోధాయోగ్యతాప్యసంభవాత్। ఏవంప్రకృతంతాత్త్వయనజ్ఞానం యత్రనాసంతయోగ్యతాజ్ఞానంవా తత్రతదభా
వాదేవాంతరవాక్యశేషబోధోదయఘటః తదాపితుష్యపివృత్యాదినాప్రయాంతస్యావస్ఫురితపదయోరయానుసారాదిమత్త్వం
తత్రాంవాంతరవాక్యార్థబోధపూర్వకత్వనియమముపేత్తైవతత్రసమూహాలంబనస్యవ్యుపగమసాధ్యవశ్యకత్వాత్। అస్తు తా
వదేవమితి। చరమం। అవాంతరవాక్యార్థబోధోత్తరకాలంతావద్వదార్థేతి। అవాంతర[illegible] [illegible]ఘటకపదార్థతదన్వయిఘటకపదార్థసమ

మూ।గ।శ। దాయేతరార్థః। అత్రైవ సమూహాలంబనస్మృతిరేవ కేషాంచిదవాంతరవాక్యార్థేషు ప్రకారాంశ్చ పరస్పరానుపరాగేణ పరస్పరోపరాగేణ వావగాహతే। గతిరత్ర। పర
మపదార్థోపస్థాపక-చరమపదస్మృతేరంతరా హ్యేకైకయైకయా వాంతరవాక్యార్థానుభవితా నాశేన శాబ్దబోధావ్యవహితత్త్వాత్తయాం తంతదసత్త్వే
౧౧౮ ప్రత్యక్షానుమితిరూపపదవిశిష్టపదార్థోపస్థితిర్నామపి విశేషణజ్ఞానాదివిధయా పదజ్ఞానజన్యయా స్మృతిత్వావచ్ఛిన్నజన్యతాయా ఏవ నివేశనే
యత్తయా శాబ్దబోధరూపపదార్థోపస్థితేః శాబ్దబోధాహేతుత్వాపత్తిరిత్యాహ। మిశ్రాస్తు అత్రైవ గతిరిత్యాశయమవాంతరవాక్యార్థేషు ప్రకారస్యైకపదా
ర్థే నిరాకలితత్వేన విషయాంశరూపస్యైకస్మృతిరేవ గతిరిత్యర్థః। ఏకదైవతావత్పదార్థస్మృత్యసంభవాత్ క్రమికానేకతావిశిష్టస్మృతిరేవ పూర్వము
క్తా। తత్తదపూర్వమవాంతరవాక్యార్థసంభవస్థలే తత్సమూహాలంబనవిశిష్టస్మరణానంతరోపితావత్పదసమూహాలంబనస్మృతిరూపైవోద్బోధకబలాద
పసంభవేన విశిష్టాఖిలతావత్పదార్థస్మరణాభిన్నగత్యభావేన శాబ్దబోధవ్యత్యయే వాంతరవాక్యార్థబోధసంభవస్థలే సమూహాలంబనస్మరణ రామ राम
భావాభ్యుపగమపరతామస్తుతావదేవ విశిష్టోపగమ్యతత్తావిశిష్టచరమమితాద్యదిక్రమికక్రియాన్యాయసిద్ధం పదార్థానామపరోక్షాద్యుపాదానాం విశేషణా
విశిష్టైకవిశేష్యపరవాక్యార్థే సమూహాలంబనరూపవిశిష్టాఖిలతావత్పదార్థస్మరణస్యోపకల్పకత్వపరతాం వాచ్యమిత్యుక్తాః। తత్ర హి విశేషణానాం స్మృతిల

సుందరాదీనాం। గుణానాంచ పరార్థత్వాదసంబంధస్సమత్వాత్స్యాదితి న్యాయేన పరస్పరం నిరాకాంక్షతయా తాత్పర్యవిరోధేనాంచ పరస్పరమనన్వయేన తాత్పర్యవి
విరోధేనాం చైత్ర-విశేషణానాం విశిష్టవిశేష్యే ఽపరవిశేషణానాం వైశిష్ట్యలాభానాం సంభవేన మహావాక్యార్థబోధస్యావాంతరవాక్యార్థబోధపూర్వకత్వానాం సంభవత
సహిత్యైకత్ర నానావిశేషణార్థబోధతాత్పర్యయేమైవ విశేషణానాం విశిష్టే ఽపరవిశేషణానాం వైశిష్ట్యలాభాసంభవే ఽత ఏవ సకలే-వలమేక-వలమేక-త్రద్వయమితిరీ
త్యాబోధవిలయప్రసంగాత్। నియమేనోభయోరేవ విశేషణాయోరుభయధర్మితావచ్ఛేదకత్వాప్రసంగశ్చ విభక్తేర్లక్షణాత్వావిశ్లేషణవిధ
యాం భూనమేత శాస్త్రేః సిద్ధలాభమోదనం పచతి చైత్ర ఇత్యాదావనేకార్థానాం యోగ్యతావిరోధేనాకాంక్షితస్థలాభవిశేషణానాం చ ముఖ్యాన్వ
యాసంభవేనావాంతరవాక్యార్థబోధానియమః। కర్తృత్వాదేః ప్రకృత్యర్థవిశేష్యతా మతే తు కార్యత్వస్యాత్మనకర్తృత్వవిషయకావాం
ంతరవాక్యార్థబోధపూర్వకత్వం మహావాక్యార్థబోధస్యాసంభవతీత్యవధేయం॥ పదజన్యపదార్థోపస్థితేరాసత్తివిధయా శాబ్దబోధహే
తుత్వమసహమానానాం గురూణాం మతమాక్షేపముపన్యస్యతి అత్ర వదంతీతి। సంనిధిరితి। ఉపస్థితిరితి। అర్థః। శబ్దాత్ క్లిష్టయస్య శబ్దజన్యత్వం
ఖశబ్దాధ్యాహారసత్తితాం పదార్థోపస్థితేరాసత్తివిధయాన్వయబోధహేతుత్వనైయాయికసిద్ధాంతనియమోనేతి సముదాయార్థః॥ ౪

ము౦గిశే। అత్ర తదానీం పదజన్యోపస్థితేరవిషయః తదనంతరక్షణోత్పన్నశాబ్దబోధీయవిషయసంసర్గతాన్యవిషయతాశ్రయో న భవతి ఇతి విప్రతిపత్తిః న తు పదజన్యపదార్థో

పస్థితేః శాబ్దతావచ్ఛిన్నజనకతాశ్రయో న వేతి। పరమతేపి శాబ్దబోధవిషయపదార్థవిషయకయోగ్యతాజ్ఞానాదిరూపోపస్థితేః శాబ్దత్వా

౧౧౮ వచ్ఛిన్నజనకతయా బాధాత్ నాపి పదజన్యోపస్థితిత్వం శాబ్దబోధజనకతావచ్ఛేదకం న వేతి యత్ర చైత్రేణ వాచ్యార్థేషు ఘటకస్య కేనాప్యుప

స్థిత్యనవచ్ఛిన్నదుపస్థితిరపి తు అన్యత ఏవ తత్ర శాబ్దబోధవారణాయ పరమతేపి తత్తద్వాచ్యార్థబోధే పదజన్యతత్తద్వాచ్యార్థేషు ఘటకాన్యోపస్థితిత్వేన

హేతుతాయా ఆవశ్యకతయా బాధాపత్తేః నాపి పదజన్యతదుపస్థితిత్వం తద్విషయకశాబ్దధీజనకతావచ్ఛేదకం న వేతి అత్రాపత్తివారణాయ

తత్తద్వాచ్యార్థబోధే పదజన్యతత్తద్వాచ్యార్థేషు ఘటకాన్యోపస్థితిత్వేన కారణతాయాం ఆవశ్యకత్వాల్లాఘవేన తద్విషయకశాబ్దబోధే పదజన్యతదుప

స్థితిత్వేన హేతుతాయాః పరైరప్యంగీకరణీయత్వాత్ న్యాయమతే పదశక్త్యుపస్థాపకయోర్జ్ఞానయోరనుగమాసంభవేన శక్త్యాదిజ్ఞానజన్యోపస్థి రామ

త్యోః ప్రత్యేకం కారణతాయాం వక్తవ్యతయా గురుత్వాపత్తివారణాయ వహ్నిత్వోత్తరత్వస్య కార్యతావచ్ఛేదకేఽవశ్యం నివేశనీయతయా అవధ్యపేక్షి

తానామపి హేత్వపేక్షితార్థానాం శాబ్దధీవిషయత్వసంభవాత్। న్యాయాం తు విశేషః (?) న్యాయమతే వాచ్యార్థేషు ఘటకసకలపదార్థపదజన్యోపస్థితి

భిన్నేతరత్వాదినాం

ఘటితా సామగ్రీ వాక్యార్థబోధాంశే తు యోగ్యతాజ్ఞానం గురుమతే ప్రకృతే(?) -దజ్ఞస్యైకార్థోపస్థితి ఘటితాం సామగ్రీవ్యభిచారాద్ ద్వారమిత్యాదావపిధేహీత్యత్ర

దర్శనం విశేష్యద్వారకత్వాదికమేవ యత్ర తత్ర తత్ర తదర్థః। అధ్యాహృతేన పదాంతరేణైవోపస్థితేన అన్వయబోధదర్శనాత్। ద్వారకర్మతావదేరన్వయబోధ

దర్శనాత్। స్వర్గవత్। పిధానార్థస్యోపస్థాపకం పదమేవ। అధ్యాహ్రియతే। ప్రాంతే స్మృతపదస్య ... ఇతరచ్చ ... ఇతి శేషః। తథా చోక్త

నియమస్య న భంగ ఇతి భావః। అనుపయోగాదితి। పదజ్ఞానస్య శాబ్దబోధం ప్రతి ... తత్తత్పదార్థోపస్థాపకపదోపస్థితేః వినా ...

య ... శాబ్దబోధస్య ... తత్తద్విషయపదజ్ఞానస్య ... భావాత్ ... ఇతి భా

వః। పదజ్ఞానస్య శాబ్దబోధోపయోగితావచ్ఛేదకోపస్థితేరితి విశేషణం ... ఉపస్థాప్యార్థస్య శాబ్దబోధవిషయతా న తు పదస్యేతి

విశేషణం ... అన్వయప్రతియోగిత్వేన। అన్వయప్రతియోగితయా శాబ్దబోధవిషయత్వేన। ఉపయోగిత్వాదితి। ఉపయోగజ్ఞానవి

షయతావచ్ఛేదకధర్మవత్త్వస్య శాబ్దబోధవిషయత్వేఽపి అర్థోపస్థితిజనకపదోపస్థితివాన్ శాబ్దబోధే ... నిగమకమిత్యర్థః

... పదోపస్థితేః ... తత్తదర్థోపస్థితేః ... ఇత్యర్థః। నను పదోపస్థితేః శాబ్దబోధానుపయో

మూ॥గా॥ యోగిత్వేపి అర్థాపత్తిం వినా శాబ్దబోధానుపపత్తిశ్చ శబ్దాకాంక్షాపత్తిస్తదర్థకపదోపస్థితం విషయీకరోతీత్యర్థాపత్తేరితి। ఉపపాదకవిషయత్వా
త్। ఉపపాదకమాత్రవిషయకత్వాత్। తదన్యేతరత్వేనాశ్రుతేతరానుపపత్తేః తస్మాత్రక్లృప్తత్వనియమాభావదితి యావత్। అన్యథా అతిప్రసంగాదితి భావః। అత్రేమా
౧౨౦ వక్ష్యమాణత్వం విపృణాతి నచేతి। నహి శబ్దార్థః। శబ్దమాత్రం। అర్థాపత్తినిరపేక్షశబ్దోపస్థితిః। ఉపపాదకమితి। భవన్మతే వికల్పాత్మకః। తదర్థః। తదర్థోపస్థితేరపి
అన్యథా యత్ర పదజ్ఞానమాత్రం న తత్ర అర్థోపస్థితిస్తత్రాపి శాబ్దబోధాపత్తేరితి భావః। తథా చ శబ్దోపస్థితి శాబ్దధీహేతుతా వాచ్యేతి శేషః। న చ తద
ర్థగోచరశాబ్దబోధే తదర్థోపస్థితేః కారణత్వమావశ్యకమస్తు తథాపి పదార్థస్మృత్యనంతరం తదర్థోపస్థితివత్ తదర్థోపస్థాపకపదోపస్థితేరపి
పి ప్రమాణాంతరతయా వ్యభిచారాగ్రహేణ తద్విషయకశాబ్దబోధే ద్వయోరేవ నియతపూర్వవృత్తిత్వరూపకారణత్వకల్పనసంభవాద్వాదమితాహ
పిధానాదుపస్థితేరివ తదర్థకపదోపస్థితేరపేక్షత్వం సుఘటం। న చ తత్ర వ్యభిచారేణాపదోపస్థితేరకారణత్వమేవ కిం న స్యాదితి వాచ్యం। అ రాంమ సాశా
ర్థోపస్థితివత్పదోపస్థితేరపి తత్ర సందిగ్ధతయా వ్యభిచారానిశ్చయాత్ వ్యభిచారసంశయస్య బాధకత్వే అర్థోపస్థితిసాధారణ్యాదిత్యాశంకాశ్చన్యథా అసిద్ధేః ప
దోపస్థితికారణతాం ఉపపాదకతాం పూర్వం అవక్లృప్తేత్యర్థః। సహచర్యేణ। అర్థజ్ఞానసహచర్యేణ। శబ్దస్మృతేః। శబ్దజ్ఞానస్య తదా నశబ్దజ్ఞా

నన్వాకారాంతరేణ తత్సనిశ్చయేన తద్విషయాణాం శాబ్దబోధానుపపత్తేః ప్రతిసంధానం తు మనశ్చేత్తదా న పదజ్ఞానే సౌత్రీక్షోల్లేఖకల్పనా సంభవతి తథా చ స్వమానాత్త్రే
దర్థవిషయకశాబ్దబోధే తదర్థకపదజ్ఞానే తేన హేతుతా అన్వయార్థసద్ధత్వే ప్రత్యేకం పిపదజన్యపదార్థోపస్థితేర్యత్ర తత్పదార్థవిషయకశా
బ్దబోధః తత్ర పదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితేర్నైవ తద్ధేతుత్వగ్రాహకాభావాత్ తాదృశపదార్థోపస్థితేరేవ శాబ్దబోధే సత్త్వప్రతి
సంధానేన పదజ్ఞానవిషయత్వాత్తాదృశపదార్థోపస్థితికల్పనా యా ఉత్పన్నాసంభవాదుత్పత్తౌ అపేక్షితేతి। అన్యథా। పదజ్ఞానజన్యపదార్థో
పస్థితేరేవ శాబ్దబోధే స్వీకారే। పదబోధితత్వేనైవ। పదార్థానాం విశేషణత్వేనైవ। అన్వయబోధకత్వం। అన్వయబోధవిషయత్వం। ఇతి నియ
మశక్తేః కల్పనాపత్తేరితి। ఏతాదృశనియమనిరాసే చ విశేషణాపేక్షయా ప్రకారాంతరకల్పనాపత్తేరిత్యర్థః। అర్థాద్యాహారవాదిమతే విశిష్ట
వైశిష్ట్యబోధే సంసర్గప్రతివిశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకజ్ఞానస్యాపేక్షితత్వాత్ తాదృశపదార్థోపస్థితేరేవ నాపేక్షా శాబ్దబో
ధోపస్థితేస్తు తత్ప్రకారకత్వనియమాభావాన్న చ శాబ్దబోధే పదార్థతావచ్ఛేదకవిశిష్టవైశిష్ట్యభానం నియతం। యత్రైకపదార్థతా
వచ్ఛేదకవిశిష్టస్యాపరపదార్థతావచ్ఛేదకపదార్థస్య వైశిష్ట్యం భాసతే। తత్ర పరిచ్ఛిన్నాన్తరపదార్థతావచ్ఛేదకభానాదితిపదార్థో

మూ౦/గ/౬ పస్థితశాబ్దబోధహేతుత్వాంతరమావశ్యకమితి వాచ్యం। తథాపి తాత్పర్యజ్ఞానాదేః పదార్థోపస్థితిరూపతయా తద్ధేతుతయైవానుపస్థితానాం శాబ్ద
బోధవారణాసంభవేన గురుణాపి పదార్థోపస్థితేః స్వాతంత్ర్యేణ తు తాదృశద్వారాంతరానుద్వారమిత్యాదౌ ద్వారాదిపదజ్ఞానమేవ పిధానాదిభాసకమర్థో
౧౨౧ ధ్యాహారవాదినా వాచ్యం। శబ్దస్యైతదభావే నాప్రయోజకత్వప్రసంగః శాబ్దశాబ్దతాద్యనుపపత్తేః తచ్చ న సంభవతి। పదానాం స్వార్థమాత్రపరతానియ
మాత్। ద్వారాదిపదస్య పిధానాదిపరత్వాభావాంతరదర్థపరస్యైవ తదర్థభాసకత్వాపత్తేః శబ్దశక్యాధ్యాహారలక్షణాయాం ఇత్యాశంక్య తేన స్వార్థేతి। స్వార్థాన్వయపర
త్వం। అన్వయప్రతియోగితయా స్వార్థమాత్రపరత్వం। న పిధానాద్యన్వయబోధకత్వం। అన్వయబోధే న పిధానాదిభాసకత్వం। తదన్వయబోధకార్థో
అన్వయబోధే పిధానాదిభాసకత్వవిషయకత్వనివారణాయ। శబ్దకల్పనం। ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీత్యాదిశబ్దాధ్యాహారస్వీకారః అవశ్యకః
లక్షణీయామితి। లాక్షణికస్య పదస్యార్థభాసకతయా లాక్షణికగంగాదిపదస్య తత్వాత్ [illegible] గంగాదిపదలక్షణీయతీరాదిభాసకతయా [illegible]
స్వార్థేతరనియమ అన్యార్థతీరాదిపరత్వేऽపి [illegible] నియమాసంభవాదితరార్థః। తవాపి తాన్యాయమతే [illegible] తు [illegible]
త్వప్రవాదానుబోధనాధ్యాహృతేన [illegible] అన్వయబోధోపగమేనోక్తనియమాభావాత్ [illegible] ద్వారమిత్యాదౌ ద్వారాదిప

జనాం శ్రుత్యుక్తపదార్థాభిధానాదిభాసకత్వే ద్వారాదిపదస్య ద్వారాదివిషయకశాబ్దబుద్ధిత్వమపి నైర్థాభిధానాదిశాబ్దబుద్ధిత్వమపి శాయినాం వక్తి
దిశ-ంవాంచ్యం। అన్యథా తత్త్వదన్యాసర్థాభాసకతానుపపత్తేరిత్యుక్తే-క-పదస్యైవ బహుతరకారకాణాం కల్పనే గౌరవం తథా చ లాఘవాత్ ద్వారాదిపదస్య
దాభిధానాదిశాబ్దత్వవత్ స్వం ప్రతి కత్వప్రకారకం కల్పనేతిస్యాదిత్యాదిశబ్దస్యైవ ద్వారాదిపదమాత్రశ్రవణాత్ తత్త్వదర్శసంస్కారేణాభిధా
నాదిబోధకత్వం కల్పయితుం యుక్తమితి పదార్థాత్ప్రాహ రాజవర్త్తికే ఇతి శంకతే అథేతి। ద్వారపదసంభావమాత్రం। ద్వారపదసంస్కారితా
మాత్రం। పిధేహీంగల్పనా। అధశ్చ హృతస్యా। కల్పతే। నతు ద్వారపదస్యాభిధానాదిరూపార్థధర్మప్రకారకసంస్కారేణాం తదర్థభానప్రయోజకత్వమితి
మాత్రపదలభ్యోర్థః। అనేకశబ్దోపస్థితౌ। పిధేహీం శబ్దత్యాదినానాంపదోపస్థితిసంభవే। వినిగమకవిరహం ఇతి। పిధేహీంపదోప
స్థితే సమానార్థకపదాంతరోపస్థితౌ వానావధానభాసకతే కల్పతే ఇతి తత్ర వినిగమకవిరహం ఇత్యర్థః। అత్రైవ సమాతిసంబంధశ్చేతి। సంస్కారతా
రతమ్యనతి నానాపదోపస్థితిసంస్కారాణాం కల్ప్యత్వాదవచ్ఛేదకత్వవద్దోషోత్పత్తేః నతు సర్వేషాం ముక్తవిశేషవిశేష్యభావకల్పనే విశేష్యత్వాత్తేరితి। వక్తపద
స్యైవ స్వాత్తేరిత్యర్థః। నానాసంస్కారాణాం యుగపదుద్బోధకల్పనే సమూహాలంబన[illegible]నానుభవం వినాపి సమూహాలంబనస్వాత్తేరంవకల్పతే యం

మూ౦।౧।౪। సంస్కారస్య స్వవిషయభిన్నవిషయకస్మరణం జనకత్వనియమాభావాదత్ర సంగం ఛతి భావః। ఏతదాపాతతః। సంస్కారాణాం పరస్పరసహకారేణ సమూహాలం-
బనస్మృతిజనకత్వస్యోపగతత్వాదిత్యెస్కారాణామనేకేషామపి యుగపదుద్బోధే బాధకాభావాచ్చ పరంత్వేకదానేకపదస్మరణోపి న స్యాత్। తేః స్మృ-
౧౨౨ తానాం సర్వేషామేవ తదర్థానాం సకతోపగమాత్ తస్మాదుద్బోధేన్యతరా వైయర్థ్యాపత్తే। న చ యథా సకథాదిభాస్యవస్తున ఏకస్యాపి విషయతాభావాత్ ప్రసంగాత్
ఏకదా ఘటాద్యనేకలక్షణాస్త్వాదిసమానాకారనానాంశార్థస్మృతేర్ఘటాదివిషయితాయాం అభావాదితి సర్వతాత్పర్యం
అత్ర దృష్టాంతాదిపదనిర్దేశాం ఘటాదిమదిత్యర్థానామపి తేనార్థవిషయకశాబ్దబుద్ధిత్వమేవ కార్యతావచ్ఛేదకమితి పదానాదివిషయకబోధే తస్యాపి
తుత్వాసంభవేపి న స్మృతిః। ఉక్తకార్యతావచ్ఛేదకగర్భేన పదస్యాపి వస్తార్థస్వయుపధానాదేరపి విషయతాయాం నివర్తనాత్తాదృశావచ్ఛిన్నే హేతు
తయైవ తస్యార్థాన్వయబోధానాదిభాసకతాసంభవాత్ అతః కాంక్షా చ బాధకజ్ఞానాభావాం అర్థస్యైవ దృశ్యత్వాన్వయప్రతియోగితయా కాంక్షా చ ...
తత్వం ఉక్తధర్మస్య పదకార్యతావచ్ఛేదకత్వమావశ్యకమన్యథా శక్తపదస్యార్థభాసకతానుపపత్త్యా తేనాన్వయబోధవిషయత్వ
నిర్వాహాదితి సమాధత్తే నేతి। నార్థపరత్వస్య। అర్థవిషయకత్వావచ్ఛిన్నే హేతుత్వస్య। లాఘవేన। పదస్యాప్యర్థస్యేవోపస్థితికల్పనాపత్తేః। యాం అ

శక్త్యుపస్థితిశ్చ లక్షణాలాఘవేన। అర్థాద్యాహారాంతి। అధ్యాహారస్థలేఽప్యుపగమాంత। నను సర్వనామ్నః స్వార్థపరత్వగ్రహం వినా న శక్తపదజనితోపస్థితార్థాభాసకత్వనిర్వా
హః। సార్వనామ్నోఽప్రతీతి ప్రయోజనకత్వరూపస్య స్వార్థపరత్వగ్రహం స్థలే సర్వనామ్న స్వార్థప్రతీతి పరత్వగ్రహః సంభవతి అథాఽవిజ్ఞపురుషవచసాం మాన్యో
తోర్థప్రతీతి పరత్వగ్రహం పరిశేషే ప్రణైవసాఽర్థప్రతీతిపరతాగ్రహః సతి। సాఽర్థప్రతీతిపరతాభావగ్రహేఽన్యతోపపరిశేషానుమానప్రవృత్తేః। యథా
లక్షణాస్థలఇతి। దాశరథితత్పదేః స్వార్థపరతయా గృహ్యమాణశక్తపదేఽధ్యాహృతార్థపరతావగ్రహేణానతద్ధానకతా సంభవఇత్యాశంక్యతే
శక్తపదానీతి। లబ్ధప్రయోజనానాం। అధ్యాహృతే పదానాం ద్వైధాతా త్వర్థం। తాత్పర్యగ్రహం న శక్తతార్థాన్వయానుపపత్తిరితి। శక్తం యత్పదం తత్తా
త్పర్యవిషయాం భూతాం యస్తదర్థాన్వయస్తదర్థసంసర్గప్రతీతిః। అధ్యాహృతార్థపరసంసర్గజ్ఞానం వినాఽనుపపత్తిః తయోరుత్కర్షః। అధ్యాహృ
తే। అన్వయప్రతియోగ్యంతరే। తాత్పర్యానిత్తాత్పర్యనిర్ణాయకానుపదార్థ—తాత్పర్యనిర్ణయాద్వినాఽతి। శక్తేతి చ కిమితి। తదాహేతి। సమభివ్యాహృ
తపదానాముపస్థితశాబ్దబోధోపగమాదిత్యర్థః। సమభివ్యాహృతమాత్రాన్వయః। అసమభివ్యాహృతశబ్దాదేః సాంశాద్యన్వయః స్మృతి
తాపత్తేః। స్మృతిభవానాన్వయసంభవాత్। తాత్పర్యనియమాత్ తత్తాత్పర్యస్య జన్యజనకభావాత్। శబ్దాంశాంశసత్వాదితియావత్॥

మూ।౧౫।శ్లో తథాపి కథం న తదన్వయ ఇత్యాకాంక్షాయాం మూలే యత్పర ఇతి యత్తు ఇత్యాదిః। శబ్దవిషయత్వబుద్ధిః। స శబ్దార్థః। స ఏవ తచ్ఛబ్దస్యార్థబోధే విషయః। శబ్దబోధ్యో హి
శబ్దార్థ ఇతి పాఠః। తత్ర హి తావత్ పదార్థో నోక్తః కిం తు తావత్పదార్థ నామ ఇత్యపరః। తత్పదజన్యతదర్థబోధే తత్పదతదర్థపరత్వగ్రహస్యాపి తు తాత్పర్యదతి భావః
౧౨౩ తేన ఘటపాలాం బుద్ధివత్పాకే ఉక్తస్థలే పచధాతోరాన్తార్థే యస్య సత్త్వేపి యదా న శాబ్దబోధః తదా సమభివ్యాహారజ్ఞానే హి తత్త్వేయం తదా పరే
తదుభయోః పదస్థాపితార్థయోరన్వయబోధే తదుభయసమభివ్యాహారజ్ఞానస్య హి తు తత్ర వత్। అర్థాధ్యాహారస్థలే యద్యపి తదభావః తథాపి పక్షే తత్
తత్సమభివ్యాహారజ్ఞానమేవ హి తు రీతి బోధ్యం। నాన్వయమతే హి శాబ్దబోధే తాత్పర్యాంశే నపేక్షాయాం మూలే పరస్య శేత తాత్పర్యస్య నపేక్షాయాం మి
త్యక్తః। తదాహ। పదజన్యోపస్థితి హి తు తాం వాదినోపి ద్విపదకం తృప్తితే త్యుపలక్షణం। వాక్యాంతరస్య ఘటపాలాం బుద్ధిపదోపస్థితి తేనాప్యన్వయ
బోధాపత్తేః తద్ద్వయం క్రియాం పచతి। పచతీత్యాదికర్తృత్వం చ కలకారార్థః। కర్తురనభిధానాత్ సమభివ్యాహృతపదవృత్త్యా కర్తురనుపస్థి రామ राम
తేనాత్। తృతీయాన్యాపత్తిరితి। అనభిహితే కర్తరి తృతీయానుశాసనాదితి భావః। కర్తురనభిధానాదితి। నవ్యమతే కృత్తాం వా ఖ్యాతశక్తేరితి భావః।
తథా చ కర్త్రనభిధానస్యాతృతీయాన్వయాన్యమతే ఉక్తస్థలే తృతీయాపత్తిరనవకాశేతి దర్శితం। కర్త్రనం ఖ్యాతనభిధానస్య తృతీయాం

నియామకత్వేనాన్వయమతే ఫలేశక్తిస్థలే తృతీయాపత్తిదుర్వారతేతిచేన్న తం। కర్తృసంఖ్యాన్వితత్వాభిధానస్య తృతీయానియామకతాన్వయేనాశంకతే

కర్త్రేతి। అభిహితేతి। అధ్యాహృతలకారేణేత్యాదిః। దేవదత్తేనేత్యాదేః సంఖ్యాన్వితాభిధానస్య తృతీయానియామకత్వే తత్రాపి తృతీయాపత్తే-

రితి। కర్తృతాసంఖ్యాన్వితాభిధానాభావః। యద్యప్యత్ర కర్తృకర్తృకర్మణోః కర్తృత్వస్య [illegible] పదేనాభిధానాదేవ న తృతీయాప్రసక్తిః। న చ సం-

బంధితయా నకర్తృత్వసంబంధవివక్షాస్థలే తేన సూత్రేణ షష్ఠీ విధీయతే అతః కర్తృత్వేన కర్తృత్వవివక్షాస్థలే తృతీయాప్రసక్తిరితి మహోపాధ్యాయోక్తం

యుక్తమితి వాచ్యం। తథాపి దేవదత్తః పచతి తరేవ భోక్తృవ్యతిరిక్తేన కర్త్రా దేవదత్తస్యానభిధానాత్ తృతీయాద్యనభిధాననియామకతాపత్తేః తత్ర తృ-

తీయాయా దుర్వారత్వాత్। తథాపి దేవదత్తః పంచక ఇత్యాదౌ తృతీయాపత్తేరేవం సంఖ్యాన్వితాభిధానస్య తృతీయానియామకతాపత్తే-

ర్దోషాణాం ప్రస్థాప్యం। దేవదత్తః ఓదనమిత్యాదౌ అధ్యాహృతేనాఖ్యాతేన కర్తురనభిధానేన తృతీయాప్రసక్తిముక్తం నామాశంక్యతే। తాదృశస్థ-

లే ఇతి। ఆశ్రయతాసంబంధేన కృత్యాద్యన్వయబోధనమేవ కర్త్రభిధానం। దేవదత్తః ఓదనమిత్యాదౌ దేవదత్తే ఆశ్రయతయా కృత్యన్వ-

యబోధే తాత్పర్యాభావే తృతీయా దేవదత్తేన పచ్యత ఇత్యాదౌ ఆఖ్యాతస్య కర్తృత్వార్థతామతే షష్ఠీయాయా విశ్వకర్మణాసంబంధే నైవకర్తృత్వ

మూ౦ గా౹ శ్లో౹ శాబ్దాన్వయాన్వితేతి యత్ తాత్పర్యాధీనోఽస్య శంక్యతే యో నియమ ఇత్యర్థః। తుల్యమితి। అర్థాధ్యాహారమతేపి దేవదత్తేష్టదనమిత్యాద్యౌ అధ్యాహృతే ఆసత్తి
త్వేనాకాంక్షితైరన్వయితా సంబోధనేఽన్వయతాత్పర్యప్రతీతిరుపపత్తిరిత్యర్థః। ననిత్వతరాన్వితేస్వార్థానుభావకపదత్వేన సామాన్యతో హేతుతా ప్రాగుక్తా
౧౨౪ న సంభవతి స్వార్థాననుగమాత్। అపితు తత్తదర్థవిషయకశాబ్దధీత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి తత్తదర్థోపస్థాపకపదత్వేన విశిష్యైవ తథా చ ద్వారానుభవయోర్ద్వారోపస్థాపక-
పదత్వేన హేతుతా తథా పి ప్రధానానుభవే ప్రధానోపస్థాపకపదత్వేనాపి హేతుతా ద్వారం కిమితి పితత్వం పి దే హి తిద్వారోపస్థాపకపదాభావ
స్తత్ర చ తిద్వార మిత్యాద్యౌ హి దే హి త్యాది శబ్దాద్యాహారప్రసక్తిః। ఉపస్థాపకత్వం కేవ్యత్ర తు నలాక్షణికసాధారణానుభావకత్వాత్
సంశయ నశంక తేనన్విత్తి। అన్వయప్రతియోగినః। సంసర్గనిరూపక ఇత్యర్థః। సంసర్గనిరూపకత్వం చ విశేషణాంశ ఏవ విశేష్యస్యాపి సంసర్గస్య ఉభయనిరూప్య
త్వాదితి। విశేషణం విశేష్యయోరేకతరోపస్థాపకపదస్యత్వే అపరస్య అధ్యాహారం ప్రస్తుత్య బోధోపపత్తిరితి భావః। తదుపస్థాపకపదయోర్వత్వాదత్వే శాబ్ద
నతియో౹ తత్రోపస్థాపకపదత్వేనైవ తథాత్వనా। అన్వయప్రతియోగియద్వృత్తేరుపస్థాపకపదత్వానైవ ఇతియోగవశా। న స్త్రీయమతే పి త్రైకాలికోపస్థాప
కైక పదత్వాన్నైవ తాత్పర్యాధ్యాహృత స్వపదయోగవశేషణం స్వపరిత్యాగః। ఏవమితి। ఏవంవిధం పదమిత్యర్థః। అన్వయప్రతియోగ్యుపస్థాపకం

పదమితి యావత్। పిధానాన్వయబోధకత్వే। అధ్యాహృతపిధానాన్వయబోధకత్వే పిధానపదస్యైవ తథాత్వాదితి భావః। ద్వారాన్వయబోధాద్ద్వారాన్వయ
ప్రతియోగివాచకపదత్వేన హేతుతాం దృష్టాన్తవిధయా ప్రథమతో ద్వారాయ పిధానాన్వయబోధే పి పిధానాన్వయప్రతియోగివాచకపదస్య ద్వారా
స్యైవ హేతుతామధ్యాహృతపిధానాన్వయబోధాంశే క్రమమభిధత్తే ఏవమితి పివక్షాస్తేః। ఇదం తు బంధ్యత్వం। సంబంధప్రతియోగిత్వస్యాప్రవర్త
కతయా ప్రకృతివాక్యార్థేషు ఘటకేషు తాదృశసాకాంక్షపదాదపి పదానుపస్థితద్వారపిధానాదివిషయకశాబ్దబోధానుపపత్తేః తత్తత్సంసర్గ
విషయకబోధే తత్తత్సంసర్గనిరూపకార్థోపస్థితిత్వేన హేతుతయా న్యాయమతిప్రసంగ ఇతి చేత్తర్హి న అధ్యాహృతపిధానకర్తృత్వాశ్రయత్వాన్వయ
బోధానుపపత్తిః ద్వారాదేః తదన్వయప్రతియోగిత్వాత్। అత్రాహుః। తత్తదాకాంక్షాబోధే తత్తద్విశిష్టార్థఘటకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నార్థో
పస్థాపకపదత్వేన హేతుతావశ్యకత్వే మోక్షస్య ద్వారత్వాదేరర్థవత్కృకపిధానకర్తృత్వాదిరూపవిశిష్టార్థఘటకతావచ్ఛేదకత్వాద్ద్వారమిత్యాదా
తదవచ్ఛిన్నోపస్థాపకపదస్య త్వేన తాదృశవిశిష్టార్థవిషయకశాబ్దబోధోపపత్తేః। నన్వేవమపిధానాదివిశేషితకర్తృత్వాదిరూపవిశిష్టార్థవిషయ
కశాబ్దబోధే తాదృశవిశిష్టార్థఘటకార్థోపస్థాపకపదజ్ఞానత్వేన పదజన్యత్వతత్తదర్థోపస్థితిత్వేన వా హేతుత్వకల్పనాయామేవోచితత్వాత్

మూ॥గా॥శ్రీ॥ పదార్థస్మృతిపరత్వవన్వయః వాక్యార్థజ్ఞానే తథా చ వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి కారణీభూతయోః పదార్థయోరాకాంక్షాదిమత్త్వే వాక్యార్థజ్ఞానమేవ భవతీతి
రీత్యా పదార్థజ్ఞానాదభిన్నకారణతావచ్ఛేదకతయా కారణతావచ్ఛేదకలక్షణపత్తిరితి వాచ్యం వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి పదార్థతయా లక్షణా
౧౨౫ యాం ఘటాదిపదార్థతయా చ పదార్థజ్ఞానాదికారణతావచ్ఛేదకత్వే వాక్యార్థజ్ఞానాదికారణతావచ్ఛేదకతయా తత్తత్పదార్థ
విషయకజ్ఞానత్వాదినా తత్తత్పదార్థోపస్థితిః పదత్వేన హేతుత్వం తదన్యత్ర అన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నయోః
వృత్త్యా పదార్థోపస్థితయోరిత్యర్థః। అన్వయబోధం ప్రత్యపి శక్త్యా తదుపస్థితపదజ్ఞానస్య కారణతా చ భవతి శక్త్యా తదుపస్థి
తత్వం చ తత్సంబంధిత్వమితి తయోరనుభావకత్వాదితి। తయోరాకాంక్షాదిమతోః పదయోః శక్తిస్మృతిసంబంధేన తయో
రననుభావకత్వం న స్యాదితి భావః। అధ్యాహృతపదార్థానాం మనసా తయోరన్వయబోధ ప్రవేశసంభవ ఇతి సిద్ధాంతయతి రామ
(క్రి)యాపదేతి (క్రి)యాపదం తు పదం తదుపస్థితి (క్రి)యాం ధాత్వర్థం కారకపదం కారకవిభక్తిః తదుపస్థితం కారకం కారకాన్వ
యికర్తృత్వాదికం। పరస్పరమాకాంక్షేతి। పరస్పరాన్వితస్వార్థవిషయకజ్ఞానజనకత్వం విషయో భవతి। న తూపస్థితిమాత్రం॥

యథాకథంచిదుపస్థితమేవాకాంక్షితత్వమనుషంగేణాన్వయః। అన్వయవిశేషణీభూతానాం యాం పదవిశేషణాన్యోపస్థితేరన్వయవ్యతిరేకేణాం తత్త్వాది
తి భావః। అన్యథా। ఉపస్థితమాత్రస్యైవ చేద్భాసేరం పదార్థాంతరాణాం సంబంధస్యోపగమే। పిధేహీత్యనంతరమిత్యత్రాపి ద్వారస్య సంబంధః। విభక్త్యనుప
స్థితేరత్ర కర్తృత్వాదేః క్రియాయాం సాకాంక్షత్వోపగమే ఉక్తస్థలే పిధానే ద్వారకర్తృత్వాన్వయప్రసంగః। క్రియాపదానుపస్థితే తత్క్రియాయాం యాః కా
రక-విభక్త్యా సాకాంక్షత్వోపగమే ద్వితీయస్థలే తత్ప్రసంగః। క్రియాకర్మాధ్యాహారే ఇవేతి। తేన తత్క్రియాయాః కర్మ్యాకాంక్షాయాం యత్రాధ్యాహారస్త
త్రైవ తదర్థః। క్రియాధ్యాహారస్థలం దర్శయతి - కర్మాధ్యాహారస్థలం దృష్టాంతః। యద్యపి ద్వారం పిధానం చేత్యత్ర పిధానపదస్యాధాం తు పదేషు
ఖితతయా తజ్జన్యపిధానోపస్థితిస్తేన తవ ఏవ తథాపి కేవలాధ్యాహారస్థలే ప్రత్యయస్య మఖిహాపి హాతథా తథైవ క్రియాపదమిత్యేన వివక్షితం
పిధానపదం తాపిధానోపస్థితికేతరాం దిపక్షోపలక్షణమిత్యదోషః। కర్మణ్యాత్యతి। కర్మత్వస్యాత్యర్థః। తథా త్వాద్యధ్యాహారస్థలపదం
తరాంశేనోపస్థితిస్థలసాధారణం తావత్। ద్వైప్యంశే జ్ఞేయే ఏవం విధేతి। కర్మతాపిధాన్నాం దిపదోపస్థాపిత ఏవ కర్మత్వపిధాంశే తాంపిధానకర్మ
తాన్వయాంశి భాసేనభవతి। తాదృశేశిభాసేంప్రతి తత్తదజ్ఞానస్యోపస్థితేర్హేతుత్వాత్। అధ్యాహారరూపోపస్థితేస్తద్విషయతోపగమేన తు

మూ।౮౪।శ్లో। అధ్యాహృత్యేతి తత్ర తదన్వయజ్ఞానం భవత్యేవేత్యర్థః। తేహినాశ। తత్తత్పదార్థస్మృతౌ పదార్థోపస్థితేరన్వయవిశేషరూపశాబ్దజ్ఞానం ప్రత్యుపహితతయా హేతుత్వాదిత్యర్థః।
ర్థః। ఆకాంక్షాయాం। అన్వయవిశేషజ్ఞానేయాం। పదవిశేషోపస్థితతత్వమతి। పదవిశేషజన్యోపస్థితిరిత్యర్థః। తత్ర హి హేతుః। నతూప
౧౧౭ స్థితిమాత్రం। నతత్వధ్యాహారసంధానేలుపస్థితిరితి ర్థః। ఘటకర్మతాం బోధానాం ఖపదజన్యోపస్థితి కారణతావచ్ఛేదకగ ఖజ్ఞానవిశేషణయత్వాదితిభా
వః। నచ కర్మత్వాదిపదాజన్యత్వమేవతత్ జ్ఞానోపస్థితత్వ్యవర్తనాయాగవేక్షణం నతు విభక్త్యాదిపదజన్యత్వమితి। ధ్యాహారస్థలే ఆకాంక్షానిరా
హ। ఇతివాచ్యం। అమాదిపదకర్మత్వాదిపదవిషయకసమూహాలంబనజన్యకర్మత్వాద్యుపస్థితేరసంగ్రహం ప్రసంగాత్। ఏతత్పూర్వంశాబ్దజ్ఞానరూ
పేయాం ఆకాంక్షాయాం హేతుతాం మతాను సారేణోక్తం। వస్తుతః కారకాద్యన్వితక్రియాబోధవిషయకశాబ్దబోధేక్రియాకారకపదసమ
భివ్యాహారాదిరూపాకాంక్షాజ్ఞానస్య హేతుతాయాం దర్శితస్థలే శాబ్దబోధవారణాయ కల్పనీయతయాం క్రియామాత్రపదశ్రుతిస్థల ౯
కారకపదాధ్యాహారః। కారకపదమాత్రశ్రుతిస్థలే చ క్రియాపదాధ్యాహారస్తదన్వయబోధానురోధాదావశ్యక ఇతి తత్వం। ఉక్తస్థల
క్రియాకర్మభావేనాన్వయబోధానుత్పత్తేర్నశాబ్దజ్ఞానరూపాయాం ఆకాంక్షాయాం విరహాత్ శాబ్దజ్ఞానాయాముపస్థితిమాత్రస్యేత్యత్ర

తయోః తత్రాపి జిజ్ఞాసాం పగమాంతా। అపి తత్వేనాంధు తత్వజ్ఞానేన ప్రతిబంధాదేవ నిరాకాంక్షత్వవ్యవహారాంప్యసాంధుత్వవదచేతి శంకతే అర్థవిశేష ఇతి। అత్ర
దాపరం శర్కతతత్రాపిదా। దాపరమిత్యనత్రాప్యసాంధుత్వాదితి। కారకవిభక్తేః క్రియాపదయోగవసాంధుత్వాదితి భావః। తథాచా సాంధుత్వజ్ఞానేన రాం
సంకాం కారక-పదేక్రియాపదసమభివ్యాహారజ్ఞానాపేక్షాయాం యుక్తః పదాంతరాప్రయోగశాస్త్రీయః। తదర్థయోగ ఇతి। యథా ర-థం బాదుపస్థితక్రియా
నవ యతాం త్వయా ఇత్యర్థః। తుల్యత్వాత్ దాపరం పిధానమితత్ర్యజస్థలసాకరణాం తాపత్ తథాచ తత్ర జిజ్ఞాసారూపం వాంకాంక్షోపగమేనాం ఖ్యబోధాపి
త్రేదుంరాపరతయాం జిజ్ఞాసాయాం పదవిశేషజన్యాయాం ఉపస్థితేపిం తు తత్వమాం వశ్యక-మితిపదాంతర్యాహారఅవశ్యక-ఇతి భావః। సాంధు
త్వజ్ఞానస్యాకాంక్షాబోధకోపిం తు తయాం సాంధుత్వజ్ఞానస్యానతదిప్రోంధితాసంభవః। జనక-జ్ఞానాం విరోధినో జ్ఞానస్య ప్రతిబంధక-త్వా
యోంగాదత్యక్త-స్థానాన్వయబోధ వారణాయ పదవిశేషజన్యత్వాపేక్షాం వశ్యక-త్వాపిం సాంధుత్వజ్ఞానస్యాపి ప్రయోజక-త్వాత్। అ
జనక-తావత్। తేదజనకత్వేపిం తు మాం హం గౌరవాదతి। న్యూరాపసంవ్యాహారపత్యంతాదతి। అత్రాపత్యం శబ్దా। అసంసర్గాగ్రహం ఇతి। ఉ
పస్థితపదార్థానాం అసంసర్గాగ్రహం మాత్రం న తత్వేనాన్వయబోధ ఇత్యర్థః। తథాచ నత్రత్ర సాంధుత్వజ్ఞానవ్యభిచార ఇతి భావః। నచైతత్ర

మూ।గ।శ్రా। హేతుమాహ బాధకాభావాదితి। సంసర్గబోధే బాధకాభావాదిత్యర్థః। సాధుత్వజ్ఞానస్యేహ తుత్వాసిద్ధ్యా తదభావేన ప్రబాధకత్వాదితి భావః। ఉపసంహరతి తస్మాదితి।

పదపదాని పదజ్ఞానే పరాణాం। ఏకైకం వినా పరస్పరేతి। అతః కేవలకారకాదిపదే క్రియాపదాదేరధ్యాహార ఉపపద్యత ఇతి శేషః। విధేహీతి పదం వినేత్యాదినా పూర్వేణ సా

౧౧౨ ధుత్వార్థం పదాధ్యాహారాపేక్షాయాముక్తత్వేపి తత్ర న నిర్ధారః। అపితు ఆకాంక్షానిరాసార్థం తదపేక్షాయామేవ ఉత్తమార్థయోగః సాధుత్వమాశంక్య దావారం

కథం నమితి త్రాంపృక్తయోగస్తత్వేన సాధుత్వమభిధాయాకాంక్షావిరహేణ తత్ర శాబ్దబోధాభావాదితః। ఇదానీం సాధుత్వార్థం పదాధ్యాహార ఇత్యత్రాపి

నిర్ధారం కారకేతి। అపివేతి। క్రియాపదేతి। ధాతుపదేత్యర్థః। ద్వితీయానుపపత్తేః। ద్వితీయాయాః సాధుత్వానుపపత్తేః। ధాతూపస్థితార్థాన్వయినమేవ కారక

త్వాత్తత్సంజ్ఞాయాః కారకాధికారీయత్వాదకారకే స్వకర్మణి ద్వితీయోత్పత్త్యసంభవాద్విషయత్వాదితి భావః। ధాత్వర్థాన్యస్యోపస్థితేన క్రియా

గకారకత్వం కర్మత్వం చేత్యాశంక్య నిరాకరోతి నహీతి। క్రియాపదార్థయోగ ఇతి। అశ్రుతోపస్థితేనాపి ధాత్వర్థేనాప్యన్వయ ఇత్యర్థః। తాత్పర్యవి రా।మ

షయ ఇతి శేషః। ద్వితీయేతి। ఆనుశాసనికీతి శేషః। ఘటమానయనమితి। యద్యప్యత్ర ఘటవివక్షాయామేవ ఘటమానయనమిత్యాదిః ప్రయోగః। నతు క్రియాం

కర్మభావవివక్షాయాం తద్వివక్షాయాం కర్మత్వాగ్రహాదనుశాసనాత్ ఘటస్యానయనమిత్యాదేరేవ ప్రయోగాదతో ఘటమానయనమిత్యాదౌ ద్వితీయాప్రసక్తిర్నను

ఘటేనాపి ఘటనశ్చేనయనమానయేత్యాకాంక్షాసత్త్వేన బోధాత్। తథాపి ఘటస్య తదితరస్య చ అన్వయానుపపత్తేః పదయోః ఛత్రవాక్యత్వాదితి యాంత్ర
నేత్యుక్తే శేషషష్ఠ్యనుశాసనానుపపత్తిరిత్యర్థః। తథా చ తస్య చతుర్థ్యనుపపత్తిరిత్యత్ర సంబంధః। పదార్థాధ్యాహారం వినా। పదయోగం వినా। శ్రౌతస్తు ప్రత్యక్షదార్థా
హారం వినా వక్తృత్వస్త్రైక్యవాక్యతాభావాత్ యాజ్ఞ చతుర్థ్యన్తాభిధేయతయా యథాశ్రుతాసంగతేః। అథవా పదార్థాధ్యాహారమిత్యథాశ్రుతార్థపరమేవ।
చతుర్థ్యనుపపత్తిరిత్యస్య చతుర్థ్యన్తాభిధేయత్వజ్ఞానానుపపత్తిరిత్యర్థః। న తు తస్యాస్స్వరూపతో హ్యనుపపత్తిరితి। అనుపపత్తిరితి స్వరూపాభిజ్ఞతేతి పూర్వత్రాన్వయ
హింధాతుయోగ ఏవ చతుర్థ్యాః సంప్రదానసంజ్ఞానుశాసనాదితి భావః। చతుర్థీతి। స్వాహేతి స్వాహావశిష్టసంప్రదానతా బలాదితి శేషః॥
సాధుత్వజ్ఞానార్థం। అవిత్యయాం చతుర్థ్యన్తసాధుత్వజ్ఞానార్థం। ద్వారమిత్యాదావపి దేహీతి పదార్థాధ్యాహారః। పుష్పేభ్య ఇత్యాదావపి స్పృహయతి పదార్థాధ్యాహారణేతి
యథాసంఖ్యమన్వయః। అనుషజ్యతే। సంప్రీయతే। అన్వయబోధార్థం। అన్వయబోధానుకూలప్రతియోగ్యుపస్థిత్యర్థం। తస్య। అన్వయబో
ధస్య। అన్వయప్రతియోగిజ్ఞానాదేవ। పదాజ్జన్యాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితేరభావాత్। యోగం వినా। యోగజ్ఞానం వినా। కారకేతి పుష్పేభ్య ఇత్యత్రా
న్వయయోగ్యతావిపరిణామసంబంధః। తత్ప్రియాపదం। నాన్వయయోగ్యమితి వక్తాబ్దబోధజనకమిత్యర్థః। సాధుత్వజ్ఞానసత్త్వాచ్చాద్బోధే

మూ।గ।శ్లో। హేతుత్వాభ్యుపగమే నేదంచికలకారకే। కేవలకారకపదశ్రుతౌ। సాధుత్వార్థం। సాధుత్వజ్ఞానార్థం। తజ్జన్యైవ। క్రియాపదజన్యైవ ఉపస్థితిః। క్రియాద్యుపస్థితిః। అ
న్వయబోధోపయికీ। క్రియాన్వయబోధజనకా। తాదృశోపస్థితేస్సత్త్వసంభవేన వ్యభిచారాభావాదితి భావః। ఇదమాపాతతః। అపభ్రంశాదన్వయ
౧౨౮ బోధేన మానాభావేన చ సాధుత్వజ్ఞానస్య శాబ్దధీహేతుత్వానుపగమాత్ సాధుత్వజ్ఞానార్థం తత్తత్పదసమభివ్యాహారజ్ఞానస్య కల్పనీయత్వే ... తత్త్వావ
యత్ర ప్రకారాంతరేణ సాధుత్వజ్ఞానం తత్ర తదనపేక్షణాత్। యత్ర వా తత్తత్పదసమభివ్యాహారజ్ఞానం తత్రాపి పదార్థోపస్థితేః తత్తత్పదజన్యత్వని
యమేనాన్యాధీనోపస్థితితః శాబ్దబోధోత్పత్తేః బాధకాభావేన పదజన్యపదార్థోపస్థితిం వినా న శాబ్దధీరితి నైయాయికమతానిరాపహతేః గౌ
రవేణ పదజన్యత్వస్య ఉపస్థితినిష్ఠహేతుతాయాం మానవత్త్వే ... నచ మాం ... త్వే పదజన్యత్వం ... రణాతావచ్ఛేదకం తథాపి పదజన్యైవోపస్థితిః కా
రణం స్మృతిత్వావ్యాప్యజాతివిశేషపురస్కారేణ తత్ర హేతుతా ... త్వే పదాజన్యోపస్థితావనభ్యుపగమాదితి వాచ్యం। తత్తద్ధర్మవిషయక రామ
బోధే తత్తద్ధర్మజ్ఞానత్వేన హేతుత్వే గౌరవాభావాత్ తదవచ్ఛేదకతయా జాతివిశేషానిశ్చయే చ పదాజన్యోపస్థితి జనకత్వాగౌరవాజ్జనకత్వస్య
తదా ... వృత్తిత్వజ్ఞానత్వేన ... తదవచ్ఛేదకతయా సంభవాత్ తదవచ్ఛేదకతయా వైజాత్యసిద్ధిరావశ్యకేతి వాచ్యం। ఏవం సతి ... ద్రవ్యాది

జనకతావచ్ఛేదకతయా అర్థాన్వయవిశిష్టపదం జ్ఞానాదివ్యావృత్త్యా యాం ఘటోపధాయక-మాత్రవృత్తిత్వాత్ తేరపి సన్నిప్రసంగాత్। జాతివిశేషపురస్కారేణ పదార్థో
పస్థితౌ హేతుత్వేఽపి యత్ర ఘటాదివిషయక-శాబ్దబోధజనక-స్మృతౌ పటాదేరుద్బోధకం తత్ర ఘటాదిధ్యానాత్ తత్ర పదజన్యపటాద్యుపస్థితిం వినాపి తచ్ఛాబ్ద
బుద్ధేరితి ప్రత్యుత్పత్తిహేతుత్వస్య। ఘటపటాద్యన్వయబోధజనకతావచ్ఛేదక-జాతీనాం బోధోపగమే బహుతిసంకరప్రసంగాత్ తత్తత్తద్వృత్తిత్వే పోక్త
యుక్తా ఏవ నిర్భరాః। తథాపి పదార్థోపస్థాపనం శక్తిరిత్యాదౌ దార్థ్యక-స్మృతిపదానాం ద్విబోధమభ్యుపగచ్ఛన్తః కేచిద్విపదంతే న హి తత్రానుభవవిరోధః
అర్థాధ్యాహారవాదినాం తత్ర ద్వారక-స్మృతత్వావచ్ఛిన్నాన్వయబోధోపయికాంక్షాదిమద్ద్వారద్వితీయాదిపదానాం అధ్యాహృతపిధానాద్యుపరా
గేణైవ నిరాకాంక్షపిధానాదిపదోపస్థితత్వేఽపి తదుపరాగేణాపి సాన్వర్థబోధకతాయా అనుభవికత్వాత్ అధ్యాహార్యోపస్థితేరధ్యాహారరూపోపస్థి
తేర్విశేషాత్ అనుభవవిరుద్ధస్తు యత్ర ప్రకృతవాక్యార్థఘటకస్మృతేన ప్రకృతద్వయస్యాన్వయబోధోపయికేనాకాంక్షా తత్రాన్వయః। య
థా ద్వారంకృతం పిధానాదికర్మేత్యాదౌ। న చైవం తత్రాన్వయబోధకారణీయక-స్మృతత్వావచ్ఛిన్నాన్వయబోధద్వితీయాద్యర్థపదజన్యద్వారాద్యు
పస్థితేర్హేతుతయా ఆవశ్యకత్వాత్ అధ్యాహృతద్వారక-స్మృతత్వాదేరన్వయబోధధ్యానమితి వాచ్యం పదవిశేషానుపూర్వీనిరూపకాకాంక్షానాం

మా॰గా॰శా

ఏక-విధాన్వయబోధాపయికే-నాం మప్యనసుగమనపదస్యాధ్యాహారం ఋనబోధే వృత్తిబారస్య పివారణాత్ తద్వారక-క-కృతాపాదేరధ్యాహారాదపి భానబోధకం
భావాంతానపైవముక్తసపదనిరాకాంక్ష-స్థలేऽన్వయబోధోత్పాదేపి వృత్తిబారాం ప్రసక్త్యా తత్రాపి ద్వారకకృత్యాపాదిఘటితవాక్యార్థబోధాపత్తిరితి వాచ్యం
౧౨౮ ద్వారక-కృత-పిధానకర్మత్వాదిరూపవాక్యార్థబోధోత్పత్తౌ ద్వారమిత్యాద్యానుపూర్వీజ్ఞానజన్యద్వారాద్యుపస్థితిషు ఘటితపదహేతుత్వమనుపూర్వీజ్ఞాన
జన్యపిధానాద్యుపస్థితిఘటితసామగ్ర్యన్యతరస్య ప్రయోజకతయా ఉక్తస్థలే తాదృశసామగ్ర్యా ఏకతరస్యాప్యసత్త్వేన తాదృశబోధాపత్త్యసం
భవాదితి। అత్ర దంబోధ్యాయది ద్వారమిత్యాదిసాకాంక్షపదం పిధానకర్మత్వాదిసాకాంక్షపదజన్యపిధానాద్యుపస్థితిసహకారేణ పిధానా
ద్యుపరక్తద్వారకకృత్యాదికమనుభవయత్ తదానీం తాదృశానుభవార్థం ద్వారం పిధేహీత్యాదివద్ద్వారం పిధానమిత్యాద్యపి ప్రయుక్తాః ప్రయుంజీరన్ నచై
వమితి। ననుపదజన్యాయా ఏవోపస్థితేః శాబ్దధీహేతుత్వే నైయాయికానాం పచతీత్యాదౌ కర్తుర్నామ్నా ఉపలభ్యత్వప్రవాదో విరుద్ధ ఇత్యత ఆహ కర్త్రా राम
క్షేపేతి। ఇతి। వక్ష్యమాణ ఇతి। తత్రాక్షేపాత్ క్రమాంతపదస్యాశ్రుతస్యాప్యుపస్థిత్యా తాదృశాశ్రుతక్రమాంతపదలభ్యత్వాదైవ కర్తుర్నామ్నా ఉపలభ్యత్వోపపత్తిరితి వక్ష్య
మాణ ఇత్యర్థః॥ ఇత్యాసత్తిరహస్యం॥ ॥అనంతరం ఆత్మేయన్యోన్యరూపమత్వాత్తయా తత్రాన హైంకే-కార్యకారిత్వం సంగతిం దర్శయతి తాత్పర్యా

ధీనమితి। తత్తద్ధర్మపరత్వజ్ఞానాధీనమిత్యర్థః। శబ్దప్రామాణ్యం। శబ్దస్య తత్తద్ధర్మవిషయకానుభవజనకత్వం తత్తద్ధర్మవిషయకశాబ్దానుభవే శబ్దైకజ
ననయోః తత్తద్ధర్మపరత్వజ్ఞానస్య సహకారిత్వాత్ అన్యథా అనేకేషామర్థానాముపస్థితానాం సతి ఖాకాంక్షాయోగ్యతాదిజ్ఞానే కస్యచిదేవశాబ్ద
బోధో న సవిశేషాణామిత్యనుభవసిద్ధనియమవ్యాఘాతాపత్తిభావః। అతస్తన్నిరూప్యత ఇతి శేషః। తత్రేతి। తత్పదస్య నిరూపకార్థకత్వే తయోస్తద్వి
షయకయోః సన్నిపత్యార్థతయా ప్రకృతనిరూపణాం విషయీభూతమిత్యర్థః। తదేవ పరం ప్రయోజనం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రయోజనత్వస్యా
ధేయత్వరూపతయా తాత్పర్యస్య తద్ధాధారత్వపర్యవసితమితి పక్షే నిరాకరోతి నేతి। యద్యపి తద్ధాధారత్వం తద్ధాధనత్వమేవ పర్యవసితం
తథాపి పరశబ్దః స్వాధార్థకః। తథాచ తాత్పర్యస్య తత్తద్పరపదయోః బహువ్రీహిరేవ న తు షష్ఠీతత్పురుష ఇతి సూచయితుం తత్సాధనత్వ
మిత్యభిధాయ బహువ్రీహిప్రయోజనేన తత్సాధకత్వమిత్యుక్తం। ఏవమగ్రేపి శబ్దస్యేత్యత్ర షష్ఠీ। శబ్దజన్యత్వాత్। తథా చ ఘటాదిపదేషు ఘటాదిగో
చరప్రతీత్యాదిపరత్వమేవ వ్యవహ్రియతే న తు ఘటాదిపరత్వం తత్సంసర్గపరత్వం వేతి భావః। తద్గోచరేతి। తద్గోచరప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యాయ
స్యత్వమిత్యర్థః। అత్ర యద్యపి విశేషణార్థకత్వేన స్వపదస్య పూర్వనిపాతేన సాధ్యత గోచరప్రవృత్తినివృత్తిసాధకత్వమిత్యేవ వక్తుముచితం త

మూ॥౧౯॥శ॥ ధ్యంపి తదేవపరం సాధ్యప్రవృత్తినివృత్తికం యస్యేతి సాధ్యప్రవృత్తినివృత్తికార్థకపరపదేన బహువ్రీహిణా తాత్పర్యపదనిష్పత్తిరితి సూచయితుం ఏకోప
దార్థకఘటక-సాధ్యాంశప్రవృత్తినివృత్త్యంశయోరవ్యవధానేనోపాదానం తద్విశేషరప్రవృత్తినివృత్తిసాధనత్వమేవాపయనాపసితార్థః। ప్రవృత్తినివృత్త్యోః
౧౩౦ ప్రయత్నత్వేనానుగమః। ఘటమానయేత్యాదివాక్యే ఘటానయనాదిపరత్వం పరిణామసురసం అమృతఫలం పరిణామవిరసం కంటకిఫలమిత్యాదిప్ర
శంసానిందావాక్యే పరిణామామృతభక్షణాదిపరత్వం సంగమయతి తిష్ఠేత్యాదినా। తథా ప్రవృత్తినివృత్తిజనకత్వం హి। భావ్యార్థస్య కాయతాఘటి
తార్థక-ధాతోరస్య తాత్పర్యప్రవృత్తికారణీభూతకార్యతాజ్ఞానజననేన ఘటానయనార్థస్య। కార్యతావబోధకత్వమ్। ఏతత్ప్రశంసానిందావాక్యవిశేషాణాం। ప్ర
శస్తేతి। ప్రశస్తత్వనిందితత్వయోః పరిణామామృతాదయోర్థప్రతిపాదనద్వారా ప్రశస్తత్వం ప్రకల్ప్య సుఖజనకరసాశ్రయత్వం నిందితత్వం చ దుః
ఖజనకరసాశ్రయత్వం తద్జ్ఞానం చ తాదృశామృతాదిభోజనే ఇష్టానిష్టసాధనతాజ్ఞానసంపాదకం బోధ్యం। గంగాయాం వసేదిత్యాదివాక్యే రామ
స్థలాప్రేక్షక-గంగాదిపదస్య తీరాదిపరత్వం కాయనత్వ విషయకశాబ్దానుభవే తీరాదిభాసకత్వాపగమేన తీరాదిగోచరప్రవృత్త్యాదిప్రయో
జనకత్వమపి సాధ్యనివాహం యష్టీః। లాక్షణికస్థలే। లక్షణాయామితి। లక్షణార్థానుభవద్వారేత్యాదినా జనకత్వం ప్రయోజకత్వం తత్పరత్వమిత్యు

స్యాం తస్య హి ప్రవృత్త్యాదిజనకత్వం న తదిచ్ఛాప్రయుక్తం తథా సతి లవణానయనాదిపరస్య సైంధవమానయేత్యాదివాక్యశ్రోతుర్ఘోటకానయనాదిప్రవృత్తిరయో
గ్యతాయాం తదిచ్ఛాపరప్రవృత్త్యాదిరయోగ్యతాయాం అనపాయాత్తత్పరత్వాపత్తేః అపితు తదుపధాయకత్వమేవ ప్రవృత్త్యుపధానాం న్యూనం వా
న ప్రవృత్త్యుపధాయకత్వం సూనృత్యయుతిప్రవృత్త్యుపధానానంతరమేవ తాత్పర్యగ్రహస్థలే ప్రవర్తకాంశజ్ఞానో తత్త్రోప్రవృత్త్యుపధా
యిత్వేనైతత్సాధ్యత్వం నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానస్యేష్టసాధనతాసంభవ ఇతి దూషయతి నేతి । తత్పరత్వేన తత్పరత్వనిశ్చయ । తజ్జ్ఞానం । తదిచ్ఛావ
రకాంక్షాబోధం తత్రేతి । శబ్దస్యేత్యాదిః । తత్ర ప్రవర్తకత్వం తదిచ్ఛాపరప్రవృత్త్యుపధాయకత్వం । తత్ప్రవర్తకత్వేవ పరప్రవృత్త్యుపధాయకత్వమే
వచ । తత్పరత్వం । తజ్జ్ఞానజన్యనిశ్చయవిషయాంశం తత్తాత్పర్యగ్రహ । ఇతి తత్త్వస్య ప్రవృత్త్యుపధానస్య ప్రవృత్త్యుపధాయకత్వనిశ్చయా
పేక్షణీయతయా తద్విశేషణే అననుభావకత్వాపి । అననుభావకత్వమతేపి । లక్షణీయాంశపరతా । లక్షణాదిరూపవృత్తిద్వారా ప్రవర్తకత
దిచ్ఛాపరానుభవప్రయోజకశక్తియా తత్ప్రవర్తకత్వమవాప్యాపి తమేవేతి వాచ్యం । ఏవమపి తస్యాన్వయసంసర్గపరతానుపపత్తేః । కాంచి
దరితి । భావప్రకాశకప్రశంసాదివాక్యాతిరిక్తవాక్యేత్యర్థః । స్వరూపాంశాన్యమాత్రపరత్వేన తత్తదాకాంక్షాబోధమాత్రజనకత్వేన

మూ॰గ॰శి మాంత్రపదాత్ప్రవృత్త్యాదిజనకత్వవ్యవచ్ఛేదః। పయసాపి సాధనత్వాదంతార్థత్వాత్ తథా చ తత్ర తదర్థపరత్వానుపపత్త్యా తద్వ్యాప్తబోధానుపపత్తిరితి భావః। వి-
ధిపదం న సాధ్యప్రవృత్త్యాదిపరమపి తు సాధ్యబుద్ధికార్థకమతో నాప్రవర్తకవాక్యావృత్తిర్న వా ప్రవృత్త్యుపధానస్య తాత్పర్యనిర్ణయానుపపత్తిః। ఇష్టసాధనీయతే తత్ర
౧౩౧ తయోః సాధనత్వే బుద్ధిః। అనుభవః। అత ఏవార్థపరాణాం వాక్యార్థాంతరస్మరణేఽపి నాతిప్రసంగః। న చైవం పరిణామిత్వసహసమిత్యాదివాక్యస్యాపి ప్రామాణ్యాది
భక్షణాపరత్వం ప్రవృత్త్యాదిపరత్వం వచనస్యాపి తద్విషయకప్రవృత్తిజనకత్వేఽపి తద్విషయకజ్ఞానాజనకత్వాత్ తత్ర శంకామిష్టాపత్త్యా నిరాకరోతి
తత్ప్రశంసేతి। సా స్వార్థధీహేతుత్వేన సార్థధీహేతుత్వానుకూలా ఉపాధిర్న। తత్పరమేవ। తాదృశార్థపరమేవ। ఉపేయతే। ఘువర్తిత ఇత్యేషః। మాంత్రపదేన భక్షణాది-
పరత్వవ్యవచ్ఛేదః। న స్వార్థపరత్వమేవ। స్వార్థబోధకత్వేనైవాపేక్షితం సాధ్యప్రతిపాద్యభక్షణాదిపరత్వాభావాచ్చ తథా హి। విధిపాదితి భావః। ఏవం సతి తత్ర భక్ష-
ణాదిపరత్వవ్యవహారః పరశబ్దస్య తత్ర సాధ్యప్రవృత్త్యాదివిషయార్థకత్వేనోపపాదయతి తత్స్వజ్ఞానమితి। ప్రశంసనాదితి స్వార్థజ్ఞానం చ తత్ప్రశంసాప్ర- రామ
శస్తప్రశంసితత్వేనేష్టసాధనత్వజ్ఞానం తత్క్రియాయాం। నాప్రశస్తే। సాధితత్వేనానిష్టసాధనత్వజ్ఞానం తత్క్రియాయాం తతః స్వవిషయే ప్రవృత్తినివృత్తీ జనయతీతి।
స్వవిషయభక్షణాదావిష్టానిష్టసాధనతాజ్ఞానం సంపాద్య తత్ప్రవృత్తినివృత్తిజనయితృత్వమర్థతత్పరం। భక్షణాదిపరం। ఏవం చ తాదృశవాక్యప్రవృత్త్యా

దిపరత్వవ్యవహారః। పరశబ్దస్తత్ జ్ఞానార్థకః తయోః ఉపపాదనీయః। అన్యథా ప్రవృత్త్యాదిషు ఇతలక్షణాపి వ్యగతిః। తస్య ప్రవృత్త్యాద్యప్రవర్తకత్వాత్। అ
నను భావకత్వాదితి। తథా చ పూర్వలక్షణాయామపి తాత్పర్యగ్రహణం లక్షణాయాం వ్యాప్తిరితి భావః। తయోరన్యనుభావకత్వముపగమే తదన్విష్టవకత్వా
త్తత్త్వవదనవదన్యోన్యాశ్రయమాహ తద్బుద్ధీతి। జననేన। ఉపధానేన। తత్పరత్వం। తత్పరత్వనిశ్చయః। తత్పరత్వనిశ్చయశ్చ తద్బుద్ధ్యుపధాయకమితి శేషః।
తజ్జననయోగ్యత్వమితి। తద్బుద్ధిస్వరూపయోగ్యత్వమిత్యర్థః। వివక్షాయామితి శేషః। తదుత్పాదయోగ్యతా సహకారినిశ్చయాత్తన్నిశ్చయమితి భా
వః। ఏతేన ప్రకారాంతరేణేతి। లవణాదిరూపైకప్రతీత్యుపయోగిత్వవివక్షయా ఉచ్చరితత్వమిత్యర్థః। నానార్థానాం సైంధవాదిపదానాం నానార్థపరత్వం। లవణాదిపరతాపద
స్యాదిపరతాపిస్యాదిత్యగ్రిమేణాన్వయః। లక్షణాయాం। లక్షణేతి రాదిప్రతీత్యుపయోగిత్వవివక్షయోచ్చరితత్వం రాదిపదే। ముఖ్యార్థపరత్వం। ప్రవాహాదిపర
త్వమపి యోగ్యతాసత్త్వాదితి। తత్తదర్థవిషయకశాబ్దబోధే వృత్త్యాశ్రయత్వదర్శనాత్ పదస్థపదత్వనైవస్వరూపయోగ్యతావత్త్వాత్తత్తదర్థ
విషయబోధయోగ్యతాసత్త్వాదిత్యర్థః। తత్తత్ప్రతిపాదకత్వం తద్విషయప్రతిపాద్యతానిరూపకత్వం తత్ప్రతిపత్తినిష్ఠజన్యతానిరూపకత్వమితియావత్
తత్ప్రతిపత్తి యోగ్యత్వేఽనుభవః। ఉక్తత్వజన్యతానిరూపకత్వయోః సమనియతత్వాత్ తత్పరత్వలక్షణాయామన్యభేదః। తాత్పర్యావిరం॥

మూ॰గా॰శ్లో॰ తాత్పర్యనిశ్చయం వినా। నతేషాం। నతత్ప్రతిపత్త్యుపధానం। తద్వారా చ న తత్ప్రతిపత్తినిష్ఠఫలోపధానరూపజన్యతానిరూపకత్వరూపతాత్పర్యనిశ్చయవి
తశేషం। ప్రవృత్త్యాద్యుత్పాదకత్వాత్। ప్రవృత్త్యాదిపరత్వవ్యవహారానుపపత్తిరితి శేషః। అప్రతిపాదకత్వాత్। అనుభవనిష్ఠజన్యతానిరూపక-
౧౨౨ త్వాత్। లక్ష్యార్థపరత్వానుపపత్తిరితి శేషః। న సు తత్ప్రతిపాదకత్వేన తత్ప్రతిపత్త్యనుకూలసంబంధవత్త్వం। తచ్చ ప్రతిపత్త్యుపధానాత్ప్రాగపి సుగ్రహ-
మితి నాన్యోన్యాశ్రయః। ప్రవృత్త్యాదిపరత్వవ్యవహారస్య చ న శాబ్దబోధోపయోగి నిరుక్తతాత్పర్యనావిషయః అపి తు ప్రవృత్త్యాదిజనక-
త్వమేవ। లాక్షణికపదస్య లక్ష్యార్థపరత్వమప్యుపపద్యతే శాబ్దబోధం ప్రతి తస్య జనకత్వాపి తదనుకూలలక్షణారూపసంబంధస్య తత్ర సత్వాత్। లక్షణా-
చ పదనిష్ఠా స్వనిష్ఠావినాభావనిరూపకార్థశక్తత్వరూపా లక్ష్యార్థస్య స్వబోధానుకూలస్సంబంధ ఇత్యాశంకతే। అథేతి। స్వార్థావినాభావితరేత్ప్ర-
తిపాదయతీతి। ఇతరప్రతిపత్త్యనుకూలేతరనిష్ఠావినాభావనిరూపకార్థశక్తత్వరూపలక్షణాయా లక్ష్యార్థస్య ప్రవాహార్థకత్వరూపసంబంధవదిత్యర్థః॥ గామ
ఏతద్విశేషణానాం తత్త్వతత్త్వనిరాసాయ ప్రయోజకతయా వివక్షితం। తత్పరం। ఇతరపరం। తేన వినాపి। మంచశబ్దేనాపి పురుషస్తేన పురుషం మంచావినా-
భావవిరహేऽపి పురుషమంచపదస్య తాత్పర్యాత్। తథా చ తదనుపపత్తిరిత్యర్థః। న సు తాదాత్మ్యసంబంధేన మంచస్థపురుషం ప్రత్యాధేయతాసంబంధేన

మంచస్య స్వాశ్రయతాసంబంధేన మంచవృత్తిత్వవిశిష్టపురుషం ప్రతి పరతాదాత్మ్యసంబంధేన తస్య వ్యాపకతయా మంచపురుషయోరవినాభావలక్షణాయా వ్యా-
ప్తేస్సత్త్వేఽపి అన్యథా మంచపదస్య లక్షణాయాం విరోధాభావాత్ పురుషబోధకత్వసంభవేన తత్పరత్వానుపపత్తిరహితత్వాత్ వస్తుతస్తు తస్య లక్ష్యతాయాస్సం-
బంధ ఏవ లక్షణా। శాఘటకే న త్వవినాభావ ఏవ అభిధేయావినాభూతప్రతీతిలక్షణేష్యత ఇత్యాదావవినాభూతత్వేన సంబద్ధమేవ వివక్షి-
తం। తథా చ మంచాః క్రోశంతీత్యత్ర శక్యేన నానుపపత్తిః గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర శక్యసంబంధో నాంతరీయకో గంగాపదమితి। తీరాదిప్రతీతిస్తయోరపరిత-
మిత్యాదిః। మత్పాదితాదిపదేన ముఖ్యార్థస్య పరిగ్రహః। స్వార్థతద్గ్రాహకతానాం సంబద్ధత్వే। ముఖ్యా ముఖ్యార్థప్రయుక్తమితి శేషః గంగాది-
పదమిత్యనుషజ్యతే। తథా చ గంగాయాం స్నాయాదిత్యాదివాక్యమపి తీరపరం స్యాదితి సముదాయార్థః। అవినాభావస్య మత్సత్త్వే తీరాదేః ప్రవా-
హవిశేషరూపగంగాదిపదార్థావినాభావస్య। తద్బోధకముఖ్యాభిధాలక్షణాయా విశేషణాంతరమంతర్భావయతి ముఖ్యేతి। ముఖ్యార్థబాధే-
తిసమభివ్యాహృతపదార్థసంసర్గకత్వేన తత్పదార్థః ఇతి తు ఇతి విశేషణాంతరమిత్యర్థః। తథా చ గంగాయాం స్నాయాదిత్యాదౌ గంగాదిపదస్య తీర-
బోధానుకూలలక్షణారూపసంబంధవత్త్వేఽపి ముఖ్యార్థసమభివ్యాహృతపదార్థసంసర్గాబాధాన్న తీరపరత్వం। అపి తు గంగాయాం ఘోష

మూ।గ।శ్లో। ఇత్యాదివాక్యస్థగంగాపదస్యైవ తత్పరత్వమితి భావః। లక్షణాతద్విశేషణత్వేనాన్వయో ముఖ్యార్థపరత్వేనేతి। గంగాయాం స్నాయాదిత్యాదివాక్యస్థగంగాది తాత్ప

పదస్యేత్యాద్యాదిః। న స్యాదితి। ముఖ్యార్థబాధరూపవిశేషణాభావాదితి భావః। న స్యాదితి। గచ్ఛ గచ్ఛసి చేత్కాంత పంథానః సంతు తే శివాః। మమాపి జన్మ

గాథా తత్రైవ భూయాద్యత్ర గతో భవాన్॥ ఇత్యత్ర ప్రవాసోద్యతం కాంతం ప్రతి నాయికాయా ఉక్తౌ మా గచ్ఛేతి గమననిషేధపరత్వమపి న స్యాదిత్యర్థః।

గమనరూపముఖ్యార్థేనాన్వయానుమతత్వేన బాధితత్వస్యోక్తవిశేషణస్యాభావాత్। న చ కాంతప్రవాసేన తస్యాః ద్వేషాత్ తత్ర తదననుమతత్వ

బాధాదృగమనాభావే లక్షణేతి తత్పరత్వం నానుపపన్నమితి వాచ్యం। స్వగమనస్య కాంతసమీహితత్వేన కాంతానురక్తాయాః కా

ంతాయాం తత్రానుమతిసంభవాత్। అత ఏవ గచ్ఛసి చేదిత్యనేన కాంతగమనోద్యమస్యానుమతిహేతుతయాభిధానసంగతిః। గమనాభావాను

మతౌ తు తత్ర వాక్యార్థత్వే తత్ర కాంతగమనప్రవృత్తేరహేతుతయా తదసంగతేః। న చ తత్ర గమననిషేధో న యది శబ్దాత్ప్రతీయత ఇతి అపి తు గమనా గాథా

నుమతేరేవ తదా తత్ర గమనాభావపరత్వం నాస్త్యేవ కేనాప్యనుపపత్తిః ప్రదర్శ్యతే ఇతి వాచ్యం। శబ్దాత్ప్రతీతమతో గమనాభావప్రతీతావప్రవృత్తే

రకాలం తత్ప్రతీతేర్భూమామాస్తీతి వాక్యస్య స్వపక్షాదిపరత్వవత్తాదృశవాక్యస్య గమనాభావానుమతిపరతాయా ఆవశ్యకత్వాత్ తద్వ్యాధః

అలంకారకారాణాం వ్యంజనాఖ్యవృత్త్యంతరాభినివేశస్య బహుధాం ధః। న్యాయమతే తాత్పర్యపదలింగకానుమితి రూపః। గమనాభావనిరోధే వదుత్కర్షం సమ
ర్థితాంత్యయనం బోధయితుమేవ వచమానంతత్వాదినా శాంతగమ్యార్థదశ్శిష్యజనస్య శౌనామ భధాయ తద్గమనస్య ప్రపశి యమర్శనాం హేతుత్వాప్రతిపా
దితం। గత ఇత్యత్ర శక్య ప్రత్యయేన జన్యభవనాపేక్షా యాం సతి తత్త్వం ప్రతీత్యయ తేనతు శబ్దప్రయోగం లాపేక్షాయోత్తనవిరోధః। ఏతద్దూషణా
భిధానముపలక్షణం। ఏకార్థపరసాకాంక్షత్వ స్వార్థాంతరత్వం ప్రసంగోపి దృష్టత్వాత్। ప్రయోజనమేవపరపదార్థ ఇతి నిద్దాం తే యత। తత్ప్రయోజన
కత్వమితి। న స్వాభావ్యం సైంధవపదం లవణాదిపరమితి వ్యవహారానుపపత్తేః పదార్థస్య శబ్దనా ద్యోతయాం నివర్తితైః యాం। తత్ప్రయోజనకత్వవిర
హాదితి తత్రవహాంతదర్థస్యేతి। పరపదసమభివ్యాహృతే తచ్ఛబ్దలవణాదిశబ్దార్థస్యార్థః ప్రతీతిః। తదర్థప్రతీతౌ ప్రవృత్తినివృత్తీ। తత్తదర్థగో
చరప్రయత్నః। యదా అశ్వం యజతి ఆ భోజ్యమేవ న తు ప్రవర్తతే। తత్త్వతీతిపరత్వ యాం తత్తరం। ప్రశ్నే సాంవాక్యం ప్రశ్నస్యార్థవిన యోగాభో
ధక మపి తదిద్ధం చరప్రయత్నపరతయాం తత్తరము చ్యత ఇతి పృథక్త్వేతి ప్రయత్న ఉభయార్థత్వనివారణః। తత్ప్రతీతిపరం తత్ప్రవృత్తిమితాన్వదా
పరపదసమభివ్యాహృతపదం యథా సాముద్రార్థకమేవత్య పిదృష్టవ్యం। తత్తదర్థగోచరశాబ్దబోధే తత్తదర్థ ప్రతీతిపరత్వమేవ ఉపయుజ్యతే

ము॥గ॥శ॥ వేతుప్రవృత్త్యాదిపరత్వమిత్యవధేయం ॥ ప్రయోజనత్వం నివర్తకత్వం సాధ్యత్వాదిరూపం తత్తూక్తరూపోఽగ్రాహ్యస్యాప్రతీయమానం ప్రతిపత్తిః పతి సాధ్యత్వేన
త॥ ప్రతిపాద్యతా ॥ ప్రతిపాద్యస్వంబోధ్యపురుషః । యస్యేతి । యస్య సంబోధ్యపురుషస్య తదర్థప్రతీత్యాదిభిన్నమపి యద్వస్తు ఇచ్ఛావిషయః తం ప్రతిపా
౧౨౪ దకత్వస్య తత్త్వేరతాపపత్తేరిత్యర్థః ॥ ఇమమతిప్రసంగమనుకృతూర్ణాంశం తత్త్వదర్శనేతి । యత్పరతయా వ్యవహ్రియతే శబ్దః తేనార్థస్య సాధ్యత్వేన స్వసాధ్యతే
యా ఇచ్ఛావిషయత్వనియమస్య నియమః ॥ వస్త్వంతరేచ్ఛావ్యవహ్రియత ॥ తథాచ సాధ్యతయా సంబోధ్యేచ్ఛావిషయత్వమేవ ప్రయోజనత్వం తథాప
తచనాతిప్రసంగ ఇతి ఫలితార్థః । అత్ర యద్ సాధ్యత్వం జన్యత్వం తదాలవణాంపరమిత్యర్థః లవణాదిపదం తత్తత్తిపరం లవణాద్యర్థస్య శబ్దజన్యే
తయా సాధ్యతేచ్ఛావిషయతాసంభవాత్ యది చేచ్ఛావృత్తం తత్ తదాలవణాదిపదస్య తత్త్వతితానలక్షణాయాపేయత శబ్దజన్యవృత్తిలవణాది
రవతత్వేనేచ్ఛావిషయత్వరూపప్రయోజనతావ్యక్తేరితత్త్వశయః ॥ యత్ర సంబోధ్యానాం పురుషాణాం శబ్దజన్యతేవన విభిన్నార్థప్రతీతివిషయిణీ శ్రమ
శబ్దజన్యవృత్తేన విభిన్నార్థప్రతీతివిషయిణీవా ఇచ్ఛా తత్రాపి ఏకార్థప్రత్యాయనకృతైవ శబ్దః ప్రయుక్తః తత్రానేకపరత్వాపత్తిరితి దూషయతి
నేతి ॥ ఇహ ధూమమిత్యత్ర ఏతాంధరప్రత్యాయనేచ్ఛయా ప్రయుక్తేవాక్యే జన్యజ్ఞేవృత్తి ॥ శబ్దజనార్థానాం ధూమవహ్న్యాదిప్రతీతీనాం తదిచ్ఛాప్రో

నాంభూం మవహస్త్యాదీనాం భేదేన। సాంఖ్యస్య సాధ్యతయా సంబోధ్యస్య విషయస్య బహువిధతయా। వాక్యభేదప్రసంగాత్। తాత్పర్యభేదప్రసంగాత్ ౪
నను సర్వేషాం సంబోధ్యానాం తచ్ఛబ్దసాధ్యత్వేన ఏక-సాధ్యవిషయత్వేనైవేష్టా జాయత ఇతి నాయం దోష ఇతి తస్యాహం పుమిష్టాయామితి। ప్రతిపాద
కే-ష్టా విషయత్వమితి। స్వసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తృపురుషేష్టా విషయత్వమిత్యర్థః। ప్రయోజనత్వమప్యనుషజ్యతే। తథా చ స్వసాధ్యత్వేన స్వప్రయోక్తృ
పురుషేష్టా విషయత్వం తత్పరత్వమితి తత్త్వం ఫలితం। లఘులక్షణానామాహం యశ్చ శబ్ద ఇతి। తదిచ్ఛయా ప్రయుక్తత్వం తత్పరత్వమిత్యర్థః। ప్ర
యుక్తత్వం జ్ఞాపితత్వం మౌనశ్లోకాదిస్థలే మౌనిప్రతిసంహితశబ్దజ్ఞానానహాం లౌవత్ర్యపారోపిపాదిత తత్త్వదర్శః ప్రతితిష్ఠయా తేన
వ్యతే ఇతి శబ్దస్య తదిచ్ఛయాऽనుచ్చరితస్యాపి తత్పరత్వం। నో చేత్। శబ్దప్రయోగానాం ముకాలానామర్థత్త్వార్థానాం ప్రతిపాద్యతా। సంబోధ్యపురుషేత్యర్థః।
ధీప్రవృత్తినివృత్తితా ధీవిషయా ప్రవృత్త్యాదివిషయా వేత్యర్థః। తత్పరత్వమితి। శబ్దస్య తత్పురుషీయప్రవృత్త్యాదిపరత్వమిత్యర్థ ఇతి। నను తాత్పర్యం
యదిష్టాగత్యర్థనాం నానార్థాదిస్థలే శాబ్దబోధవిషయతా నియామకం తదా నానార్థప్రతాత్పర్యయా ఇచ్ఛయా ఏక-ఏవ నానార్థశబ్దప్రయో
గో యత్ర తత్ర యుగపదనేకార్థభానముపేయం। తథా చ సకృదుచ్చరిత ఏక-మేవార్థం బోధయతీతి నియమో భజ్యేతేతి పూర్వపక్షే-౧

మూ॰।౫।శ్లో। నానార్థాదిశబ్దవిషయత్వే కానుసంధానేనైకార్థప్రత్యయనప్రకారికావత్త్వరిష్టా నసంభవతి। తాదృశప్రత్యయశ్చ తేషస్య తత్రబాధాదత ఇష్టాంగత్వ
తాత్పర్యాభావాన్నతాదృశాదపి శబ్దాద్యాగపదనేకార్థప్రతీతిః। ఏకానుసంధానానంతరమానేన నానేకార్థప్రత్యయనేష్టాంగభంగతాత్పర్యనియమా
౧౭౪ త్ప్రయోజకత్వే నానార్థబోధేనాపిపరితార్థం భవతి తత్రాపూర్వవర్త్యర్థాంతరబోధ ఇతిప్రాబాల్య సమాధానం దూషయితుముపన్యస్యతి। నానార్థాదితి
నానార్థపదేషు ప్రతాత్సైంధవమానయేత్యాదివాక్యాదిత్యర్థః। శ్లిష్టాదితి। సువర్ణానాం పత్రేత్యాదితః కాంచనమౌక్తికనవరత్నద్వయాభయబో
ధకవాక్యాదితి। నను శ్వేతోధావతీత్యాదితః। శ్వేతరూపవాన్ధావతి। శ్వా ఇతో ధావతీత్యాద్యుభయార్థకాద్వాక్యాదత్ర శ్వా ఇత ఇత్యాదౌ
పదానుసంధానం వినా శ్వా ఇతో ధావతీతి బోధానుదయాత్। శ్వేతపదాతిరిక్తతాదృశపదానుసంధానే తదన్వయబోధశ్చ భిన్నపదాను
సంధానవశాదావృత్తిం వినాప్యుభయాన్వయబోధస్స్యాదిత్యత ఆహ భావాదనేకేతి। అనేకాకారకాన్వితక్రియాబోధకాత్ ఘటం పటం చానయ రామ
ఇత్యాదివాక్యాదిత్యర్థః। ముఖ్యలాక్షణికేతి పరాత్। శక్యలక్ష్యోభయపరాత్ గంగాదిపదేషు సత్తాం గంగాయాం ఘోషమత్స్యావితిత్యాదివా
క్యాదిత్యర్థః। అవృత్త్యాత్మకత్వే తదావృత్త్యనుసంధానేన। ఏకవేతి। తాత్పర్యవిషయతావచ్ఛేదకవిషయకసమూహాలంబనమితి శేషః। సకృ

దుచ్చారితేష్వపి। ఏకస్య పదానుసంధానస్య స్వసమానార్థకపదాంతరానుసంధానసమవహితస్య పదానుసంధానస్య ప్రతియోగితావత్। సకలపదార్థతావకార్థ
బోధకత్వనియమనిశ్చయేనైతత్పర్యాత్। ఉభయసాధ్యార్థబోధకత్వనిశ్చయేనైతియాంవత్। ఏకత్ర్యోచ్చారణే। ఏకానుసంధానే అనేకార్థపరతావభావా
త్ బాధేనోభయార్థబోధప్రకారకయాం ఇచ్ఛాయా అసంభవాదిత్యర్థః। అథ ఘటో ఘట ఇత్యాదా ఏకఘటపదానుసంధానస్యా
నేకఘటాదిబోధకతయా నోక్తనియమసంభవః। న చ తత్ర స్వరూపైక్యే శేషాణాం స్వరూపపదాంతరలోపాత్ తత్ప్రతిసంధానాదేవ నానాఘటా
దిబోధః తథా చ తత్ర పదానుసంధానే సమానాధికరణపదాంతరానుసంధానాసమవధానాత్ తత్స్వరూపమేకత్వమేవ నాస్తీతి నోక్తనియ
మభంగః అత ఏవైకశేషానుశాసనసార్థక్యమపి అన్యథైకేన పదేనానేకఘటాదిబోధసంభవే అనేకఘటాదిబోధసంభవే పదప్రయో
గాత్ ప్రసక్తస్వరూపపదాంతరలోపవిధాయకతదనుశాసనవైయర్థ్యాపత్తేరితి వాచ్యం తథాపి। తథాపి ఘటౌ ఘటా వా నయేత్యాదౌ తత్ ఆనయన
ద్వయాదేరేకేన తాత్పదేన బోధనాన్నియమాసంభవాత్। న చ ప్రాతిపదికమంతరేణానావృత్తత్తథానియమః। తథా సతి ఘటౌ ఘటాన్ వా న
యేత్యాదౌ క్రియాపదేనైకేనాపి తత్ర నానానయనాదిబోధసంభవాత్ తత్రావృత్తిసిద్ధాంతవిరోధాత్। అత ఏవ నానావృత్తివిషయా భా

మూ॥గ॥శ్రీ॥ ధకత్వనియమోఽపి న సంభవతి ఘటత్వస్య తే ఘటపటానయనయోరేకశక్త్యోపస్థాపనేనావృత్తిస్వీకారే విరోధాత్తదవస్థితౌ న చానేకవాక్యార్థబో
ధకతాపత్త్యావనియమోఽప్రసిద్ధః ఘటానయనయోత్తరత్రాపి ఘటద్వయానయనయోరుపవాక్యార్థత్వే సాక్షాత్సంబంధే ఘటపటాభ్యాం నయేత్యాదౌ ఘటాన
౧౩౭ యనాదిరూపవాక్యార్థస్యైకదా తయోరనుభవమితి వాచ్యం। పదార్థభేదేన తత్తద్వాక్యార్థభేదస్యావశ్యకతయా ఘటానయనేత్యాదౌ
వాక్యార్థభేదస్య విభాగే సమాకర్షితే। న చైకపదానుసంధానజన్యబోధే తదర్థసత్త్వేఽనేకవిషయతాకత్వాపత్తావనియమః ఘటౌ వానయే
త్యాదివాక్యజన్యబోధే ఘటద్వయతావచ్ఛిన్నఘటద్వయాదివిషయతా తదానయనత్వావచ్ఛిన్నానయనద్వయాదివిషయతా చా
భిన్నైవ ఘటం పటం చానయేత్యాదివాక్యజన్యసమూహాలంబనబోధే ఘటానయనత్వపటానయనత్వపటానయనత్వాదివిభిన్న
ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయతాద్వయమవచ్ఛేదకభేదాదస్త్వితి నానుపపత్తిరితి వాచ్యం। ఘటౌ వానయేత్యాదివాక్యజన్యబోధే ఏకఘటాన ౧౫౩
యనవిషయితాయా అపరఘటానయనవిషయితాభేదే యత్రానయనే ఘటద్వయకర్మకత్వం బాధితం తదానయననిష్ఠవిషయతాయా
స్తదానయనావృత్తి తద్ఘటకర్మతావచ్ఛిన్నతద్ఘటానయనాదినిష్ఠవిషయితాభేదేన తద్వ్యాధస్య తదవృత్తి ధర్మావచ్ఛిన్నతన్నిష్ఠవిషయతాకత్వేన

భ్రమత్వప్రసంగాత్ తత్ర విషయతాఖ్యాదస్యావశేషకతయా తాదృశనియమేఽపి వ్యభిచారాత్। న చ తత్తద్విషయకజ్ఞానానుసంధానజన్యబోధయోర్మిథో విలక్షణానాం
తదంశే విషయతాంశే తద్విరహో నియమః। మిథో విలక్షణానాం త్వాం చ పరస్పరానవచ్ఛిన్నప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకత్వం ఘటం పటం చానయేత్యాదివాక్యా
కాశ్లిష్టసమూహాలంబనబోధే ఘటపటానయనవిషయతయోః ఆనయనం ఘటకర్మకం న వా ఆనయనం పటకర్మకం న వేతి సంశయనిరూ
పితపరస్పరానవచ్ఛిన్నప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతయా మిథో వైలక్షణ్యాభ్రమత్వేన బోధే తదుభయాంశాభావాద్వ్యుత్పత్తౌ వానయనద్వయబోధః
ఘటావానయేత్యత్ర ఘటద్వయానయనత్వేనానయనద్వయవిషయతయోర్న నిరుక్తం వైలక్షణ్యం సమానప్రకారకత్వేనైవ విపరీతజ్ఞానస్య ప్ర
తిబంధకతయా తద్ఘటానయననిష్ఠప్రకారతారూపావచ్ఛిన్నవిషయతాయాః తదానయనే తద్ఘటీయత్వకోటికయాదృశసంశయవిరోధితావ
చ్ఛేదకత్వం అన్యఘటానయననిష్ఠప్రకారతావచ్ఛిన్నవిషయతాయా అపి తదానయనే తద్ఘటీయత్వకోటికసంశయవిరోధితావచ్ఛేదకత్వాది
తి। ఘటపటావానయేతి వాక్యాశ్రితసమూహాలంబనవిలక్షణానయనత్వావచ్ఛిన్నే యుగపద్ఘటపటకర్మకత్వోభయవిశేషణతయాఽవ
గాహినో బోధస్యోపపత్తేః తాదృశబోధీయఘటకర్మకత్వావచ్ఛిన్నాయాం తదానయనవిషయతాయాః పటకర్మకత్వావచ్ఛిన్నాయా

మూ।౫।౭। స్తదానయనవిషయతాయాశ్చ నిరుక్తవైలక్షణ్యస్య సత్త్వాదితి। నచ తత్రాప్యవ్యాప్తిరుక్తమేవానయనద్వయబోధ ఇతి వాచ్యం ప్రతీకాసతి ఘటపటపదయో-
స్సమభివ్యాహారే ణాద్వాద్యానుపపత్తేః। అత్రాప్యాప్తే। ఏకపదానుసంధానజన్యబోధే ఏకవిషయతానిరూపితతద్ధర్మావిషయతాద్వయా-
౧౩౭ భావనియమాభిప్రాయకత్వాద్గ్రంథస్య। ఘటం వానయ ఘటపటౌ వానయేత్యాదౌ వానయనభేదేన విషయతాభేదేఽపి తదుభయవిషయతా-
నిరూపితా ఆనయనత్వస్య ప్రకారతానిరూపవిషయతా ఏకైవేయం తద్విషయభేదే పరమేతి। ఘటం పటం వానయేత్యాదివాక్యశ్రుత్యా సము-
హాలంబనబోధసంభవః। ఘటానయనం పటానయనమితి సమూహాలంబనబోధే తత్తదానయనవిషయతానిరూపితానయనత్వవిషయతా-
అభేదాత్సమూహాలంబనబోధస్యాప్యతివ్యాప్తేరలక్ష్యత్వాదసామగ్ర్యాస్సముదాయాధీనతయా ప్రత్యేకలక్షణానియవిషయతాద్వయనియా-
మకవశాద్విషయతాద్వయసంభవాదతస్తత్రాప్యతివ్యాప్తేరిష్టత్వాద్బోధస్యాకారః। అత్రైవ ప్రసరప్రైకైశేషానుస్మానసమ్ఫలం ఘటా ఽగ్ర
వితత్త్వాదావిత్థం ఘటత్వాద్యేకైకవిషయతానిరూపితనానావిషయతాశాలిబోధస్యైకేనాపి ఘటాదిపదేనజననసంభవాత్ నచైవం
ఘటవిషయతానిరూపితఘటత్వాద్యేకైకవిశేషణానిష్ఠనానావిషయతాయాశ్చ బోధే తత్రాపేక్షణాన్ ఘటావిత్యాదివాక్యాత్ప్ర

యోగ్యోపపత్తేర్యోగ్యతావదనుత్వాం సనమితి వాచ్యం। తత్రాపి మణ్యౌషధ్యాదావప్రసక్తేః స్వరూపసంబంధవిశేషస్య ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకత్వం ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకత్వాదితి చేన్న। అనుమితిత్వే
వేశాంతం ప్రాగాదివత్ప్రకారతాయా ప్రాగేతత్త్వాభావః స్వరూపసంబంధవిశేషః। భగవాన్ప్రాగభావస్సు ఏవ ప్రతిపదికపదం నానావిధస్య విషయస్య బాధజనక ఇతి నియమా
ద్వి ప్రాయేణ స్వరూపసంబంధవిశేషమనునస్త్యాపి లిఖితం విస్తరేణ। విశేషదర్శనస్య ప్రతిబంధకతాయా మవిరోధితయా తద్జ్ఞానస్య విఘటనేన తత్ర తస్య విరోధిత్వేఽపి విశేష
దర్శనస్య ప్రతిబంధకతయా తత్త్వదవిషయస్య మోక్షమనుసంధానం। ఏతత్త్వదనాశ్రిత్య ద్వయం బాధయతు। ఏతత్త్వదమర్ద్ద్వయవిషయత్వే చ బాధం జ
నయతు ఇత్యభిప్రాయేణాపత్త్యా రేఖా చిత్రం భవతీవ తద్ద్వలాదుక్తనల ఏవ దానేనార్ద్ధబాధో దుర్వారః। న చ తత్త్వయాసత్త్వవిషయానవిరాసా
త్ప్రకాశర్ద్ధత్వయావిషయాన్వయః ఇతి ప్రత్యక్షేతి ఉపదర్శితం సాక్షుత్తరత్త్వయాసంభవే ప్రత్యక్షనియమభంగభయేనానేకార్ద్ధవిషయత్వే
చ బాధా న భవ్యతమ ఇతి వాచ్యం। ఉక్తత్త్వయేఽనుక్తత్త్వనేకార్ద్ధబోధనే మనోప్రాణిమేవ దానసత్త్వే తద్ద్వలాదేకదానేనార్ద్ధబాధాదుక్తని
యమభంగస్య బాధకత్వే భవతి। ఏవమేవానుసంధానాద్వ్యంతభావేనాదంపదమర్ద్ద్వయంబాధయత్వే తత్ర తరాయత్ర తత్ర
త్ర మేవ బాధనతద్విషయనిర్ధారణపితా మగ్నివచనయుగపదనేకార్ద్ధబోధో దుర్వారః। నను సమానార్ద్ధకపదద్వయానుసంధానదశాయాం మ

ము॥గౌ॥ ప్రోభయార్థవిషయకబోధస్యాత్ర సిద్ధత్వాత్తదభావాదేవ న యుగపదుభయబోధ ఇతి వాచ్యం। ఏకపదార్థానుసంధానదశాయామేకార్థబోధోత్తర మపరస్యాప్తి
దనుసంధానం దర్థాంతరబోధస్స్యాదేవ తదా పి న స్యాదిత్యత్రాహ మానుసంధానస్యాపి తత్తత్పదానుసంధానదశాయామర్థాంతరబోధ ఇత్యత
యాంత్రాహ మమరార్థాంతరబోధసామగ్ర్యా అపేక్షితత్వేన ప్రతిబంధకత్వాదుపరక్తత్వాద్యదేవ తత్తదర్థబోధే పదార్థ యకతత్తదనుసం
౧౩౮ — ధానప్రవృత్తేః విరహాత్ తత్తదర్థబోధసామగ్ర్యా విరహే నియమభంగభయాన్న తత్తదన్వయిత్వేనాన్వయప్రతిపదార్థ యకతత్తదన్వయిత్వేనాన్వయానుసంధానో భా
వేనాపి తత్తదర్థవిషయబోధత్వరూపేణ సామాన్యాదర్శనపక్షస్థానాం ప్రయోజకత్వాన్ముఖ్యమాం తదత్త్యాస్యాదితి తదాపి కర్తాన్యర్థస్య ప్రతిబంధకస్యాపర
మం బోధప్రాప్తేయత్తత్రత్ర వినిగమకాభావాత్ మితియుగపదస్థానాం క్వబోధే ఽపరభోగ ఇతి నాప్యుత్తరపదార్థజ్ఞానజ్ఞానానువృత్తే ర్విషయానుపపత్తియమాపా
అత్ర బ్రూమః ఇతి। అనేకార్థప్రతీతిస్సమయతి। ఇదమేవ పదం విశేషతః ఏకేకశో బోధయతీతి సమర్థించి నానార్థ యత్రార్థశవకముఖ్యార్థానాం। ౯౦౩
ఏకార్థప్రతిపాదకశబ్దానాం భవత్యేవ। భవతీతి వివాదమేవ। పుమిష్టాయాం నియంతుమితి। తత్త్ర విషయభాసమానానుగ్రహే తత్వవకవిషయైవ
ఏకానాపి పదాన్యపి నానార్థానాం। భవత్యేవ। భవతీతి నియమాదేవేవ। ఏకపదేన నానార్థప్రతీతౌ యత్ర స్వప్రకారతేకస్యాదస్యాశా
స్థానాం స్వవిషయత్వవిషయనియమస్యాంశతో ఽభావాత్। ఆవృత్తిశబ్దానుబోధనాపి భవతాం ఏకపదేన నానార్థప్రతీత్యాయత్త స్వప్రకారకస్యానిశా

యోగత్వేపి యద్యేకః । తదుచ్చారణే సమూహాలంబనబోధజనకత్వేన తదనుమతం అన్యాదిపదోచ్చారణం । నానేకార్థం । నానేకార్థప్రతిపత్తయే నా
ప్రాధానం । ఆవృత్తిరపి నన్వశ్రుతేః । తదావృత్తికల్పనమపి నిష్ఫలం వ్యాపృతేః । తాత్పర్యనివారణార్థం । తాత్పర్యావిషయానేకార్థబోధనివారణార్థం । అన్యథా
తాత్పర్యావిషయబోధానురోధం వినా నావృత్తికల్పనా । ఏకపదేపి । ఏకార్థబోధకతయా నవనామత్వసిద్ధపదేపి । అత ఏవానేకార్థప్రతిపత్తయే నా
వృత్త్యా ఏకపదోచ్చారణాన్తం సంభవాదేవ । తదుచ్చారణాన్తస్య । ఏకపదోచ్చారణాన్తస్య । ఉభయపరతాయాం । ఉభయార్థపరత్వస్వీకారే దోషాభా
వాదావృత్తికల్పనమితి । ఆవృత్తిం వినైవ ఏకేనోభయార్థబోధసంభవేన తాత్పర్యావిషయార్థనివారణపదత్వాభావః । అన్యాదిరూపస్యానార్థ
పదాభ్యాసే పదయోరుభయోరన్వయబోధముపసంహరతి యత్ర ధయతి తేనేదితి । అనేకార్థానేకస్తుత్యా విపదాభ్యాసపదనైకార్థానుభవం ఏ
వం ఘటం పటం చేత్యాదినా అగ్రేఽప్యుపసంహరిష్యతి । నియంతుమశక్యత్వాదితి । వినిగమనావిరహేణాప్రకృతమంకోశం చిదేకార్థబోధనసమగ్రీ
కల్పనయా నివారణాయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః । నానార్థస్థలకైకదా నానార్థబోధస్య విరోధేనోపగమాసంభవమాశంకతే అథేతి । అ
ర్థాంతరధానస్తాత్పర్యస్య జ్ఞానాభ్యుదయమవహింతాప్రకృతదానుసంధానే సత్యనేకార్థనివారణాయవివాదాభావాదితి మతి । నచ ప్రకృతాం వచో దోషాభావాత్

మూ।గా।శ్రీ। అవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యసాధనే అంశతః సిద్ధసాధనమదోషః ఇతి వాచ్యం। అవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యసాధనే (అంశతః సిద్ధసాధనమదోషః ఇతి వా)
నేష్టాపత్తిః। ఏకాప్తేః సంశ్రుతితస్త్వదానం ప్రయోగా విశేషకే। సంశ్రుతితస్త్వకారకాప్తపదార్థద్వయవిషయక-బోధజనకాప్తపదానుసంధానాత్ తాదృశబోధసం
౧౭౮ భవాత్। విపరీతాధ్యాసితత్వం చానేక-శక్తి-విషయానుభావకత్వేన ప్రతివాద్యనుమతత్వం। అనేకశక్తి-విషయార్థాభాసక-తాత్పర్యాభ్యాసానాదిసమ
వహితత్వం వా। యథా బావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యం సాధ్యేతి తదా ఏకాప్తేః గ్రాహ్యత్వ-సంశ్రుతితత్త్వదానం నతు ఆభాసవారకం। అప్తపదస్యానాప్తపదే-
పదాంతరానుసంధానాసమవహితత్వరూపమేవానేన విపక్షేణీయం। ఏవం తథాప్యనుభవానుపధాయకాప్తపదానుసంధానే బాధోద్ధార్యా
ర్థః। సాధ్యఘటక-దళాభావాదితి వాచ్యం। భావదళస్య సాధ్యఘటక-త్వేనానుభావకత్వేనావిపక్షత్వస్య విశేషణీయత్వాత్। ఉభ్యార్థాపదమను
సంధానపరం। అవృత్తిత్వానాంగ్యార్థబోధకత్వాభావాత్ ఉభ్యార్థానాం స్వహేతుతయా యథా శ్రుతాసంగతేః। ఏక-శక్తి-విషయమేక-మేవానుభావయతీతి ప్రతీతేః గ్రామ
తత్రార్థద్వయానను భావకత్వరూపస్యైకస్యైవానుభావయతి త్వార్థాపస్య (శక్తి) శక్తస్య సాధ్యత్వే సమభివ్యాహృత పదాంతరార్థాబాధకత్వేన బా
ధః। అత ఏక-శక్తి-విషయమితి। ఏక-పదశక్తి-విషయమిత్యర్థః। శక్తాపైకస్య విశేషణాత్ ఏక-నిష్ఠ శక్తి-విషయార్థాంతం। యదర్థద్వయం తదననుభా

వేక-త్వస్యైనాం ధృతియా నానాశక్తివిషయతా నానార్థానుభావక-త్వాపత్తిత్తేపాత ఏక-శక్తి-త్వేనైనైక-పదస్య శక్తివిరావచ్ఛిన్నా ఏక-పదశక్తివిషయాం కానేవ
యానానుభావక-త్వంల ఖ్యాతి తత్తిదిత్యైక-పదే నానా శక్యస్య పైనిష్ఠపితనానార్థానాం యుగపదుద్బోధస్యాప్రత్యక్షస్యే పనవాసహం॥ ఏక-శక్తివిషయమేవ
తి కే ఏచితవరః। తత్రాప్యేకమిత్యస్య పూరణేనైరక్తార్థకలాంఖః। ఘటో ఘటౌ ఇత్యాదౌ ఘటాదిపదశక్తివిషయఘటద్వయాదేర్బోధః ఏకే-
శేషానుశాసనలుప్తఘటాదిపదాంతరానుసంధానాదేవ భవతీతి తద్బోధజనక-ఘటాదిపదానుసంధానేన వృత్తిజ్ఞానాం పక్షాన్వః॥ అత్రైకశబ్దేం
పక్షితి అత్రైకారావిషయక-ఇత్యర్థః తత్ర చ పాక-శక్తి-బోధజనకానాం ఘటాదిపదానుసంధానేన వృత్తిజ్ఞానానాం వారణాయ పంతమ్మైక-పదస్య స్వవిషయప
దేశమానాంశక-పదరూపానుసంధానాం సమానకాలీనత్వరూపానుసంధానరూపస్యోపస్థాపకానాం పదాంశకవిశేషణే ఘటాంతే కార్యతాకారకతాంపగ
మాందుత్తఘటాదిపదానుసంధానేచ తదర్థానాం తావిషయత్వం చ విశిష్టత్వరూపం తేన ఘటాదివృత్తిరూపపనేకార్థబోధక-ఘటాదిపదా
నుసంధానేస్వవిషయసమానార్థక-పదాంతరానుసంధానసమానకాలీనేనవృత్తిజ్ఞానాదః। పుష్పవంతాదిపదగోచరైకానుసంధానే తత్పదశక్తి
విశిష్టసూర్యాచంద్రమసాదిరూపనానార్థానాం యుగపద్బోధకే వృత్తిజ్ఞానవారణాయ విరుద్ధనానాధర్మావచ్ఛిన్నవిశిష్టైకశక్తిమత్వదా వి

పఠ-

ద్వారా

మూ॰గా॥౨ షయకత్వేనేహి తేషు టీకానుసంధానం విశేషణీయం తత్ర పదశక్త్యోస్తాత్పర్యేదకే ఖాదేపి న శక్తిత్వాదాః। తథా సతి పదాంతరాదివ శక్తిత్రయమం విరంపి
తాద్యర్థపదాంతస్యయాగాదిరూపస్మృతికారణస్య ఘటాధ్యాపత్తేః అవఘటకే ఘటేస్య ఘటేదకతాయా ఏక-నిష్ఠ పాపసర్వవృత్తేరఘటేదక-ద్వయాదాం
౧౫౦ వఘట్యఘటగమేన శక్త్యభావాదాపపత్తేః। శ్రుతే పదశక్త్యోర్ద్వయానుభావకత్వాచ్ఛ స్వవిషయయోస్తయోర్జ్ఞప్తిద్విన్నత్తదుక్తపదశక్త్యోర్విషయకానుభవాత్
పదార్థయకత్వం స్వపదార్థోపస్థితానుభవః। ఏతేనానేకేషామపి ప్రత్యేకమేక-త్వేన నానాపదశక్త్యోః నానార్థానాం శాబ్దబోధేభినేదనబాధాది
ప్రసంగాన్నిరస్తః। స్వవిషయత్వేన తాదృశపదం విశేషణీయం। స్వం చ హి తు మదనుసంధేయం। ఏతేన స్వపదార్థం ప్రతి తత్తద్వాక్యార్థానుభవస్య
హియాగాదిపదశక్త్యోర్ద్వయవిషయకత్వేపి తాదృశహియాగాదిపదస్య స్వాపాదిపదానుసంధానవిషయత్వేన తాదృశానుసంధానం స్వాపాది
నైయం పాండాయ ఏక-పదశక్త్యోర్ద్వయవిషయకత్వస్య తజ్జ్ఞాన్యానుభవే దుర్నివారమపి తత్ర తత్ర హియాగాదిపదవిషయకం తాదృశశ్వాపాదిపదానుసంధానం రాణ
సంధానం తత్ర తాదృశానుసంధానే నిరుక్తకారణీభావాన్న వ్యభిచారః। అత్రైవముపేక్షణీయం వా నయతర్పదా ఆనయనద్వయానుభావకత్వం
తాత్పర్యపదానుసంధానవ్యభిచారో దుర్వార ఇతి చేన్న। ఏకప్రాతిపదికానుసంధానత్వస్య తూర్ణకారణీయతావత్। ఏతేన కారణతావచ్ఛేదకతావాదిబోధ

కే- ఘటాదిపదానుసంధానేపి న వ్యభిచారః। అథవా ఏక-ధర్మావచ్ఛిన్నపదశక్తిద్వయవిశేష్యద్వయాననుభావక-త్వం సాధ్యముపేయం। అనయనాదిద్వయం బాధా
తో నైక-శక్తివిషయ ఏవేతి న తదనుభావకే-ధాతుపదానుసంధానే వ్యభిచారః। ఘటాదిపదే చైక-వచనత్వాదిరూపేణ సంఖ్యాదిశక్తతావచ్ఛేదక-త్వాత్ క్రియా
దిత్వం చ ఏక-రూపాంతరావది శక్తతావచ్ఛేదక-మతో న తదుభయమేక-ధర్మావచ్ఛిన్నశక్తిద్వయవిశేష్యమితి తదాదిపదానుసంధానే వ్యభిచారః వృక్ష-త్వ తదవా
ంతరోపజాతిత్వాద్యవచ్ఛిన్నవాచకశ్శైలాదిపదానుసంధానే విభిన్నరూపానవచ్ఛిన్నశక్తిద్వయవిషయతాశ్రయవృక్షాదిరూపైకధర్మివిషయకానను
భావకే వ్యభిచారవారణాయ శక్తివిషయేపి ద్విత్వం నివేశితం ఏకశక్తివిషయవృక్షత్వరూపేణాపరశక్తివిషయసజాతీయధర్మశైలపదానుసంధానే వ్య
భిచారవారణాయ శక్తివిశేష్యద్వయపర్యంతనివేశః న చ మత్వరూపస్య శుభదేవపి తదవృత్తిత్వేనాయోగ్యతోఽస్తిరూపోఽర్థమతధర్మ్యుభయవిశేష్యే
శక్తిరూపవత్త్వత్తురపదానుసంధానే తదుభయాననుభావకే వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం నీలాదిపదవత్కమినోఽనిమత్తరపదస్య నిరూఢలక్షణాయామపి
ఏకరూపశక్తాత్తేరస్యాపి నానార్థమధ్యపాతానురోధేనోభయత్ర తత్పుక్తస్యావశ్యకమే పరస్పరవిషయావిషయకశక్తిద్వయమేవ సాధ్యఘటకముపేయం
తథా సతి శక్తివిషయే ద్విత్వం న నివేశ్యం ఏవం శక్తివిషయత్వేనాపి నివేశస్సంభవతి శక్తిద్వయఘటితసాధ్యాదరే నానార్థేతరపదానుసంధానేప్య

మూ॥గా॥శ్రీ। విషయపదనానాశక్తత్వసిద్ధేః సాధ్యసత్త్వనివాహశతినానార్థపదవిషయకత్వం హేత్వనుసంధానవిశేషణం చేయం ఘటపదస్యాపి నానార్థత్వం పృథివీత్వా
దిశక్తివాచ్యవిరుద్ధధర్మేణఘటత్వరూపతత్ప్రవృత్తినిమిత్తస్యనానాత్వాదితి ఘటపదోచ్చారణాత్స్వదృష్టాంతత్వావిరోధః యథా శ్రుతానేకశక్తిఘటి
౧౪౧ తేనామర్థాభిప్రాయేణవాతస్యదృష్టాంతత్వేపనాశ్యః శక్తిద్వయఘటితసాధ్యతద్దృష్టాంతాంతరమనుసరణీయం ॥ఘటపదేతి॥ ఏకార్థమా
త్రపరత్వగ్రహవిషయఘటపదత్వధర్మః తేననానార్థపరత్వగ్రహవిషయతత్తత్పదస్యాపక్షసపక్షత్వేపిన్నక్షతిః। పదానుసంధానప్రకారమనుమానమయుక్తాప
పదప్రకారమనుమాహయుక్తేతి। అత్రవివాదాధ్యాసితమప్రపదంప్రకారేణసామానాధికరణ్యమాత్రేణసాధ్యసిద్ధేరుద్దేశ్యత్వేవివాదాధ్యాసితత్వంనా
నార్థతాత్పర్యజ్ఞానాదిసమవహితానుసంధానవిషయత్వంతన్నివేశాదుభయమతఏవనానార్థానుభావకత్వస్యపదేనాంశతస్సిద్ధసాధనం అవచ్ఛేద
కావచ్ఛేదేనసాధ్యసిద్ధేరుద్దేశ్యత్వేవివాదాధ్యాసితేతిన పూరణీయం అత్రపదత్వమేవపక్షతావచ్ఛేదకం అత్ర[illegible] ఏశ్రుతితాత్పర్యా నానా
ర్థానుభావకస్యాదిపదేపక్షతావచ్ఛేదకసత్త్వేపిన్నక్షతిః అంశతో బాధస్యాపినవతానానార్థకపదాంతరానుసంధానదశాయామేవతస్యనానార్థాను राम
భావకత్వేనసాధ్యసత్త్వాదహానవకాశాత్రమకనానానుసంధానేసకృదుచ్చరితస్యనానార్థకపదాంతరానుసంధానాయుగపదేవనానార్థానుభా
వకత్వాదిపదేప్యభిచారవారణాయపవాత్రోచ్చారణేతిసతితివిశేషః ఉచ్చారణానుసంధానంతథాచస్వసమానార్థకపదాంతరానుసంధానేసతిస్వ

విషయకానుసంధానాంతరాసహకారేణ నానాస్వకీయశక్త్యా నానార్థానుభావకత్వమిత్యర్థః ఘటాదావనయోస్తాదృశానాం నానాసయనాదిబోధకే అనయో
స్తాదృశపదే వ్యభిచారవారణాయ నానాశక్తిశాలీతి నానార్థేతి స్వరూపకథనం నానాశక్తిశాలినబోధే నానార్థవిషయకత్వనియమేనావ్యాప్తికత్వాన్న నానాశక్తి
భిన్నైకానుభవానుపధాయకత్వస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనుసంధానాంతరాసహకారేణేతి ననిదేశ్యాం ఆవృత్తిశాలినానార్థానుభవగోచరానుభవజనకేపి ఏకానుభవస్య
నానాశక్తిశాలినతయా సాధ్యసత్త్వాత్ ఏకస్వకీయ నానాశక్తిప్రయోజ్యశ్చస్య సమానార్థకపదద్వయానుసంధానజన్యశాబ్దానుభవసామాన్యరేత్వాంతు
ఫలితార్థః ఏతేన యథాశ్రుతే ప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యాపి నక్షతిః ఏకార్థమాత్రవాచకపదే స్వకీయనానాశక్తిశాలిప్రసిద్ధ్యా సాధ్యసత్త్వాత్ తద్వారణాయ హేత్వర్థానాం
నాంత్వవిశేషణం శక్తేర్నానాత్వపర్యవసితం తథాచ నానాశక్తిమత్త్వదత్వాదితి హేత్వర్థః పుష్పవంతాదిపదస్య సూర్యాచంద్రమసోరుభయత్రైకైవ
శక్తిరితి నానాశక్తిమత్త్వరూపనానార్థత్వరూపహేత్వభావాత్తత్ర న వ్యభిచారః శక్త్యైకత్వాన్వయనానాశక్తిశాలిత్వప్రసిద్ధ్యా సాధ్యాప్రసిద్ధిః ఏకశక్తతావ
చ్ఛేదకావచ్ఛిన్ననానాశక్తిమత్త్వస్య హేతుత్వోపగమాదేకవచనత్వాదినా ఏకత్వావచ్ఛేత్రితయాత్వాదినాక్షరేణ త్వావచ్ఛిన్నశక్తేరేకవచనత్వాదేరనుగ
తస్యాదుర్వచతయా విచారాసహత్వేన ప్రాతిపదికత్వస్య హేతుఘటకత్వోపగమాన్న ఘటాదిపదే వ్యభిచారః। నన్వేవం నానార్థానుభా
వకత్వమేవ సాధ్యమస్తు నానాశక్తిశాలిత్వమనర్థకం ప్రాతిపదికే నైకశక్త్యాపి ఏకవిశేష్యతా ఏకనానార్థానుభవజనకత్వాత్ లుప్తపదాంతరానుసంధానస్యజన

కతయోః పదాంతరానుసంధానాజనన్యాసు ఘటకఘటితసాధ్యసత్వేన వ్యభిచారానవకాశాదితి వాచ్యం। అథా తు తాదృగ్ఘటకప్రత్యయాన్యత్వరూపప్రాతిప
దికత్వస్యైవ హేతుతాయాం ఉపగంతవ్యతయా ఘటాదావనయోరుత్పాదావనయోరుత్పాదిధాతుపదే ఆనయనయనద్వయబోధకే వ్యభిచారవారణాయ
౧౪౨ నానాశక్తిఘటితసాధ్యదరాత్ నానార్థపరతయా గృహీతత్వేన సైంధవాదిపదస్య వ్యక్తతయాం న్యస్యతత్రమతయా దృష్టాంతతాసంభవాత్ దృష్టాంతే ఏవ
పదితి అనేకార్థతాత్పర్యగ్రాహివిషయిత్వార్థః నానార్థేతరపదస్య నానాశక్తిఘటితసాధ్యవైకల్యతయా నానార్థత్వరూపసాధనవికలతయా చ నా
నార్థేతి నానార్థస్యాప్రసిద్ధ్యా శక్తికత్వార్థః నానార్థపదత్వానంతరం ఇత్యనుమానాన్న నానార్థస్థలే అప్రవృత్తిమంతరేణ నానార్థానుభావకత్వసిద్ధిరితి
పూరణీయం। అనేకార్థేతి। యుగపదనేకార్థానుభవోపధానప్రయోజకసామగ్ర్యా అనేకార్థతాత్పర్యజ్ఞానాదిసమవధానదశాయాం దు
రపవాదత్వేన పక్షే సాధ్యస్య బాధనానుమానస్యైవ ప్రవృత్తేరితి అర్థః హేతుమతి పక్షే సాధ్యబాధే హేతోస్సోపాధికత్వనియమాదుపాధ్యభావే రామ
నాత్రబాధ ఇవ వక్తవ్యత్వాత్ శ్రీరామ ప్రసేతుముపాధిమాహ సామగ్రీవిరహస్యేతి। ప్రకృతానుమానే అనేకార్థానుభావకత్వప్రయోజకసామ ౧౪౨
గ్రీసమవహితం యత్తదన్యత్వస్యానేకార్థపరత్వగ్రహవిషయపదానుసంధానరూపపక్షావృత్తితయా తత్ర సాధనావ్యాపకస్య ఘటపదాదావనుసం
ధానరూపపక్షే దృష్టాంతే సాధ్యవ్యాపకస్యోపాధితత్త్వతయానుమానే వ నానాశక్త్యానేకార్థానుభావకత్వప్రయోజకసామగ్రీసమవహితే నిరుక్తశక్త్యా

శ్రోయాం సనంధానాం విషయత్వస్య ప్రత్యక్షభ్రాంతత్వాత్ప్రపదే సాధనావ్యాపకస్యోక్తత్వాత్ దృష్టాంతే సాధ్యవ్యాపకత్వాభావాదిత్యర్థః। బుద్ధ్యానుమానస్యాప్రమాణత్వేపి భిన్నా
నాం స్తోత్రాణాం అపియుగపదభిన్నార్థప్రతీతయో నసత్త్వాత్ ఏకపురుషీయానుభవఘటితత్వనియమస్తు సుతరామప్రయోజకః సామగ్రీసత్త్వేపి భిన్నపుం
సాం శైకసత్త్వేపి నానార్థబోధస్య దుర్వచత్వాదిత్యపి హేతువదేతి। సామగ్రీసత్త్వే యుగపదనేకార్థానుభవస్య దుర్వారతయోక్తానుమానే బాధాదేవేత్య
ర్థః। భిన్నేతి। విభిన్నేత్యర్థః। స్వరూపతేనాత్తత్క్రియాసాకేతప్రాప్తం సంచయితుమపహ్నుతమేవేతి। ప్రతిపాద్యయోః పురుషయోః అనేకార్థప్రతీతిః విభిన్నా
ర్థప్రతీతిః। ఏకోంవిలంబిత ఇతి। ఏకః ప్రతిపాద్యః విలంబేన శాబ్దబోధభాక్ భవతీత్యర్థః। కస్యచిఝటితి బోధః కస్యవిలంబేనాన్వయబోధ ఇతి శ్రుతే
వినిగమకాభావాదితి భావః। నావృత్తిః। నావృత్త్యా క్రమేణాన్వయబోధః। ననుయుగపదేవ వాక్యార్థద్వయస్య తాదృశవాక్యద్వయాదేతత్ర వాక్యభే
దో న స్యాత్ తావత్పదసముదాయరూపవాక్యస్యైకత్వాత్ జ్ఞస్యశాబ్దబోధభిన్నస్య వాక్యభేదవ్యవహారప్రయోజకత్వాత్ ఇత్యత ఆహ వాక్యభేద
స్త్వవేతి। వాక్యభేదవ్యవహారస్త్వవేత్యర్థః। అర్థభేదాత్। ప్రతిపాద్యవిశిష్టార్థయోః ఘటానయనపటానయనయోర్భేదాత్ అత్రైవమేతద్భూతలం ఘట
వత్పటవచ్చేత్యాదివాక్యస్యైకత్వం నస్యాత్ ఘటపటాదివిశిష్టస్యైవతద్భూతలాదేరర్థస్యాభేదాత్ నన్వేవం ఘటపటావానయేత్యాదివాక్యస్యైక్యం
ఘటమానయపటంచేత్యాదావర్థభేదాత్ నచ తత్ర నాస్త్యేవైకవాక్యతేతి వాచ్యం ఘటపటాదిపదయోస్సమాసానుపపత్తిరేకవాక్యఘటి

మూ।గ।శీ కయోరేవ పదయోస్సమానప్రయోజకసంసర్గాస్వీకారమాదితి చేన్న అఖండార్థపదవేదనార్థనిష్ఠపదద్వయోజవిషయతయోస్సంబంధత్వేసంపరానాధారణావిష
యతయోర్నిరూప్యనిరూపకభావవిరహస్యవివక్షితత్వాత్ ఘటపటావానయేత్యాదివాక్యజన్యబోధీయానయనాదినిష్ఠానానావిషయతానామా
౧౪౨ నయనత్వావచ్ఛిన్నైకప్రకారతానిరూపితత్వేనపరంపరయానిరూప్యనిరూపకభావః ఘటపటమానయపటం చేత్యాదివాక్యజన్యసమూహాలంబనబోధీ
యానయనత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతాయాం విశేష్యతాభేదేనభేదోపగమాత్తన్నిరూపితనానానయనాదినిష్ఠవిషయతానాం పరంపరయాపినిరూపనిరూ
పకభావవిరహాదితిప్రాగేవవ్యుత్పాదితం తథాచనిరూప్యనిరూపకభావశూన్యవిషయతాశాలిబోధపరవాక్యం భిన్నవాక్యం అతథావి
ధవాక్యమేకవాక్యం। అఖండవాక్యాదేకంవాక్యమితి జైమినిసూత్రస్యాప్యత్రైవతాత్పర్యమితిమన్యుల్లక్షేపరపదస్థలాపాద్యవృత్తినానాస్వాతిదర్శయతిగంగా
యామితిఉపస్థితావితి।శక్తిలక్షణారూపవృత్తిభావ్యమిత్యాదిః। ఉభయోరితి।ద్వాహంశిరాభావ్యమితిశేషః।అన్వయబోధ ఇతి।నతావృత్తి
రితిశేషః। యుగపద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితి।ఏకపదవృత్తిద్వయస్యయుగపదనుభావకత్వస్యనియమభంగాపత్తిరిత్యర్థః।దృష్టత్వాదితి।తాత్పర్యనిత్య రామ
యుగపద్వృత్తిద్వయాంభిన్నబోధసాధకత్వేనయమభంగసంభృష్టత్వాదిత్యర్థః ।ననుతాత్పర్యనిత్యవివృత్తిభేదాభేదాయతాత్పర్యవి ౧౪౨
షయబోధాభావఉపపత్తవ్యతత్రాహతాత్పర్యాదితి।తాత్పర్యవిషయబోధేచానుసంధానవృత్తిఃఫలంజనయతీత్యుపేయతేఇతిశేషః।వృ
త్త్యనుసంధానేవృత్తిస్వభావకల్పనానుసంధానతాత్పర్యంకదాచిద్విషయబాధానుపహితమితిశేషః।తన్నిర్ధారణాపత్తేః।అబోధస్యాపత్తేః

గాఙ్గలక్షణయోః వృత్తిత్వానఙ్గీకారే తయోః వక్తృతాత్పర్యనిర్వాహకత్వం తాత్పర్యవిషయబోధనిర్వాహకత్వమేవ। తయోః గాఙ్గలక్షణయోః వృత్తిత్వాసఙ్కల్పనాత్ తన్నిర్వాహకానురోధేనైవ శక్తివదుద్బోధకానుభావయేత్ నతు సంబన్ధాంశేనేతి భావః। అన్యథా తాదృశవృత్తిద్వయకల్పనప్రసఙ్గాదితి శేషః। వృత్తిద్వయవిరోధప్రవాదం స్థలవిశేషపరతయోపపాదయతి ముఖ్యేతి। లాక్షణికేతి। లక్షణైవ తదర్థః। ఏకైకమాత్రపరత్వే ఏకైకస్మిన్నేవ తాత్పర్యగ్రహస్థలే ఏకైకమాత్రస్యబోధకతయా। వృత్తిద్వయస్య విరోధః। విరోధప్రవాదః। అనేకాన్వయబోధపరత్వే। అనేకార్థతాత్పర్యగ్రహస్థలేఽపి వృత్తిద్వయవిరోధస్య అకల్పితయుగపద్వృత్తిద్వయార్థానుభావకత్వనియమస్య। దోషత్వే। దోషత్వోపగమే శాబ్దబోధానుత్పాదప్రయోజకత్వోపగమ ఇతి యావత్। అపసిద్ధాన్తాపత్తేః। నియమస్యైకపరిభాషాసిద్ధాన్తాపత్తేః। తతః కిం నైకత్రాప్యనేకార్థబోధ ఇత్యత ఆహ యత్రేతి। శ్లిష్టత్వేన తాత్పర్యస్య ప్రథమతో గ్రహణే లాక్షణికాన్వయబోధః లక్ష్యార్థతాత్పర్యగ్రహణాత్ అన్వయబోధః। ఆవృత్తిరేవ। ఆవృత్తిః అర్థాన్తరబోధోపయోగిన్యావా। కుత్రావృత్తిః కుత్రనేత్యత్రాహ తత్రాదితి। అనేకార్థపరత్వస్థలే తాత్పర్యగ్రహస్య ప్రథమతోఽనుసన్ధానప్రథమాద్యావర్తనోపయోగనైవనితత్వాత్తేష్ఠత్వేనాన్వయబోధోత్తరం జన్యానాం సంభవాత్ తాత్పర్యానవచ్ఛేదార్థశాబ్దబోధోపయోగితామాహ ఏవం చేతి। లాక్షణికవాక్యార్థతాత్పర్యతాన్వయబోధోపయోగితాయాః కిం ప్రతి ఇదమేవ నిరుక్తవక్త్రభిప్రాయఘటితమేవ తాత్పర్యమ్। శాబ్దబోధోపయోగీతి శేషః। తస్యైవేదస్య

మూ।గ।శ। పౌరుషేయత్వం। వాక్యార్థాభిజ్ఞవక్తృకత్వం। తాదృశవక్తురనభ్యుపగమే వాక్యార్థాభిజ్ఞతానియతవాక్యార్థయోర్బాధయిష్యమాణతత్వాక్యార్థతా
త్పర్యనిర్వాహకేణాతాత్పర్యనిర్ణయరహితస్యవేదార్థబోధానుపపత్తేరితి భావః। ఏవంచాభిహితః వేదార్థజ్ఞోపి వేదవక్తా పరమాత్మతత్ప్రమాణజ్ఞానసిద్ధ్యతి।
౧౪౪ జీవానామయోగినామసర్వజ్ఞత్వాత్ యోగినాం సర్వజ్ఞత్వేపి యోగవిధ్యుపదేశకాత్త్వయోగాభ్యాసేనానుపపత్తేః సర్వదాయోగినః సర్వజ్ఞస్యవేదవ
క్తృత్వస్వీకర్తవ్యత్వాత్ నను భవతు వక్తురభిప్రాయఘటితం తాత్పర్యం కింతు న సర్వజ్ఞస్యోపయోగిత్వం కింతు నిత్యవిశేషవిషయకజ్ఞానవాంశ్చ వ్యక్తిః అధ్యా
పకస్యతాదృశతాత్పర్యజ్ఞానవేదనస్వతంత్రబోధకత్వానిర్వాహాత్ అధ్యాపకానామసర్వజ్ఞత్వేపి తేషాం వేదార్థజ్ఞానసంపూర్ణపూర్వాధ్యాపకేభ్యః ప్రాప్తేరితా
త్పర్యనిర్వాహకత్వాద్వేదవచనాంతరాం ప్రళయేధ్యాపకపరంపరావిచ్ఛేదాత్ప్రాగేకానిత్యజ్ఞానరహితస్యవేదార్థజ్ఞానం తదర్థప్రతిపాదనేష్టా
చనసంభవతీతి న తద్బోధసామర్థ్యవిశేషోపి ఇతి వాచ్యం ప్రళయేనభ్యుపగమేనాధ్యాపకపరంపరాయా అవిచ్ఛేదాత్ తద్విచ్ఛేదస్యాగాదేః ఆను
పూర్వీజ్ఞానవిరహేణావేదస్యైవానుపపత్త్యా తదుచ్చారణపరంపరాయాః పూర్వచ్ఛేదప్రసంగాదితి మీమాంసకమతముపన్యస్యతి అత్రేత్యాదినా। అ
త్రవేదస్యాపౌరుషేయత్వే। మీమాంసకానామితిపదం శేషః। ఉచ్చారణపూర్వకత్వాదితి। పూర్వపూర్వాధ్యాపకోచ్చారణపూర్వకత్వానియ
మాదిత్యర్థః। ఉచ్చారణం। ఉచ్చారణానామిత్యర్థః। పరతంత్రం। పరోచ్చారణాపేక్షంత్వయాపేయతఇతిశేషః। తాత్పర్యమపి వేదజనిత్యనుష

ఇతి చేత్ । తాత్పర్యం పూర్వపక్ష ఏవేతి । న పూర్వమీమాంసాధ్యాపక తాత్పర్యం పూర్వపక్షమాత్ర ఇతి చేత్ । అత్ర తాత్పర్యం ముఖ్యార్థానుసారేణార్థప్రతిపాదనేచ్ఛా న తు తద్భిన్నముఖ్యా
ర్థానాం తత్ప్రకారతా తత్ప్రతిపాద్యత్వం తత్తదర్థయైవ ప్రయోక్తృతాయామితి । న తు కేవల ఇతి । కేవల పూర్వపక్షత్వాభిప్రాయేణ తు తాత్పర్యప్రతియోగిక ప్రాగభావ వ్యాపకతాం పక్షే
దర్శయంతి తాత్పర్యత్వవత్వం స్వవ్యాప్యప్రాగభావకత్వం । పూర్వపూర్వపక్షాశ్రయతాం విస్మృత్యేతి పూర్వపూర్వేతి । పూర్వపూర్వపక్షం యదర్థ
కశ్రుత్యర్థ ప్రతిపాదనేచ్ఛాభిన్నముఖ్యార్థానాం వాక్యార్థజ్ఞానదర్శకం తదపేక్షా శ్రీగుణాంగీకారస్య అతత్త్వరూపత్వ పురుషస్య వాక్యస్య ముఖ్యార్థానుసారేణ వాక్యార్థ
జ్ఞాపనేచ్ఛాయాం ఉత్పత్తిరిత్యర్థః । ననుస్వతంత్రేచ్ఛాయాం ఏవ తాత్పర్యఘటకతయా అధ్యాపకేచ్ఛాయాం పూర్వపూర్వాధ్యాపక ప్రతిపాదనేచ్ఛా
భిన్నతయా న వేదతాత్పర్యనిర్వాహం ఇత్యాశంకాం నిరాకరోతి తదితి । తద్విషయాం స్వతంత్రపురుషేచ్ఛితతదర్థప్రతీతీచ్ఛాయాం । తదుచ్చారణం । తస్య
వాక్యస్యోచ్చారణం లౌకికవేదసాధారణం తత్ప్రకారత్వం తదాపత్యస్య తాత్పర్యం ననులౌకికవేదసాధారణతాత్పర్యస్య విలక్షణత్వే లౌకికయథా వా
యాం విషయోపి వాక్యార్థస్య అనియతతయా పురుషేచ్ఛాయాం తత్వత్వోపి వేదార్థః స్వతస్సిద్ధత్వేన తత్ర తదవధారణం చేతి । వేదనిత్యశ్రీగుణమంత్రసంబ
ద్ధతి వేదకాండముక్తప్రయోజకతాత్పర్యనిత్యయజ్ఞ ఇత్యర్థః । అతఇతి । పరతంత్రేచ్ఛాయాం ఏవ వేదతాత్పర్యనిర్వాహ ఇత్యర్థః । పౌరుషేయత్వం । స్వతంత్ర
పురుషప్రణీతత్వం తత్పరగమ్యత్వేతి శేషః వాక్యార్థాభిజ్ఞాధ్యాపకాచ్చారిత వేదవిషయ వాక్యార్థప్రతిపాదనేచ్ఛాయాం తాత్పర్యనిర్వాహేణార్థమా

మూ౦।౫।౩ ధర్మేణోపపత్తావపి సర్వత్ర న తత్సంభవ ఇత్యాశంక్యాహ తేనన్వితి। అర్థజ్ఞానమితి। ఆనుపూర్వీమాత్రం జ్ఞాత్వా వేదాధ్యయనలబ్ధేనోచ్చారితాద్వేదాదిత్యర్థః
తదిష్టయోచ్చారణాభావాదితి। వాక్యార్థజ్ఞానశూన్యోచ్చారితత్వరూపతాత్పర్యనిర్వాహకాదిత్యర్థః వాక్యార్థజ్ఞానశూన్యేన వాక్యార్థజ్ఞానాధీన
౧౪౫ వాక్యార్థజ్ఞానజ్ఞానస్య వ్యతిరేకేఽపి యత్తాత్పర్యమితి భావః నచార్థాభిజ్ఞోచ్చారణమాదాయైవముక్తాపత్త్యా మానవేదతాత్పర్యనిర్వాహః వేదానాం
నిత్యతయా తాదృశవేదస్యాపి వేదార్థాభిజ్ఞోచ్చారితవేదాభిన్నత్వాదితి వాచ్యం ఏవం సతి తాదృశవాక్యస్యాపి తన్మతే నిత్యతయోచ్చరితత్వానాశ్వాసాత్ తత్ప్రత్య
యనేచ్ఛయోచ్చారితస్యాపి సైంధవపదస్య కాలాంతరే లవణాదిప్రత్యాయనేచ్ఛయోచ్చారితత్వేన తదభిన్నతయా లవణాదిపరతాయా దుర్వారత్వా
త్తాత్పర్యభ్రమాధీనలవణాదిబోధవద్దుర్లభః విషయాబాధేన తత్పదధర్మికలవణాదిపరత్వజ్ఞానస్యాప్రమాత్వనియమాత్। యద్యపి
త్రాశ్వప్రత్యాయనేచ్ఛయా సైంధవపదోచ్చారణం చైత్రేణ కాలాంతరేణ పురుషాంతరేణ లవణప్రత్యాయనేచ్ఛాధీనముచ్చారణం న జ్ఞా ౧౪౫
యతే జ్ఞాయతే చాశ్వప్రత్యాయనేచ్ఛాధీనముచ్చారణమేవ తత్ర చ లవణప్రత్యాయనేచ్ఛాధీనత్వజ్ఞానం వినా న లవణబోధసంభవ ఇతి తజ్జ్ఞా
నస్యాప్రమత్వనియమాన్నాభ్రాంతస్య తత్ర లవణబోధ ఇత్యుచ్యతే తదా ముఖ్యపక్షే వేదాదృతార్థప్రతీతయే తత్ర శ్రోతురర్థాభిజ్ఞపురుషో

స్మారణజ్ఞానానియమేన మానాభావాన్స్మారణేస్మృత్యాధీనత్వాసత్త్వేనతాత్పర్యసంభ్రమం వినా తత్రార్థస్మృత్యయోగాద్వాచ్య ఏవేతి పురుషభేదేపి వేదానాం స్మారణా
భేదేపి మానాభావాన్స్మారణాసిద్ధ్యా భిన్నపురుషీయవాక్యార్థజ్ఞానస్మాధీనత్వేనం భవనార్థస్మృత తాత్పర్యభ్రమోన సంభవతీత్యస్మారణేభేదం నిరా
కరోతి ప్రతిపురుషమితి। అస్మారణేనస్మృతి। వేదానాం అస్మారణేనాప్యవతత్త్వర్థః కం తాదవ్యభిఘాంతరానవస్థితిశేషః। పత్యమానేతి। మానాభావాత్ప్రమానేతి
ర్థః। తథాభ్యాంతాతే। అర్థజ్ఞానేచ్ఛానధీనో స్మారణాంతాతి। శంకతే వ్యాసనేతి। యదిస్మృత్యాయార్థస్మృత్యయనేస్మృత్యాం। తదుస్మారణం। భాంరత్తా
స్మారణాం రోతం। తజ్జ్ఞాతయత్వాత్। తత్స్మారతజాతియత్వాత్ అర్థజ్ఞానం వినా పత్యమానధారతాత్। అర్థజ్ఞానాం జన్యస్మారతాంతే। అర్థధీస్తదర్థధీః।
నం భవతీతిశేషః। అస్మారితజాతీయత్వాన్నైవతాత్పర్యసంఘటకత్వాదితి భావః। వస్తుతో వాక్యేనాం స్మారితభారతజాతీయత్వజ్ఞానం వ్యాసాం స్మృ
రితభారతజ్ఞానం వినా నసంభవతీతి తజ్జ్ఞానే తతవవాక్యార్థధీరుపపద్యతఇతి తజ్జాతీయత్వజ్ఞానమనుపయోగి తజ్జ్ఞానేస్మృయోం భూతత్వజ్ఞానమేవ
శాంబ్దబోధహేతుః సావాక్యభిజ్ఞాస్మృతభారతాదృజ్ఞానదర్శాయాం మానాభావాత్ప్రమానాత్తాత్పర్యభ్రమేణైవతత్స్మృబాధః అర్థజ్ఞానం
విశేషపతీతిత్వాదివశేషదర్శనదశాయాం పదార్థోనస్మృతి మాత్రమితివతత్వం। వేదేపి। మానాభావాత్ప్రమానేవేదేపి తుల్యానమాధానం। తదేవవివృ
ణోతి తత్తాత్పర్యనిశ్చితే। తదిత[illegible]స్మృయాం స్మృతితత్సర్గః। నియామకత్వాత్। నియామకతాయాం స్మాబ్దబోధోపయోగితాయాం ఉపగతత్వాత్

మూ।గ।శ। ఉక్తవేదేపి స్వార్థానభిజ్ఞో న్యూనత వేదన జాతీయత్వసత్వాపత్తేశ్చ ఇదంతు వేదస్యానిత్యత్వమభ్యుపగమ్యాభిహితం। వేదనిత్యతావాదిస్తు (తన్మతే) లక్షణజ్ఞానేప్యు

యోంచ్చరితత్వస్యాపి తత్రసత్వాత్తదభ్యాధినోచ్చారణాజ్ఞానదశాయాం తాత్పర్యానిశ్చయేప్యజ్ఞానస్యార్థాద్బోధహేతుతావాదిభిరస్మాభిః స్వీకృతమనభ్యు

౧౪౬ పగమ్యాస్తు పదార్థోపస్థాపకత్వసంసర్గోపదార్థోపస్థితిమాత్రస్యాభ్యుపగమాత్ తదజ్ఞానదశాయాం తాదృశోచ్చారణాకవేదజాతీయత్వస్యాపి

దుగ్రహత్వాత్ అన్యథాంతజ్జ్ఞాతీయత్వస్యానియామకత్వే। పఠ్యమానత్వేపి। మూఢపాఠకాద్యపి। తపాఠనైయాయికస్యాపి ఈశ్వరప్రేరితత్వాత్। అర్థజ్ఞాన

వతాచేశ్వరేణానుచ్చరితత్వాత్ తస్యైవత్వాదిః తత్రత్వయాం తాత్పర్యాప్రమాయాశ్చాభ్యుపగమాదయాపితాత్పర్యానసంశయగ్రహస్యాబాధసంసర్గ

గ్రహ ఏవసావకాశేయ ఇతి భావః। తాత్పర్యానురోధాద్వేదస్యాపౌరుషేయత్వం మాస్తుకిత్విత్ అనుమానాంతరాత్తు సేత్స్యతీత్యాశంకతే అథేతి। ఏతదనుమా

నేననుగతానతిప్రసక్తం వక్తృతావచ్ఛేదకం దుర్వచమిత్యాశయేన వక్తృపృష్ఠతి శేషోత్పదనేతి। యాదృశధ్వానుగతకించిద్ధర్మావచ్ఛిన్నః వక్తృవేదపదార్థః। నచానను రా మ

గతరూపస్యాదుర్వచత్వేపి సర్గాద్యకాలీనశబ్దాద్యసనయజాతత్వాదివేదవాక్యస్యనవక్తృయత్వాపౌరుషేయత్వసాధనే నైవపరమేశ్వరసిద్ధిరిత్యప్రస్తుతత్వాభిహితం ౧౪౬

వాచ్యం సర్వేషాం వేదానాం వక్తృత్వాసంభవేన వక్తృభిన్నభేదాపౌరుషేయత్వసంశయాంద్వ్యభిచారసంశయేన వాక్యత్వహేతునాపౌరుషేయత్వానుమా

నేస్యైవాయోగాత్ వక్తృతాంఘటకవ్యభిచారసంశయస్యైవావిరోధితయావక్తృసమవ్యభిచారసంశయస్యాపి దోషత్వాత్ నచ విశేషరూపావైపవేషు

మేవ వేదానాం పక్షత్వసంభవాద్వేదత్వేఽపౌరుషేయత్వసంశయః స ఏవాత్ర పక్షతాఘటక ఇతి వాచ్యం తద్రూపావచ్ఛిన్నపక్షకానుమితౌ వ్యభిచారసంశయ
ప్రతిబంధకతాయాం తదాశ్రయధర్మిణి సాధ్యసంశయస్యైవ హేతుతానివేశాత్తద్ధర్మిసంశయవిషయస్య తద్రూపానవచ్ఛిన్నస్వరూపాంతరేణాపక్షత్వేఽపి తత్ర వ్య
భిచారసంశయస్య తద్రూపావచ్ఛిన్నపక్షకవిషయిణ్యాం సమూహాలంబనానుమితావవిరోధితాపత్। నను స్మృతిభారతాదివాక్యవృత్తేర్యావద్వేదాను
గతం వేదపదప్రవృత్తినిమిత్తం కించిద్రూపమవివాదమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తాసత్త్వే వేదానాం వేదపదవాచ్యత్వానుపపత్తేః తథా చ తదేవోభయసిద్ధం పక్ష
తావచ్ఛేదకమపౌరుషేయమిత్యాశంక్యాహ తస్యేతి వేదపదస్యేత్యర్థః। కా మాంసనానాంక్తతాపదితి। ఆశ్వలాయనాదిభాగేషు అనుగతధర్మస్య దుర్వచత
యాఽననుగతనానాధర్మావచ్ఛిన్నశక్తిమత్త్వోపగమాదిత్యాశయః తథా చానుగతప్రవృత్తినిమిత్తాభావేఽపి న వేదానాం వేదపదవాచ్యత్వానుపపత్తి
రితి భావః తేషాం పక్షతావచ్ఛేదకతాయాముక్తదోషాసంభవ ఉక్త ఏవ। అనుగతధర్మాంతరస్య పక్షతా[illegible]వచ్ఛేదకత్వం ఖండయన్నభిప్రేతం పక్ష
తావచ్ఛేదకస్య దుర్వచత్వేన వేదపక్షకాపౌరుషేయత్వానుమానాసంభవం ద్రఢయతి తథా హీత్యాదినా। ముఖ్యేతి। వేదపదముఖ్యేత్యర్థః వేదపదవాచ్య
తావచ్ఛిన్న ఇతి యావత్। వేద ఇతి। పక్షపరవేదపదేన వివక్షిత ఇత్యర్థః। తత్పదవాచ్యతాయా అనుగతైకరూపావచ్ఛిన్నత్వాసంభవేన నానాత్వేఽపి తత్ప
దవాచ్యతాత్వేనానుగతేన పక్షతావచ్ఛేదకత్వేన కించిద్బాధకమితి శంకితురాశయః। లక్షణాయా వేదపదార్థః పురాణాదిరపి తత్రాంశతస్సి

మూ౦గ౧।శ్లో క్షసాధనవారణాయ ముఖ్యత్వ్యక్తం ప్రాచాం పక్షే తావత్పాదకైకైకశః ప్రాశస్త్యేన క్షసాధనస్య దోషత్వాదుభయసిద్ధశౌర్యక్షయవాక్యవ్యావృత్త వక్తృతావ

భా ఛ్ఛేదకాదరః। ముఖ్యార్థేతి క్షసాధితి। పంచమో వేదో యస్మరూ భారతం విదురిత్యాది వేదవ్యవహారస్య భారతాదావసత్త్వేపి న భారతాదిర్వే

౧౪౭ దపదముఖ్యార్థః అపి తు తచ్ఛాఖావచ్ఛేదకావధారణస్య భారతాదివ్యావృత్తత్రప్రవృత్తినిమిత్తావ్యవసాయదశాయాం అశక్యత్వాదిత్యర్థః। న చ భా
రతాదివ్యావృత్తానుగతప్రవృత్తినిమిత్తాపరిజ్ఞానేపి తదావిర్వృత్తత్తచ్ఛాఖానియతప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదేవ భారతాదావముఖ్యార్థత్వం
అవధార్యమితి వాచ్యం తత్తచ్ఛాఖానియతధర్మాణామవ భారతాదినిష్ఠధర్మాంతరాణామపి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వసంభవేన భారతాదా
వముఖ్యార్థత్వానవధారణాత్ తత్తచ్ఛాఖాభారతాదిషు ప్రయోగభూయస్త్వాల్పత్వానవధారణాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వానాభిమతానాం రామ
శాఖానియతధర్మాణామపి శరీరస్య నియమేన తత్తద్ధర్మవచ్ఛిన్నస్యైవ వాచ్యతయా వేదపదవాచ్యతేన సర్వశాఖాపరిసంగ్రహాచ్చ। తస్మాత్। ౧౪౭
శాఖాపదార్థానేకత్వేత్యర్థః। వేదనిరూపితా ఇతి। వేదత్వఘటితతావత్। వేదభాగస్యైవ శాఖాత్వాదితి భావః। సముదాయస్య। తావత్శాఖా
ఖాసముదాయత్వావచ్ఛిన్నస్య। అత ఎవ శ్రుతి పాదకత్వేన విశిష్టైకార్థశ్రుతిపాదకత్వేన అసంబద్ధవాక్యఘటితశాఖాసముదాయేవరస్యాపి విశి

ష్టార్థస్య ప్రతిపాదనాదితి భావః। వాక్యత్వాసిద్ధేః। శాబ్దసముదాయత్వావచ్ఛిన్నే వాక్యత్వాసిద్ధేః విశిష్టార్థప్రతిపాదక-త్వరూపహేతోరసిద్ధేః। న=
న చ విశిష్టార్థప్రతిపాదకత్వాపరిత్యజ్యపదత్వమాత్రం హేతూకరణీయం తచ్చ సముదాయసాధారణమితి వాచ్యం। అనుపూర్వావిపురుషప్ర=
ణీతభాంతియతస్య సాధ్యతయా ఆనుపూర్వీణామననుగతానామననుగమాయాన్వయబోధప్రయోజకధర్మత్వేనైవానుగమనీయతయా
ఏకైకపదేఽపి తు సత్త్వాన్వయబోధప్రయోజకవాక్యానుపూర్వీవ్యక్తిత్వాసత్త్వేన వ్యభిచారప్రసంగాత్ ఆనుపూర్వ్యనుగమకధర్మస్య పదానుపూ=
ర్వీసాధారణ్యోపపాదనేన పదత్వే వ్యభిచారనివారణేఽపి శక్తిరూపపదత్వస్యాపి పదానుపూర్వీఘటితేన భిన్నతయా ప్రత్యేకం తస్యాపి సముదా=
యే ఽసిద్ధిదుర్వారత్వాత్ ఏవం దూషణం మా భూదితి శాబ్దసముదాయత్వావచ్ఛిన్నే వాక్యత్వాసత్త్వేఽపి సముదాయస్య ప్రత్యేకానతిరిక్తతయా ప్రత్యేకం
వాక్యసముదాయత్వేనత్వన్నైవ సముదాయత్వాపత్త్యా వాక్యత్వసత్త్వేనాసిద్ధ్యనవకాశాత్ వాక్యత్వస్య ప్రత్యేకవాక్యపర్యవసితానుపూర్వీరూపస్య భిన్న=
తయా ఏకైకస్య శాబ్దసముదాయత్వావచ్ఛేదేనాసత్త్వేఽపి సముదాయాంతర్గతసకలవాక్యేష్వపి ప్రత్యేకవాక్యత్వసత్త్వేనానుగతరూపావ=
చ్ఛిన్నస్య తస్య సముదాయత్వావచ్ఛేదేన సత్త్వావిరోధాచ్చ అన్యథా తానితాని వృక్షవాక్యానీత్యాదివ్యవహారానుపపత్తేః। స్వర్గకామాదివాక్యమితి।

మూ।గ।శ। స్వర్గకామో యజేతేత్యాద్యుక్తార్థకార్థబోధకవాక్యమిత్యర్థః। స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిరూపేతి స్వరూపకథనం। లౌకికప్రమాణాగమ్యార్థకవాక్యత్వ
మేవ పక్షతావచ్ఛేదకమతస్తాదృశవాక్యానామననుగమేఽపి న క్షతిః। స్మృతీతి। వేదసమానార్థకేత్యాదిః। సందిగ్ధకర్తృకేతి। సకర్తృకసందేహవిషయేత్యర్థః।
౧౪౮ సపక్షత్రయ భారతాదివాక్యే కదాచిత్ సవిశేష్యకర్తృకత్వసంశయేన సందిగ్ధసకర్తృకత్వస్య తద్వ్యావర్తకత్వాదుదాహృతానుమానదృష్టాన్తస్య వా సంభవేనావశ్యం। త
త్రాద్యం దూషయతి వాదినోరితి। వేదస్య సకర్తృకత్వాకర్తృకత్వే వివదమానయోర్మీమాంసకనైయాయికయోరిత్యర్థః। నిశ్చయాదితి। వేదే కర్తృ
తదకర్తృకత్వాన్యతరనిశ్చయాదితి తథా చ తదీయసంశయఘటితపక్షతావచ్ఛేదకాప్రసిద్ధిరితి। ద్వితీయమాశంక్య నిరాచష్టే వాద్యనుమానయోరితి
కోటిద్వయబోధకయోరనుమితపరకవాక్యయోరిత్యర్థః। తుల్యత్వేన। తుల్యపరాక్రమత్వేన। సంశయ ఇతి। విప్రతిపత్తిజన్య ఇత్యాదిః। తథా చ राम
తాదృశసంశయవిషయత్వమేవ భారతాదివ్యావృత్తం పక్షతావచ్ఛేదకమితి భావః। అనుమానాభ్యామితి। కథితవాక్యద్వయప్రయోగాదిత్యర్థః। తస్య ౧౪౮
మధ్యస్థస్య సంశయప్రశ్నానంతరమితి। సంశయానంతరం యో మధ్యస్థస్య వేదః సకర్తృకో న వేతి న్యాయసంశయబోధకప్రశ్నవాక్యప్రయోగస్తదనం
తరమిత్యర్థః। అనుమానం మధ్యస్థసంశయజ్ఞానాధీనతత్సంశయవిఘటకపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టపక్షబోధకానుమితిపరవాక్యప్రయోగః

వివాదాధ్యాసితవాక్యమితి। వివాదో మీమాంసకం ప్రతి సకర్తృకత్వవిరోధకోటిపరవాక్యం తద్విషయం వాక్యమిత్యర్థః అనుగతధర్మం వినా వివాద
స్యభారతాదిభారతాదివ్యావృత్తానుగతపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టవిరోధకోటిప్రదర్శకవాక్యప్రయోగస్యాభావాత్ అసంభవాత్ తథాచా
న్యోన్యాశ్రయ ఇతి భావః। తత్సంభవాత్। కదాచిత్స్వకర్తృకత్వవివాదసంభవాత్। మహాజనానాం అభ్రాన్తానాం। అనుగతవ్యవహారాదితి। అ
నుగతప్రవృత్తినిమిత్తం వినా పూర్వాశ్రుతవేదవ్యక్తిషు వేదపదశక్తిగ్రహోఽనుపపద్యమానా దయం వేదః అయం వేద ఇత్యనుగతవ్యవహారా
దిత్యర్థః। జాతిసంకరప్రసంగాదితి। కేతకాదీనామపి సంకరో బాధకః। జాతేరవ్యాప్యవృత్తిత్వానియమాత్ వేదఘటకప్రత్యేకవర్ణాదౌ
వేదవ్యవహారప్రసంగోపి బోధ్యః। సాధ్యమపి దుర్వచమిత్యాహ కించేతి। తదర్థేతి జన్యత్వమితి। యాదృశార్థజ్ఞానజన్యానుపూర్వీకం
యత్తత్తాదృశార్థస్య పౌరుషేయమిత్యర్థః। ఏతాదృశం। అర్థవిశేషనియంత్రితం పౌరుషేయత్వం తదర్థప్రతిపాదకవాక్యత్వేన సాధనీయం త
దుచ్చారణాధీనప్రభవత్వమితి తదానుపూర్వీజ్ఞానజన్యత్వం తదానుపూర్వ్యవచ్ఛిన్నస్య పౌరుషేయత్వమిత్యర్థః। తేన పరమతే వర్ణానాం నిత్యత్వే
పి న భారతాదిదృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యం। పురుషోచ్చారితత్వస్య సాధ్యత్వే ఉచ్చారయితుర్వేదతదర్థజ్ఞానయోరుక్తానుమానతో

సిద్ధిరితి వాక్యార్థజ్ఞానాదిగర్భసాధ్యస్య సాధనం పరతంత్రపౌరుషేయధీవ్యావృత్తరూపేణ ధియో నివేశాత్ స్వతంత్రాధ్యాపకధియమాదాయ సిద్ధ-
సాధనమిత్యాహ - అధ్యాపకేతి। ఉచ్చారణస్య సాదిత్వమితి। సాధ్యఘటకవిశేషః తథా చ సాధ్యోచ్చారణాంతరత్వముపసాధ్యమితి భావః। పూర్వపూర్వో-
౧౪౯ చ్చారణమనపేక్ష్యోక్తేనవిదను ఉచ్చారణే ఉచ్చారణప్రవాహస్యానాదితయా న సాధ్యోచ్చారణాంతరత్వనివారణం ఇతి తత్సిద్ధస్వతంత్రోచ్చారణయు-
తుఘటకవత్సిద్ధిరిత్యాశయేనేదం సాధ్యే నిరుపాధి ఉచ్చారణాంతరప్రాక్తమ్యవిరహేపి ప్రవాహాంతర్గతసకలోచ్చారణానాం ప్రాగభావప్రతియోగి-
త్వరూపసాదిత్వసిద్ధిసాధనమిత్యాహ - ప్రత్యుచ్చారణమితి। యద్యపి సజాతీయధ్వంసాసమానకాలీనప్రాగభావప్రతియోగిత్వరూపసాది-
త్వవివక్షణే నాయం దోషః తథాపి తద్వివక్షాయాం మధుసూదనోచ్చారితవేదేపి బాధః తదుచ్చారణప్రాగభావస్య సజాతీయధ్వంససమానకా-
లీనత్వాత్। ఏవం సర్గాదికాలీనభగవదుచ్చారణప్రాగభావస్యాపి తత్పూర్వసర్గాదికాలీనసజాతీయోచ్చారణధ్వంససమానతయా తదు-
చ్చారణమాదాయాపి న వేదే సాధ్యోచ్చారణాంతరత్వనిర్వాహః। న చ సర్గాంతరోచ్చారితవేదానాం నాశకసర్గోచ్చారితవేదసమానాను-
పూర్వీకత్వాత్ శ్రుతిమస్వాంతరంప్యైషా శ్రుతిరసార్వవిధేయత ఇతి స్మరణాదితి సర్గాదికాలీనోచ్చారణప్రాగభావసమానానుపూర్వీకోచ్చా-
రణధ్వంసాసమానకాలీనవైశిష్ట్యం వేదాంతర్గతసకలవాక్యవృత్తీనాం సర్గాదావనుపూర్వీభేదమానాభావాత్ యాదృశ-

వాక్యానాం సర్గాదౌ తైరుచ్చరిత వేదసమానానుపూర్వీకమేవ తదుచ్చారణం స్వాధీనతాయా అధునికస్యాభావాత్। స్వతంత్రపురుషప్రణీతత్వమితి। ప్రణీతత్వము
చ్చరితత్వం ఉచ్చారణానధీనత్వం స్వాతంత్ర్యం అధ్యాపకోచ్చారణం స్వప్రయోజ్యాధ్యాపకోచ్చారణానపేక్షత్వాత్ అధ్యాపకోచ్చారణానపేక్షసాధనమితి
భావః। పఠ్యమానేతి పూర్వపూర్వోచ్చారణమపేక్ష్య అస్మదాద్యుచ్చారితేత్యర్థః। తదసంభవాత్। స్వతంత్రప్రణీతత్వాసంభవాత్। తథా చ తత్ర బాధవ్యభిచారావి
తి భావః। స్వతంత్రప్రణీతత్వాత్ ఇతి యత్ సాధనీయం తచ్చ పఠ్యమానవేదే ఈశ్వరోచ్చరితవేదసమే స్వమతే అప్రసిద్ధతో న బాధః। పఠ్యమాన భారతా
దౌ చ వ్యాసోచ్చరితే భారతాదౌ సమాదాయ సాధ్యమస్త్వితి న వ్యభిచార ఇత్యాశంక్య తత్ఖ్యాతీయ ఇతి పఠ్యమానం భారతం న స్వతంత్రపురుషప్రణీతం
అపి తు తత్ఖ్యాతీయమితి తత్ఖ్యాతీయత్వే వ్యభిచార ఇత్యర్థః। వ్యవహారః కథం స్యాదితి స్వతంత్రోచ్చారణవ్యాసప్రణీతత్వాభావాత్ తత్ప్రణీతత్వస్యైవ వ్యవహారవిషయత్వా షష్ఠ్యే
త్ వ్యాసస్యేతి। వ్యవహారోऽనుపపన్న ఇత్యత ఆహ తత్ప్రణీతత్వేనేతి వ్యవహారోऽపి న స్యాదితి భావః। నను స్వతంత్రతదుచ్చరితజాతీయత్వం యద్యర్థః పఠ్య షష్ఠీ
మానభారతే వ్యాసస్య యత్స్వాతంత్ర్యోచ్చారణం తత్సజాతీయత్వస్య తత్ర సత్త్వాత్ వ్యాసప్రణీతత్వవ్యవహారస్స్యాత్ అదయస్వతంత్రోచ్చారణసజాతీయతా వ
భావాన్నేదమితి వ్యవహారస్య సమర్థనముభయమతే తుల్యం అతః స్వాతంత్ర్యం విశదయతి స్వాతంత్ర్యమితి। ఉచ్చారణాపేక్షా। ఉచ్చారణ
పర్యన్తమనపేక్షితత్వాత్ ఘటకతద్వ్యక్తిత్వఘటితం తదా తదుచ్చారణవ్యక్తేః తదుచ్చారణవ్యక్త్యనధీనతయా పఠ్యమానవేదభారతాద్యు

ము౦|గ|శ్లో రణేనాస్వాతంత్ర్యమితి వేదే సిద్ధసాధనం యదుచ్చారణానాం మాన్యరూపేణ పౌరుషేయత్వం ప్రతియోగి గృహీత తత్ర మాన్యేషు తత్తం తదా వ్యాపకస్య వేదసమానాం సాక్షాత్కారం
రతాం ద్యుచ్చారణానామపి వేదోచ్చారణాధీనమిత్యాద్యుచ్చారతాం దామపి స్వాతంత్ర్యం న స్యాదితి వాచ్యం పూర్వాచార్య తదర్థే ప్రయోగే తత్స్వశరీరనిష్ఠా కృత్స్నస్వపుష్టియాం
౧౫౨౦ శ్రీ తత్ తత్ర స్వతంత్రజ్ఞాభిప్రాయేణ సాక్షాత్ స్వపదగ భాష్యాభిప్రాయేణ వాదానాం మహింద్రః వాతి తజ్జ్ఞాతయం స్వతంత్రపురుషముక్తౌ తయోః చ
నాయామంకతా ఉచ్చారణాదోషః స్వతంత్ర స్వతంత్రజ్ఞాత వేదజాతీయమితి వస్తుగత్యా స్వతంత్రప్రణీతం యద్వా దత్వాత్రాం తమితి తర్కః వేదత్వేన ప్రవృత్తి
త్వోక్తేశ్చ । ఏతేన స్వతంత్ర వేదజాతీయం ప్రసిద్ధ వచస్త్రుతిః । ర చిత్తు అకస్వాతంత్ర్యం ప్రతి అస్వతంత్రేతి కారణాన్యః పారతంత్ర్యహేతుః తస్య వేదత్వ తర
న స్వతంత్ర స్వతంత్ర వచనానాం వైయర్థ్యాత్ అనిధారితత్వ జ్ఞాపమిత్యక్రియా విశేషణాం తాద్దృశ వ్యక్తి విశేష ప్యాపరిచయేన పక్షే విశేషమనిధారణీయే స్వసంధ
నీయమితర్థః తథా చ పరతంత్ర ప్రణీత వేద వ్యక్తీనాం పక్షత్వే బాధః స్వతంత్రప్రణీత వేదవ్యక్తీనాం పక్షత్వే ఆశ్రయాసిద్ధిరితి పక్షవితర్కేణ దోషః రామ
మనాదేయమితి భావః । జీవేతి । యథా దేవదత్తః క్వచిదస్తి జీవిత్వాదితి బహిః సత్త్వానుమానే యత్ర సాక్షాత్ దర్శన తత్ర బాధః యత్ర చాస్తి ౧౫౦
తత్ర సిద్ధసాధన తాదృశస్థాపరిచయేన అత్ర ప్రసిద్ధిరితి దోషాణాం సామాన్యతో ధర్మిణాం వృత్తిత్వ సాధనే పక్షధర్మతాబలాద్ బాధిత దేశవతి
తిసిద్ధేన బాధకమితర్థః । అర్థాం ప్రతీతి తేర్వాదశ్రయాపేక్షత్వేన తదర్థావరత్వయా తదర్థ బాధకతయా ప్రతిసంక్షేపయానత్వాద్ జ్ఞాపకత్వం

అధ్యాపకస్యార్థావిశేషబోధకత్వాభిప్రాయేణాప్తత్వేఽభిమానః। తస్యేతి। తాదృశప్రతిసంధానస్యావశ్యకారణేఽభావాత్తస్యేతి శేషః। ప్రథమం వాక్యప్రయోగ
పూర్వం। ఆవశ్యకత్వాదితి। తస్మిన్వాక్యేఽనుసంధానావశ్యంభావకరణేఽయథార్థత్వాంచనాప్రయోజకత్వశంకేతి భావః। అత ఏవ తదజ్ఞానపూర్వకత్వమపి
న్ప్రతిజ్ఞాబాధ్యవిషయత్వమాత్రం న విశేషాదేవ। అనుస్ఫురితోఽపీతి। తదర్థప్రత్యాయనేచ్ఛయాఽనుస్ఫురితోఽపి సన్ తదర్థప్రత్యాయకత్వేనానుసంహితః స్యాన్
న తదర్థనావగంతుమిచ్ఛయా జ్ఞాతార్థః సిద్ధసాధనాదితి। తాదృశాధ్యాపకస్యాపి దేతదభావే ఛద్మసంభవాదితి భావః। ప్రతిసంధానస్య తదర్థనాపరతయా ప్రతి
సంధానాన్తరేణ తద్విశేషణే తాదృశాధ్యాపకే న సిద్ధసాధనదోషస్త్వితి దర్శనాఽసంభవాత్తద్విశేషణవైయర్థ్యం వ్యభిచారమాహ అన్యథేతి। అత ఏవ వక్తవ్య
మానసవేదభారతయోస్సమర్థం త్వపురుషప్రణీతత్వాభావాదేవ నిరస్తమితి। తాదృశవేదభారతవృత్తిశబ్దత్వేనైవ వ్యభిచారాదితి భావః। నన్వేతం తర్హి
యద్యధ్యాపకసాధారణం తదాధ్యాపకే న వివక్షితం సాధనమిత్యాహ స్వతంత్రేతి। అధ్యాపకసాధారణ్యమిత్యాదిః। జ్ఞానవిషయత్వవిషయమ్। జ్ఞానా
త్వప్రదేశాత్। తాదృశేతి। తాదృశచ్ఛత్ర్యయితవ్యక్తిః। వక్తృత్వానువక్తృత్వయోర్భేదస్యేతి। అనువక్తృవ్యావృత్తవక్తృవ్యవహారస్య। లోకసిద్ధత్వాత్। లోకే దృష్ట
త్వాత్। అధ్యాపకే న స వక్తృత్వేనానివాహాదితి శేషః। ఏతేన నిరస్తమితి। వక్ష్యమాణ వేదభారతయోరనువాదరూపతయా వక్తృరభావాత్ తత్ర వ్యభిచార
ణ నిరస్తమిత్యర్థః। వక్ష్యమాణేతి తాదృశానుచ్చారణాభావాత్తయా తత్సంభవాదర్థం తద్గ్రంథప్రసంధ్యత్వయా వివక్షితత్వాదితి। శబ్దేతి। శబ్దః శబ్దత్వావచ్ఛిన్నయత్ర

మూ।గ।వ। మాణాంతరద్వయభిన్నప్రమాణజన్యప్రమితివిషయార్థకం యత్తదన్యత్వే సతి తత్త్వం తాదృశః శబ్దతదుపజీవిప్రమాణాభ్యాం అతిరిక్తం ప్రత్యక్షప్రమాణేనాలౌ
కికస్య గాంధర్వాగ్రహాత్ తదఘటితస్వర్గాదిసాధనత్వవిశిష్టయాగాదిబోధకస్య స్వర్గకామో యజేతేత్యాదివేదస్య న నిరుక్తప్రమాణజన్యప్రమితివిషయార్థక
౧౫౧ త్వమితి తథాత్వం లౌకికఘటో నాస్తీత్యాదివాక్యస్యైవ తదన్యత్వం శబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజన్యస్మృత్యాదివాక్యస్య తత్త్వం చ వేదాంతరప్రమాణాశబ్ద
ర్థకత్వమితి తత్ర లక్షణసమన్వయః। ఘటో నాస్తీత్యాదివాక్యస్య దృష్టార్థకపురాణాదివాక్యస్య చ వారణాయ సత్యంతం। వేదాంతశబ్దోపజీ
విభిన్నేన వేదాంతరశబ్దేన శబ్దభిన్నేన చ యాగః స్వర్గసాధనం స్వర్గసాధనతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వాదిత్యనుమానాదినా సాధ్యాదిప్రసిద్ధినివారణాయాంతే
శబ్దేనోపన్యాసప్రమాణేన వేదార్థస్య గ్రహణాదసంభవ ఇతి శబ్దప్రమాణాపాదస్య తదుపజీవిప్రమాణాభిదస్య చ ప్రతియోగికోటౌ ప్రవిష్టజన్య రామ
త్వప్రతియోగిప్రమాణవిశేషణత్వం శబ్దజ్ఞానసవిప్రమాణాంతాపత్తేః శబ్దాతిరిక్తత్వస్య ప్రమాయామవ్యావర్తకతయా శబ్దపదం శబ్దజ్ఞాన ౧౫౨
పరం శబ్దోపజీవిప్రమాణత్వం శబ్దప్రమాణప్రయోజ్యప్రమితికరణత్వం న తు శబ్దప్రమాణప్రయోజ్యత్వే సతి ప్రమితికరణత్వం। చక్షు
రాదేరపి దానాదిజన్యాదృష్టద్వారా దానాదికర్తవ్యతాబోధకశబ్దప్రయోజ్యతయాతిరిక్తాంతేన నిరుపపస్యత్వపరాస్త్యైవవ్యావర్తనాత్ తదన్య

హితాంకథం ఘటో నాస్త్యాదివాక్యేతి వ్యుత్పత్తిః। నచ చక్షురాదేరదృష్టద్వారా శబ్దోపజీవిత్వాచ్ఛక్తిగ్రహాది జ్ఞానస్యాపి శబ్దప్రయోజ్యత్వాత్ సంభవాచ్ఛబ్దస్యైవమాత్ర
స్యాపి చక్షుర్ధీజనకతయా స్వార్థాం ప్రత్యక్షస్యాపి తరదాదౌ శబ్దాధీనం చక్షురుపజీవితయా ప్రమాణాంమాత్రమేవ శబ్దప్రయోజ్యప్రమితికరణానామితి తదన్యత్ర
మానాప్రసిద్ధిరితి చక్షురాదౌ వ్యర్థత్వవిశేషణాత్ స్వోపజీవితాయా మానవశిష్టత్వే ప్రమితికరణేऽపి శబ్దోపజీవిత్వవిశేషణాసంభవ ఇతి వాచ్యం శబ్దస
హకృతేన యేన ప్రమితిజనన్యా తత్తత్స్వార్థ శబ్దోపజీవిప్రమాణాంపదేన వివక్షణాదదృష్టద్వారకత్వవిశేషణం వినైవాసాఫల్యముపపత్తేః। నహి చక్షురాదినా
ప్రత్యక్షాదిజననే శబ్దస్య సహకారితా చక్షురాదిసత్త్వే తజ్జ్ఞానరూపాదృష్టజనకశబ్దసాహ్యాపేక్షకతయా చక్షురాదాప్రమిత్యనుపధాయకతాయాశ్శబ్దస్య
తేరకాప్రయోజకత్వాత్ వస్తుతః ప్రమాణే స్వేతర శబ్దోపజీవిత్వ స్వేతరప్రవేశే శబ్దజన్యస్వార్థాదుపస్థితిసహకృత చక్షురాదిప్రమాణాంజన్యవేదార్థ
గోచరోపనీతభాననామాదాయ సంభవః ప్రమితాగురుత్వైయాయికే భయసిద్ధత్వవిశేషణమాపాదానేన అపనీతభానాత్మకప్రమితివారణేऽ
పి జ్ఞాయమానలింగస్యానుమితికరణతాపక్షే యాంగాదౌ స్వర్గసాధనతాదౌ యసుమాపకలింగస్య స్వేతర శబ్దానుపజీవిత్వేన జ్ఞానకరణతావుతే పవ్యా
ప్తిఘటకపదార్థానాం విశకలితానాముపస్థితత్వాద్విశిష్టవిశేషణమితి తత్కపరామర్శాద్యత్రానుమితిః తదనుమానే ధనవ్యాప్తిఘటకాభావాది

మూ।గ।శ। జ్ఞానే సత్యుపగంతవ్యతయా తత్ఫలసాధ్యవిషయకస్యాపి తచ్ఛబ్దానుపజీవకత్వేన తజ్జన్యవేదార్థగోచరానుమితిమాదాయాసంభవో దుర్వారః ఉపజీవ్యే
స్వర్గాదిప్రమారూపఫలద్వారా శబ్దోపజీవిత్వాల్లాభార్థతయైవ ప్రథమప్రమాయాం పదసార్థకతా శబ్దప్రమాణాంశఫలే శబ్దాన్యోపజీవ్యత్వేపి స్వస్య సహ
౧౫౭ కారితయా న శబ్దప్రమాణత్వే శబ్దస్య సహకారితేతి శబ్దస్య నిరుక్తశబ్దోపజీవిత్వమితి న ప్రథమశబ్దపదవైయర్థ్యం అథ చక్షురాదినా యదాప్తి
త్వరూపలౌకికవాక్యార్థజ్ఞానజననేపి క్వచిద్విశేషణజ్ఞానద్వారా విశేషణబోధకశబ్దస్య సహకారితయా చక్షురాదేరపి ప్రామాణ్యఫలద్వారా
శబ్దోపజీవిత్వమితి తాదృశచక్షురాదిమాత్రస్య హితార్థకలౌకికవాక్యాతివ్యాప్తిః యజ్జన్యప్రమితిసామాన్యే శబ్దప్రయోజ్యత్వం తత్త్వస్యైవ శబ్దోప
జీవిత్వేన వివక్షితత్వేన చక్షురాదిజన్యప్రమితిసామాన్యస్య శబ్దప్రయోజ్యత్వాభావాన్న చక్షురాదీనాం శబ్దానుపజీవిప్రమాణతయా వేదస్య రామ
తజ్జన్యశాబ్దప్రమితివిషయార్థగోచరత్వాదసంభవః యత్త్వసాధారణప్రమాణత్వస్యాద్వితీయప్రమాణపదేన వివక్షితత్వాన్నాయం దోషః చక్షురా ౧౫౮
దౌ నిరుక్తశబ్దోపజీవితావిరహేపి తజ్జన్యవేదార్థగోచరానుమితిమాదాయ నాసంభవః అసాధారణప్రమాణప్రయోజ్యవిషయతాయాం
అర్థవిశేషణత్వోపగమాజ్జ్ఞానలక్షణయా మనస ఏవ ప్రత్యాసత్తితయా ఉపనీతవేదార్థానాం ఘటచాక్షుషాదివిషయతాయాం అసాధారణ

చక్షురాద్యప్రయోజ్యత్వాపత్తిసమానస్య లక్షణాయాం బహిరింద్రియప్రత్యాసత్తిత్వస్య జన్యజ్ఞానవిషయతాసమానాధికరణత్వేన ప్రమితివిశేష్యతయా సమానాధి
కరణాం జన్యవేదార్థగోచరబాహ్యేంద్రియప్రమాణాయాం సంభవః ఏతేన యాగాదిరూపవేదార్థైకదేశస్య లౌకికప్రమాణాగమ్యత్వేపి న దోషః
స్వర్గాదిరూపాపరాంశస్య లౌకికప్రమాణాజన్యయాగత్వాదిప్రకారకబోధస్య స్వర్గసాధనం యాగ ఇత్యాదివేదజన్యబోధీయవిషయతాకత్వేపి
ఏతత్ప్రమాణవిషయకత్వాభావాదత్ర యాగ ఇత్యాదిజ్ఞానీయయాగాదివిషయతాయాః స్వర్గసాధనం యాగ ఇత్యాదిజ్ఞానీయతద్విషయతాతో
విలక్షణత్వాత్ నచ ప్రమిత్యవిషయార్థకత్వమిత్యస్య ప్రమితివిషయనార్థకత్వమవార్థః తథాచ తాంశికస్వర్గాదిరూపార్థబోధక
తయైవ వేదలక్షణాగమనసంభవాదితి వాచ్యం। స్వర్గాదేరపి సుఖత్వాదినానుమానాదిరూపలౌకికప్రమాణాగమ్యత్వాదితి తత్ర స్వర్గ
సాధనత్వాదేరనుమాపకయాగవిశేషణత్వాదిరూపలింగాత్మకానుమానజన్యానుమితేస్తత్ర ప్రమితిసామాన్యాంతర్గతా
యాం స్వర్గపదవిషయతావిరహేణ తాదృశానుమానగ్రాహ్యార్థకతాయాం వేదే అసత్వాదసంభవస్యాదుర్వారత్వాదితి చేన్న శబ్దసహకారేణ
వయోనస్య జన్యజ్ఞానసమానవిషయకప్రమితిజనకత్వే తదన్యప్రమాణాగమ్యార్థకత్వం యత్తదన్యత్వనివేశనోక్తదోషాభావాత్ సుఖత్వాద్య

మూ।గా।శ। నుమితే వేదజన్యజ్ఞానసమానవిషయకత్వాభావాత్ తత్సమానవిషయకానుమిత్యాదిత్సో(వినా)త్తానుమానాగ్రజననే శబ్దస్య సహకారిత్వానియమాత్ వేదస్థలేఽపి
త్తానుమానాద్యస్య బాధోపజీవితాప్రసక్తేః అత ఏవ చక్షురాదిజన్యవేదార్థగోచరోపనీతభానసమాధానాయాపి నాసంభవప్రసక్తిః। చక్షురాదేరప్యుక్తరీత్యా
౧౫౧ వేదస్యాప్యుపజనోపాదానస్య బాధ్యోపజీవితాప్రసక్తేః। న చ యాదృశచక్షురాదివ్యక్తేః శబ్దజన్యవిశేషణజ్ఞానసహకారత్వైవ యాదృశవాక్యార్థజ్ఞానాజ
నితం తాదృశచక్షురాదిమాత్రస్యైవ తాదృశతాదృశదృష్టార్థకవాక్యాతివ్యాప్తేర్దుర్వారత్వమేవేతి వాచ్యం। తాదృశవాక్యజనకవక్తృవాక్యార్థజ్ఞా
నస్య శబ్దప్రయోజ్యత్వే తత్ర శబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానాజన్యత్వదలాభావేనైవాతివ్యాప్తేరనవకాశాత్ శబ్దజన్యపదస్య శబ్దప్రయోజ్యార్థకతయా ప్రత్యక్షరూ
పవక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్య శబ్దాదినవిశేషణజ్ఞానజన్యత్వేన శబ్దప్రయోజ్యత్వాదితి। చైత్రశ్శబ్దాద్ యత్ జ్ఞాతవాన్ తాదృశశబ్దఘటితార్థబోధకవాక్యవాక్యార్థప్రత్యే
క్షజన్యోపాత్తదలాభావాదవనాతివ్యాప్తిః న తు సత్యాంత్యాభావాత్ శబ్దరూపవిశేషణజ్ఞానం వినా తాదృశవాక్యార్థజ్ఞానాసంభవేన ప్రమాణమాత్రేణాతా రామ
దృశవాక్యార్థప్రమితిజననే శబ్దస్య సహకారితయా తాదృశవాక్యార్థస్య శబ్దోపజీవిప్రమాణమాత్రగ్రాహ్యత్వేన తద్దలసత్త్వాదితి యత్తు శబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞా ౧౫౨
– నోపజీవిత్వస్య శబ్దోపజీవిత్వేన వివక్షితత్వాత్ తాదృశవాక్యాతివ్యాప్తివారణం। చైత్రవాక్యాదయమర్థో జ్ఞాత ఇత్యాది శబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞా
నఘటితత్వే వాక్యేతివ్యాప్తివారణం చైత్రవాక్యజన్యార్థబోధం వినాపి అన్యత్ర చైత్రవాక్యజన్యత్వరూపసామాన్యజ్ఞానాత్ తేనరూపేణ చైత్రవాక్యజన్య
త్వ

బోధజ్ఞానసత్తాద్యాశవాక్యార్థజ్ఞానసిద్ధ్యా

తస్యశాబ్దబోధసంజ్ఞశబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానవిషయత్వోపపత్తివిత్తానపేక్షవేదవాక్యార్థజ్ఞానం విన్నైవశబ్దజన్యతాదృశవాక్యార్థ
ఘటకవిశేషలింగస్య గాంధిపదాంఘ్రాపస్థితితో వేదార్థానాం చరానుమానసంభవేనాసంభవాపత్తేః శబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానత్వస్య శబ్దవృత్తిజ్ఞానజన్యజ్ఞానార్థ
త్వేనాసంభవవారణేపి శాబ్దత్వజాతివిశిష్టఘటితతాదృశవాక్యార్థజ్ఞానత్వవ్యక్తిర్ధూవారేతత్వాత్ తాదృశవాక్యార్థజ్ఞానే శాబ్దత్వజాతిగ్రహసంభవేప్యన్యతరాపేక్షయత
యా తాదృశజాతిమత్శబ్దత్వజ్ఞానజన్యశాబ్దబోధస్యజ్ఞానాపేక్షానియతావ్యక్తిం వినామూలభూతజ్ఞానసజాతీయగ్రహణం యదపిస్వజన్యజ్ఞానసమా
నవిషయకజ్ఞానేశబ్దవృత్తిజ్ఞానజన్యజ్ఞానోపపత్తివివక్షణేన్యతరదోషావరణం శాబ్దత్వజాతివిశిష్టఘటితస్యసత్త్వేయమర్థః తాదృశవాక్యార్థసవి
తాదృశవాక్యార్థజన్యజ్ఞానాసమానవిషయకజ్ఞానజనకఘటితాస్తి తాదృశవాక్యజన్యశాబ్దజ్ఞానమాత్రే శాబ్దత్వగ్రహోత్ర స్వగ్రహసంభవాత్ తాదృశవాక్యార్థ
గ్రాహకత్వమానస్యసమానవిషయకజ్ఞానజనకశబ్దానుపపత్తివిత్వాత్ సమానవిషయకత్వం తు తద్విషయవిషయకత్వమాత్రం న తు తదీయవిషయతాకత్వమ
తః స్వర్గకామో యజేతేత్యాదివిధివాక్యజన్యబోధేయాదృశవిషయతాతద్వ్యాపక్షణావిషయతాశాలిబోధజనకం సిద్ధాంతసమ్మతస్వర్గాదిసాధన
త్వబోధకానుమానస్యాపేక్షితత్వేపి తాదృశవేదస్యాసంభవ ఇతి తదపి న సాధీయః శాబ్దత్వవిశిష్టఘటితయాదృశవాక్యార్థఘటకయత్కించిదర్థఘటి

మూ౹గ౹శ౹ ఘటితాకాంక్షావాక్యార్థానువిషయకశాబ్దబోధకాంక్షత్వం గృహీత్వైవ తాదృశవాక్యార్థజ్ఞానం తత్రాతివ్యాప్తేర్దుర్వారత్వాత్ అత్ర చ శబ్దప్రయోజ్యప్రమితికరణాంశ్ఛిన్న
కరణత్వేన శబ్దప్రయోజ్యప్రమితేరుపాదానం శరీరాదిష్టనేన నాంగీకార్యం వాపదనుచితమితి శబ్దప్రయోజ్యత్వేన తాదృశప్రమితినివేశాత్ప్రయోజ్యత్వం చ జన్య
౧౫౪ వ్యాప్యవృత్తిమితి శాబ్దబోధాన్యత్వమపి వ్యాప్యవృత్తిమితి విశేషణముపాదేయం అన్యథా వేదజన్యశాబ్దప్రమితిమాదాయాసంభవాపత్తేః। అతఏవ వ్యాప్యవృత్తిశబ్దపదో
పాదానావిరోధః। జన్యసాధారణప్రయోజ్యత్వనివేశేతు శాబ్దబోధాన్యత్వం న వ్యాప్యవృత్తిత్వవిశేష్యం ప్రయోజ్యత్వస్య జన్యసాధారణ్యమేవాభిమతం ఏతే
ల్లాభాయైవ వ్యాప్యవృత్తిశబ్దపదోపాదానమితి బోధ్యం। నచ శబ్దప్రయోజ్యత్వేన ప్రమితేరుపాదానే ఈశ్వరప్రమితేరప్యజన్యతయా తథాత్వేన వేదార్థస్య
తద్విషయతాయాం సంభవః జన్యత్వేన ప్రమితేర్విశేషణే తు పరమతే జన్యత్వస్యాప్రవిష్టతయా తద్ఘటితధర్మస్య గురుతయా అభావప్రతియోగితా
నవచ్ఛేదకత్వేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకలక్షణాఘటకత్వాదప్రసిద్ధిరితి వాచ్యం। శబ్దప్రయోజ్యత్వస్య శబ్దధ్వంసాప్రయుక్తప్రాగభావప్రతియోగిత్వ గామ ౧౫౪
రూపస్యైవ నివేశనీయత్వాత్ తస్య చ ప్రాగభావప్రతియోగీశ్వరాదివ్యాప్యవృత్తేరభావాత్ ఉభయమతసిద్ధత్వం వా ప్రమితివిశేషణాంతే బోధ్యం పరమతే నైయాయికాసిద్ధ
శబ్దాదిపదార్థానంతరవిషయకప్రమితేర్వ్యావర్తకమితి తద్ఘటితఘటితప్రతియోగితావచ్ఛేదకస్య లఘుధర్మాంతరస్య నైయత్యాం ఏవం చ వేదా

ద్ధగోచరయోగజధర్మాజన్యప్రమితేస్తత్సూత్రలక్షణోపనీతభానస్య చ వ్యావృత్తిః। న చ యోగజధర్మాధీనప్రమితేర్యోగ్యాసన్నిధ్యాదిశూన్య-శబ్దప్రయోజ్యతయా ఉభయసి
ద్ధత్వవిశేషణమంతరేణాపి వ్యావృత్తిస్సంభవతీతి వాచ్యం। జన్యమాత్రస్యైవాదృష్టజన్యతయాఽదృష్టస్య చ ప్రకరణోక్తవిధివాక్యాపేక్షయా జన్యప్రమితిమాత్రస్య శబ్దప్ర
యోజ్యత్వమిత్యదృష్టద్వారకోపజీవ్యతాయా ఏవ విశేషనియతత్వాత్ యోగాధీనప్రమితేరుక్తవిశేషణం వినా వ్యావృత్త్యసంభవాత్ ఏవం స్వర్గాదిపదార్థేషు ఘటాదుఃఖా
సంభేదసుఖాదీనాం విశ్లేషలవిషయతాశాలిజ్ఞానమూలకమానసవిశిష్టవిషయకోపనీతభానం తాదృశసాధ్యప్రసిద్ధ్యాదిమూలకానుమితిశ్చోభయమపిసిద్ధ
త్వవిశేషణేనైవ వ్యావర్త్యతే। ప్రమేయతావదితాం మాన్యలక్షణాజన్యపదార్థగోచరప్రమితేరుభయసిద్ధత్వవిశేషణేన వారణేఽపి స్వజన్యజ్ఞానసమానాకారత్వం
ప్రమితివిశేషణముపాదేయం అన్యథా యాగాదివిశేషకలితదుఃఖాసంభేదసుఖాదేశ్శబ్దజ్ఞానోపజీవిప్రమితివిషయతయాఽసంభవాపత్తేః స్వజన్యజ్ఞానసమా
నాకారకత్వం చ స్వజన్యజ్ఞానీయవిషయతావత్త్వమేవ ఏతస్య ప్రమితివిశేషణత్వే చ స్వజన్యజ్ఞానసమానాకారకశబ్దోపజీవిప్రమితికత్వేన ఘటాదిప్రతియో
గితావచ్ఛేదకతయాఽనివేశ్యాన్న తాదృశప్రమితివిషయబోధకత్వరూపతాదృశప్రమితివిషయార్థకత్వఘటనాత్ ప్రయోజనాభావాత్ వస్తుతస్స్వజన్య
జ్ఞానసమానాకారకత్వస్య ప్రమితిసాపేక్షత్వాభావే తాదృశప్రమితివిషయార్థకత్వం తాదృశప్రమితివిషయబోధకత్వం తదేవ తాదృశప్రమితినిరూపితవిషయ
తాశాలిబోధజనకత్వరూపం నివేశ్యం తాదృశార్థగోచరప్రమితేర్యచ్ఛబ్దజ్ఞానీయవిషయతావత్త్వరూపం తాదృశజ్ఞానసమానాకారకత్వం తచ్ఛబ్దస్య

మూ।గ।శ

ఏతాదృశప్రమితినిరూపితవిషయతాశాలిబోధజనకత్వమితి వేదస్యార్థతాత్వేనసామం ఇస్యాత్ విశిష్టవిషయకత్వాబాధితజ్ఞానవిశేష-లితతత్తద్బాధితవిషయతాయా అ
ప్రామాణికత్వయా తాదృశప్రమాణాజన్యజ్ఞానియసు ఖచుః ఖాసంభాదాది నిరూపితవిశిష్టఫలవిషయితాయా వేదజన్యజ్ఞానేఽభావాత్ అన్యథా శబ్దానుపపత్తి
౧౫౫ విప్రమితి [illegible]శబ్దజన్యజ్ఞానయోః ప్రమాణప్రకారకత్వస్యైవ పరిశేషేణ నిశ్చప్తైస్పృనిస్తారాత్ నచస్వర్గనామోయఘటిత తత్ర్యాది వేదవాక్యేనాపి తాత్పర్యస్యప్రమేణా
స్వర్గాద్యపదలక్షణాం ప్రస్తితాదనాఘటితాదనామనాయాం తావిషయానాదిరూపతా ప్రకారకప్రమాణాగ్రాహ్యత్వే గ్రహాద్వాదేఽపి శబ్దానుపపత్తివిప్రమితి
విషయార్థగ్రాహ్యత్వం దుఘటమితి వాచ్యం తాదృశప్రమితిసమానాకారప్రతీతిపరత్వస్యైవ నిశ్చయతయా తాత్పర్యప్రమాధీనబోధమాదాయ
యానుపపత్తివిరహాత్ తాదృశప్రమిత్యసమానాకారప్రతీతిపరత్వం చ [illegible] తాదృశప్రతీతేయానవిషయతా పా ౫
తద్విశిష్టప్రతీతివిషయకత్వయోర్ఘటితత్వేన తాదృశవాక్యార్థవిషయకసమూహాలంబనవేదార్థబోధస్య వేదతాత్పర్యానవిషయత్వేఽపి న దోషః ౧౫౫
నచైవం నిత్యతాత్పర్యకతాదృశవాక్యే తద్వ్యాప్తిః ప్రమాణశబ్దత్వరూపవిశేష్యదళస్య తాత్పర్యకశబ్దత్వరూపతయా తద్విరహేణాతివ్యాప్తివిర
హాత్ నచైవం నిత్యత్వాయనా [illegible] ప్రామాణ్యం మూలబోధకత్వపురిత వేదనైయాయికమతే వ్యాప్తిః తాదృశశబ్దజాతీయత్వస్యతత్ప్రమాణానుపూర్వి

ఈశ్వరూపస్యావిపక్షయా తత్త్వం గ్రాహ్యతే। నన్వేవమపి తార్కికవేదాన్తినామత్ర పరలోకే నిరపేక్షఘటితమేవేదనగా మతః సాక్షిత్వాద్విదాస్పదం యతాం ద్వేషవాంశ్చేనా
పూర్వోక్తివ్యాప్తిరితి వాచ్యం తస్య శబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజన్యతయా వేదసమానాం శాస్త్రాణాం విదసమానాం వేదావిపరీతానాం పూర్వపక్షాణాం ఇవా
క్యవాక్యార్థానాం యదవిశేషేణ దృష్టజన్యత్వాద్యసక్తమనత్వవిశేషణే నాపి తదావర్తనే ప్రాప్తాద్దృష్టవిశేషణే నదృష్టజన్యత్వాదివా క్యవాక్యవృత్తిత్వపి ఫలితః
రాణాం తత్తద్దృష్టకర్తవాక్యవాక్యతయా సత్త్వం తత్సాక్షిత్వాత్ ఫలితం వ్యాయసప్రతిబద్ధమో ఫలతో వా దృష్టజన్యతయోః విశేషణాసత్త్వఫలితో
సత్త్వే సతి దావర్తనాత్। నచ దృష్టజన్యా యుక్తేదావ్యాప్తిః సత్త్వం తత్పరిహాతివాచ్యం। తస్మిన్ పరం సక్తే చేదత్వావ్యవస్థాపకమేనో ఉభయమతసిద్ధేదే వృత్తి
వలక్షణీయతయా తత్రావ్యాప్తిరసవ కాంత దృష్టజన్యమత్రత్వసాధ్యలక్షణతా నవ్యాప్తమేన తత్రావ్యాప్తిర్న నశ్వరవేదసమానాం శాస్త్రాణామితి ఫలితం తదావాక్యత్వాదివప్తి
ప్రకృతేశబ్దజన్యతాదవిశేషణేనవారయస్సృతే। తత్ర శబ్దజన్యత్వం శబ్దప్రయోజకత్వం అన్యత్రావేదప్రయోజ్యశాస్త్రాదివాదిరూపవాక్యార్థజ్ఞానజన్యశాస్త్రత్వ
దతివ్యాప్తిః పూర్వోక్తిదోషప్రసక్తేశ్చ యదృష్టే నాశ్రయమతిజన్యవాక్యార్థజ్ఞానం జన్యత్వనిర్దేశేనాపి జన్యం అన్యథా వ్యాప్తిరితి వేదాన్యదావాక్యార్థ
జ్ఞానజన్యత్వే పి జన్యజ్ఞానజన్యత్వాం ప్రతిపద్య జాతయోః శ్రేయం దాయలక్షణం సమన్వయః తస్మిన్ జన్యత్వాదాంతే ప్రతిపత్త్యపేక్షాదవేదోపార

ము॥గ॥౫। ణాసంభవాత్ తత్తత్ప్రహారయవాంశ్చాన్వక్తజ్ఞానకశబ్దజన్యత్వనివేశేపి తాదృశవాంశ్చాన్వక్తజ్ఞానాజన్యాంతయోరపి నివేశనేత్యపశీకరత్వాత్ తథాపి మీమాంసకమతే జ్ఞానే జన్య
త్వసత్త్వాభావత్తాక్రియాజన్యవాంశ్చాన్వక్తజ్ఞానజన్యత్వసత్త్వాత్ శాబ్దప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వేనతత్ప్రవృత్తిఘటనరూపతాదృశవాంశ్చాన్వక్తజ్ఞానాజన్యత్వస్య ప్రసక్తరితి
౧౫౭ జ్ఞానే శబ్దజన్యత్వవిశేషణం ॥ నచ శబ్దజన్యత్వం యది శబ్దప్రయోగజన్యత్వం తదా జన్యత్వవత్తదపి పరమతే జ్ఞానేవాస్త్యేవ [illegible] అదృష్టజనకప్రవృత్తిజనకవిధివాక్య
స్య జ్ఞానసమాత్రవత్ప్రయోగజనకత్వాదితి వాచ్యం । అదృష్టద్వారక శబ్దప్రయోగజన్యత్వస్య [illegible] శబ్దప్రయోగజన్యత్వస్య శబ్దప్రయోగజన్యత్వస్య
శబ్దప్రయోగజన్యజ్ఞానమాత్రజన్యత్వస్య వా విశేషణాత్ [illegible] సరూపపరం [illegible] శబ్దాంతరస్య ప్రయోగజనకత్వాత్ నపురు
షాంతరీయ శబ్దప్రయోగజన్యజ్ఞానస్య [illegible] తజ్జ్ఞానత [illegible] సంభవ ఇతి వాంశ్చాన్వక్తజ్ఞానోపాదానం తాదృశజ్ఞానాజన్యత్వం చ యథాశ్రు राम
తం యద్యపి [illegible] పరమతే [illegible] వాంశ్చాన్వక్తజ్ఞానాజన్యత్వ [illegible] తాదృశజ్ఞానాజన్యత్వం తా ౧౫౭
దృశజ్ఞానాజన్యోచ్చారణాకత్వం పరమతేపి [illegible] తాదృశ [illegible] వాంశ్చాన్వక్తజ్ఞానజన్యతయా [illegible] వి
షణేన సంభవాత్ నచ తాదృశోచ్చారణాకత్వం తాదృశోచ్చారణాజన్యత్వం తాదృశోచ్చారణాప్రాగ్భావత్వం వా ప్రకృతే పరమతే వేదేఽసిద్ధః [illegible]

న్యాయమతే న దోషః తన్మతే తదుచ్చారణాన్తర్గతజ్ఞానజనకస్య శబ్దవ్యంజకత్వాదితి వాచ్యం న్యాయమతేపి ఉచ్చారణస్య వృత్తిరూపవిషయసంపాదనేన వ్యంజకతాయా
ఏవ వివక్షితత్వాత్। అత ఏవ తాదృశజ్ఞానాజన్యత్వే తాదృశజ్ఞానాప్రయోజకత్వేన స్ఫోటం వినా తత్ప్రయోజకత్వాజన్యజన్యతావచ్ఛేదకసాధారణ్యం స్ఫోటవాదా
స్ఫూర్త్యాపి న్యాయమతే తాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకతయా పరమతే తజ్జన్యతయా ప్రయోజకత్వం వ్యాపకత్వమితి స్ఫూర్తతావతిప్రసంగః। న స్ఫూ
ర్త్యాతిరిక్తపదార్థరూపాయాం న్యాయమతే సిద్ధేరభావేన నిష్ఠాం పరవర్ణానాం ధ్వానసాలిసత్తావత్ప్రత్యక్షమరూపాయాః పరమతే ప్రసిద్ధే వినాశిత్వాని వే
శాసంభవ ఇతి వాచ్యం। ఉభయానుగమకప్రసిద్ధరూపవిస్ఫూర్తేః ధ్వనిపర్యవసానసంభవేన తేన రూపేణ తద్వైవక్ష్యం న స్ఫూర్త్యా వినివేశాత్ తాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజ
న్యతయా నైయాయికసిద్ధాభిన్నత్వ[illegible]న్యస్మిన్ న దోష ఇతి కేచిత్ తన్న జన్యజ్ఞానజన్యతయా నైయాయికసిద్ధాభిన్నత్వనివేశనే నైవం నాతిప్రసంగే వి
శేషణాంతరవైయర్థ్యాత్। న చ విశేషణాంతరపరిత్యాగే జన్యత్వస్య జ్ఞానే అవ్యావర్తకతాప్రసంగ ఇతి విశేషణాంతరోపాదానమావశ్యకమితి వాచ్య
ం। జ్ఞానే జన్యత్వవిశేష్యవ్యావర్తకత్వేపి నైయాయికసిద్ధజ్ఞానజన్యత్వప్రకారికాయామపి జన్యజ్ఞానజన్యత్వతావచ్ఛిన్నప్రకారకత్వాపత్తేర్న తదవ
చ్ఛిన్నప్రకారకనైయాయికసిద్ధవిషయతాయాం లఘుతదేకదేశసమనియతత్వాపత్తేః సంభవేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావప్రసిద్ధేః। అతో వాక్యవిశేషణా
రణాదర్థజ్ఞానాధీనం యదుచ్చారణం తాదృశస్ఫూర్త్యాదివారణాయాపి వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షు ఘుణాక్షరన్యాయేన కేనచిదుచ్చరిత తన్మతావాదావ

మూ।శా।శ పత్ర వ్యాప్తిః తాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజన్యస్మృత్యాదిర్నానుపూర్వీమత్త్వనివేశే న సంభవః వేదవాక్యనిష్ఠానుపూర్వీవిశేషావచ్ఛిన్నత్వనాంతరీయకానాం బుద్ధపాఠ్యానాం బుద్ధజన్యవాక్యార్థ
జ్ఞానజన్యతేతి వేదానుపూర్వీసజాతీయతాదృశవాక్యార్థజ్ఞానజన్యస్మృతిత్వవ్యాపకం దశవిధస్మృత్యాదృశానుపూర్వీమదాదివ్యక్తేర్నాయకవాక్యార్థజ్ఞానజన్యతా దశనస్యానుపూర్వీ
౧౫౭ మత్త్వవిరహేయాం తేషాం జనస్మృతిమీమాంసకమతే వేదానుపూర్వీమదాదివ్యక్తేరభావాత్ న్యాయమతే చాదివేదవ్యక్తేర్నాం నిరుక్తవాక్యార్థజ్ఞానం జన్యతేయాం
స్మృత్యాదావనుపూర్వీరామేవయాం కృశవదేనోత్పాదానాం సంభవాత్ వాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వం చ తజ్జనో వ్యభిచారేణాంకత్త్వాది రూపం బోధ్యం వేదస్య శబరీయవాక్యా
ర్థజ్ఞానజన్యత్వేపి తజ్జ్ఞానజన్యజన్యత్వేన శబ్దజన్యతయాం విశేష్యసత్త్వమవ్యాహతమిత్యాహుః తేషాం స్వరేతి। వేదస్యశబ్దేతరప్రమాణాగమ్యార్థకత్వేపి తాదృశత్వ
మానాంస్యశబ్దపక్షవిశేయాం తత్త్వవిశేషణాదళస్థమవ్యాహతమిత్యాహుః వేదార్థస్యేతి అనుమానాదేరితి అతీంద్రియవేదార్థగ్రాహకానుమానాదేరిత్యర్థః
వేదసమానార్థకస్మృత్యాదావత్ర వ్యాప్త్యంశే హృదళాసత్త్వవారయతి స్మృతీనామిత్యాదినా। వేదసమానార్థకత్వేపి। వేదసమానార్థతయాం దశనేత్రమాణా రామ
తిరిక్తప్రమాణాగమ్యార్థకత్వేపి శబ్దజన్యధీజన్యత్వాత్ శబ్దప్రయోజకవాక్యార్థజ్ఞానజన్యత్వాత్ ఏతదంతపం చ వ్యాంతత్రయం వేదత్వమిత్యాంతేనోక్తత్రయాం ౧౫౮
నిరుక్తేరూపస్యానుగతానతిప్రసక్తస్యత్త్వాం పశ్వాదకశుద్ధరూపతాయాం హేతుః। స్మృత్యాదిజ్ఞానే శబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజన్యతాయాం హేతుమాహ పా
దాదితి తత్త్రీణాయనాం స్మృత్యాదిప్రణాయకానాం తత్ జ్ఞాతయత్వాత్ అనుపూర్వ్యాపకాంతయోర్వ్యాపారేణాపేక్షితానుపూర్వ్యాంతేతి యతత్వాత్ తద్రష్టార్థసన్నివేశ

ష్టి తేతాపత్తే ర్జ్ఞప్తే యత్తపూర్వభావాంగభూతత్వాదితి భావః। ధర్మాస్యార్థానుమానే పక్షధర్మాన్వ్యాప్త్యాదిసిద్ధిరిత్యాశయేనాహ వ్యభిచారవారకం హేతువిశేషణం ప్రవేశ్య పరిష్కురుతే
అథవేతి వేదత్వం వేదానుపూర్వీ। అతో నిరుక్తవేదత్వస్య ప్రమాణాంతరానపేక్షత్వేఽపి నాసిద్ధిః న వా పక్షే దర్శితే న స్వరూపాసంబంధవిశేషః అపి తు నిరుక్తవేదత్వేన
ధారణమనతిరిక్తవృత్తిత్వమేవేతి వాచ్యం। తథా సత్యుక్తవ్యభిచారవారణాత్। ప్రమాణాంతరానపేక్షత్వం యథార్థోపయోగ్యర్థజ్ఞానత్వాదావ్యభిచారీతి
విశేష్యదళం। న స్మార్తానామవిర్భావ్యాకాంక్షోచరజ్ఞానజనకత్వేనాధికమనుమానం పరిష్కురుతే యద్వేతి। అధర్మ్యేవ జ్ఞానజనకతయా సిద్ధసాధనవారణాయ శబ్దజన్యేతి। అజ
న్యత్వాప్రయోజకత్వం। అతో వేదాకాంక్షోచరశబ్దజన్యశాబ్దబోధమూలకాంధాఽపకారకశక్తిస్త్వేతి జన్యతయా నాసిద్ధసాధనం। భారతేపతే। ఉపస్థాపక భారతేపతా అగ్ని
రతపదమధ్యస్థాపక భారతేపరం। న కత్యాకత్వాదితి। తథా చ శబ్దరూపపక్షే తు నవానాకాంక్ష్యజ్ఞానజన్యత్వమాదాయ తత్ర తత్ర స్వమతేనాధ్యాపనత్వ~~ ~~దాబాధసం
శయస్వపక్షసమవ్యభిచారసంశయస్యాపి విరోధితాపన్న విరోధిత్వమితి భావః। పక్షసమవ్యభిచారస్యాదోషత్వేఽపి స్పష్టతరత్వాశయేనాహ తాదృశేతి। శబ్ద
ప్రయోజకేతి శక్తిశబ్దః స్వసజాతీయత్వేన విశేష్య। తత్స్వాత్మ్యాదిపక్షే తు నవానాకాంక్షజ్ఞానస్య వేదప్రయోజకత్వేఽపి న తత్ర వ్యభిచారః। నిరుక్తరూపం న వా
భాషికేణా పౌరుషేయత్వమిత్యాహ తద్వాఽపీతి। ఇదమితి। పౌరుషేయత్వసాధకానుమానమత్ర శక్తిః। నను యథా కవానాకాంక్షజ్ఞానజనకత్వసాధకప్రమాణాం
శబ్దత్వలింగకమనుమానం నాప్రయోజకం। అప్రోక్తశబ్దస్యాప్రమాణతయా వాక్యాకాంక్షోచరయథార్థజ్ఞానపతేవాప్తతయా తాదృశజ్ఞాన

శబ్దమయూ ౧౫ జన్యత్వం వినా ప్రామాణ్యానుపపత్తేరనాదిత్వేన సంభవాదిత్యాశంక్యాహ శబ్దజన్యత్వఘటితసాధ్యసిద్ధావపి శేవరస్యైకస్య తథా చ సాధ్యప్రమాణానాం శబ్దత్వమప్రయో-
జకమేవేత్యాహ వాక్యార్థేతి। న చ। నతు। శబ్దజన్యత్వమస్తి। తంత్రమిత్యనుషజ్యతే నను ఖారతాద్యప్రమాణవాక్యసమానానుపూర్వీకవాక్యజన్యవాక్యా-
౧౫౮ ర్థయథార్థజ్ఞానే జన్యత్వస్య దృష్టత్వాత్ స్వతఃకృతస్యైవ ప్రామాణ్యప్రయోజకత్వమవధారితమిత్యత ఆహ అస్మదితి గురోరపి ప్రమాణవాక్యాంతరే దృష్టత-
త్వేవ ప్రయోజకత్వం తత్రాపి దోషాభావజ్ఞానస్యైవ వేదప్రామాణ్యప్రయోజకస్యైవ వేదత్వేర్థః। తథా చేశ్వరదృష్టస్య స్వదృష్టత్వాభావః। లౌకికే అస్మదాద్యుచ్చరితప్రమా-
ణవాక్యే తథా దర్శనాత్। ఈశ్వరేచ్ఛాయా దుష్టత్వాదర్శనాత్। సాధ్యఘటక జన్యనేశ్వరబద్ధజన్యత్వవిశేషణాంతరతయా పూర్వపూర్వోచ్చారితవేదజన్యవాక్యా-
ర్థాగోచరయథార్థజ్ఞానవదుక్తత్వాద్వైవవేదప్రామాణ్యోపపత్తేః కిం స్వతంత్రేణాపేక్షితేనేత్యాహ ఏవం చేతి। అధ్యాపకేనైవ పూర్వోచ్చరితాదితద్వచనానాం సత్త్వాత్స్వతంత్రోచ్చా- రామ
రితత్వస్య ప్రామాణ్యప్రయోజకత్వవ్యవచ్ఛేదః అధ్యయనం వేదానాం [illegible] తదర్థస్మృతిః వేదార్థప్రమా నిర్వహంతీతి శేషః। ప్రవాహానాదిత్వసాధక- ౧౫౮
మనుమానమప్యాహ కించేతి పరైర్మహాప్రళయానభ్యుపగమాత్ ఆత్రాంశతో బాధవారణాయ పూర్వేతి అవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యసత్త్వం వివక్షితమి-
త్యస్యాభాయితేనాప్రసక్త్యా వేదత్వం [illegible] సాధ్యత్వాత్ తదవచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనైవ సాధ్యత్వాల్లాభాత్। అంకే। వేదత్వం సపూర్వీకా

విశేషప్రకీర్తిత ఇతి శేషః। బాధః ప్రకృతప్రసక్తబాధః తస్మాత్ ఆశ్రయాసిద్ధిరిత్యర్థః। అంశే। వేదవత్ కాలవిశేషప్రకీర్తిత ఇతి శేషః। ఆశ్రయాసిద్ధిః సిద్ధసాధనే న ప్రకృ
పరిగ్రహః। అంశతైవ న విశేషరూపేణానుపాదానాత్ పూర్వకాలతన్నిర్దిష్టత్వాత్ అపితు పూర్వకాలత్వరూపసామాన్యధర్మేణైవేత్యర్థః నను తథాపి వక్ష్యతా
మప్యుదరాగ్రాంతే న్యప్తిర్గాలాంశతస్సిద్ధసాధనమేవేత్యత ఆహ పూర్వేతి। ఇతి। ఇతః ప్రాగ్రాం యోఽయద్వైశబ్దప్రతీతేః అసిద్ధిరితి తదాగ్రాహ్యప్రతీతేర వక్ష్యదరావ
ష్ట్యదేనసాధ్యత్వాపగాహిత్వాదితి భావః। ప్రవాహానాదిత్వసాధకమనుమానాంతరమాహ అత ఇతి। పూర్వకాలీనం గురుపాఠపూర్వరూపం ప్రకర్షణం ప్రకృతా
వష్ట్యదరావష్టేదేనసాధ్యసిద్ధిరుద్దేశ్యతయాంత్యకాలీనాధ్యయనేంశతస్సిద్ధసాధనసాధ్యదోషతయా ప్రకృతే పూర్వకాలీనత్వవిశేషణాంశవైర్థ్యాత్ పూర్వ
కాపూర్వకత్వస్యైవ ప్రోద్దేశ్యసిద్ధిః। అధ్యయనపూర్వకత్వం వేదాధ్యయనప్రయోజకత్వం అతో న లిపిపూర్వకవేదాధ్యయనే వేదాధ్యయనపూర్వక
త్వనార్థాంతరం। అధ్యయనత్వాత్ వేదాధ్యయనత్వాత్। ఇదానీంతనాధ్యయనవత్। అస్మదాదివేదాధ్యయనవత్। లిపిరనుమితేతి। లిపిదర్శనేన వేదానుం
పూర్వకం జ్ఞాత్వా పఠతేన వేదోచ్చారణేన తదర్థః। అధ్యయనపూర్వకత్వాదితి। లిపిపూర్వకాధ్యయనస్యాపి తత్ప్రయోజకాధ్యయనప్రయోజకత్వ
నసాధ్యత్వాదితి శేషః। గురుతాధ్యయనం। గురుతాధ్యయనసామాన్యం। తథా న స్యాత్। గురుతాధ్యయనత్వేన హేతునా గురుతాధ్యయనపూర్వకత్వాత్

మీ॥గ॥శీ॥ పనోధ్యవత్త్వాత్ వాక్యానాం కర్తృకత్వేన ప్రథమతో వాక్యానాం ప్రణీతత్వేన। కథనాదితి। తథా చాంశతో బాధేన తత్ర భారతాధ్యయనసామాన్యం భారతాధ్యయ
నపూర్వకం భారతాధ్యయ[illegible]తావత్ ఇదానీంతన భారతాధ్యయనవత్ ఇత్యాద్యనుమానానాం సంభవాదితి [illegible] భావః। వేదప్రామాణ్యాధీనం వేదజన్యజ్ఞానప్రామా
౧౫౯ ణ్యాధీనం తత్ప్రామాణ్యం వేదజన్యజ్ఞానప్రామాణ్యం పూర్వవేదప్రామాణ్యం అధ్యాపకవేదజ్ఞాన జన్యజ్ఞానప్రామాణ్యం। ఉత్తర వేదప్రామాణ్యం అధ్యా
పకవేదజ్ఞానజన్యజ్ఞానప్రమాత్వం అతః పరమతే వేదస్యైకస్యైవ పూర్వాపరభావవిరహేఽపి నాసంగతిః। వ్యక్తిభేదమాదాయ ప్రయోజ్యప్రయోజకభావాప
న్నప్రమాత్వాశ్రయజ్ఞానవ్యక్తిభేదమాదాయ నాయం సజాతీయాం సాపేక్షాయామప్యాత్మాశ్రయపరిహారః। ఏవం। ఏవమపి। తత్పూర్వాపరేత్యపి। ఉత్తర
జ్ఞానప్రామాణ్యప్రయోజకప్రామాణ్యాశ్రయజ్ఞానస్యాపి తత్పూర్వప్రామాణ్యాత్। స్వార్థేనా వేదోచ్చారణకర్తృజ్ఞానప్రామాణ్యాత్। అనవస్థా రామ
నాత్। వేదజన్యసకలజ్ఞానానామేవ పూర్వపూర్వాధ్యాపకజ్ఞానా + ధీనప్రామాణ్యకత్వప్రసంగాత్। అనాదిత్వాత్తస్యాపి వేదజన్యజ్ఞానస్యాపి ప్రథమత్వా ౧౫౯
నుపగమాత్। అదోషః। అనవస్థాప్రసంగరూపదోషానవకాశం + ప్రామాణ్య + షః। మూలప్రమాణాంతరాభావాత్। వేదజన్యజ్ఞానపరంపరాయా ఇతరప్రా
మాణాపేక్షప్రమారూపజ్ఞానమూలకత్వాదితి। అంధపరంపరాపాతాదితి। పృష్టుత్పురుషానుగృహీతాంధపరంపరాతుల్యత్వాపాతాదిత్యర్థః

తథాచ యథాంధపరంపరాయాం ఏకగతిః తథా తాదృశజ్ఞానపరంపరాయాం అపి ప్రమాణత్వానుపపత్తిః ఇతరప్రామాణ్యాపేక్షాయాం ప్రమాయాం ఇతరప్రామాణ్యాపేక్షాప్రి
ప్రామాణ్యాజ్ఞానమూలకత్వాదితి భావః తథాచాంధపరంపరాపాతభయేనాపి సకలప్రమాణమూలభూతం నిత్యతయా స్వతఏవ ప్రమాణభూతం సకలవేదార్థవి
షయకం ప్రత్యక్షమవశ్యమేవోపేయమితి తదాశ్రయతయా భగవతః సిద్ధిరితి తేషాం ఆదితథ్యాదినాగ్రే ఉపసంహరిష్యతే। శంకతే స్వతః ప్రమాణానాం వేదానామితి ప్రమాణజ
ననే ఇతరప్రమాణసాపేక్షత్వాం చేద్వేదానాం బ్రాహ్మణానామిత్యర్థః। సవినాత్రివేద। సకలవేదజన్యజ్ఞానసపవేనషాం సకలవేదానాం స్మారణానాం పరవేదాపేక్షత్వేన వేదానాం బ్రాహ్మణానాం
అపేక్షితాయాం భవతాం స్వీకారేణా। అత ఏవ। ఉక్తానియమానుసారో బాధాదేవ। వేదమూలకత్వకల్పనేత్యాగ్రహేణానుబధ్యతే। ఆచారాత్। పూర్వేషాం ప్రత్యక్షవేదా
నాం అభితః క్రమగానం చరాచారదర్శనాత్ స్మృతిః। తాదృశక్రమగానకర్తృత్వశ్రుతౌ బోధకస్మృతిః। మన్వాదినా ప్రణీయత ఇతి శేషః। స్మృతేరాచార ఇతి। స్మృతిప్ర
ణయనే మూలభూతో ఆచారః పూర్వశ్రుతేః తస్మాత్ త్వం తరాందిత్యర్థః। తథాచ ఆచ్ఛిన్నవేదః స్మృతిమూలతయా కల్ప్యత ఇతి భావః। ఇత్యేత్రేత్య
ఉపగత ఇతి శేషః। మూలభూతేతి। స్మృత్యాచారమూలభూతేత్యర్థః। అంధపరంపరాయాం తేన స్మృత్యాచారాదేః కర్తృవృత్తాంజ్ఞాన ప్రామా
ణ్యానుపపత్త్యా। తత్ర స్మృత్యాచారయోః మహాజనపరిగ్రహాత్। అభ్రాంతపరంపరాం చరితార్థకర్తృత్వాత్ వేదప్రవాహేతి। వేదజన్యజ్ఞానపరంపరేత్యర్థః। ప్రా

మాణ్యావధారణేఽపి ప్రామాణ్యావధారణే నప్రామాణ్యానవధారణశంకాత్వాపి। తన్నివారణాపహాసేతి। ఉక్తనియమేనప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్త్యా ప్రామాణ్యావధారణం యదితరాణి ష్టక్తప్రామాణ్యాశ్రయజ్ఞాన

మూలకత్వం తదభావేన తదర్థః। అనాశ్వాసేవ ప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవ। నసూక్తనియమ ఏవ ప్రామాణికః ఇత్యత్రాహ అన్యథేతి। ఉక్తనియమస్య ప్రామాణికత్వే స్మృ

౧౬౦ త్యాచారయోః స్మృత్యాచారజన్యకర్తవ్యతాజ్ఞానయోః। ఏవం మహాజనపరిగ్రహేణాప్రమాణమూలకత్వే నిత్యవేదమూలకత్వే తత్పరిగ్రహః। ఉపసంహరతి తస్మాదితి।

౫౮ ఇతి తాత్పర్యరహస్యం॥ ॥శ్రీరస్తు॥ ॥వర్ణానామసమవేతానుపూర్వ్యాం నిత్యత్వాద్యసంభవప్రదర్శనాయ వర్ణానామేవ నిత్యతాం నైయాయికః ఖండయతి నేతి తత్ర ౧౫౮

మూపహాస్యేతి। సముదాయస్య ప్రతీతిరనతిరిక్తతయా వర్ణాతిరిక్తవర్ణానామసమూహరూప వాక్యస్యేత్యర్థః। సమూహస్యానిత్యత్వేన స్వరూపసంబంధసమూహ

స్యైవానుపూర్వ్యా ఆశ్రయతయా తన్నిత్యత్వే తన్నిత్యత్వం సంభవతి తత్రాశయేన। తత్ వర్ణానామనిత్యత్వం। అసిద్ధం। ప్రమాణాసిద్ధం ప్రమాణాభావాత్। అనుమానస్య

వప్రమాణత్వాదితి శేషః। తదేవానుమానం ప్రయోగారూఢమాహ తథాహీతి తాదృశానుమానం హేత్వర్థః। శబ్ద ఇతి। ధ్వనీనాం మీమాంసకైరప్యనిత్యత్వో ౫౫

పగమాత్ తత్ర శతపక్షతాసాధనవారణాయ పక్షతావచ్ఛేదకే శబ్దేపి తాదృశస్యమీమాంసకమతే ప్రాపనమతానుసారేణ। యావద్వర్ణేషు పక్షే ప్రమాణాయాం ౧౬౦

ప్రత్యభిజ్ఞాయాం తు సిద్ధరసంభవేన పక్షతావచ్ఛేదకసామానాధికరణ్యేనైవ సాధ్యసాధనీయం న తు తదవచ్ఛేదేన తత్రాశయేన వర్ణాత్మకజాత్యుత్పత్త్యా వర్ణానామేవేదేన

రూపమప్రసిద్ధ్యేతి తన్నిత్యత్వమపి పరేషామనుమతమితి తస్య పక్షతావచ్ఛేదకనిరాసాయ శబ్ద ఇతి। పక్షతావచ్ఛేదకత్వం చ రాదిని ష్ట వర్ణానాం జాతేరేవాభిమ

తం న తు శబ్దత్వస్యాపి తదంతర్భావః। కిం చ తత్తద్వర్ణాత్మకత్వం వర్ణాదిపదవాచ్యత్వం తస్య రూపసాధారణతయా శబ్దనివేశః। యద్యపి రూపస్పృష్టేతరాపి సాంకేతికత్వ
క్షసాధనసాభవః పరమతే తత్సాపినత్వాత్ తథాపి సామానాధికరణ్యసాధనే రూపసాధ్యనత్వాత్ ఏవమాదాయాసాంగత్యం ప్రసజ్యేతేతి తదాదావవ్యాప్తిరితి ధ్యేయః।
అనిత్యత్వమత్ర ధ్వంసప్రతియోగిత్వం - కిం చ తత్కాలావృత్తిత్వం వా న తు ప్రాగభావప్రతియోగిత్వం తద్వ్యాప్యోత్పత్తేరేవ హి తథాత్వాత్ న తు సామానాధికరణ్యం సమయ
ధ్వంసానధికరణసమయసంబంధస్య ప్రాగభావప్రతియోగిత్వరూపోత్పత్తిమత్త్వం రూపోత్పత్తేః ప్రతిబంధసిద్ధమిత్యుత్తరగ్రంథవిరోధాత్ సమవేతత్వ
సతి ప్రాగభావప్రతియోగిని ధ్వంసవృత్తిభావవారణాయ యద్యప్యభావసాధికరణాదిస్వరూపతావాదిభిః పక్షే ధ్వంసప్రతియోగ్యుత్పత్తిమాంక
ధ్వంసో నాభ్యుపేయత ఇత్యుభయమతే నైతద్విశేషణాసాంగత్యం తథాపి తాదృశధ్వంసప్రసాధ్యద్రవ్యాంశవిశేషణతాం నిరాకరిష్యతి ఇతి శ్రీయా నైవ తద్విశేషణా
పాదానం అన్యథా ప్రసక్తసమవేతత్వస్యాపి హేతావనివేశాత్ అపి తు సమవేతత్వస్య నాతు తోస్వభయాభావస్యైవ సాధ్యత్వమపి తద్ధ్వంసవృత్తిభావరూపవారయ
వృత్తే। సమవేతత్వేన నిశ్చితే శబ్దపక్షధర్మతాబలాన్నిత్యత్వాభావసిద్ధిః ఉత్పత్తిరేవ హి తు రిత్యవధేయం। యద్యప్యుత్పత్తిమత్త్వముత్పత్తిసంబంధః తథా చ త
త్రోత్పత్తేరేవ హి తు తత్సంభవేన ధర్మితాపదేపి విశిష్టసత్తిప్రయోజనకత్వం తథాపి పక్షే హేతోస్సంబంధవిధయా సంబంధాంశవిషయతానుమితి

పం౹౭౹ వర్ణోత్పాదసాధకతా దృష్టవ్యా। వ్యంజకాభావాదితి ప్రాగనుపలబ్ధత్వహేతుః తస్యచ నోత్పన్నప్రత్యయవిషయతయాఽభిధానం అపితు స్వరూపకీర్తనమాత్రం తేన్నత్వాపి
ప్రత్యయస్య౹

మూ౹గా౹శా౹ ప్రయోజకాంతాదృశవిషయతారూపజ్ఞాపకత్వేవహేతుపంచమ్యర్థః। ధూమాదిహేతుకస్థలే ధూమవత్త్వాదిత్యవహేతుః ప్రయోజ్యత్వే హేతుసంబంధస్య తాదృశజ్ఞా
పకత్వం హేతునిష్ఠవృత్తినివాసహానమితి హేత్వావ్యక్త్యోర్ఘ్నాసంపత్త్యాతత్ర తత్తద్దర్శనసాక్షితి మతానుసారేణోత్పత్తిమత్త్వాదిత్యుక్తం వస్తుతస్తూత్పత్తేః ధూ
౧౬౧ మాదితేవప్రయోగోఽభోక్త్వాపి భాషాంగనిత్రియామితి హేతుపంచమ్యనుశాసనసౌత్రెస్త్రియామిత్యపాదానేఽపి హేతుప్రతిపాదకస్త్రీలింగపదేఽపి
పంచమీప్రయోగస్య బహుశోదర్శనాద్భాగవిభాగేనోత్పత్తిపదాదపి హేతుపంచమ్యన్వయోపపాదనీయత్వాత్। ఉత్పన్నోగకార ఇతి వ్య
వహారస్య సవనలాంకేసాధారణ్యాభావాత్ దృష్టాదావి[illegible]త్యాదిప్రత్యయానుసరణాం కౌలాలాహలనిశ్చితీయమానకత్వగత్వాదివర్ణానసముదాయాత్మక-
తాయాం బుద్ధాంతేత్యవసేనకపనీయతయా తదుత్పాదసాధకప్రత్యయస్య గకారాదౌ విషయ ఇతి శేషః తథాచ నోత్పత్తిసిద్ధిరితి భావః నేతరప్రహేతుమా
హ ఉత్పన్న ఇతి ప్రత్యయాత్ ఇత్యాశాకారోత్పత్తిస్తు వల్లి బిప్రత్యయాత్ తథా బాసాన్యల్లి బవిమానగోపలబ్ధివిషయకత్వస్య తత్రాసంభవః। అయమేవా రామ
ధిక ఇతి గకారాదావుత్పత్తిప్రత్యయః అన్యధియోత్పత్తేరనుభూయమానాయా ఆరోపకతత్వే ఽర్థః। అగృహ్యమాణేయామితి। గ్రాహకసామగ్రీవిరహేణాన ౧౬౧
నుభూయమానాయామపితలిఖనః। తదనుభవాత్। గకారాదావుత్పత్త్యనుభవాత్। స్వయనమాణారోపకతి। పూర్వానుభూతాన్యదీయోత్పత్తిస్మరణా
ధీనతదారోపకతత్వర్థః అయమితి శశేష్పాపాచకపదమనుషజ్యతే బాధకాభావాదితి। స్ఫు ప్రాగసత్ప్రమాతవఇత్యాదిః। అన్యథేతి। ఉత్పత్తి ప్రయోజకసా

మణిప్రభేత్యనాంగారవేణా తత్తత్తేర్వారోపశోచ్యాపగమ ఇత్యర్థః। న సద్యైవేతి। ఉక్తేష్వపి చ ఇతి ప్రత్యయస్యాప్యారోపరూపతాసంభవాదితి శేషః। విశిగమనాంవరోహం
నాబాధకాంతరానవతారే వసవసత్త్వే ప్రతీతేః ప్రామాణ్యమితి భావః। గకారాద్యానుపూర్వ్యేతి। తత్ర యచ్ఛాబ్దబోధకత్వమపి సంభవతీతి న తస్య సాధకతా। ఆనుపూర్వ్యేత్యత్ర ప్ర
త్యయపదవినష్ట్యా గకారః వినష్టః కోలాహలః ఇదానీం గకారో నాస్తీత్యాదిప్రత్యక్షబలాదేవ వర్ణానాం నానాత్వసిద్ధిసంభవాదుక్తానుమానానుసరణం వైయ
ర్థ్యమిత్యాహ। ఇత్యాహే విద్యుక్త్వంతరేణాపీతి। తుః కిముపపాదయంతి తస్మాత్తం దూషయితుముపన్యస్యతి యత్త్వితి। ఆనుపూర్వ్యపదార్థాంతరస్యాకల్పనేనాపి హి పదా
ర్థాంతరస్యాప్రామాణికత్వాపత్తేః తథా చ ఘకారటకారాదీనాం వర్ణానాం చ వ్యాపకీభూతపదాద్యానుపూర్వీ న తు తత్తద్వర్ణానాం సముదాయత్వమేవ
ఘకారాదీనాం ఘటపదాదీనాం విశేషప్రసంగాత్ వ్యాపకస్య సంబంధప్రాగభావప్రతియోగిత్వఘటితమతోऽనుపూర్వీవిషయకశ్రావణప్రత్యక్షస్య
ప్రమాత్వేనోభయవాదిసిద్ధస్య పరప్రాగభావప్రతియోగిత్వరూపత్వస్య సాధకత్వమితి వక్ష్యమాణానుపూర్వ్యాః శ్రోత్రప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వం ఘటత్వాదియత్నే
శ్రోత్రానువిధానాదితి। శ్రోత్రపాటవాదేరనుపూర్వీగ్రహేऽన్వయవ్యతిరేకానువిధానాదిత్యర్థః। ఇత్యాదిహేతుత్రయం శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వే త్వగ్రాహ్యమే
నాం సంబధ్యతే। పదం। ఘటపదత్వాదివిశిష్టం। ఘటపదత్వాదికం ఘకారటకారాదివర్ణానామానుపూర్వీవిశేషవత్త్వం తాదృశానుపూర్వ్యాశ్చ అ
నుపూర్వ్యాః శ్రావణప్రత్యక్షవిషయత్వసాధక ఇతి భావః। శ్రోత్రాదన్యేనేతి చక్షురాదీంద్రియేణేత్యర్థః। గృహీతుమశక్యత్వాదితి। చక్షురాద్యయో

స్వేశ్యఘటితానుపూర్వ్యాశ్రయత్వస్య|తథాహి శ్రోత్రేంద్రియగ్రాహ్యత్వస్య నవినాభావదతయా పరిశేషేణ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వసిద్ధిరితి భావః|సాచ ఘటపదానుపూర్వీనచాత
యోః|ఘకారటకారయోః|ఆనుపూర్వీతి|నతు నిరుక్తం ఘోత్తరత్వం టస్యేతి శేషః|మౌనిలిఖితఘటపదావ్యాప్తేరితి భావః|నచకేనచిదుచ్చరితం ఘటపదం
౧౭ శ్రుత్వైవ తత్పదం జ్ఞాపయితుం మౌనినాలిఖితే నతూచ్చరితం పదాంతరం అనుచ్చరితస్య వర్ణానాం ఆభావాత్ తథాచ తత్ర ఘోత్తరత్వరూపానుపూర్వ్యా
భావేతి వాచ్యం|ఘకారటకారాకారేణ చద్వైపరీత్యేనోచ్చరితే శ్రోతా యత్ర ఘకారోత్తరటత్వేన టకారమపరం జానాతి తత్రైవ సంధానా మౌనినా
ఘకారోత్తరం ఘటాకారోలిఖితః తత్ర విపరీతానుపూర్వీక ఘకారటకారయోరేవ ఘటపదత్వేనావధారణే తత్రావ్యాప్తేర్దుర్నివారత్వాత్|నచ
తత్ర ఘోత్తరటత్వరూపానుపూర్వీభ్రమాదవలిపిదర్శనేన పదార్థోపస్థిత్యాదిరితి వాచ్యం|వైపరీత్యేనోచ్చరితానపి వర్ణాననేనైకవిధానాన్ రామ
కతేవనసమయం కల్పయిత్వా లిఖితా ఇతి విశేషదర్శనే లిపిదర్శనాచ్చ లక్షార్థావగతేస్తత్ర చ విశేషదర్శనేన భ్రమరూపానుపూర్వీజ్ఞానాసంభ ౧౭
వాత్|నచ తత్రైకవర్ణజ్ఞానానంతరజ్ఞానవిషయత్వమపరవర్ణస్యాయదానుపూర్వీ తదా రాజవర్ణోత్తరం జకారాదిజ్ఞానాద్యత్ర
జరత్యాదిలిఖితం ఉచ్చారితం వా తత్ర జరాదిపదే జరబాధపదత్వప్రసంగో దుర్వార ఇతి వాచ్యం ఏతద్వర్ణజ్ఞానానంతరమేతద్వర్ణజ్ఞా

ణానంతరమితద్వర్ణాని జ్ఞానం భవతీతి వక్త్రభిప్రాయవిషయత్వముపవర్ణయోరానుపూర్వీతి వివక్షితత్వాత్ యత్ర రాజపదానంతరం పురుషజ్ఞానం భవతీత్యభిసంధాయ కేనచిత్ప్రా
జపురుష ఇత్యుచ్చారితం తత్ర వర్ణానాం విన్యాసవిపరీతాభిప్రాయేణాలిఖితే తత్ర తయోర్వర్ణయోః రాజపదత్వం జరాపదత్వం చ ప్రతిపాదకపురుషాభిప్రాయస్యైవ నస్యాత్
వం తాదృశజరాపదే విపరీతక్రమలిపిదర్శనానంతరం స్వస్య జరాపదత్వభ్రమాత్ స్వబిష్టురాబోధో భవతీతి సవర్ణసిద్ధం వ్యవహారస్యైతే తత్ర జరాపదత్వస్యైవ నవి
షయబాధవిరహాదితి వాచ్యం। తత్ర తేనేదం జరాపదమితి భ్రమేణారాజశబ్దజ్ఞానోత్తరం జజ్ఞానం భవత్వితి వక్త్రభిప్రాయస్యైవ జజ్ఞానోత్తరత్వేన రా
జ్ఞానవిషయత్వావగాహనాత్ తాదృశాభిప్రాయేణ తాదృశజ్ఞానవిషయత్వబాధేన తత్ర స్వమతోపపత్తేః। నను జ్ఞానానంతర్యస్యాశ్రోత్రత్వాత్ శ్రోత్రాయో
గ్యతయా ఆనుపూర్వ్యాః శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వానుపపత్తిరిత్యత ఆహ సామాన్యేతి। గృహ్యత ఇతి। ప్రథమమిత్యాదిః। ఘటపటజ్ఞానయోః క్రమరూపానుపూ
ర్వీతి శేషః। పదం శృణోమీత్యనువ్యవసాయముపపాదయితుమాహ తదుపనీతేతి। శ్రోత్రవిషయః। శ్రావణప్రత్యక్షవిషయః। ఆనుపూర్వ్యాం
శ్రోత్రావణప్రత్యక్షస్యాతీంద్రియత్వవిరహేఽపి తత్ప్రకారేణ భాసమానవర్ణానాం శబ్దాకారత్వేనైవ స్మరణభిచంతనం పశ్యామీతివత్ పదం శృణోమీత్యను
వ్యవసాయసంభవేన బాధకః। యద్యపి ఘటజ్ఞానానంతరమేవ పటజ్ఞానోత్పత్తిరితి తద్విశిష్టజ్ఞానస్య ఘటాద్యుత్పత్తిద్వితీయక్షణే జ్ఞాతత్వేన విశే-
ష్యతాం తదుత్తరక్షణావచ్ఛిన్నత్వేన తదనంతరమేవ చ తాదృశఘటజ్ఞానరూపవిశేషణవిషయకానువ్యవసాయాంతరం తాదృశజ్ఞానాంతరానుపూర్వీ

విశిష్టఘటజ్ఞానం భవిష్యతి తస్యనసంభవతి ఘటస్యవిశిష్టబుద్ధ్యుత్పాదకత్వేన ఏవఘటస్యనాశేన విశేష్యనాశాత్ తదనన్తరంచ తద్విశేష్యక-జ్ఞానానాం జ్ఞానానాం సంభవా
దుపనీతస్యబహిరింద్రియజన్యజ్ఞానే విశేష్యతయాఽభానాత్ తథాపి తద్ధ్వంసావచ్ఛేదేనాపి వర్ణాంతరజననాత్తదుత్తరోత్పన్నఘటకారాదిరేతరఏవతా
౧౬౨ దృశజ్ఞానరూపాను పూర్వీనావిశిష్టప్రత్యయోపగమేనసామంజస్యాత్। నచపూర్వోత్పన్నఘటకారజ్ఞానమేవానువ్యవసాయినావగాహితంతస్యచవి
షయతయా వైశిష్ట్యం నాగ్రిమఘకారనిర్వాహకం తత్రప్రత్యక్షరూపతద్విశిష్టజ్ఞానసంభవఇతివాచ్యం। పూర్వఘటకారవిషయకసవికల్పకే ఘటస్యా
మానస్యప్రత్యాసత్త్యాఽగ్రిమఘకారస్యాపివిషయతాపాదితి। ప్రత్యభిజ్ఞానబాధితమితి శ్రూయమాణానకారేచిరస్థితగకారాభేదవిషయక-తత్ప్ర
త్యభిజ్ఞాయాబాధితమనిత్యత్వమిత్యర్థః। ఏకైకాఇతి। అభిన్నానిత్యాఇత్యర్థః। గకారాదివర్ణాయఇతి। గకారాదయఇత్యర్థః। నత్వాఽఽచారణా రామ
భేదేనభిన్నాః అనిత్యాఇతిశేషః। నిత్యత్వం విషయఇతి। తథాచతయోఃకథమనిత్యత్వబోధఇతిశేషః। నాశకత్వేతిన్యాయయుక్తసిద్ధనాశకత్వాభా ౧౬౨
లాంతరోత్పన్నశబ్దాంతరాదీనామిదానీం గకారస్యోత్పన్నాపూర్వాంసంభవేనతస్యతేనాశకసామగ్ర్యాస్తత్త్వవిశేషార్థః। తావత్కాలీనతాం। చిరపూర్వకాల
వర్తమానకాలవృత్తిగకారాద్యభేదం। స్యాస్తాతి। ప్రత్యభిజ్ఞైత్యాదిః। పరాభిమతాంశువినాశిత్వవృత్తికాంచతత్ప్రత్యేకంతుతేనానిత్యత్వయః। వృత్తిరేవ

దం వ్యాపకేతరసిద్ధిపరం। ఆశువినాశిత్వం స్వాధికరణక్షణాత్తృతీయక్షణావృత్తినాశప్రతియోగిత్వం తద్వ్యతిరేకస్య ప్రత్యభిజ్ఞానావిషయత్వాపత్తేః తద్విషయానుపూర్వ
క్షణోత్పన్నప్రత్యక్షనాశాధికరణక్షణోత్పన్నప్రత్యక్షవిషయగుణాంతరగతాభావప్రతియోగిత్వస్య తృతీయక్షణావృత్తినాశప్రతియోగిత్వవ్యతిరేకసిద్ధేరు
క్షేపస్త్వీయ సన్నవిషయకప్రత్యక్షోత్తరక్షణోత్పన్నప్రత్యక్షవిషయనిష్ఠాభావదశాః స్వసమానాధికరణాసమయతృతీయక్షణావృత్తినాశప్రతియోగితావచ్ఛిన్న
త్వఘటాయాం ధ్వంససామాన్యప్రతియోగిత్వే। పర్యవసన్నా। తన్నిష్ఠవ్యయనవసాయని భవతి ప్రత్యభిజ్ఞేత్యాదః। తన్నిష్ఠవయనవసానం చ పరంపరయా తే
ద్విత్రిక్షణావస్థాయిత్వం విలంబవినాశిత్వాభావసహితం తస్మిన్ గుణవినాశిత్వాభావసహితసామాన్యప్రతియోగిత్వసాధకతయా విలంబవినాశిత్వాభావసాధ్యభయ
మతసిద్ధత్వం దర్శయతి తావత్ఫలమితి। ఏతం శబ్దాంశః పశ్చాన్నాశయిష్యతే తృతీయక్షణోత్తరకాలోత్పన్ననాశప్రతియోగిత్వస్య సహవర్తిత్వప్రతీతేర్వ్యర్థః। తథా
చకారసాధ్యమతేతస్య నవిలంబాభావనాశప్రతియోగిత్వమితి ననితి ఏతత్వసాధకహేతుసిద్ధిరితి భావః। అథవా విలంబవినాశిత్వప్రయోజకసామగ్రీసాన్ని
త్వమేవ పక్షః పక్షాదిత్యాదినోక్తం। తథా చ సఏవ హేతుషు తత్ప్రత్యక్షే తు కసిద్ధివిషయోం విలంబవినాశిత్వాభావ ఏవ సాధ్య ప్రత్యభిజ్ఞాయాః ప్రత్యక్షాయ
మాణావచ్ఛిన్నభేదాభావగాహిత్వాత్ తదవంతదశానతాద్విశంకానిరస్యతి సఘటత్వాదినా। ఇతి సంభుత। ఇతశ్రీరామకాంసభుత। నసుతాం రఘుం ప్రాగాంరయాం

మూ॰।౫।౫। ర్భేదో న సా భవతి తారత్వమన్ద్రత్వయోర్ధర్మయోః విరోధాదతః తదుభయోర్భేదవిషయిణీ ప్రతీతిర్భిన్నాశ్రయమవైతి న తస్య నిత్యత్వేనాదరత్వ
మిత్యాశఙ్క్యేత లక్షణేతి। నత్వభావివిరోధే నాస్మాకం సంబంధేన వర్ణధర్మత్వం తథా చ నాస్మాకం సంబంధేన తయోః విరుద్ధత్వేఽపి న వర్ణభేదకత్వం తేన సంబంధేన
౧౬౪ స్వాభావ్యోత్తరమిదతి భావః। విరుద్ధత్వం చేతి తత్రాపి వైతథ్యాదీః। ఏకారో మన్ద్రః। మన్ద్రస్తారో గకార ఇతి। అయం గకారో మన్ద్రః అయం చ తార ఇత్యర్థః
ఏతాదృశప్రతీత్యోః స్వతయోః నత్వభావివిరోధే నాధారో భేదాధ్యాసభేదేన దరప్రతీతి మహం తారాన్తమన్ద్రాన్త ఇతి। అత ఏవాహ మన్ద్రః సోఽయం తార ఇత్యనుభవ
త్వాదిత్యర్థః। అతః కిం చిదవిశిష్టయోర్మన్ద్రత్వతారత్వవిశిష్టయోస్తారాన్తత్వేఽపి నాసంగతిః। అనన్యథా సిద్ధేతి। తారత్వమన్ద్రత్వయోః నత్వభావివిరోధత్వవి
రుద్ధత్వరూపం విషయమన్తరేణానుపపద్యమానప్రతీత్యా జనితేత్యర్థః। అపాం నత్వభావివిరోధాత్ స్వాద్ధర్మయోరిత్యర్థః। ప్రతీత్యా జలం శీతం స్పృష్టమిత్యా రామ
కారకాత్ ప్రతిబంధిమాంశ్చేత్తత్త్వమితి। ఇత్యాదావపి తథా నత్వభావి। ఇత్యాదిప్రతీతావపి శుక్లపటస్థితిర్భేదో నాస్మాకం సంబంధేన తాదాత్మ్యాదినా ౧౬౪
ధర్మత్వం నత్వభావివిరోధః। రక్తః పట ఇత్యాదౌ ప్రతీతేరయథార్థత్వం బలవద్బాధకబలాదితి న తథా మహారజనరక్తః పటో జలాది తథాసిద్ధిః। తారత్వాదే
గకారాదౌ ప్రతీతిశ్చేన్నతు న భ్రమత్వం బాధకాసంభవాదితి ప్రతిబంధిసమాధానమాహ నేతి। అన్యధర్మత్వస్థితా జపామహారజనాదిప్రతీతౌ

మస్తీతి। జపాకుసుమాదిధర్మాణాం స్వస్మిన్ ప్రతీయమానానాం శోణత్వాదీనాం। ఏతేన స్ఫటికాదౌ ప్రతీయమానానాం లౌహిత్యాదీనాం జపాదిధర్మత్వే స్ఫటికాదావేవ ఇత్యుత్పత్తివినిగమనా
భావాత్ స్ఫటికాదౌ న తద్బాధ ఇతి శంకా నిరస్తా। అస్తు జపాదిలౌహిత్యాదిధర్మత్వం ప్రామాణికం స్ఫటికాదావపి లౌహిత్యాంతరమస్తు ప్రతీతిబ
లాదిత్యాశంకాం వారయితుం స్ఫటికాదీనామితి। తద్విరుద్ధధర్మత్వేన జ్ఞాత ఇతి తస్యార్థః। శ్వేతత్వాదివిరుద్ధశ్వేతత్వాదిధర్మానాయస్యత్వేన జ్ఞాతత్వాల్లౌహిత్యాంతరేణ ప్రత్యే
ష్యేతః ప్రమితత్వాభావాత్ స్ఫటికాదౌ శుక్లత్వాదికమప్యస్తు లౌహిత్యమస్త్వితి వైరవృత్తితయా ప్రతీయమానతయా అవిరోధాదిత్యత ఉక్తమితి। జపాకుసు
మాదీనాం సన్నిధానే స్ఫటికాదౌ లౌహిత్యాదిప్రతీతిర్నాన్యథేత్యన్వయవ్యతిరేకగ్రహాదిత్యర్థః। తథా చ స్ఫటికాదౌ లౌహిత్యాదేః స్వాభావికత్వే
పి సన్నిధానాపేక్షత్వం న స్యాదిత్యభిప్రాయః। బాధితస్ఫటికాదౌ లౌహిత్యాద్యభావనిశ్చయే సతి తత్ప్రతీతిర్భ్రమ ఏవ భ్రమత్వే సత్యేవ అనిర్వచనీయత్వేన ప్రతీ
తేరుపపత్తేః సంగ్రహః। అధిష్ఠానారోపితయోర్వా అనువిధానమస్తి భవతామపి తదా తత్రాదిప్రయోజకతయోపాధియుక్తత్వే సత్యారోపణీయ
త్వాత్ తాదృశవాయుమానం శబ్దాది సంబంధదర్శనే యో మైవ వచనానుక్తం తదా తత్ప్రతిభాత తథా చ తాదృశో స్యతేష్వాత్వాత్ తదారోపగ్రా
మధ్యే గారాదిత్యాదిదర్శనే నగత త్వాసన్నిధానాదిత్యప్రయతా మితత్వాదినిరాకరణం నచాత్ర తదనుభూయమానస్వత్వాదిరారోపః
శ్రోత్రేణానుభూయమానస్య తత్రాన్యత్ర ఇత్యపహస్తితానాం తత్ప్రామాణ్యాభావేన తత్సన్నిధాన దర్శనాయాం తత్సాంకర్యం

జననే త్వగ్భిన్నః స్పర్శవిషయకసాక్షాత్కారస్య త్వచా జననాదితి యావత్। ఇంద్రియాణాం స్వమాత్రగ్రాహ్యగుణానాం విశేషగుణానాం విషయాణాం గ్రాహకత్వ
నియమాదితి భావః। తదగ్రహాత్ వాయుగతోత్కర్షాపకర్షవిషయకస్పర్శవిషయకప్రత్యక్షజననాభావాత్ స్పర్శగ్రహసంభవనియమేన తారతమ్యా
౧౬౫ దిగ్రహదశాయాం మనసుఖవాదితి శేషః। ద్విత్వయం దూషయతి నచేతి। శ్రవణం శ్రోత్రేణ। ఉపాయవిషయత్వేనేతి। శ్రోత్రస్య వాయువిషయకపిండి
యత్వేనేత్యర్థః। వాయుధర్మస్య స్పర్శస్య। వాయువిషయత్వే ఇంద్రియాణాం తత్తద్గ్రాహ్యత్వేన మనసా తత్తత్స్పర్శాదీనాం గ్రహణాద్వ్యభిచారవారణా
య విశేషణత్రయం। వాయుమాత్రేతి। మాత్రపదాద్వాయుధర్మనప్రవృత్తేర్గ్రాహకే చక్షుషి న వ్యభిచారః। గ్రాహకశ్రోత్రస్పర్శనానుమానప్రదర్శ
తారతమ్యాదిప్రత్యక్షం సాక్షాద్వాయుధర్మతత్వాభావసాధకమనుమానాంతరమాహ తారతమ్యాదయ ఇతి। నవా వాయుధర్మాః। నవా వాయుమాత్రధర్మాః।
అతో న శ్రోత్రగ్రాహ్యసత్తాయాం వ్యభిచారః। శ్రావణత్వాభావాత్। శ్రోత్రజన్యతాకప్రత్యక్షవిషయతాభావాత్। వాయుప్రత్యక్షం తత్ర తారతమ్యాద్యభావ रामं
సాధకమనుమానమాహ వాయువేతి। నశ్రావణగ్రాహ్యధర్మాః। నశ్రావణమాత్రగ్రాహ్యధర్మాః। తేన వాయోః ప్రత్యక్షవృత్తితయా [illegible] ౧౬౫
శ్రోత్రగ్రాహ్యసత్తాదౌ వ్యభిచారో న బాధః। శ్రోత్రమాత్రగ్రాహ్యత్వం చ చక్షురగ్రాహ్యత్వే సతి శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వం। తారతమ్యాదీనామపి తద్రూపవత్త్వాయాం
వాయౌ ప్రత్యక్షాంశే బాధిసిద్ధిభావసత్త్వాపత్తౌ తారతమ్యాదిభావసిద్ధిః। తారతమ్యాదేర్వాయుధర్మత్వే తత్ర శ్రావణప్రత్యక్షవిషయతాపత్తేర్వాయుసిద్ధా

త్రసమవాయ తత్సమవేతసమవాయరూపసన్నికర్షవిరహేణాశ్రావణత్వోపపత్తేర్నోక్తానుమానేషు అప్రయోజకత్వశంకా శ్రోత్రసంయుక్తసమ
వాయస్య నత్వాహంకత్వాంత్స్యమితి భావః। అత ఏవేతి। వాయుమాత్రధర్మస్య శ్రోత్రేణాగ్రహణాదేవేత్యర్థః। వాయుధర్మస్య ధ్వనేరగ్రహాదితి। ధ్వ
నేర్వాయుధర్మత్వే నత్వపసాం తత్ప్రహారసంభవాదిత్యర్థః। తథాంచ వృత్తివినిమోకేనాంశాంతరగ్రహాత్తత్తద్రతదిపనాం శ్రోత్రేణాగ్రహానుపపత్తిరితి భావః।
స్పర్శాగ్రహందశాయామపి తారత్వాదిగ్రహాత్తథైవ ధ్వనస్తారత్వాదిగ్రహం ఇతి న సంభవతీతి బోధ్యం। ధ్వనిర్నామ స్ఫురణాంతే। ధ్వనిభానస్యా
నుభవవిరుద్ధత్వాత్। నను ధ్వనిత్వేన ధ్వనిభానమేవ తత్రానుభవవిరుద్ధం న తు తారత్వాదిమాత్రేణ తద్విశిష్టగ్రహం తత్కారణాభావాదిత్యాహ। ధ్వనికా
రణాంతరాభిమొటాదినాందళశక్తేన ధ్వనేస్సత్త్వానుత్పాదాచ్చేత్యర్థః। ధ్వనినామభానే న తద్వృత్తిజాతిభానాసంభవ ఇతి యదుక్తం తదేవ ద్రఢ
యతి। న చేతి। తదస్యాః జాతేః ప్రత్యక్షసమానసంవిత్సంవేద్యత్వాదితి। ప్రత్యక్షభానసమానం యామేవ భానమితి నియమస్య ప్రత్యక్షైరభ్యుపగమాదిత్యర్థః। అత ఏవ ఖా
త్తి శక్త్యే ప్రక్షేపణవాంఛిపదాం ద్విశక్త్యా బోధః యదేశస్య వినాశాభావతే తద్ధ్వనేస్సంయుక్తత్వధ్వనేస్తత్వాదితి జాతివాచకపదస్య న ప్రత్యక్షే శక్తిరితి తత్త్వ ఇతి
భావః। నను వాయ్వాదిగత తారత్వాదేస్సవర్ణత్వానుభూయమానస్యారోపసంభవాత్ పూర్వం శబ్దాభిదశ్వాయాం ధ్వనౌ వా ఉత్కర్షానుభవాత్ జనితసంస్కార
వశాత్ తత్తారోపసాధారణ ఇతి ప్రత్యక్షోపపాదకాయాం తత్కారణాసంభవేన [illegible] దృశ్యత ఇతి తస్యైయన్మానాన్నెం వరూపైవ భవిష్యతి ప్రత్యక్షే

శ్రీమూ॥४॥ రపి తారతమ్యాదిజ్ఞాతిమాత్రసంస్కారేణాభానమప్యయమతో న తారతమ్యాదిస్ఫూర్తె నన్వవికల్పకత్వస్వసంగ్రహః పూర్వానుభవేయ స్వర్ణాదిభానేऽపి తదుదుష్ట
ధర్మకల్పనేనత దస్మరణాత్తత్తరతమ్యగ్రహణకాలే స్వర్ణానాదిభానానయమోపపత్తేరి తత్త్వేనాంసంస్కారోంతినచస్యయనమానేతి। అనుపపత్తి। వర్ణేనామస్వర
౧౬౭ దాబయత్యేతత్తేష్టః। ఋంధర్మాభావాదితి తారతమ్యాదీనాం వర్ణానాం స్మృతిత్వేపి ధర్మాభావాదిత్యర్థః। ననువాయ్యోజ్ఞాతత్వస్యప్రత్యక్తైన ప్రాపపత్త్యా శబ్దగతే భా
త్యంతరకల్పనాం గౌరవమతేవతారతమ్యాదివర్ణానాంగతత్వేభావంకర్గం। అస్మాకం తర్హి తత్స్వభావ ఇత్యాది ప్రతీతేః స్వభావాకాంతాహంతత్త్వాదిసిద్ధిప్రసంగాత్ గౌరవ
సహం స్మృత్యాయాం బహవో నాన్విధార్థదేనత్ర శక్తితాదినాం కర్తృత్వానుపి తద్విదుష్టత్వదర్శనేవ కల్పనయా తద్వ్యాగమదర్శాయాం చనామృగ్యాంతరసర్వపనః స్వ
స్మృత్యాదుష్టత్వదకతవికల్పనయాం నామంబహుస్వానుభవాదిత్యతల్లరుంప్రథమతఇతి। యేనపుంసాం ప్రథమం వాయువ్యక్తాతారతమ్యాదికోదాసినస్యాపితంతత్స
పితారతమ్యాదిగ్రహణస్వానుభవసిద్ధత్వయాందురపహ్నవత్వాదిత్యర్థః। బహ్వంతరయస్యం స్మరణప్రతీవనాదృష్టాదస్మదుపోద్ధాతమాక్రాంతి భావః। మన్వాసు యాన
నాదృశ్యత్వవిశిష్టధర్మిజ్ఞానజనాస్త్రోంప్రతిష్ఠితః స్వయమోనోత్రాణ్వమంతురయాంతారతమ్యదృష్టానాం కనాదృశ్యత్వగాహింగౌరవాదిగ్రహం పూర్వ ౧౬౮
మనపేక్ష్య పితారోయంగారణతిప్రతీతె రనుభవసిద్ధయాం అనుపపత్తేరిత్యాదిపృష్టతే తన్నిష్ఠాంభనం। తారతమ్యదర్శనాత్ గౌరవాదిరూపధ
ర్మిజ్ఞానతదబనస్యత్వదనంతరోంత్యస్య తారతమ్య స్మృత్యాపరమతే గౌరవం తారతమ్యదోషాత్తయానామంబహేతుత్। జాతిసారక్రప్రసం

గినతాంరతాంవదేగణాంరాణాగతత్వాసం భవేనవతోనత్త్రతితి ప్రమతత్వస్యావశీరతయాం నప్రతవశాజ్ఞయాం అప్రమాణాతేతి మాంమాం నకస్పిదక్షాం తయతిమైవ
మితి నాన్యైకేతి గతాంవదిపంచాం శబ్దాత్తి వత్త్వేవ్రోః తద్ధి దేనపంచాం శదకైతత్కః। తథాం చనగతాంవదినాంనాంర్రత్తి భావః। తాంరాంరాంరేతి। అనుగతత్వత్వయాం నసురోం
ధినగతాంవదినాం మువకః నాంనాంతత్వాం నేనత్వదితి భావః। గతాంవచ్ఛిన్నా భావస్యాత్స్వాకారప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకస్య వ్యాప్తి గత్వజాత్తిమతిమంత్ర గరాంరేతాంరవ్యవహా
రస్యతాంరాంపిగరాంరేగతవవచ్ఛిన్నా భావాత్తత్వాంయమితివ్యవహారస్యచవాంరణాంయన జాంతియేతి తదవధి కతాంరవ్యవహార విషయనిష్ఠప్రతిబధ్యత్వా
త్కారవిషయతత్త్వదాంకానివఙ్రర్షాం। నచ ఘటాంతే గరాంరనత్వతదభావస్యతత్రాంనతాంవచ్ఛేదాంత్రవిశేషణాంతాయాం వనాం నిరవకాంస్త్రగరాంరాంభావేనతేనైవతత్ర
తత్త్వాంత్రనత్వాంతత్ప్రతత్త్వేగరాంరస్యప్రతిబంధకత్వమప్రామాణికమితి వాచ్యం। గరాంరాంభావస్యవిషయవిధయాంచాంతుతత్త్వస్యావ
వాందతయాం గత్వవనవిరాంరణోభాంతాంభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకరాంపతదవచ్ఛిన్నాభావస్యాత్స్వాకారప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతాయాందూరపాస్తత్వా
తాంవాత్। అథాంతిమధురశబ్దనాస్యాత్కారదకాయాంతత్రమాంనజాంతియతాంరశమాంతరాం ప్రహాత్తాదృశశబ్దనిష్ఠమాధుర్యనాశాంతేన్యజ్ఞాంన్యాసత్త్వో
యజాంతియతాందృశతాంరసాస్యాత్కారప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతాప్రత్తామాందాం యతదవతిశబ్దతాందృశతాంరాంవ్యాయాంతాంరవ్యవహారస్సజాంతియవిశే

శ్రీముః ౧౧ షణాదానెపిదువాంగాః సజాతీయసంసర్గతాకరత్వస్య ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వవిషయంతాదృశాపత్తివారణంతు నసంభవతి మంత్రశబ్దసంసర్గతాకరత్వస్య
తారశబ్దప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వాదస్య సంభవాపాతాంత అత్ర కెచిత్ సజాతీయసంసర్గతాకరత్వం వృత్తిత్వసంసర్గతాకరవృత్తిప్రతిబధ్యతాం నవికెషస్యాస్తి తత్ర
౧౬౩ సంగం వారయంతి విజాతీయస్వశబ్దాదిగ్రహాసాధ్యమధురశబ్దప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ అత్రేదం చింత్యతే తారంభాంవగ్రహెం పితారశబ్దప్రయోగప్రతిబంధకతే
యాం తస్యాపినసజాతీయసంసర్గతాకరమాత్రప్రతిబంధకత్వం। నచ మంత్రసంసర్గతాకరత్వావచ్ఛిన్నత్వప్రతిబధ్యతాయాం శబ్దసంసర్గతాకరమాత్రవృ
త్తితయాం సజాతీయసంసర్గతాకరమాత్రవృత్తిప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకత్వం తారత్వస్యాస్తీతిమతివాచ్యం। యతోమధుర
తారశబ్దస్యసతదస్యసంసర్గతాకరత్వం ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకం అతిచండలు కారాదిశబ్దేనవీణాదిశబ్దాభిభవానుపపత్తేః కింతు శబ్దవిశేషసంసర్గ
తాకరత్వం శ్రావణంస్యసంసర్గతాకరం చ ఏవం చ శబ్దవిశేషసంసర్గతాకరత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యతాయాం విజాతీయసంసర్గతాకరమాత్రవృత్తితయాం శబ్ద రామ
గతమాధుర్యావిశేషవారణాయ శర్కరామెవ అత్రేదం సమాధీయతే మధురశబ్దాభిభావ్యానాం శబ్దానాం సాజాతీయతయాం తదభిభావక ౧౬౩
తిచండశబ్దసంసర్గతాకరవ్యావృత్తిః తత్ర త్వం తి మంత్రశబ్దసంసర్గతాకరత్వావచ్ఛేదనానారూపం యదిప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకమన్యతే తదాప్రతిబధ్యప్రతిబం
ధకభావబాహుల్యాపత్తిరితి తాదృశమధురశబ్దాభిభావకతావచ్ఛేదకజాతిషూ స్వతాదృశమధురేతరస్వప్రతిబధ్యత్వమెవమాధుర్యావిశేషావచ్ఛిన్న

ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకముపేయతే తాదృశజాత్యంతరపి దర్శితజాతిశూన్యతయా తత్సాక్షాత్కారవాప్రవృత్త్యేవ సత్వం విషయవిశేషణాముపాత్తం చ ఏవం చ శబ్దేన

తత్సాక్షాత్కారమాత్రప్రవృత్తి న తత్ప్రతిబధ్యత్వమితి నాతిప్రసంగః తారశబ్దస్యాపి శాబ్దసాక్షాత్కారప్రతిబంధకతయా తాదృశతాదృశతారత్వాశ్రయాభిధా

నతావచ్ఛేదకతారశబ్దతాదృశతాదృశతారత్వశూన్యశబ్దసాక్షాత్కారత్వం తత్ తత్తత్స్వప్రత్యక్షాదౌ రక్తఘటాదీనాం వ్యక్తిత్వాదిగుణత్వేన కత్వాపన్నే

ధేన తత్తత్స్వప్రత్యక్షాశ్రయసాక్షాత్కారత్వమవచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకం తాదృశం చ ప్రతిబధ్యత్వం శబ్దసాక్షాత్కారమాత్రవృత్తీతి తదుపగ్రహః। అత్ర

చ శబ్దసాక్షాత్కారత్వవ్యాప్యజాతియసాక్షాత్కారత్వాభిధానం నిర్విశేషణ సచరసాదిసాక్షాత్కారత్వానామపి దృశ్యత్వానుగమస్యం భవతీతి సాం

చర్యం తథా అభిధానం ప్రహాణాభిప్రాయేణ శబ్దవృత్తిజాతివిశేషాప్రామాణ్యేపి యద్గుణానాం వృత్తిజాత్యంతరసునగమకం యద్రూపం తచ్ఛరీరత్వజాతియ

సాక్షాత్కారేణావచ్ఛిన్నతత్ప్రత్యక్షజాతియపదార్థసంబంధసత్త్వాలాభాత్ తాదృశజాతీనాం తారపదప్రవృత్తినిమిత్తవిరహేణ తదనుగమస్యావశ్య

కత్వా తదననుగమే జలరసాదివ్యక్తీనాం తదభిభావకత్వే రరసాదిసాక్షాత్కారానుగతత్వప్రత్యక్షవ్యవహారానుపపత్తేరితి వాచ్యం। శబ్దసాక్షాత్కారత్వవ్యాప్తిన్న

ఘటితధర్మాన్యాపత్త్యా సాక్షాద్యజాతియసాక్షాత్కారత్వవ్యాప్తిన్నఘటితధర్మస్యాసురుతయా న సనుగమేన చ తారపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వలాభా

యోగాత్తారత్వానుగమకధర్మానిరుక్తేః సజాతీయపదోపాదానానుపపత్తేః। నచ శబ్దపరమేవ సజాతీయపదమితివాచ్యం। తథాసతి రసాదినిష్ఠత్వస్య
వ్యావర్తనే శబ్దవృత్తిత్వరూపవిజాతీయవిశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః। ఇదంతు బోధ్యం। సజాతీయపదం తారత్వావధిసజాతీయపరం తథాచ తద్వృత్తిరూపావృత్తిజా
౧౬ — తిమత్తారత్వప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకశబ్దవృత్తిజాతిః తదపేక్షయా తారత్వమిత్యర్థః। తారే నాభిభవాత్ కర్ణానవచ్ఛిన్నత్వాద్వాయుస్వామంద్ర
శబ్దస్యనతారత్వం తత్కాలః తారశబ్దప్రతిబంధకత్వత తత్కారాప్రసిద్ధ్యా [struck] తారత్వస్య తదవధికత్వానుపపత్తిరితి తత్ర
జాతీయవిషయస్య తత్కారణవిశేషః। తథాచ తజ్జాతీయమంద్రాంతరస్య తత్కారప్రసిద్ధ్యా తత్ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతయా తారత్వస్య తదవధి
కత్వోపపత్తిః। తద్వృత్తితాదృశజాతిత్వోపలక్షితరూపవత్తారత్వావచ్ఛిన్ననిరూపితప్రతిబంధకతానవచ్ఛేదకమంద్రయావత్వవిశిష్టత్వవ్యాప్తిః॥ రామ
తదవచ్ఛిన్ననిరూపితప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవిష్టతాదృశజాతీరనవచ్ఛేదకమంద్రయావద్విశేషస్యతత్కారస్య తదవచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యత్వనివారణాయ ౧౬ —
యనిరుక్తతత్ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకవిషయవిశేషణం తయోః తత్త్వజాతినివేశోపి తస్వరూపావృత్తిత్వవిశేషణాన వ్యావర్తనాత్ తారశబ్దప్రతి
బధ్యతావచ్ఛేదకకోటితాదృశమంద్రత్వజాతేరేవ విషయవిశేషణం తయోః నివేశో తారత్వసంగ్రహః మంద్రబుభుక్షావిశిష్టతారత్వస్య తద్వి

రహవైశిష్ట్యరూపప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకానాం నానాత్వం తతయా ప్రతిబంధకతయా సజాతీయసాక్షాత్కారప్రతిబంధకత్వఘటితవ్యవహారవిషయతావచ్ఛేదకత్వాత్ తార
వ్యవహారభాజనతానసంభవతిప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకజాతిస్వీకారాత్ పూర్వముపగతం ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకత్వంచ తదవచ్ఛేదకానాంతిప్రవిష్టత్వం అన్యథా మంత్రబుభుక్షా
విరహం విశిష్టతారతవాస్యైవప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతయా తాదృశత్వజాతిషు ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతాపత్త్యా నస్యైరసంభవాత్ । ప్రతిబంధకతాయాం
సన్నికర్షాంగాధికరణ్యేనావచ్ఛేదకత్వం నవేశనీయం తేన ప్రతిబంధకవిశేషాణాం మంత్రశబ్దబుభుక్షావిరహం తగ్గతతయా మంత్రత్వస్య మంత్రసాక్షాత్కార
ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకకోటిప్రవిష్టత్వేపి నమంత్రసాక్షాత్కార్యా తారవ్యవహారః । నచైవమపి తారసాక్షాత్కారేబుభుత్సితత్వఘటితత్వే ప్రతిబంధక- త
యా తారసాక్షాత్కారప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకమంత్రత్వజాతిమాదాయ మంత్రసాక్షాత్కారవ్యవధికరణారోపితస్య యా మంత్రవ్యవహారాపత్తిరితి వాచ్యం । ఇచ్ఛా
విషయతావచ్ఛిన్నప్రతిబంధకతాయాం ఏవ నివేశనీయత్వాత్ । నచైవం జాతిపదవైయర్థ్యం బుభుత్సావిషయత్వరూపమంత్రనిష్ఠతారసాక్షాత్కారప్ర
తిబంధకతావచ్ఛేదకధర్మమాదాయ మంత్రాతిప్రసంగవారణాయ ఉపాదానాత్ తాదృశప్రతిబంధకతాయాం ఇచ్ఛాబుభుత్సావిషయతావచ్ఛిన్నత్వ
నివారణాదితి వాచ్యం । తథాసతి విమంత్రబుభుత్సావిరహరూపతారనిష్ఠమంత్రసాక్షాత్కారప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రవిష్టవిశేషణమాదాయ తద్విశిష్ట
మంత్రేతిప్రసంగవారకతయా తత్సార్థకత్వాత్ । జాతిపదముపసమాధాయ ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకధర్మస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వలాభార్థమేవ గ్రాహ్యం ఇగాది

మూ॥గ॥శ॥ సంబంధినక్షారతాప్యాదరప్రవృత్తిప్రసక్తయా తదుపగమస్యావశ్యకత్వాత్। కేచిత్తు బుభుక్షితమంత్రత్వేనప్రతిబంధకతాయాం మంత్రత్వేనాప్యవచ్ఛేదకత్వమాదాయా-
తిప్రసంగవారణాయాన్యతరభావావచ్ఛిన్నత్వేనప్రతిబంధకతాతిరేకిణీయా తథా సతి జాతిపదానుపాదానే బుభుక్షితమంత్రత్వమాదాయామంత్రేఽతి-
౧౬౮ ప్రసంగః బుభుక్షితమంత్రత్వరూపోపాధేః అన్యతరభావావచ్ఛిన్నతయా ప్రతిబంధకతాయామవచ్ఛేదకత్వాత్ తదనవచ్ఛిన్నత్వాయ జాత్యరత్వరూపజాతి-
నిష్ఠనాప్తా తత్కారప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతాయాం తదతిరిక్తస్యమంత్ర బుభుక్షావిరహాస్యాపి అవచ్ఛేదకత్వాత్ తస్యాభావత్వవిరహాత్ అత్రబుభుక్షావి-
దృశిమాదాయ మంత్రాపిమాభూదనుగత జాతిరితి జాతిపదమితి మిశ్రగ్రంథేనాపి బుభుక్షాపదస్య బుభుక్షితమంత్రత్వరూపోపాధిపరతయా సం-
గతిరిత్యాహుః॥ తన్నసాధు ఏవంత్వబుభుక్షితత్వేనానుగమాత్। అయమిష్టత్వకారణతత్వాజ్ఞాపంచమ్యంతమిదమాదిపదం ఇదమాదిసజాతీయనాప్తా-
తత్కారపరం తారపదంచ ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకనిష్ఠవృత్తిజాత్యవచ్ఛిన్నపరం తదత్రంగాత్ప్రతిబంధకతాయాం పంచమ్యర్థప్రతియోగితాన్వయః॥ రామ
ఘటాదన్యస్మిన్ తాదాపంచమ్యర్థప్రతియోగిత్వాన్వయనకతాయాః క్లిష్టత్వాత్। యత్తుప్తాత్పర్యానవచ్ఛిన్నయాం జాతిరూపత్వాపన్నప్రతియోగికత్వో- ౧౬౯
పగమాత్ జాతావేవపంచమ్యర్థప్రతియోగిత్వాన్వయ ఇతి। తదసత్ మంత్రాంశస్యావధికతారాత్తద్రవ్యవహారావచ్ఛేదతారావధికమంత్రత్వస్యావిశేష జా-
తియపంత్రాంతరనాప్తతత్కారప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతారత్వరూపత్వాత్। తదప్రతిసంధానేతి। శ్రౌత్రగ్రహణాయోగ్యానురక్తానుగమకరూప

జ్ఞానదశాయామిత్యుక్తం॥ అనుగతప్రతీతేరితి। తథా చ తాదృశప్రతీతౌ వక్ష్యమాణధర్మాభావేనాపి సంభవేన తాదృశప్రతీతేరనుగతాకారతయా తార్కికత్వేన తత్ర వాసాం సంభవేన తా
రత్వజాతి గగనాదిగతత్వజాతిసంకరసూదురాపాతయా న తస్యావచ్ఛిన్నగతత్వమితి గగనాదిసామాన్యైకత్వాన్నరాద్యాశ్రయవృత్తిభావః। ఉత్కర్షరూపో జాత్యాదిరూపోఽనుగతప్ర
తీతేరపలాపసంభవాచ్ఛబ్దవృత్తిజాతిత్వఘటితే నిరుక్తానుగతేరూపస్తు తాదృశవిభావేన తదనుగమసంభవాత్తద్విశిష్టతునా శబ్దవృత్తిజాతిత్వాభావం సాధయతి
తారత్వాదీతి। న శబ్దవృత్తిజాతిరితి। న శబ్దసమవేత ఇత్యర్థః। సమవాయేనైవ వృత్తిలాభాయ సమవేతజాతిపదమూపాదానం జన్యవృత్తిపదయసాధ్యావిప్రత్యాసత్తిప్రతియోగిక
త్వేన జాతిత్వాభావవ్యాప్యత్వసాధనసంభవాచ్ఛబ్దవృత్తిపదకృత్యం యద్యపి తత్ర సమవేతత్వస్య సాధ్యప్రకారత్వేఽపి జాతిత్వాభావముపపాద్య శబ్దసమవేతత్వాభావసాధనే
నిర్ణీతమిత్యవధేయం। న తారత్వే సమవేతత్వరూపసాధ్యత్వాప్రసక్తయా శబ్దసమవేతత్వాభావస్యాలఘుతయా తదభావేనైవ నైవోపపత్తేః జాతిత్వాభావనా
ధనాన్నాపి తత్స్వరూపోత్కర్షానుగతరూపేఽపి శబ్దసమవేతత్వేన విశేషనైవోపపత్తేర్జాతిత్వస్యావశ్యకనియతత్వయా జాతిత్వాభావసాధనస్యైవ సముచితత్వాత్
న చ మహాభూతాంతరత్వముదాత్తత్వశబ్దజాతిరిత్యాపత్తివారూపయోస్తయోర్విరుద్ధత్వేన శబ్దగతత్వేన తయోస్సంకరప్రతీతిబలాత్తదాదౌదాత్తదిసిద్ధేః
పరమితాపేక్షతయా విరోధమపి ఖండయతి నేతి। తారతారతరయోర్గకారయోర్మంద్రమంద్రతరయోర్వా తస్య చ ఇదప్రతీతేస్తారత్వా
రతారతరగకారాద్యవృత్తిత్వాదత్రామంద్రత్వయోరవిరోధానుపపత్తిమితి శంకతే తారోపాయమితి। అయం గకారో నతారతరశ్చ తగకారోऽరక్తత్వేషా

మూ॰। గ। శీ। ఇతి ప్రతీతి వదతి। ఇతి ప్రతీతేస్తాదాహిం తస్యాప్యాప్యమత్వవిషయత్వాదితి తద్ధ్యేయః। అనుభవస్య భావస్య చాప్యవృత్తిత్వయోః పూర్వకాల్పమేవ ఘటితాహింతేవిదాయాం
మపికాల్పమభావాసత్వేనతాదృశప్రతీతేఘటాదౌ కాల్పమరూపవద్ఘటవిషయకత్వాసంభవాదితి భావః। తాదృశమంత్రయోః కారణయోరభావే ఘభావాప్యభావా
౧౭౦ కభావాంశాభవాత్తద్వ్యలనయోః ఘటాదౌ ఘట్టవతి తత్పరయసస్వగ్రహణంనాలగ్రహణాయోః శ్రుయోః ఇత్యప్రయోః కభావః ఖండయతి తత్సైవేతి। విభిన్న
కాలయోర్విభిన్నపురుషయోర్వా సత్ప్రయోః ఇత్యప్రయోః కభావః ఏవం చ తత్స్వరూపగకారత్వాభావేనైవ ప్రత్యేకం యదిగ్రహణాగ్రహణాసంభవే
తాంతిదాం తద్గకారగ్రహణాంప్రయుక్తం తద్గకారాగ్రహణాంగతత్తత్ససైవసంభవతి ఏకాధారత్వాభావః గకారేణకారాభావే ప్రాసిద్ధ ఏవ తస్య చిద్గ
కారస్యగ్రహణాంకాలకస్య చిద్గకారస్యాగ్రహణాముత్పన్నానుపగమాత్ కింతు తత్ర తాదృశగ్రహణాసమయమప్రత్వాన్యూపగతత్ర తత్ర తాదృశత్వగ్రాహ
కస్య మప్రత్వగ్రహాప్రత్తిబంధకతయాదితిపూపయత ఇతి సమాధత్తే తాదృశత్వేతి బలవత్వేన మంత్రత్వగ్రహప్రతిబంధకత్వేన మంత్రత్వవ్యాఘకవా రామ
యుపభిభవాదితి తాదృశవాయోః స్తోత్రసత్వశాయాం నమంత్రత్వశ్రవణం మత్వాన్తోత్రగతమంత్రత్వవ్యాఘకవాయోః స్వఫలప్రతిబం ౧౭౦
ధకసమవహితత్వాదితి ధ్యేయః। మంత్రత్వస్యేతి। తేనవాయోనైతాదృశః। అగ్రహాగ్రేతి। గ్రహాజనకస్వరూపగమాదిత్యర్థః। లఘుప్రతిబంధకంతు
వేతి। భిన్నాంపగతా ఇతి నతు తత్స్వరూపం ఇతి శేషః। తాదృశత్వేనాం పూర్వోక్తవాయుధర్మాత్వవపక్షమలంఘ్యోపసంహరతి తస్మాదితి।

శబ్దగతత్వేన భాసంతమితి తద్భాసనం భాసయమానా శబ్దత్వారోపాత్ ఇత్యర్థః। స్వకర్ణగ్రాహ్యం తత్స్వమేవ వ్యాపారాభావేన తద్వ్యాపారం తదగ్రాహకత్వాత్। తారతమ్యగ్రహణాత్
స్పర్శగ్రాహిణః న వాయుత్వోత్కర్షత్వత్తదగ్రహణాపత్తిః। తారతమ్యానుభవస్త్విత్యర్థః। స్పర్శేఽపి పురస్సరేణ వ్యాపకత్వం వాయోః స్పర్శగ్రాహ్యప్రమాణాత్। ఏవం త్వగింద్రియేణాపి గ్రహ
ణం ప్రత్యేతదస్త్విత్యాయ। వాయుగతగుణానాముభయసిద్ధత్వాత్ అనుపపత్తేః తారతమ్యరూపత్వేన తద్గ్రహణం తారతమ్యం ప్రత్యేతి। జనకేతి। జనకత్వేఽపి అవ్యాప్తేత్యర్థః। తాత్పర్య వాయో
ర్నాంతస్య స్పర్శసామాన్యతస్తత్ర వృత్తిగ్రహణాసంభవాద్వాహ ఉపపత్తేః స్పర్శస్య పూర్వత్ర త్వగింద్రియరూప వాయోరేవ స్పర్శానుభవాదిత్యభావః। తారతమ్యా
వాంసుగో
మాత్రస్య భేదాభావాదాహ శ్రోత్రత్వే నైవేతి। శ్రోత్రస్య వాయవీయత్వే స్పర్శేఽపి వ్యక్తిం వాయుమాత్రధర్మగ్రాహకత్వసామాన్యం దూషయతి ప్రత్యక్షరాదాయేతి। అ
యోగ్యత్వం। వాయుమాత్రధర్మగ్రహణాయోగ్యత్వం శ్రోత్రవృత్తేః ఫలబలేన వాయుమాత్రధర్మతారతమ్యాగ్రహణాద్యోగ్యతాయా ఉపగమా
త్తత్ర సాధనం వ్యాపకత్వం న తదయోగ్యత్వస్యాంగీకారాదిత్వం చ కారణమేవేతి భావః। అన్యత్రేతి। అవాయవీయ ప్రత్యక్షేంద్రియాదింద్రియవా
యుమాత్రధర్మగ్రాహకత్వదర్శనాదవతాత్పర్యే శ్రోత్రేంద్రియత్వోదాహరణం విశేషః। శ్రోత్రేణ స్పర్శానుపలబ్ధ్యా ఇతి। శ్రోత్రస్య స్పర్శగ్రాహకత్వ
మపి సిద్ధమిత్యర్థః। తథా చ తత్ స్పర్శగ్రాహకత్వం న సిద్ధమితి భావః। ఇంద్రియేతరాదర్శనాత్ ఇంద్రియాంతరే ప్రత్యక్షాదౌ స్వగుణాగ్రాహకాన్ ప్రత్యేవ దర్శనాత్
నపాకజవత్త్వాత్। రూపపదం గుణమాత్రపరం ఉత ఏవ వృత్తివిగుణాత్ స్పర్శగ్రాహకే ఘ్రాణే వ్యభిచారవారణాయ తావన్మాత్రవత్త్వస్య విశేషణం। అస్తు

మూ॥గీశీ

ఘ్రాణాన్యస్తరు ప్రాణాపానాభ్యాం గ్రాహంగత్వేన ప్రథమం గ్రహత్వేన స్తుత్యర్థం గంధయుక్తో ఇంద్రియం తేషాం ప్రాణాపానశ్చాపి సమస్తం ఘ్రాణో గ్రహః తే అయం పవివా
దశాయాం యాంధస్యారో నామ త్వాస్య వాచా గ్రాహంగత్వాయ వివిధా గ్రాహంత్వాయ మపి వివాదేతు పాశినో మాంసత్రిగ్రాహంగత్వాసుమాస్ప్రసంగో
౧౭౧ పిత్రస్యస్యః। ధర్మా నాశినో సువర్ణాంశ్చ పదంతదుపాదాన వస్తుతేన రాంప్రపదస్య నామాకర్మత్వమతే పాశినో వితత్పదత్వద్వేషణాత్ తత్ప్రతిపాదకత్వాదేశో నాస్తి
నసస్వప్నస్వప్నః ధర్మిగ్రాహంగమానవత్యాది నస్యాతాస్మానాత్మగ్రాహంగత్వమంగీకృత్య వివాదాసంభవాత్ సుఖాదిస్వారసనం। అత్రాదౌ గంధగ్రాహం
గత్వయాం ప్రథమాశ్రవారణాయ హేతు వింద్రియపదం బహిరింద్రియపరం। రసనవదితి। జలరసమాత్రగ్రాహంగరసనేంద్రియ వృత్తి విశేషవదిత్యర్థః। అస్మాకంవా
క్షిప్రరసగ్రాహంగత్వయా దృష్టాంతస్య సాధనవైకల్యం నేత్యత చక్షుర్విషయేన లాజగ్రాహంగత్వాయ యోజనవదంతైతిరసనసాం మాన్యసత్త్వపిపాశినో వితత్వాద్ గ్రాహంగత్వో
స్యాపియతిత్వేనదేవమపిపక్షే సమతయా దృష్టాంతానుపపత్తిరిత్యత్రాసాం మాన్యసత్త్వపి దృష్టాంతత్వాయో ఘ్రాణత్వవాశినో విగణాంతే గ్రాహంగత్వాదిలింగాపి ౨౫
నత్పదిత్యాశంక్య మానమపి ప్రమాదవశాత్ ప్రవర్తనత్వాదేతః యోగ్యత్వాయోగ్యత్వయోరవగ్రహం నోగ్రహణం ప్రయోజకత్వాదుక్తానుమానమప్రయోజకమితి ౧౭౧
శ్రోత్రేంద్రియసంగ్రహణం చక్షుషా వాశినో విగణాగ్రహణం। చనరం బాధకం గ్రాహంగాంతరకల్పనే గౌరవాత్। తయోరవతేన్ద్రగ్రహణం యోగ్యతాన్యత్వేనాబి
తాపిదత్త్వశక్తేః అత్ర యోగ్యః స్వాధారేణ గ్రహణం। యోగ్యస్య తద్గ్రహణం జనకయోగ్యసంబంధాయోగ్యా విషయస్య యోగ్యత అతీంద్రియాణామప్యవృత్తివిష

విషయతాప్రయోజకసంనికర్షత్వం ఇంద్రియస్యయోగ్యతావచ్ఛేదకవిషయగ్రహణసాధారణరూపం వక్తుం న నిరూపితం కారణతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వాత్ । తుల్యమితి । సమా-
ధానమితి శేషః । తారోగరిణత్వాత్ వాయోరభానే తద్గతతారత్వజ్ఞానం తద్గ్రాహ్యమానసంభవతీతి బాధకముక్తం భవతి న వేతి కేనాం నిశ్చయో భవతి తథాపి ఇంద్రియేణ వాయోర్గ్రహే
సతి తారత్వస్య గ్రహణామితి మతి వచ్ఛేదకతారత్వరూపోపాసపత్తేః శక్తి నన్విత్యాది । వాయువత్తి । వాయోః శ్రోత్రేణ తద్వ్యావర్తకతయా గ్రహణం న భవతీతి యద్వాయో-
గమనస్యాయుః అగ్రహే గ్రహణసంభవో వాయోః శ్రోత్రేణ గ్రహణాయోగ్యత్వాత్ తద్గతతారత్వగ్రహణస్యాభావాత్ కేనేంద్రియేణాపీరూపం ఇతి । విశిష్టవిశేషణాయో-
భయవిషయత్వ ఇత్యాదిః । పరేషాం స్వమతే విశేషణవిశేష్యయోర్నిరుక్తబుద్ధి విషయతాం తద్రూపపరిత్యక్త తారత్వస్య నగరాదౌ రత్నాదేరూపత్వాన్నజ్ఞానత్వయ
మేవ తదుభయాసంసర్గాగ్రహణం తత్ప్రామాణ్యపరం న తు విశిష్టబుద్ధిరితి సమాధత్తే ఉభయేంద్రియేతి । అసంసర్గాగ్రహాత్ । అసంసర్గాగ్రహ-
ణాని వాగాద్యైః సంసర్గవ్యవహారః విశిష్టవ్యవహారస్య తయోః ఆరోపః త్వక్శ్రోత్రాభ్యామేవ తత్సంశేషః । తేన కేనేంద్రియేణాపి రూపమితి ప్రత్యక్షం తద్వ్యం
నేతి అన్యథా బాధిత మత్యా ప్రత్యక్షసమాధత్తే స్యుదితి । ఉపనీతస్య తారత్వస్య స్పర్శే విశిష్టవిషయక ఇతి శేషః । తదింద్రియాయోగ్యస్యాపి ఉపనీతస్య
తదింద్రియజన్యజ్ఞానే విశిష్టం భానసంభవ ఇతి మతే అప్రత్యక్షత్వాదితి భావః । వాయుగతధర్మవిశేషస్య శ్రోత్రేణ భానమవలంబ్య సమాధత్తే శ్రోత్రే
ణేనావతి । నను శ్రుతవిశిష్టబుద్ధేః ప్రత్యక్షాత్ జ్ఞానవిత్వాభావేనాయం జనితతద్బాధకోత్పత్తిరూపహేతోః తత్ర ప్రత్యక్షే సిద్ధతాయామితి తత్త్వమితి

ద.ఖం।గ।శ్రీ। ఆసత్త్వమితి। సాధారణాభావాదితి భావః। ఉక్తప్రతీతేరేవ సాధారణత్వేతి ప్రాహ తత్ప్రతీతేరితి। ఉత్పన్నో గకార ఇతి ప్రతీతేరపి తద్విషయత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానబాధకత్వాపత్తేః। ప్రత్యభిజ్ఞాన
రూపబాధకత్వే భ్రమత్వకల్పనాపత్తేః। భ్రమస్య వస్తుసాధకత్వాదితి శేషః। తయోః ప్రతీత్యోః। బాధితార్థకల్పితభ్రమత్వస్య। అస్తు వినిగమనావిరహాదితి శేషః। ననూత్పన్నో
౧౭౭ గకార ఇత్యత్ర ఉత్పత్తిధర్మిణో వాయోరుపాధిత్వసంభవాత్ సోపాధికత్వమభేదాదౌ అభేదధర్మిణః స్వోపాధితత్తద్వ్యక్తీనాం యామాహ గత్వేతి।
గత్వజాతేరుపాధికః పూర్వాపరవర్ణానవిషయకత్వాయవృత్తిగత్వజాతిభేదవిషయకః। ఉక్తం అన్తర్గతం। అసన్తమితి। నన్వయం గకారో యో గకార ఇత్యను
గతప్రతీతేరేవ జాతిసాధకత్వస్య ఇత్యత ఆహ భేదక ఇతి। అభేదప్రతీతిః। ఏకాకారప్రతీతిః జాతిమాలమ్బతే జాతిరూపానుగతధర్మం సాధయతి। అస్మాకం
ధర్మిణోరుభయవిషయోరననుగమేనానుగతప్రతీత్యనుపపత్తేరితి భావః। న చేతి। భేదప్రతీతిః భేదప్రతీత్యా విరుద్ధధర్మాధ్యాసాదపి న తత్సిద్ధిః విరుద్ధత్వ
నాభిమతయోరుత్పత్తివినాశయోర్ధర్మయోరభేదప్రత్యయేనావిరోధస్య ప్రతిపాదితత్వాదిత్యాహ। తదాహ। భేదసాధకం రామ
గకారానిత్యత్వపక్షే జాతేరేవానవశ్యం తయోః ప్రత్యభిజ్ఞాయాముపాధికత్వసంభవేన సమ్ప్రత్యభిజ్ఞాయా గకారానిత్యత్వమితి। తదాసంభవతి। ప్రత్య ౧౭౭
భిజ్ఞా సోపాధికత్వే నోపపద్యతే। ఉపాధిత్వాసంభవాత్। ఉత్పన్నో గకార ఇత్యత్ర భాసమానత్వాసంభవాత్। ఉపాదానాదర్శనస్య పునరుత్పత్తిరితి వ్యక్తే-
తాదృశత్వాభావాద్యత్ర ప్రతీతేరనుపపత్తేః। ఉతాదావనాశస్య భేదాదికల్పనే గకారాణామనిత్యత్వం స్యాదితి భావః। ఉత్పన్నో గకార ఇత్యత్రాపి యో
ఽప్రతీతిరుత్పత్తిత్వే న భానాసంభవ ఇత్యాశయః। తదాకారానుగతప్రతీతిమేవ సంశయయతి న చాయోరితి। స్ఫుటమేవేతి। అభేదప్రతీతియోగ్యతయా భానమితి శేషః।

ననులోహితః స్వశబ్దైక ఖండతంత్ర జపాకుసుమతత్ప్రధానా జపాభేదనష్టా తస్కరసామగ్రీ సత్ప్రవృత్తత్రా పావచ్ఛిన్న భేదో నాభాసతే జపాసాన్నిధ్యే రూపభేదాభావాత్ తావత్ప్రత్యవచ్ఛిన్న భేద
నష్టా తస్కరసామగ్రీ సత్ప్రవృత్తత్రాపావచ్ఛిన్న భేదో భేదాత్ ప్రతిబంధాత్ తత్ప్రత్యవచ్ఛిన్న భేదో భాసతే జపాకుసుమత్వేనాపి సాక్షాత్ త్రివిధా జపాప్రవిషయత్వ వత్ తద్వదత్రాపి
వాయుత్వేన వాయోః స్పర్శం త్రప్రతీతిః సర్వత అనుభూయమానా సాకారోపపత్తేః ఏతదుద్ఘాటనామాంశస్య స్పర్శమానాంతదారోపం భ్రూవాగమనే సమాధత్తే అస్మావితి।
(సూత్రత్రిః సిద్ధాదితి తత్రా పూర్వత్త్రి ప్రత్యయస్య బోధకత్వసంభవాత్ ఏవం చ వాయోరపి విత్తత్వాసిద్ధ్య కుముత్త్వనోత్రసారణతవిత్రో పంధిత్వ మిత్యాశయః
విశేషం పూర్వత్వ ద్రవ్యప్రతిబంధి ముఖ్యరతిప్రాగసత్వ ఇతి సత్వత్రాపి త్వత్వః సిద్ధాతి తత్త్రత్యయస్యాభాధరాసత్వేన ప్రమత్వాకా నిత్యాదితి భావః। అథాదప్రత్యభి
జ్ఞానాదితి తత్రాపబాధకబలాదత్యాశ్రయః ఉత్పత్తిప్రత్యయస్య ప్రమత్వాసిద్ధిరితి శేషః తత్పవదితి తస్యాంయత్రా ఘటాదివ్యాణుక ఏవ నతు తత్వదర్శః తత్సమవదాం
నాత్వ ప్రవేశమపత్తత్సత్త్వయాంశ్రామాంశిక తస్మాత్ తత్కాంతాదవ్యాపారోపి వాయుత్వరణాయా విలక్షణా వాయుత్వాత్త్రసంయోగం సాపాంధాగరార
స్యాద్వ్యాణుక ఏవ నతు తత్వదర్శః పూర్వసంస్కారేణానుభూయమానసంస్కారస్యాంభేదస్త్రిత్వప్రామాణికతాదితరవిరహే నిత్యానాముత్పత్తిసాధకమనుమానం నైయాయికాః
శంకతే అతితశబ్దపదం వనాపరం ఉత్తరపక్షే ఇతి। పరమాణూనాం సంయోగో ద్వ్యణుకారణాయదవ్యద్వ్యయం యద్వ్యణుకపరమాణుపరిమాణాత్
ద్వ్యణుకానాం తత్వస్పృక్త్యయోం ఉత్కృష్టతయోం మహత్త్వాపేక్షయా పరిచ్ఛిన్నతయా సదవద్వ్యయోపాదానాదిత్వ్యభిసారః। తత్కార్యానాం తత్వవాద్యప్యుత్పత్తిరిత్యాతయో
పేక్షయా ఉత్తరపక్ష స్వత్వ వివక్షాభావాత్ దోషః। ద్వ్యణుకానాం తత్వమహత్వయోః కారణాంత తత్వవాద్యపరిమాణాత్వైకజాతీయత్వాపత్తిరిదవ్యమహా

మూ।౧క।శ్రీ। వ్యాప్యమహత్త్వోభయత్వావచ్ఛిన్నం నాస్త్యవిరహితానవతథాపి కులపరమాణువృత్తి-తెలక్షణ్యాపత్తేర్యాంఽపకర్షావచ్ఛేదతత్త్వావచ్ఛిన్నపాఠకానుత్కర్షాపత్తేర్యాం
ఘోత్కర్షవ్యభిచారః స్వసమానాధికరణాన్యవృత్తిత్వాంఽనువాధిసమానాధికరణావధికత్వాత్కర్షాననుకాపివిపక్షత్వాన్నాపత్తేర్యాంఽపకర్షావచ్ఛిన్నత్వాంతా
౧౨౯ పకర్షావచ్ఛిన్నత్వాన్నాపత్తేర్యాం ఘోత్కర్షసాంయోగాంతపాదక్యరం ధర్మ-పరమాణుత్వేన వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం। ద్రవ్యగ్రాహకేంద్రియాగ్రాహ్యత్వవిశ
ఉత్కర్షానత్వపకర్షానన్యవావిశేషణయోస్తయోర్భయత్రవ్యభిచారవారణాసంభవాత్। కులతెజః పరమాణురూపస్పర్శానిష్ఠోత్కర్షాపకర్షాన
యోశ్చిత్ప్రత్యక్షాత్ గృహీతకులతెజోరూపస్పర్శగతత్వేనద్రవ్యగ్రాహకేంద్ర-చక్షుస్త్వక్ప్రగ్రాహ్యత్వాత్। తెజః పరమాణూనాం సవిశేషాంస్పర్శానుభవి
లక్షణ్యైవతదారబ్ధవహ్న్యాదిగతోత్కర్షాననపరమాణుస్పర్శగతవిశేషాధీనాః। పరంతు నిమిత్తభూతాదృష్టవిశేషాధీనా ఏవ ఇత్యర్థః ౧౨౪
వా న స్పర్శవద్ధితికర్షణా। తద్వైచిత్ర్యం। పావకాశ్రయతగతత్వాదినా సంకరేణానానాత్మోపగమే చ నిరుక్తానుగమకధర్మాజ్ఞానాదేశాం యాంమనుగ రామ
తప్రతీయానుపపత్తిరిత్యర్థః। అనుద్భూతరూపాత్మకోత్కర్షాపకర్షాభ్యాం తుః స్పర్శేఽసిద్ధ ఇతి భావః। అభ్యుపేత్యేదం సిద్ధాంతే తు గాంభీర్య తథా
త్వమంద్రతారతమ్యాంరుత్కర్షాపకర్షయోః రసితబానుషఙ్గికత్వం। జాతిసంకరభయాన్నశబ్దనిష్ఠతారత్వాంత్కర్షాపకర్షయోః శబ్దత్వనిష్ఠతత్వర్శనత్వా

భాత్సంచరత్ప్రసంగాత్ । రసశబ్దోభయసాధారణ్యాభావాత్ । రసరూపద్వయవృత్తి తచ్ఛబ్దరూపవృత్తి ఉభయసాధారణ్యాభావేన శబ్దనిష్ఠయోరపి తు
త్వవ్యావృత్తం తాదృశరసనిష్ఠయోరపి తు త్వవ్యాప్యరూపేణ సిద్ధౌ తత్ప్రతిబంధకత్వమత ఏవేతి । పూర్వోక్తదోషపరి [illegible] వవ్యాప్యమా
నయోరపి తత్పక్షపక్షలింగకానుమానేనైవ సిద్ధసాధనేన పక్షాంశాంతరావతేదేవస్థలే అయుక్తమితి తాదృశత్వాదిరీత్యాదినా । సఖండోపాధిరితి । ఏతా [illegible] వ్యాప్యవ్యాపకానుగతరూ
పావచ్ఛిన్నయోః ఉత్కర్షాపకర్షయోః ప్రత్యేకమేవేహ తు తానతు మిళితయోః । పరమమహత్త్వపరిమాణం పరమాణుపరిమాణం [illegible] ఇతి
రాభిధానచ తాదృశాభిధాప్యత్వవిరహో నాంతరీయకస్య తత్తద్వ్యభిచారవిరహేణ నేత్యభావాదిసాక్షాత్కారకారణం తదభావప్రతియోగి
తావచ్ఛేదకమహత్త్వత్వాదిమతి పరమమహత్త్వాదౌ వ్యభిచారవారణాయ ప్రథమమహత్త్వానఖండోపాధి [illegible] తమదన్యత్వం చ న తు సాధ
త్రయసఖండోపాధ్యంతర్గతం తావత్త్వేనైవ [illegible] స్వతవషజాతత్వేనానుగమాచ్చ । న చ ఘటాదిసాక్షాత్కారప్రతిబంధకతా
వచ్ఛేదకాభావ [illegible] విషయకానుమితిసామగ్రీత్వావచ్ఛిన్నేన [illegible] తవపక్షాదివ్యవ్యాప్యతాపరామర్శత్వఘటకజ్ఞానత్వమాదాయేశ్వర
జ్ఞానే వ్యభిచారవారణాయ సాక్షాత్కారనివేశనమావశ్యకమితి వాచ్యం తన్మతే ఐశ్వరజ్ఞానేపి సాక్షాత్కారప్రతిబంధకతా

మూ॰।గ।౯। వహ్నిదాహకతాదృశధర్మఘటకజ్ఞానత్వేన మాన్యమానాయా ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారస్య దుర్వారత్వాత్తద్వారణాయ విషయవిషయిభావానవచ్ఛిన్నప్ర
తిబంధకతాయా ఏవ నివేశనీయత్వాత్ సామగ్రీషు ఘటకీభూతప్రతిబంధకతాయాః స్వవిశేష్యాదివిషయతావచ్ఛిన్నత్వాత్తత్త్వావతాఘాదిసాక్షా
౧౨౩ త్కారప్రతిబంధకతా వహ్నిదాహకతామణిజ్ఞానత్వఘటకభ్రాంత్వమానాయా భగవద్బుద్ధ్యాయాం వ్యభిచారోపి వారితో భవతి। యత్తు తాదృ
శత్వరూపవిశిష్టవిషయితావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధకతానివేశాం దనుమిత్యాదిసామగ్రీవిధయా జ్ఞానప్రతిబంధకతామా
దాయ న వ్యభిచారప్రసక్తిః ఉపనీతభానవిషయిత్వస్యాపి తత్ప్రతిబధ్యతావచ్ఛేదకత్వాదితి। తదసత్। తాదృశత్వప్రకారకబ్రాహ్మణవరహంవిశి
ష్టానుమిత్యాదిసామగ్ర్యాస్తాదృశత్వావచ్ఛిన్నం ప్రత్యేవ ప్రతిబంధకతావత్। మహత్త్వోద్భూతరూపవత్సాక్షాత్కారత్వస్య మహత్త్వాదిప్రతిబధ్యస్య ౧౨౪
భ్రాంతమద్విషయకత్వేపి భ్రాంతిమన్నిరూపితతాదృశత్వరూపవిశిష్టవిషయితావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధకతానివేశాన్నైవ రామ
వ్యభిచారః। ఉత్తేజ్యోష్ణస్పర్శస్యాతీతస్య అనుత్తేజ్యోష్ణస్పర్శాభిభావకస్య సజాతీయయోః పరమాణ్వోరుష్ణస్పర్శస్తద్వారణం పూర్వవత్।
యదికషాయద్రవ్యభక్షణానంతరం పానీయపీయమానే యాదృశో మధురరసానుభవః యతేనాస్వాదకషాయద్రవ్యస్యైవ తు జలస్యైవ తదా

తాదృశస్వరూపస్వాభావికతాదృశనవమధురరసం ప్రతి త్వాపృష్టతయా । తద్వ్యాప్తిమాజలపరమాణూనాం నిత్యరసవ్యభిచారాణాం దూరాపాస్త ఇతి సమాధానం తత్పదం సార్వత్రి
యసమానాధికరణరసత్వవిశిష్టజాతిమత్త్వమిత్యేవ పరంపరాప్యం। స్వరూపమేవ జలపరమాణూనాం రసానామవిలక్షణానాం తయా జలరసగత
నానామనస్త్వజలరసాదిభావస్వభావచ్ఛేదకత్వేన సవ్యభిచారః। స్వత్వానానుగమకత్వం చిత్తమాధేయః। యది చ స్వజాతీయ ఛేద్యానాంత
రంపరాగ్నేయపానదశాయాం మనుష్యాయమాణ తత్తద్రసనిష్ఠ త్వదశాయాం మనుష్యాయమానాం నత్వత్ర మధురరసస్యాపి పాకజనవ
త్వమేవ జలస్య మాధుర్యానాం తు తదపకృష్టమేవ సహజలత్వం యాసాం నుభూయత ఇతి మతం । తదా యథా శ్రుతమేవ సాధ్యం । తాదృశసా
ధ్యతాధారప్రతిబంధకత్వస్యైవ హేతుత్వమంత్రత్వే చానుభూయ । ప్రతిబంధకత్వే తత్తాదృశబుద్ధిభాగాసిద్ధిరతః ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకసామా
న్యేహేతుత్వే తత్ తాదాత్మ్యాదివిశేషయితాకాలికసంబంధేన నిత్యసాధారణతయా వ్యభిచారః స్యాదితి సమవాయేనేతి తుతా
లాభాయ సామాన్యపదం అతిమంత్రవర్ణోత్పత్తిశబ్దసత్వేపి తత్సాధారణాపత్తేవపి చన తత్ర భాగాసిద్ధిః। తత్ర శబ్దాంతరాభావ
చ్ఛేదకతావచ్ఛేదకతారతావసత్వేపి తారరసాంశ్చ తద్దిత్వబహుత్వాదిమంత్రత్వేన ప్రతిబంధకతయా తద్గతమంత్రత్వరూపతాదృశప్రతిబం

మూ॥గ॥శ్రీ ధకతావచ్ఛేదకసామాన్యమాదాయహేతుసత్త్వాత్ అపకృష్టరసస్య బుభుక్షితేనాపి మోత్కటరసాంబుభావకత్వం పానకాదిపానసమయే హ్యన్యయరస
సాక్షాత్కారేష్వపి సత్త్వేపి శర్కరాదిరససాక్షాత్కారస్య సర్వానుభవసిద్ధత్వాత్ అతోఽఖిలమాధుర్యగతావచ్ఛేదకషణ్ణసజాతీయసాక్షాత్కారప్రతి
౧౭శ్రీ బంధకతావచ్ఛేదకత్వమితి నాఖిలపరమాణురసవ్యభిచారప్రసక్తిః। ద్వితీయే హంతా సజాతీయప్రతిబధ్యత్వం సజాతీయాంభావజన్యత్వం తత్ర
మహత్త్వాభావాభావాత్మకమహత్త్వాదిజన్యసాక్షాత్కారవిషయతావచ్ఛేదకమహత్త్వత్వాదిమతి పరమమహత్త్వాదౌ వ్యభిచారవారణాయ స
జాతీయేతి। సజాతీయత్వం చాత్ర సజాతిమత్త్వమాత్రం పిత్తాదిదోషప్రతిబధ్యసాక్షాత్కారవిషయతావచ్ఛేదకమధురత్వాదిజాతీయాఽఖి
లపరమాణురసాదౌ వ్యభిచారసత్త్వేపి న క్షతిః సామానాధికరణ్యవృత్తిగుణత్వవ్యాప్యవ్యాప్యజాతిమత్త్వం। శర్కరాదిమధురరసస్య మధురరసత్వ
జాతిప్రతీత్యాఽఖిలమధురరససాజాత్యేసత్త్వేపి తదభిభావ్యతావచ్ఛేదకాఖిలమాధుర్యగతావచ్ఛేదకషణ్ణాఖిలపరమాణురసాదౌ ౧౭శ్రీ
రణ్యేత్ అసత్త్వవ్యభిచారతాదవస్థ్యేతి అపితు తాదృశజాతివ్యాప్యజాత్యంతరవత్త్వం తారతమ్యమధురరసానాం త్వవ్యాప్యశబ్దత్వవ్యాప్యవర్ణా
త్వవ్యాప్యకత్వాదినా సాజాత్యానతిప్రసంగే హేతుసత్త్వాద్ దృష్టాంతభూతాఽమ్రాద్యపకృష్టమాధుర్యేణ మధురత్వవ్యాప్యాఽమ్రాదిజన్యతావచ్ఛేదక

ఖాం త్ర్యంతరేణ నఖాం తియప్రకల్పిష్టాస్త్రాం ద్విరసాభిభాం వృత్తాం పఞ్చదశ-ఖాం తథాం పాం పంచ-షడ్రసాం పఖాం త్రిదశాం తు తత్వనస్వరాం వాం నద్విదృష్ట్వాం తాం
సిదిహ్వరభాం వాం త్ఖలరసగతాం పంచ-షష్ఠ్యనే క్తంచ తత్రక్రాం తేరసాం భిభాం వృత్తాం పఞ్చదశ-ఖలరసాం భిభాం పఞ్చ-శక్ర-నరాం దమాం ధుయస్త్రమధు
రతత్వవత్రిపృఖాం తత్రిఖలరసనాం ఖాం తత్రిభాం వాం త్ ఆతోం నతాం ద్విశాం పంచ-షడ్వతిఖలపరమాం ణాయరసవృభిబాం రాం వశాం శః అతవవవవష్టదు్ర
ష్టష్టశాం భిభాం వృత్తాం పఞ్చదశ- తదవధికాం పంచ-షడ్రసాం పనాం మాం న్త్రవతిసాం రకాం-రణాం దశ్రాం ఖచ- తజః పరమాం ణాయస్త్వశాం పినవృభిబాం రః।
వపష్టిదిష్టశనగా నాం తత్వవత్రిపృష్టశతత్వవత్రిప్రత్రిష్టతవవత్రిపృఖాం తత్రిసాం రక్రి-రణాదిష్టశనాం ఖాం త్రివరహత్త్రదుఖయసాం ధాం రణాం ఖాం త్రిం
తరసత్రిప్రం మాం ణాక-త్రాం వత్ యదిచవపిన్వష్టశనస్త్రాం త్ర్యష్టతవవత్రిపృఖాం తి విశేషః తదవాం తరాం త్ర్యం షాం పంచ-షాం నబ్లం ధనవిశేషప్రభవాం ప్ర
భేవవపిన్వనియత్తాం ప్రాం మాం ణాక్రాం తదాం తాం ద్విశాం పంచ-షడ్రసాం పతాం ద్విశాం త్ర్యం షాం ణాత్రయాం భిభాం వృత్తాం పఞ్చదశసాం ఖాం నత్రిత్రయవపష్ట్ర
రం ఖచ-పరమాం ణాయస్త్వశనవృభిబాం రవాం రనరయగత్రిత్రిం తనయాం। ప్రతిబద్ధసాం త్రాం త్రాం రవిషయతాం పఞ్చదశ-తత్వం చప్రతిబద్ధతాం పఞ్చ
దశ-సాం త్రయసాం ల్లాం తక్రరతవచ-తత్వం అతోం మధురతావదరప్రత్యేక మధురరసాం దిప్రతిబద్ధపకల్పిష్టమధురసాం ల్లాం తక్రరవిషయతాం వ

మూ౹గ౹టీ౹ పైదకతయాం తద్వ్యాప్తిజలపరమాణూరసాందానవృత్తిబాధకగతారతత్వాదిగన్ధారవృత్తిత్వపక్షే ఘటవాదినోక్తా సమానాధికరణ్యత్తిసాధనా
వచ్ఛిన్నేతి౹ మూలే తదేకగుణాంతరవ్యాప్యసాధ్యవతిమాధుర్యాంద్యాసతే వృత్తిత్వమతజన్యజ్ఞానాదావనతిశుద్ధసాధ్యవ్యాపకత్వాసంభవాత్స
౧౭౬ ధనావచ్ఛిన్నసాధ్యవ్యాపకతాపత్తిధానం౹ సుఖాదావృత్తిత్వాపకర్షేసతి వృత్తిత్వసాధ్యత్తియా భావకత్వ వ్యాప్యసత్వాన్యూనవృత్త్యానుగతసాధన
వత్వమితి న తత్ర విశిష్టసాధ్యవ్యాపకత్వం౹ మూలే తదేకగుణాంతరత్వం మూలే తత్సమవేతత్వం సాధనావ్యాపకత్వం చాస్తి పక్షాంతర్భావేనాభా
వ్యం౹ శుద్ధసాధ్యవ్యాపకముపాధిమాహ అశ్రోత్రగుణాంతవద్వృత్తి౹ శ్రోత్రమాత్రసమవేతాన్యత్వవద్వృత్తిత్వేన శ్రోత్రసంయోగాదా
నాస్యసాధ్యవ్యాపకతా శ్రుతియోగరూపబాధదవిశేషణాం శబ్దరూపపక్షవత్ శ్రోత్రమాత్రసమవేతపరిమాణాదికమపి వ్యాప్యవత్తయా ౧౭౭
తతి న పక్షమాత్రవ్యాపకతాయాః సూపాధిత్వప్రసంగః౹ శ్రోత్రపదేనాకాశమేవ వివక్షితం న తు కర్ణావచ్ఛిన్నమాకాశం ప్రయోజ సామ
నాభావాత్ తేన కర్ణావచ్ఛిన్నశబ్దే ఉపాధ్యభావపక్షాంగసాధ్యేనాస్య సత్త్వేతి పక్షైకదేశ్యక్తత్వానవకాశోప్రసంగః౹ ధ్వనావాయవి
యత్వం పరానుమతమితి న తత్రోపాధివ్యయస్య సాధ్యవ్యాపకత్వపత్తిసక్తిః౹ అశ్రోత్రగ్రాహ్యత్వాత్ శ్రోత్రసత్త్వేతి కచిత్పాఠః౹ అశ్రోత్ర

తవం శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వం తస్య ధ్వనే వృత్తేః సాధనావచ్ఛిన్నం వా సాధ్యప్రతియోగివ్యాపకతేవపి పక్షధర్మ ధ్వనిధ్వంసత్వావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యాపకతయోపాధిత్వా
భావాద్ద్వితీయోపాధేః శబ్దేతర సాధ్యవ్యాపకత్వ ప్రథమోపాధేస్సాధనావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకయోః పక్షధర్మావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యాపకత్వమాదాయదూ
షితత్వోపాధ్యోర్విశేషాస్తత్ర తత్స్వరూపాపాదకత్వమపి దధిరే। అప్రయోజకతాదితి చేన్న। సాధనప్రథమోపాధేః శ్రోత్రవ్యాపక పక్షరూపాపాదకత్వ
పాదితం తయోర్భయోస్త్రైకత్రసత్త్వం సాధనానాం ప్రయోజకత్వమిత్యాగమో ప్రయోజకత్వపరిహారం సాధనాంగతః। అన్యథా వ్యాపకత్వాఽప్త
గతేరుపాధి పక్షే ఉత్తేష్విష్ట పక్షయోః పృథగేవోపాధితయా మిళితస్య సాధనం ప్రయోజకత్వేపి ప్రత్యేకం పాదితోః సాధ్య యత్సాధనం
సత్త్వం సాధనం ప్రయోజకత్వం తదవచ్ఛిన్నసాధ్యం తం గా యా అసంగతేః సాధనాధీన ఏవేతి। సాధ్యోపాధేః తద్దర్శనం తద్విశేషాధీన ఏవత్వే
ధనః। యుసనసాధ్య యస్యోపాధిత్వే సాధ్యత్వం పాదితః త్రిభిపక్షపక్షరూపాపాదితమ తత్సాధనాం సాధనాం ప్రయోజకత్వం సాధనాం
భావః। అపక్షపక్షత్వేతి। చకారో వాక్య సముచ్చయార్థకత్వ సముచ్చితస్య సాధనాధీనత్వ నియమనిరాకృతే ఏక తత్సాధనాధీనత్వం సాం
యా అనిరాకరణాదిక తదుపాధిత్వం సాధనత్వాదవచ్ఛిన్నత్వే। పరమమహంతీతి। అపాతు సమతాత్పర్యే। పరిమాణాత్యోర్భయత్రసంబధ్యేతే। యద్యపి

మూ॥గా॥శ్రీ॥ కారణం వినా పరమమహత్త్వరిమాణాదేరుత్కర్షాదిమత్త్వేపి తాదృశోత్కర్షాదేర్హ్రస్వత్వజాతియాం భాభావకతానవచ్ఛేదకతయా ఘటత్వజాతియాశ్రిత-
భావకతావచ్ఛేదకోత్కర్షాదేహేతోః నిత్యత్రయకారణాప్రయోజ్యత్వం నైతావతా నిస్త్రాన్నిరాకృతం భవతి తథా త్వాదృశోత్కర్షాది
౧౭౭ జేః కారణానధీనత్వవత్ నిత్యాః అవిశేషేణ తాదృశోత్కర్షాదేరపి కారణానధీనత్వలాభాత్తిమసమంజసం ఇతి చేత్ పూర్వోక్తత్వభిప్రాయాన్నేవా-
ప్రయోజకత్వప్రయుక్తమతో నాసంగతిరితి తత్ర హేతుః కారణాప్రయోజ్యమితి తథా చ పృథివీమహత్త్వాప్రయోజకత్వమితి శేషః ప్రత్యక్ష-
మేవ తత్త్వదితి తథా చైకత్ర స్యాత్ కారణానధీనత్వం భయస్యాపి తథాత్వమవ్యక్తమితి భావః। యస్యాప్యుభయస్య ప్రత్యేకానతిరిక్తత్వేపి ప్రత్యేకాధికర-
ణాతాతిః ఉభయత్వావచ్ఛిన్నాధికరణాంతానతిరిక్తవేతి ప్రత్యేకాధికరణాంతాయాః కారణాధీనతయా మిళితసత్త్వాయాం నతథాత్వనివాహః। ౧౭౭
తథా హి ప్రత్యేకాధికరణాంతాద్వయస్య కారణాధీనతయా ఏకత్రాపి హేతుకే తద్వయసత్త్వే ఉభయత్వావచ్ఛిన్నాధికరణాత్వమతః తత్రాప రామ
శ్రీకంఠ తస్య తదుభయవ్యాపకత్వాదితి సామంజస్యం ప్రత్యక్షమేవశబ్దానిత్యత్వమితి। వినాశిత్వరూపమనిత్యత్వం శబ్దస్య ప్రత్యక్షప్రమాణసి-
ద్ధమిత్యర్థః శబ్దస్య వినాశప్రత్యక్షమసిద్ధమిత్యాశంకాం నిరాకరోతి యత్ర తత్ర త్వస్త్రేనస్త్వసభవిత్వమాహంత్యాత్తత్రాపి ఆశ్రుత్వావాప్యాపరః శ్రవణ

మనోయోగః నతు శ్రోత్రసంనికర్షః శ్రోత్రవిశేషణతయా హస్తత్వస్యనిత్యత్వాత్ తథాత్వే ధ్వంసప్రాగభావయోః రత్యంతాభావవిరోధిత్వాం మతేగణాం
రోర్నాస్త్రాతిప్రత్యయనత్వపి ధ్వంసవిషయత్వ తయాం తాదృశప్రతితెరత్యంతాభావవిషయకత్వాపి పూర్వోక్తపరిభ్రాంకారనాంశతత్వెన్నైవనిరాపి
హింసారోక్తాకారప్రత్యక్షేనత్వపి వాంశనాధర్తతాంజాతథాభ్యా। ననువినాశితస్వత్వప్రతిమతవరూపమనిత్యత్వం నప్రతిలక్షితన్యాయసూత్రజత్వ
త్తరత్యేంద్రియతయాం ప్రత్యక్షం సంభవాజాతిన నైయాయికాభిమతేః సిద్ధాంతస్త పదపదార్థయతి। వినాశి। ఉత్పత్తిమత వైపదార్థతదభావస్త్రి
భావత్వవిశేషితస్యవినాశిత్వభావసాంధర్త తయాం ప్రత్యక్షప్రమాణాదపి నవినాశిత్వనిశ్చయసంభవః। అభావసాధర్మ్యవతి భావప్రాహ
కేనాత్ప్రమాణాంతర్భవితస్యసంకార నిరాకర్తుంయోం తత్తినాంధనమిత్యపవ్రైలాయః। అయోగ్యత్రికాంశత్వధర్మత్వాంశతయాం నశబ్దధ్వంసప్రత్య
క్షసంభవఇతిహిసంశారాంన నిరాకర్తుం తు। ప్రత్యక్షేతి। ప్రత్యక్షప్రతియోగికత్వమేవ ధ్వంసప్రత్యక్షతాం ప్రయోజకం తచ్చశబ్దధ్వంసె అస్త్యేవేతి
కుతోం నాశస్య ప్రత్యక్షత్వమిత్యర్థః। అధికరణప్రత్యక్షే తవస్యత్యంత్రతాంయోంశయతినతినా। దర్శభావేతి। అదృష్టధ్వంసేతద్దర్శనాత్। ప్రతి
ప్రతియోగి సమవాయిన ఆత్మనః ప్రత్యక్షేత్వాదిత విశేషః। తదింద్రియేణ భావగ్రహం యద్విధికరణాన్ ప్రత్యక్షత్వం నావశ్యం తేందాంప్ర
తదింద్రియ

మూ।గ।౪। ప్రత్యక్షే సామాన్యమనపేక్షితం అన్యేంద్రియజన్యప్రత్యక్షే అన్యేంద్రియగ్రాహ్యాణాం స్వాశ్రయంచి త్వరత్వాదిత్యాశయేనాహ తదింద్రియగ్రాహ్యేతి । ఘ్రాణ
రసనాగ్రాహ్యేష్వపి తథాత్వాత్ ప్రతియోగిసమవాయిని । గంధరససమవాయిని ప్రభూతత్వే రాదౌ । గంధరసాభావయోః । తద్విశేషాభావయోః అధికరణ
౧౨౮ ప్రతియోగ్యుభయప్రత్యక్షతాయాస్తంత్రత్వాపగమే అత్యక్షధ్వంసప్రత్యక్షాపత్తిః వాయౌ సంభవాత్తత్రాంగారవేణాపి నిరాకరోతి నోభయమితి ।
ననుతదధికరణకాభావప్రత్యక్షే తదధికరణప్రత్యక్షం యది హేతురుచ్యేత తదానోక్తగౌరవం అధికరణజ్ఞానస్యాభావధీహేతుత్వస్య
ఉభయవాదిసిద్ధత్వాత్ తత్కారణతాయామేవ జ్ఞానత్వేనస్థాలప్రత్యక్షత్వేన విశేషాగమాదిత్యత ఆహ స్మృతేఘటేతి । యత్ర ఘటస్యానుప్రత్య
క్షేపత్తౌ అపితుస్మరణమేవ తత్ర ఘట ప్రత్యక్షం వినాపి తత్రాభావే ఘటబోసంయోగానష్ట ఇతి ఘటాధికరణకధ్వంసప్రత్యక్షోత్పత్తేః ౧౨౮
వ్యభిచారాదిత్యర్థః । యది చ తత్తదధికరణావిషయకతత్ప్రత్యక్షే తత్తదధికరణప్రత్యక్షం హేతుతానకల్పితేలపితు తదభావప్రత్యక్షే గామ
తదభావాధికరణప్రత్యక్షత్వేనతదోత్ర స్థలాభావతలయోపతదభావాధికరణప్రత్యక్షసత్వేనవ్యభిచారాసంభవేపి ఉపనీతాధి
కరణకరణాభావాదిప్రత్యక్షే వ్యభిచారో దుర్వారఏవేతి భావః । ప్రతియోగియోగ్యత్వస్య । ప్రతియోగిమాత్రయోగ్యత్వస్య । తంత్రత్వ

అభావయోగ్యతాయామపేక్షితత్వే। తస్య। వాయుస్పర్శధ్వంసస్య గ్రాహకసంనికర్షాభావాదితి। తత్తత్త్వదశాయాం తదాశ్రయస్య సత్త్వే తదా-
శ్రయఘటితత్వకస్యైయుక్తవిశేషణతారూపగ్రాహకసంనికర్షాభావాదిత్యుక్తే। నను ప్రతియోగ్యయోగ్యత్వేపి ఖలు పరమాణూనాం పృథివీత్వా-
భావే ఽనన్యస్మాత్త అతో యోగ్యాధికరణే యోగ్యస్య ప్రతియోగినో ఽనుపలబ్ధిరూపాయా యోగ్యానుపలబ్ధేరభావప్రత్యక్షే ప్రయో-
జకత్వం పిశాచరణో యా తథా బాధికరణయోగ్యతాశక్తాభావప్రత్యక్షే ఽపేక్షితత్వేనాశంక్య యోగ్యాధికరణే యోగ్యస్య ప్రతియోగి-
నో ఽనుపలబ్ధిర్న యోగ్యానుపలబ్ధిః। తథా సతి పాంథిన్యాదిపరమాణూనాం మహత్త్వాభావస్య మహతి వాయౌ వృద్ధ్యా తద్రూపాభావస్య ప్రత్య-
క్షే నేత్యత్ర పరంతు యోగ్యానుపలబ్ధిరభావగ్రాహికా। అనుపలబ్ధౌ యోగ్యతా చ ప్రతియోగిసత్త్వప్రసంజితప్రతియోగికత్వరూపా
పాంశభావీయే తద్వతీచ్చానుపలబ్ధిః స్వవుద యోగ్యేఽప్యధికరణే కస్యచిత్త్వం భవతీతి సమాధత్తే చేతి। యస్య ప్రతియోగినః సత్త్వే ప్రతియోగితా-
వచ్ఛేదకసంబంధేన సంబంధిత్వం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధేన యద్వత్త్వమితి యావత్। యత్ర। అధికరణే। అనుపలబ్ధివిరోధి। విషయతయా
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రతియోగినమతోపలంభాపాదనయోగ్యం। తేనేత్యభావత్వాత్। తత్ర తద్వత్తాన్యానుపలబ్ధేరిత్యర్థ [illegible]దః। తస్య

మూ।గ।వా। ప్రతియోగినోఽభావస్యత్రాధికరణే గృహీతత్వే తత్తద్ధర్మాః। యోగ్యానుపలబ్ధిర్భవేః। అయోగ్యయోగ్యసంబద్ధస్య గృహీతత్వ ఇతి ప్రవాదాశంకాః తదధికరణే
ప్రతియోగిసత్త్వోపలంభాపాదనయోగ్యత్వాచ్చ తత్రాపి తదేవ పతి ప్రతియోగ్యనుపలంభయోగ్యత్వం వాచ్యమేవ తథా వ్యాప్తిస్తు మేఘాం ఖలపరమాణౌ
౧౭౯ పృథివీత్వస్య పృథివీత్వోపలంభాపాదకత్వేఽపి న తత్ర తదభావప్రత్యక్షం। ఉభయోర్యోగ్యాభావాదావపి పృథివీత్వస్య విశేషణాంతరవైశిష్ట్యస్యాప
చిన్నస్య పృథివీత్వోపలంభాపాదకత్వసంభవాత్ ఇంద్రియసన్నికర్షాశ్రయో మహాయత్వాపాయాం ముద్భూతరూపరహితాయాం
పృథివ్యాం తద్వద్బాహ్యేంద్రియసంయోగమహత్త్వోద్భూతరూపవిశిష్టస్య తస్య తదుపలంభాపాదకత్వేన యోగ్యానుపలబ్ధిం
నివారయిత్వా తత్ర పృథివీత్వాభావప్రత్యక్షముపపాదనీయం తథాచ ఖలపరమాణావపి తాదృశేన పృథివీత్వేన తదుపలంభాపాదనసంభవాత్ ౧౭౯
తత్రాపి తదభావప్రత్యక్షాపత్తిః। ఏవం పార్థివానామయుద్భిన్నత్వ ఖలపరమాణ్వయుతాన్యతరత్వాదివిశిష్టేనాపి పృథివీత్వేన ఖలపరమాణౌ తా ఫాశ
తదుపలంభాపాదనసంభవాత్ ప్రసంగో దురావార ఇతి చేన్న। తదధికరణవృత్తినాం ప్రతియోగిగ్రాహకేంద్రియవిశేషణానామవచ్ఛిన్నప్రతియో
గితత్త్వాపాదకత్వాపత్తియోగ్యప్రతియోగికత్వరూపస్య తాదృశత్వస్య వివక్షణీయతయా తాదృశయోగ్యప్రతియోగికస్య తత్రాధికరణే ప్రతి

యోగ్యోపలంభస్య తదధికరణేఽభావప్రత్యక్షే హేతుత్వేనాతిప్రసంగానవకాశాత్ మహత్త్వాదివిశేషణాన్యూపలపరమాణ్వాదావవృత్తేః పంథున్యవాయ్వాదా
దేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిర్గ్రాహకత్వే తత్పత్తిదవచ్ఛిన్నప్రతియోగినస్తదుపలంభాపాదకత్వే తదధికరణావిషయకాభావప్రత్యక్షే ప్రయోజకే యోగ్యా
నుపలబ్ధిర్నవాన్యహేతుత్వేతి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకభిన్నత్వేన తాదృశవిశేషణానాం విశేషణేయంతేన ఘటత్వఘటవిశిష్టతత్త్వాద్యవచ్ఛిన్నాభావ
ప్రత్యక్షవిషయాధికరణవృత్తీనాం ప్రతియోగ్యగ్రాహకేనాం ఘటత్వఘటాదిరూపప్రతియోగితావచ్ఛేదకాత్మకవిశేషణావిశిష్టప్ర
తియోగినాం విశిష్టప్రతియోగ్యుపలంభాపాదకత్వేన తాదృశాధికరణే తత్తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తేః యత్రాధికరణే యదవచ్ఛేదేన
ఇంద్రియాణాం సంయోగోఽనాత్మావచ్ఛేదేన వా ప్రవృత్తిషు చక్షుఃసంయోగాదిరూపప్రతియోగ్యుపవర్తతే తత్రాధికరణే సామానాధి
కరణ్యసంబంధేనేంద్రియాణాం సంయోగాదివిశిష్టప్రతియోగినస్తదుపలంభవిషయత్వవ్యభిచారితేన పురో దేశకాలావచ్ఛిన్నే సామా
నాధికరణ్యసంబంధేనేంద్రియాణాం విశిష్టప్రతియోగినః ప్రతియోగ్యుపలంభాపాదకత్వం నిరాబాధమేవ నన్వేవం తాదృశప్రతియోగిస
త్త్వాపాదకానాపత్తిర్గభన్ యోగ్యానుపలబ్ధిబలాదనాత్మావచ్ఛేదేనాలోకసంయోగవతి భూతలే దోషశూన్యాభావావచ్ఛేదేనాభావప్రత్య

మూ౦|౧|౩ ప్రసంగ ఇతి వాచ్యం। తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నతదధికరణాధమికాభావగ్రహే తదవచ్ఛిన్నతదధికరణవృత్తివిశేషణావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వప్రసంగాత్।
ప్రతియోగికాయా ఏవ ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధేః। ఘటాభావ ఉక్తస్థలే ఆపాదకవిశేషణాప్రాప్తాలోకసంయోగస్యాయద్గ్రాగవచ్ఛేదేనాభావగ్రహే ఆపాదకత్వ
౧౮౦ తదవచ్ఛిన్నతదధికరణవృత్తిత్వాభావాత్। అత ఏవ మహిపరమాణ్వాదౌ మహత్త్వసమానాధికరణరూపాదివ్యక్తీనామభావగ్రహే దురాపాదవ ఏవ వృత్తి
మహత్త్వవిశేషణావచ్ఛిన్నేనాపి తత్ప్రత్యక్షాపాదివ్యక్తిత్వేన తదనుపలంభాపాదనసంభవాత్। న చ మహత్త్వాదివిశిష్టే తద్రూపాద్యేవ తదనుపలంభవ్యాప్తి
గ్రహే తుం శక్యతే తద్వ్యక్తిప్రతియోగికానుపలబ్ధే తదనుపలంభేనాపాద్యోగ్యతాయోగ్యత్వాత్ ప్రయోజకత్వం ఘటాదితత్వ్యక్తి ప్రతియోగికత్వ తదుప
లంభకసామగ్ర్యపత్యాదిత్వసత్త్వాలతక్సంభవాదితి వాచ్యం। వ్యాప్తిగ్రహేపి వాస్తవవ్యాప్తి సత్త్వేన ప్రతియోగ్యతాయా అప్రయోజకత్వాత్ ౧౮౦
యత్ర వాస్తవికీ ఉపలంభవ్యాప్తిస్తత్రాభావే సత్త్వే ఉపలంభవ్యాప్త్యభావ వ్యాపకతయా ఉపలంభావ్యాప్యత్వేన తత్రాభావే సత్త్వేవాం తత్ర అప్రత్యక్షం స్యాత్
భావేన వ్యాప్తిగ్రాహకతర్కసాలభ్యాదిత్యపేస్త। యద్వ్యక్త్యధికరణాసముదాయసత్త్వే ప్రతియోగిసత్త్వే అవశ్యముపలంభః తత్తదధికరణావిశిష్టత్వ
మేవ తదధికరణనిష్ఠప్రతియోగ్యనుపలంభస్య ప్రతియోగిసత్త్వవిరోధిత్వాపరమార్థం తత్ప్రత్యక్షాపానుపలంభస్య తత్తదధికరణం తద్గతమహ

తావత్సమవహితత్వాన్న తత్ర తదభావగ్రహః। అథైవం ప్రతియోగితదవచ్ఛిన్నేతరత్వోపాధ్యయోగ్యతయా యోగ్యానుపలబ్ధిరేవ ప్రయోజకాపేక్షాదితి చేత్తత్కృతిః। తన్న
ఏవయోగ్యానుపలబ్ధిమన్నిరూపితత్వోపాధేర్ఘటాదిభేదేతరేణాపి సత్త్వాత్। అత ఏవ ఘటాద్యభావే యోగ్యానుపలంభవిరహే నాభావమాం సహా నాం గకారాం
ద్రవ్యాభావప్రత్యక్షే నరాకారేణానలభ్యతే తదసత్వే పిమన్నిరీక్షితయోగ్యానుపలబ్ధిసంభవాదత ఏవ ప్రత్యక్షవిషయత్వరూపవిరోధాభావాదిత్యా
దినామన్నిరీక్షితయోగ్యానుపలబ్ధిరంబాంత్యేన యోగ్యానుపలబ్ధిప్రయోజకత్వానపాయముక్తం। అథైవం ప్రతియోగిసత్త్వవిరహం మాం త్రి
ప్రయోజకత్వాధికరణం తాం కృత్స్నమేవాకృత్స్నవిరోధిత్వం పరమాణ్వాదౌ ప్రత్యక్షత్వాద్యనుపలంభవత్త్వం మహత్త్వాదివిరహ ప్రయోజకమస్తి
తన్నప్రతియోగిసత్త్వమాత్రప్రయుక్తమత ఏవ నాతిప్రసంగః తన్నాత్రప్రయోజకత్వం చ తత్తద్యోగ్యతాన్తరాప్రయుక్తత్వమతో ఘటా
తలాంధకారఘటాద్యనుపలబ్ధిమతపి ఘటాద్యసత్త్వే ఆదిన ఘటేంద్రియసన్నికర్షవిరహప్రయోజ్యత్వే స్థితదనుపలబ్ధేర్యోగ్యతాభావాదినిః। నతత్ర
ఏతేన యోగ్యానుపలబ్ధేరధికరణప్రతియోగివిశేషనియతత్వయోగ్యతయా జలపరమాణ్వాదిధర్మిన్యక్ష్వాదివిరాజ్ఞాభావాదిప్రత్యక్షాపత్తిరిదప్యా
తదధికరణే తత్ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధేరత్తత్తాయోగ్యతాఙ్క్లప్తేనాసంభవాదన చ యోగ్యానుపలబ్ధిరుచితకరణవిరహస్యాత్తత్ర తదభావప్ర

మూ॰।౫।శ్లో। ప్రత్యక్షాపత్తివారకత్వాసంభవః అన్వయానాం రణాం విరహస్య తత్తదభావప్రత్యక్షాపత్తి అన్వయానవిరహో ప్రయోజకతయా ప్రసిద్ధయో॰
ర్యోగ్యానుపలబ్ధ్యంతరవిరహస్య హి చిత్రత్వాదిత్యపి సమాహితం। అధికరణావిశేషమనంతర్భావ్య విషయతావిశేషసంబంధేన పృథివీత్వాద్యభావప్రత్య
౧౮౧ క్షత్వే పృథివీత్వాదివిరహమాత్రప్రయోజకత్వాధికరణతాసంబంధేన పృథివీత్వాద్యుపలబ్ధివిషయతావిరహస్య గుణాలభావాదిధర్మికతదభా॰
వప్రత్యక్షస్థలే ప్రత్యక్షత్వాద్వివరమాణార్థానధికరణతాసంబంధావచ్ఛిన్నపృథివీత్వాద్యనుపలంభాభావస్య విషయతయా తదభావోపలం॰
భస్య భావనివారకత్వాదిత్యాదిక।। తథా చ యోగ్యానుపలబ్ధిపర్యాప్తత్వాదేవ న ప్రత్యక్షమితి। తథా చ యోగ్యానుపలబ్ధివిరహాదితి శేషః
యోగ్యాధికరణప్రతియోగ్యనుపలబ్ధియోగ్యానుపలబ్ధిత్వవ్యాప్తావచ్ఛేదాభావప్రత్యక్షత్వేతిరూపాభావః। అభ్యుపగతరూపాభావః ౧౮౧
నిరుక్తయోగ్యానుపలబ్ధిస్తు ప్రసిద్ధత్వాదితి శేషః। అన్యథా యథాశ్రుతయోగ్యానుపలబ్ధిస్తు ప్రసిద్ధైవ న తదనుపపత్తిరితి భావః। ప్రకృతే తత్త్వం ౯౫
దర్శయతి। అస్పృష్టేతి। తథా చ। స్పృశ్యయోగ్యానుపలబ్ధిః శబ్ద ఇతి। శబ్దస్తు తదభావః। తస్య శబ్దస్యాసత్త్వ ఇతి। తన్నోపపద్యతే నేతి శేషః। సమవధానే
స్పర్శత్రమనోయోగసత్త్వే ప్రతిబంధకం తాదృశాత్మకరణయమాత్ర। శబ్దసత్త్వే తదుపలంభాపాదనసంభవాదితి శేషః। అత ఏవ సమవధాన

నచైతదనంతరముపలంభనియమేనేతి పూర్వగ్రాహ్యం। ప్రత్తిప్రసంగాదిత్యప్రవృత్తత్వాత్తేనాతదుపలంభాం ప్రత్తి సంభవాదిత్యర్థః। అధికరణస్యాగ్రహణస్వాత్మయాం
గ్రాహ్యతయా తదవిషయాణాం శబ్దాభావప్రతీతి ఘటవిస్మృతిదశాయాం దృష్టస్యాభావధీనాం ఽప్రత్యక్షత్వం తికర్థం శబ్దానాం శ్రోత్రప్రత్యక్షత్వాదిత్యాశంక్య తన్న అధికరణేతి। అధి
కరణేనానుపలక్ష్యమాణాభావప్రత్యక్షత్వం న సంభవతీత్యర్థః। అశక్యరూపాధికరణానాం స్వయోగ్యత్వేప్యపనీయత తద్విశేషణానాం అభావధీ భవతీత్యభి
నేతి। తత్ర తదభావో నిరూప్యత ఇతి। తదధికరణయోః పరమాణ్వాదేర్వాధ్వంసప్రాగభావస్య సాక్షాత్కారయత్నాదిత్యర్థః। యతస్తాభ్యామభావనిరూపణా అ
ధికరణస్య స్వరూపాణాం గ్రాహకత్వమపేక్షితం న తు సాక్షాత్కారయోగ్యత్వం। అత ఏవ ప్రాచీనైః శబ్దప్రతియోగ్యధికరణయోః ప్రామాణికత్వమేవా
భావనిరూపణే తంత్రముక్తమిత్యపి హంత అత ఏవేతి। స్వరూపప్రామాణికత్వం న చ సాక్షాత్కారయోగ్యత్వమేవ తత్ర స్వత్వమిత్యర్థముప
ష్టంభయతి వాచ్యం। అభావప్రత్యక్షదశాయాం ప్రతియోగినః స్మర్తుం తద్ధికరణయుస్మృతేనాప్యనుపగమాత్తానసదృశ్యాప్యధికరణానాం అభావప్ర
త్యక్షేంద్రియసంయుక్తవిశేషణతయాహింతుత్వదాహ్యరూపాధికరణోత్సర్గోత్తర్జ్ఞానాత్తత్రం యోగవిరహాత్తత్రః తదధికరణే అభావ
ప్రత్యక్షే మితి యత ఇహం శబ్దాభావస్యేతి। సతేవ। విశేషణతారూపసాక్షాత్కృతం ఇతి నైవ। ఇంద్రియసంనికర్షస్తదాహ। స్తోత్రసంబద్ధతాహాతి।

ము॰।గ।శ్రీ। నాంత్రీయసంనికర్షాపేక్షా। నాశ్రయయుక్తాంత్రసంయోగాపేక్షా। తథాచ స్వవిశేషణాంతయా ఇంద్రియాంగ్రాహ్యత్వాభావప్రత్యక్షే ఏవేంద్రియసంయోగా
దిమద్విశేషణాంతా హేతుః। నతు శబ్దాభావప్రత్యక్షే శ్రోత్రేంద్రియవిశేషణాంతర్గ్రాహ్యవగ్రహాదితి భావః। శ్రోత్రవిశేషణాంతానాంభావగ్రాహిత్వేనాం
౧౮౨ ద్రియవిశేషణాంతాంతావప్రత్యక్షవిశేషణాంతావదితి శబ్దాభావస్య శ్రోత్రవిశేషణాంతాంగ్రాహ్యత్వభావం ధర్మమనుమానమాశంక్య తద్గ్రాహ్యేంద్రియేతి।
అయోగ్యత్వస్య। అభావస్య గ్రహణే యోగ్యతావస్య। ఉపాధిత్వాదితి। చక్షుర్విశేషణాంతాంధకారాంధ్రవ్యాపకత్వస్య శ్రోత్రవిశేషణాంతాయామపప
క్షే ఫలబలేన యోగ్యతావచ్ఛేదకనియతయా సాధనావ్యాపకత్వస్య చగ్రహాదితి భావః। యద్యపి ఫలీభవదమానస్యాపరస్యాతదయోగ్యత్వేపి వివాద
సంభవః। తథాప్యనుకూలతర్కాననవతారే సందిగ్ధోపాధిత్వం దూరావరమపేత్యాశయః। అన్యథా। సహచారదర్శనమాత్రేణ వ్యాప్తిసిద్ధా। గుణ ౧౮౨
స్వరూపోపాదేః। సంయుక్తసమవాయేన। సంయుక్తసమవాయమాత్రేణాగ్రహణాదర్శనాత్। సంయుక్తసమవాయాతిరిక్తేంద్రియసంబంధాగ్రాహ్య
గ్రాహ్యత్వదర్శనాత్। సమవాయేన శబ్దగ్రహణస్యాదితి। శబ్దే ఇంద్రియసంయుక్తసమవాయాతిరిక్తేంద్రియసంబంధాగ్రాహ్యత్వః। గుణత్వా
త్రూపవదితి। సమానాంశ్రోత్రసమవాయేన శబ్దగ్రహణానుపపత్తిరితి తాత్పర్యః। ఇదానీం శ్రుతపూర్వయోగకాలయోర్నాస్త్యంతాభావగ్రాహకానుపపత్తి

ఖే విషయతా-త్వేనైవోపపత్తౌ ననిశ్చయత్వం సవిషయతా-త్వమితి సమాధేస్సత్త్వేఽపి । నిశ్చయత్వస్య విషయతా-త్వేన-బాధక-మిత్యాకాంక్షాయామాహ తత్
త్తదావచ్ఛేదకేతి । తత్త్వదచతుష్టయం ప్రతియోగిపరం ఋజుపరమాణ్వాదావపి ప్రతియోగ్యుపలంభకసంనికర్షాదిసత్త్వాత్తత్ర ప్రవృత్తివత్త్వాత్త్యే
నుపలబ్ధియోగ్యతాం వారయితుముపలంభక-సంనికర్షం విశేషణం తదా సతి తత్ర మహత్త్వాదిసమవధానాభావాన్న సకలప్రవృత్తివత్త్వా
ద్యుపలంభక-సమవధానరూపాయాః ప్రవృత్తివత్త్వవ్యనుపలబ్ధియోగ్యతాయాః ప్రసంగః ప్రతియోగిప్రకారకసాక్షాత్కారజనకా
నాం సవానసాం సంనికర్షరూపమహత్త్వాదివృత్తి-నాం క-వాచిదప్రవృత్తికారణాకే-దాంచిదప్యసత్త్వే న ఉపలంభతావచ్ఛేదకాయాం వంత్వాంధ
మాః ప్రతిపాదకాంతదవచ్ఛిన్నసమవధానం వివక్షితం యోగ్యరూపమహత్త్వాదేరపి తత్ప్రకారకధీ-ర్నాం ప్రత్యక్షే-హేతుతయా తత్సమవ
ధానస్యాన్యగగనరూపవత్త్వరమాణ్వాదౌ తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తిరితి ప్రతియోగితరత్వం తదుపలంభక-విశేషణం ఉపలంభకతా
వచ్ఛేదకే-ప్రతియోగ్యవృత్తిత్వ విశేషణం పయసనపీతం రూపమహత్త్వాదిప్రతియోగిగ్రాహక-చక్షుస్సంయుక్త-సమవాయాదిగగనపరమా
ణ్వాదావసత్త్వాత్తత్రాప్యనుపపత్తిరితి ప్రతియోగివ్యాప్యేతరత్వముపలంభక-విశేషణం । ఉపలంభక-తావచ్ఛేదకే తద్వృత్తితరత్వ విశేషణ

మూ।౯।శ్రీ పర్యవసితం । యద్వృత్తిప్రతియోగినిష్ఠ... నిత్యం నికషాణాం న ప్రతియోగినో౽ప్రత్యక్షే వ్యాప్తిః వైయధికరణ్యేనాపి ఘటరూపాభావ
ప్రతియోగినాం ఘటాదీనాం చ ... వ్యాప్తిః సమనన్తరం తత్తత్త్వాత్ తథాపి తదాప్రత్యక్షే సాధారణం తదుపలం
౧౮౨ భక-పరం । సాధారణత్వం ప్రతియోగివిషయతానిరూపితధర్మివిషయతాప్రయోజకత్వం తేనాత్మమనః ప్రభృతీనాం సాధార
ణోపలంభకానామభావప్రత్యక్షవిషయభూతలాదిరూపధర్మినిష్ఠత్వాసత్వేపి న క్షతిః తేషాం భూతలాద్యుపత్యాసన్నతయాపి
తు భూతానాం తన్నిష్ఠవిషయతాప్రయోజకత్వరూపసాధారణ్యాసత్త్వాచ్చ ప్రతియోగితరనిరుక్తధర్మివిషయతాప్రయోజక-సకల
ప్రతియోగ్యుపలంభకానాసమవధానమనుపలబ్ధిర్యోగ్యతేతి ఫలితం ప్రకృతస్థలే యావదుపలంభకసమవధానముపపాదయతి ప్రతియో ౧౮౨
గ్యుపలంభకేతి । ఏతత్ప్రయత్నస్యతాభిప్రాయేణాభిహితం । వ్యంజకవాయోః ధర్మివిషయతాయాం ప్రయోజకత్వేన నిరుక్తయావత్కారణా ౫౫౩
న్తర్గతత్వాత్ న నస్తీతి ప్రతీతేర్నోనుపలబ్ధ్యా తత్తదుత్కర్ష-త్వసంభవేపి వినష్ట ఇతి ప్రతీతేర్ధ్వంసో విషయః ॥ న చ కారణీభూతయోగ్యా
నుపలబ్ధిబాధేన సోపలబ్ధియోగ్యవాయోర్వ్యంజకత్వేనోభయనిష్ఠమితి తదసమవధానేపి యోగ్యానుపలబ్ధివిరహేణోభయసిద్ధ ఇత్యాస

భవనష్టప్రతితేరపలంబం యోగం ష్వనాం రప్యం ఇక-తాంసి చ్చారే స్వ్యప్రౌంచిత తత్వాపి తాన్యథంచ్చప్రవినాం శప్రతిష్ట-సత్రపాం ధక-తేవననిత్యత్వానంధక-త్వమా
హం విన్నష్టప్రతితిరపితి। వర్గేషు వినాశప్రతియోగిత్వవిషయిణీప్రతీతిష్ట-రూం పాం పిప్రతీతరితి తర్కః। ధ్వంసజక-వాయుష్టశబ్దధ్వంసాంపాం ధక్తే వేతివర్గ
ధ్వంసజకాయేం వర్గనాయుక్తావాయుస్పర్శయశ్శబ్దధ్వంసరూంపాం పాం ధిప్రతియోగిత్వవిషయిణ్యావిధ్యర్థః। ధ్వంసనిర్వాపాం ధత్వాసంనిక-ష్టష
టక్-ఘాం యప్రతియోగిత్వఘాంసక-తయాం। స్పర్శదృశ్వంసస్వెస్తాంతాయోంగ్యతేవసవర్గేన్ర్కత్వంత ప్రతియోగిత్వప్రతితిరితిశంకాం నిరాంకర్తుం
త్వగింద్రియోంపనీతేతిధ్వంసవిశేషణాం తదర్థః-ధృత్వాప్రత్యక్షోపనీతత్వం। యత్ర్యధృపనీతఘాంసరూంపధ్వంసప్రతియోగిత్వాయోంపహ్నిపా-
రేష్టయాకమాంణాంధ్వాసాంతరప్రతియోంగిత్వత్వపత్వయోంపసంభవాంధ్వాం జక-వాంయుస్పర్శధ్వాంసపయణాంతా నుధాం వనమ ఫలంతధాంపితే
స్మతే ఉపనీతభాంసాంభాంవాందసంసర్గాంగ్రహంసహింతదజ్ఞానద్వయస్యైవాంరోంపతయాం ధ్వంసప్రతియోంనాస్త్రాత్కరితప్రగ్రహానురోంధేనతాం
ధ్వంసధ్వాంసప్రతియోంగిత్వారోంపస్సైన ప్రత్యక్షతాపత్ధ్వాసాంతరస్పర్శనసాక్షాత్కారిత్వగ్రహసంభవాత్ స్పర్శధ్వంసవిషయక-త్వాపాదేఆరోంపాం
ంతర్గతే తద్గ్రహాంసంభవాదితి। అత్రకేంచినిగమకమితి। ఉత్పాదకకాంపక్షే-వినష్టప్రతితిరుక్తప్రయోంగమంతరేణైవోంపపత్తేః తత్పక్షపరిత్యాగః।

మూ॰।౫।శ్లో। చిత్రమిత్యర్థః। ప్రత్యభిజ్ఞానమేవేతి। ప్రత్యక్షం వినిగమకమితి సంబధ్యతే। అప్రతీతస్య వినష్టఘటవిద్యమానఘటాభేదప్రత్యయస్యైకదా
చిదుత్తరకాలం ఘటధ్వంసప్రతీత్యనంతరమితి। ప్రకృతే ధ్వంసప్రతీత్యనంతరం ప్రత్యభిజ్ఞాయా అనుభవసిద్ధత్వాత్ విశేష ఇతి భావః। తారత్వాది।
౧౮౪ కార్యశతారతమతారతరత్వాదివిరుద్ధధర్మాణాం గత్వాదిసామానాధికరణ్యావగాహిప్రతీతీనామిత్యర్థః। ఇదముపలక్షణం। ఇదానీం గకారం
కోనాస్తి వినష్టః కోలాహల ఇత్యాదిప్రత్యయానాం చ త్వయాపి స్వీకార్యత్వాత్। భ్రమత్వకల్పనం। బాధితాభేదావగాహిత్వకల్పనం। అత ఏవేత్యస్యార్థం
స్పష్టయతి। ఏతాస్వితి। ఏతాసు భేదనియతోత్కర్షాపకర్షవినష్టవిద్యమానప్రతీతిషు। సతీష్వపి। విద్యమానాస్వపి। అభేదప్రత్యభిజ్ఞానాత్।
తత్తద్గకారాంశ్యభేదప్రతీతేః। తథా చ తారత్వమంద్రత్వాదిరూపవిరుద్ధధర్మప్రతీతీనాం సామాన్యాంశసంబంధావగాహిత్వ తత్తద్వ్యక్తిభేదసిద్ధి ౧౮౪
విరోధినిశ్చయసత్త్వేనాభేదప్రత్యయో భ్రమరూపోఽపి న స్యాదితి తాదృశప్రతీతీనాం పరంపరాసంబంధావగాహిత్వమేవ స్వీకార్య రామ
యం తథా చ విరోధినాభేదప్రత్యయప్రమాత్వావచ్ఛేదకత్వప్రతీతీనాం ప్రమాత్వోపపత్త్యా గకారాదీనామభేదసిద్ధిః స్ఫుటమేవేతి
తేషాం నిత్యత్వమితి భావః। నైయాయికైస్తు ఉచ్చరితే సత్యాదితి। ప్రయత్నసాధ్య ఇతి। ప్రయత్నప్రయోజ్య ఇత్యర్థః। ప్రత్యేతి ప్రయత్నసంతాన్యాభి

ఘటేనాన్యథాసిద్ధతయా శబ్దస్య కారణతా తేన తత్తాదాత్మ్యేనాథవా ఘటాదౌ నచ సమంతభగవత్ప్రయత్నస్య శబ్దకారణతయా న బాధా పరాంశే ఇతి వా
ఘ్యం। జన్యప్రయత్నసాధ్యత్వసాధనే యథా వత్ అన్యథా హి త్వాత్ తదనంతరమేవ తత్రోపపత్తేః ఇయ ర్థాత్। న చ యో యదనభివ్యంగ్యస్తేనైతద్యదనం
తరమేవోపలభ్యమానస్తత్ జన్యత్వమితి సామాన్యతో వ్యాప్త్యా యదనంతరమేవ యత్సుసాధనం తత్రోపపాదనే ఛందో ద్వసనభివ్యంగ్యే ఉపలభ్యమానే చ పటాం
దండాదిజన్యతా వ్యభిచారేణ వ్యభిచారః సత్యతి తదుపాదానత్వంశేషేణ మిత్యవాచ్యం సామాన్యాధికపదార్థరపి యదనంతరమిత్యాదాయ ద్వి
తీరేక ప్రయుక్త వ్యతిరేకస్య తయోరుపలంభకత్వరూపాయ త్తెనైకతర ప్రయత్నస్య కార్యాభావప్రయోజక వ్యతిరేకప్రతియోగిన
ఉపాదానాంశే భవనవత్ప్రయత్నస్యోపాదేయతయా బద్ధయోగ్యత్వాత్ స్వకప్రయత్నజన్యత్వస్యాభావేన ప్రయోజ్యతాయాః
సంభవినివేశేనైవ సఫలకత్వాత్। వాస్తే తత్త్వదద్వయం ప్రయత్నపరాంశ త్రకం। వాత్స్యవిశేషణతద్భావాద్వ్యాపి ప్రస్యేత్యాహ సత్త్వే తాప్త్ర
దానాన్తే యత్నానంతరముపలభ్యమానస్య ప్రయత్నాద్వ్యభిచారో ఘటత్వాదిసంస్థానస్య తత్రాపి న వ్యభిచారః। యద్వా విషయతావిషయి
భావవర్ణ దోషాదావర్ణోభివ్యక్తః ప్రయత్నప్రయోజ్యతయా స్వమతే పి వర్ణోఽభిజయతానభివ్యంగ్యతాపత్తేః। యద్యపి ప్రయత్నజన్యత్వేన

మూ।గా౩ సాక్షాత్కారావిషయత్వం తదర్థః। వర్ణానాం ప్రాత్యక్షికత్వేఽప్యావేదకస్య యత్నసాధ్యస్వభావసిద్ధతయాఽజనకత్వేన తదంశస్యాసిద్ధిరిత్యప్యతి తదాపత్త్యా తన్న ఘ
టాదావ్యభిచారో న వా యోగ్యేషు ఘటత్వాద్యభివ్యక్త్యా ఇంద్రియసంనిధానాయ సత్త్వదృష్టేః పరంపరా ప్రయత్నసాధ్యస్వభావసిద్ధతయా తత్రాపి త
౧౮౫ ద్వ్యభిచారతాదవస్థ్యాత్। తథాపి ప్లవద్వారకప్రయత్నప్రయోజ్యత్వే ప్రత్యక్షరవిషయో యస్తదన్యత్వస్య తద్ద్వారా ఘటితయా న స్వరూపాసిద్ధిః। స్వమతే వర్ణా
ప్రత్యభిజ్ఞా వర్ణాభివ్యక్తిద్వారకప్రయత్నప్రయోజ్యతయా జనకతయా స్వవిషయవర్ణోత్పాదనాసంభవేన ఘటత్వాదౌ వ్యభిచారోపాదకతయా త
దన్యత్వస్యాపి సత్త్వాత్ తదద్వారకమపి నత్వాద్యం తద్వారకప్రసిద్ధాంతే తదద్వారకప్రసిద్ధేరితి తాదృశం జన్యమపి తదన్య
త్వం ఘటత్వాదావ్యభిచారీతి వాచ్యం। యత్నస్వాభావ్యద్వారకత్వం స్వద్వారకాన్యత్వమపి తుచ్ఛం యథా యద్వారకభిన్నం తత్త్వమేవేతి నత్వేనాపి ౧౮౫
తాదృశస్వపదేనోపాదానసంభవాత్। ఉద్భూతరూపాదివ్యక్తేరింద్రియగగనాదావప్రయత్నం వినైవోపలభ్యమానే ప్రయత్నసాధ్యఘనజనితా राम
ణాం సామాన్యాభావేఽపి దండాద్యభివ్యక్త్యా తదసాధ్యఘటాదౌ చ వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యదళం। తదనంతరమిత్యనంతరమేవ కారపూర
ణేన తద్వ్యతిరేకప్రయుక్తవ్యతిరేకప్రతియోగిత్వపరం ఫలం భకత్వలాభాయ ఘటాదౌ యత్నాసాధ్యత్వవిశేష్యదళసత్త్వేఽపి న వ్యభిచారః

పటపదితి। పటస్యేంద్రియసంబంధానుకూలప్రయత్నాభివ్యంగ్యత్వేపి ద్వైవవక్ష్యస్ప్రయత్నం విసైవ యత్ర పటేంద్రియసంబంధః తస్యైవ విశేషవ్యాప్త్యా
దరపశ్చైర్దృష్టాంతతాసామాన్యవ్యాప్తౌ తు కుచవిందప్రయత్నం తు శివమాంచిక-ంబాదాంయపటసాంయాన్యస్యైవ దృష్టాంతతానంభవః తదభివ్యం
గ్యంచ తదేవప్రసిద్ధంనన్వనేత్యత్రాత్యారెనపస్యస్యైతుతాత్। వర్ణానిత్యత్వాంవాదిభిర్వర్ణానామభివ్యక్తే తేవనాభిమతప్రయత్నస్యైవ వర్ణాభివ్య
క్తిప్రయోజకత్వాభ్యుపగమాత్ లనత్వాంతదన్యస్యత స్యతోనిష్కరత్వస్యఫ్లియోప్రయత్నస్యతదభివ్యంజకతాం నిరాకరోతి అభివ్యంజకత్వం
కుతతి। సాక్షాదనభివ్యంజకస్యప్రయత్నస్యేత్యాదిః। అభివ్యంజకత్వం అభివ్యక్తిప్రయోజకత్వం అభివ్యక్తిప్రయోజకత్వం। ఇంద్రియ
సంబంధప్రతిబంధకాపనాయనాయకత్వాదితి। విషయేంద్రియసంబంధప్రయోజకత్వం ప్రతిబంధకవ్యవధానవిరహసంపాదకత్వా
దిత్యర్థః। ఇంద్రియసంనిధాపకత్వాద్వా ప్రతిబంధకాభావముద్వారికేత్యర్థః విషయేంద్రియసంబంధసంపాదకత్వాదేవత్యర్థః దృష్టమి
తి శేషః। ప్రత్యక్షమేవదృష్టాంతమాహ కుడ్యాద్యపసరణేనేతి। ఇంద్రియప్రసరణాదినా వేతి శేషః। అత్తోన ద్విత్వేయపక్షేపాదాహరణప్రదర్శ
నేన నన్వనత। పటాదీనాం కుడ్యాద్యంతరితానాం తదనంతరితానాం సంముఖీభావస్థితానాం వా పటాదీనాం। అభివ్యంజకత్వం ప్రయత్న

ము॰ ౧। ౪। స్యైత్యనుషజ్యతే। తదుభయం। తాదృశోభయవిధమభివ్యంజకత్వం। శబ్దా। విషయా। నిత్యసమవేతత్వేన। వర్ణానాం సర్వదైవ శ్రోత్రేణ సమవాయరూప
సంనికర్షాశ్రయత్వేన। ఆవరణం। ఇంద్రియసంనికర్షవిరోధివ్యవధానం। సంనిధాపనం। ఆవరణాపనయనాద్యోగ్యసంనికర్షసంపాదనం। శ్రోత్రసంస్కారా
౧౮౬ దేరభావాత్। తదపసారణస్య తస్యావశ్యకత్వేఽభివ్యంజనప్రయత్నద్వారత్వసంభవాత్। ననూక్తరీతిద్వయేన ప్రయత్నస్య వర్ణాన్ ప్రత్యభివ్యంజకత్వేఽపి
వర్ణాభివ్యంజకవాయువిశేషప్రేరణాయోగ్యశ్రోత్రతల్లోకయోగరూపసహకారిసమవధానేన తస్య తదభివ్యంజకత్వం దుర్వారమేవేతి శంకాం
నిరాకరోతి నాపీతి। శ్రోత్రసంస్కారాత్। శ్రోత్రసహకారిసమవధానేనేంద్రియసంస్కారకస్య ఇంద్రియవిషయగ్రాహకసంయోగవిశేష
రూపసహకారిసమవధానసంపాదకస్య। నశ్యదితి। యుగపదేవేంద్రియసంనికృష్టయోగ్యయావద్విషయోపలంభకస్య సహకారిసమ ౧౮౬
వధానస్య సంపాదకత్వమిత్యర్థః। వాయురపి। ప్రయత్నప్రేరితో వర్ణాభివ్యంజకవాయురపి। సహ తి। యుగపద్వలబ్ధవృత్తిసంబంధమ రామ హా
త్యర్థః। ఇదమధ్యాహృత్య సంపాదయతి। తాంపతాంశీ యుక్తేత్యాహ సత్త్వవర్ణస్యాభ్యుపలబ్ధిః స్యాదితి। తత్కారాద్యనేకవర్ణాభివ్యక్తికాలేఽపి ఖకారాద్యుపలంభక
సహకారివాయుసంయోగసమవధాననియమేన విషయత్వసంనికర్షసత్త్వేన చ ఖకారాదీనాం సర్వేషాముపలబ్ధిః స్యాదిత్యర్థః। తథా చ య
ఽతథాచేతి।

ద్రవ్యాణాం స్వాశ్రయదానుపలక్ష్యస్వాదాశ్రయాత్ తేత్ తదభావవ ఏవ తదనుపలబ్ధిరిత్యాహ - ఉపగంతవ్యమిత్యవివాదమేవ తదన్యత్వాత్ప్రయుక్తస్యాపి తత్ర
ద్రవ్యాణాం విషయదాన్వైవ తదభిప్రాయేణ కర్తవ్యానీతి నిరుక్తః సత్యాం తదన్యఘటితేహం తురపి నాసిద్ధిరితి భావః। ఏతాంద్రవ్యత్వరీతాప్రనిత్యత్వ సాంఖ్య-వ్రాంచిన
నైయాయికానాం సంవాదమాహ - సకలేన్ద్రియేతి। సకలేతిత్యస్య ప్రకాశయిత్వేన సంబంధః। సంస్కృతం। వర్ణాభిప్రాయదారీ-వాయుసంయోగసమ
వహితం। ననుసహకారిసమవహితమప్యింద్రియం విషయస్వభావాదేకస్వభావమాహ - స్వభావం కాం నిరాకరోతి ఘటాదయోత్రాఘ
టదర్శనార్థనమపి తద్ధర్మాః పటం। సంనికర్షాదిమంతం। నబుధ్యతి। నగ్రాహయతీతి నహి తత్ర్ధనాః। బుభుత్సితాం బుభుత్సితత్వవిశేషపి
యదివిషయాణాం నగ్రహం నియమః। తదా సుతరాం తాదృశవిశేషరహితానాం బుద్ధి సూచయితుం ఘటాదయ ఇత్యుక్తం। యథానాశ్రయ
వతేక-క్రారాం ద్యుత్పత్తిః కాలేన బికారాం ద్యుత్పత్తిః సమవాయికారణం గగనాదినా విభిన్నజాతీయవర్ణాభిన్నైకం తతాలాద్యభిసంక్రాన వా
యుసంయోగం ద్విశేషరూపసహకారివైచిత్ర్యేణ విచిత్రాన్ సంపద్య సమనియమాత్ తథా మన్నతేః భిన్నాక్షిసాంమర్త్యావవవిజాతీయ
వాయుసంయోగ ఘటితత్వేన వైచిత్ర్యాదేకవర్ణాభివ్యక్తి [illegible] తథా చ విషయ [illegible]

మూ౦౧౫౩। సామగ్ర్యమపరవర్ణానభివ్యక్తి- సామగ్ర్యనియమేన నయుగపత్సర్వేషాముపలబ్ధిరిత్యాశంక్య తేఽద్ధేతి। కాయాగ్నేరభివ్యక్తి- భిన్నకాంతీయసాయోగ। శ
బ్దేఽపి ప్రతినియతవ్యంజక-వ్యంగ్యత్వమితి। క-కారఖకారాదివిభిన్నాభివ్యక్తిరూపకార్యేఽపి విభిన్నసామగ్రీజన్యత్వమిత్యర్థః। తథాచ విషయమ
౧౮౭ ద్వారకౌష్ఠతాల్వాదివాయుప్రేరణేన విలక్షణాత్తత్సంయోగద్వారా ప్రయత్నస్య కాదివ్యంజకతయా యత్ర ప్రయత్నసాధ్యత్వసాధకహేతురసిద్ధ ఏవ
తి భావః। నైయాయికైః ప్రతినియతవ్యంజక-వ్యంగ్యత్వమేవ క-కారాదీనాం తదభావసాధకానుమానే నిరాకృతమితి వర్ణాన్తరేతి ౪
క-కారఖకారాశయ ఇత్యర్థః। అత్ర ప్రతినియతవ్యంజక-వ్యంగ్యత్వాభావః ఖకారాద్యవ్యంజక-వ్యంగ్యత్వాభావరూపః క-కారాకాశన
సాధ్యః। ఏకత్వపరిమాణయోః దృష్టాంతయోస్సంగమనాయాదరణీయాయాం ఏకాంపన్నేదనయస్య సమానదశత్వేనేతి సమానాం త్రి ౧౮౭
యత్రాపత్తేం యత్ర తదవ్యంజకావ్యంగ్యమితి సామాన్యవ్యాప్తిః ఏక-త్వసమానదేశైకపృథక్త్వే ఏక-త్వావ్యంజకావ్యంగ్యత్వాభావబా ౧౫౫
రేతి క-కారఖకారాదిష్వేకదేశత్వసత్త్వాభావేన పరస్పరావ్యంజక-వ్యంగ్యం యదుభయం తదన్యత్వం సాధ్యమితి మూల
ఏవ వ్యక్తీభవిష్యతి। పరస్పరావ్యంజక-వ్యంగ్యత్వమిత్యస్య పరస్పరావ్యంజక-వ్యంగ్యం యద్యత్ తదవ్యంజక-వ్యంగ్యం తదుభయమిత్యర్థః। క-కా

రాం దాం పరస్పరవ్యభిచారిసన్నికర్షవిశేషాదిరూపవ్యంజకవ్యంగ్యరూపప్రకారతాప్రకారకతాదిద్వయం తద్గతప్రకారతాదేః తావచ్ఛిన్నాభావస్యాపి తత్త్వ
దుభయతావచ్ఛిన్నాభావసత్త్వస్య బాధకాభావాత్ ప్రతియోగికత్వాభావవిశిష్టాభావసత్త్వేపి చ ఉభయతావచ్ఛిన్నరూపప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛే
దేన సామానాధికరణ్యం పరస్పరవ్యంజకవ్యంగ్యతదుభయతావచ్ఛిన్నాభావస్యానుమతేరితి న యుక్తం నన్వేవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
గాం వయవ్యాప్తిమతి వ్యంజకవ్యంగ్యయోః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వసత్త్వస్య వ్యాప్తివహ్ని నవచ్ఛేదకత్వాపత్తేరిత్యత ఆహ తు విశేషణ
స్యైవ వైయర్థ్యమితి తాభ్యాం। కేవలలింగపరామర్శాత్ తన్మానుమితిమనంగీకుర్వతాం ప్రాచాం మతే ఉభయతావచ్ఛిన్నాభావస్య
లాం ద్వయభయద్వయేష్వేతేన న ఘటరూపోభయతావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవచ్ఛిన్నాభావస్య వారణాయ స్వావచ్ఛేదకతావచ్ఛే
దకతావచ్ఛిన్నసాధ్యవృత్తితావచ్ఛేదకతాకత్వరూపవ్యాప్తేరేవ పర్యాప్తతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన సాధ్యానుమిత్యుపయుక్తతాయాం
వాచ్యత్వయా ఉక్తవిశేషణానవేక్షితత్వాదన్వయవ్యాప్తిరుభయతిప్రసమానదేశం ప్రియతాం పర్యాప్తరూపేణోక్తవ్యాప్తి
తావచ్ఛేదకధర్మస్య నిరుక్తసాధ్యవృత్తితావచ్ఛేదకతయా ఉక్తవ్యాప్తిః సంగతావిశేషణాం సాంకర్యాపత్తే। తత్కారా

మూ॰౧౫౪|శ| దానాన్వయ్యం జనకవృంగృతికారాంశజనకతవవిశిష్టస్యతికారాంతవృత్త్యం జనకవృత్త్యతవస్యతదుభయస్యైవవాంఽభావః తికారాంజిసమానదేశతవనాసాం
తతత్ప్రమానేంద్రియగ్రాహ్యతవనహేంతునాం సాంధనీయః| యద్వృత్తిమానదేశతవాపతి యత్ప్రమానేంద్రియగ్రాహ్యంతత్వావచ్ఛేదకవృంగృతత్త్వ
౧౮౮ తవాసతితదవృంజనకవృంగృతవస్తుతదుభయస్యైవవాంభావవత| యథాం ఘటత్వకతవసమానదేశతవఘటతేపింతాదాత్మ్యసాక్షాద్జనకవృంగృఘటత్వకత్వక
తవాసతిఘటకత్వవృంజనకవృంగ్రాం యద్వస్త్వంతరేంద్రియాదిశబ్దాదివాం తదసృతఘటపరిమాణాంవిపరీతఘటకతవంవాంగాతిసామాన్యముక్తి
వస్తుస్థితిఘటకత్వితా| ఏతన్నాతేఏకత్వపరిమాణాయోరేకస్యవృత్తిత్వం తత్వసంభవేప్యేకమాదాయైవాపరస్యవృత్తిత్వం తత్వమితిసూచయితుం
ద్వయోర్వృత్తిత్వంతత్తయోర్ఘటవాత్మనః| ఏవమతేతూభయత్వావచ్ఛిన్నస్యవృత్తిత్వంతత్రావృత్తేరితిబోధ్యం| నాన్వయ్యంజనకత్వం స్వభావాంశ ౧౮౮
యోర్జనకత్వం స్వనాంశ్రాంతస్కరతావచ్ఛిన్నజనకత్వమితియావత| తదవృత్తిత్వంచతజ్జన్యతావచ్ఛేదకసాక్షాత్కారత్వకత్వం అతస్తన్నతేజన్యం రామ
జనకవిజ్ఞానత్వయావాయుసంయోగస్యకఖోభయవిషయకసమూహాలంబనసాక్షాత్కారజనకతవజనకవిషయకతావచ్ఛిన్నంప్రత్యుజనకతవనాకా
వృంజనకతాశతే| కస్యమోవృంజనకవృంగృత్వం ఏవం ఏకవృత్తిత్వప్రతియోగిఏకత్వభానానియమపి ఏకవృత్తిత్వవృంజనకావధిజ్ఞానస్యఏకతావృంజ

తావత్పరస్పరాంగభంగసంధ్యవ్యభిచారప్రసక్తిరితి తద్ఘటితదాదరః। అస్మాకం నావ్యంజకవ్యంగ్యత్వతత్త్వాభావసంభవన్నైవసామంజస్యాత్। నన్వయమతే కవి-
షయతావచ్ఛిన్నజనకాత్మమనోయోగాదిజన్యత్వే జ్ఞానత్వరవిషయతేఽపి జ్ఞానాదేస్తద్విషయకత్వస్యాత్మమనోయోగాదిజన్యతానవచ్ఛేద-
కతయా జ్ఞానాం జ్ఞానం జ్ఞానాం వ్యంజకావ్యంగ్యత్వనివారణేఽపి। నచ జ్ఞానస్య వ్యంజకవ్యంగ్యజ్ఞానాదిక-తేఽపి మిథో వ్యంజక-మనోయోగాదిజ-
న్యతావచ్ఛేదక-విషయతాంశ-తద్విశేషాణాం సంభవాత్తన్నివారణాసంభవాత్ వ్యంజక-వ్యంగ్యతత్త్వతేఽవ్యంగ్యత్వం యథా శ్రుతమేవాస్త్వితి వాచ్యం। ఏక-విశేషణరు-
క్తవ్యంగ్యత్వనివేశేన బాధవారణేఽప్యేక-వృత్తిక్త్వావ్యంజక-మనోయోగనిరూపితవృత్తితాయా ఏక-తేఽపి సత్త్వాదేక-త్వమాదాయాకృ-ప్త-
శక్త్యావచ్ఛిన్నవ్యభిచారవారణీయసత్త్వవ్యంజకవ్యంగ్యతత్త్వతేఽనిరుక్తవ్యంగ్యత్వస్యైకవృత్తిక్త్వమాదాయాకృ-తేఽపి వ్యభిచారవారణాయ చ తదవ్యంజక-
వ్యంగ్యత్వఘటితశరీరతాద్యశస్య నివేశనావశ్యకతాపత్తేస్తదవ్యంజక-త్వాద్యాం వ్యంజకతాపూర్వవదోషాదవ్యం। అన్యథా క-కారరూపపక్షేతేషామపిప్రా-
ప్తావతప్రావ్యంజకవ్యంగ్యత్వాపత్తేరసత్కార్యసాధనాపత్తేః। స్వవిషయక-తావచ్ఛిన్నజనకజన్యతావచ్ఛేదక-విషయతాశ్రయత్వం నావ్యంజక-వ్యం-
గ్యత్వం పర్యవసితం। ఏవం తదవ్యంజకవ్యంగ్యత్వమపి నిర్వాచ్యం। అవ్యంజకం భావత్వేన విశేషణీయం। తేన రూపపరిమాణాదీనాం పరస్పరా-

మూ।గ।శో। వ్యంజకవిభిన్నదోషాభావవ్యంగ్యత్వేఽపి న వ్యభిచారః। ఏవం వ్యంగ్యవిషయాంతరత్వేనాపి అప్రామాణ్యే తేషాం పరస్పరవ్యంజకస్వస్వవ్యంగ్యతయా వ్యభిచార
ప్రసంగాత్। అతః వా వ్యంజకత్వం వ్యంగ్యోత్పాదకత్వం। ఏకసాక్షాత్కారవిషయత్వేనైవ యాయినాం భిమతకాకారణాం రాద్ధాంతపక్షతాం
౧౮౯ కారాండజోత్పత్తే తత్వవాదినాం కపిరీషాంతయోరేవక కారణకారయోః పరస్పరవినిమోచకే ఏపకదాంబిద్యాసాంప్రసిద్ధసాధనం సమూహాలంబన
యోగ్యయోః ప్రత్యేకం మాత్రవిషయక సాక్షాత్కారజనకవాయుసంయోగవ్యక్తేః క సాక్షాత్కారానుపధాయకత్వాత్ ఏవం చ సాధ్యవిష
యకసాక్షాత్కారవిషయతత్త్వం సాధ్యవ్యంజకవ్యంగ్యత్వం తదవిషయకసాక్షాత్కారవిషయత్వాత్ తదవ్యంజకవ్యంగ్యత్వం పర్యవసితం।
ఏకవ్యక్తిత్వవిషయకసాక్షాత్కారవిషయత్వవ్యాప్తే తదవిషయకసాక్షాత్కారవిషయత్వే వ్యక్తిత్వవ్యాప్యత్వేన తత్సాధ్యవిషయకసాక్షా ౧౮౯
త్కారావిషయకత్వాదే వ్యక్తివ్యక్తిత్వైకత్వావిషయకసాక్షాత్కారవిషయత్వస్య తేన సాధ్యేన తద్వ్యక్తి వ్యభిచారః। మూలే గ్రాహ్యవ్యక్తిన్నశరీర గా౨
తరుసంయోగయోః పరస్పరా వ్యంజకసత్వాఘట్టితదగ్రహం వ్యంగ్యయోః సమవాయేన సమనియతయోః రవ్యక్తేః న ఘట్టిన్నత్వా
త్ వ్యభిచారః। వస్త్వవృత్తేరప్రవిష్టదశాపగమాత్ తత్స్వతే వృత్తితయా స్వరూపాసిద్ధిః న వా వ్యర్థత్వం తాసిద్ధేశ్చ చిత్తువర్ణసా

మొకతావతీనాం చేదేశావ్యాప్యవృత్తిత్వేఽపి కాలేనావధికరణదేశావచ్ఛేదేన వృత్తేరేకావచ్ఛిన్నత్వం తత్సమనియతావచ్ఛేదకతాకత్వం అతోఽవిచ్ఛిన్నా
వయవానామవచ్ఛిన్నసమానదేశసంయోగయోః కాలైకసమవాయ్యవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వేఽపి న వ్యభిచారః। నహ్యైవం సమానదేశత్వవిశేషణవైయర్థ్యం
వ్యధికరణయోః పరస్పరవ్యభిచారిసమానాధికరణయోర్వానకాలవృత్త్యవిచ్ఛిన్నాధికరణయోరవచ్ఛేదకతయా సమనియతావచ్ఛే
దకతాకత్వవిరహేణైవ వ్యభిచారానవకాశాదితి వాచ్యం। స్వస్వప్రతియోగిగుణవ్యాప్యయోః ఘటాకాశపటాకాశత్వాభావత్వాభావయో
ర్వ్యభిచారవారణాయ సమవేతత్వాభావాన్తస్య తత్త్వావచ్ఛేద్యపి యత్త్వాపత్తేః। ఏతేన వృత్త్యేకకాలావచ్ఛేదేన విచ్ఛిన్నచరణావచ్ఛేదేనాశ్వోద్దేశా
వర్తమానయోః స్పందయోగయోర్వ్యభిచారనిరాసేనావకాశః। ఏకావచ్ఛేదేనైకదేశే వర్తమానత్వేఽపి సమనియతావచ్ఛేదకతాకత్వవి
రహాదితి ప్రత్యుక్తః। తన్న సమనియతావచ్ఛేదకతాకత్వసమవేతత్వయోః సమానదేశత్వయోశ్చ ద్వయోః పృథక్త్వేనైకావచ్ఛేదేన సమా
నదేశత్వసత్తిలిఖనాసంగతేః। తథా ఏకావచ్ఛిన్నవృత్తేర్లాభాత్ నతేనావచ్ఛేదేన సమానాధికరణవృత్తేః ఏకకాలావచ్ఛిన్నవిచ్ఛిన్నచర
ణావచ్ఛిన్నసంయోగయోర్వ్యభిచారే నావచ్ఛిన్నైకదేశావచ్ఛిన్నవృత్తికత్వం న వేశనివారణీయం। తత్రకాలావిచ్ఛిన్నసావయవావ

మూ।గ।౩ భిన్నాయా ఏవ సంయోగత్వాయాం వచ్ఛేదకత్వాత్। యత్తు తత్ర న శాఖాసంయోగావచ్ఛేదకాః అపి తు శాఖావిశేష ఏవేతి న వ్యభిచార ఇతి। తదసత్ వృక్షే
శాఖాయాం సంయోగ ఇతి ప్రతీతేరుపాధికత్వాత్। అన్యథా సంయోగస్యాగ్రమాత్రదేశత్వాపత్తేః। వస్తుతో విభిన్నా అవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నసమనియత
౧౯౦ సమవాయావచ్ఛిన్నాధికరణతాకత్వం ఏకావచ్ఛేదేన సమానదేశత్వం వా ప్రవృత్తిరవచ్ఛేదకానభ్యుపగమే వివక్షణీయం। న చ విభిన్నావచ్ఛేదకా
నవచ్ఛిన్నత్వం పరస్పరానవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నత్వం వా ప్రవృత్తిరవచ్ఛేదకాప్రసిద్ధ్యా న ప్రసిద్ధమితి వాచ్యం। ఏకాధికరణతా యదనవచ్ఛిన్నా తదన
వచ్ఛిన్నత్వేనైవ పరాధికరణతాయా నివేశనీయత్వాత్। న త్వేవం కాలావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వస్య సమనియతసంఖ్యాపరిమాణాద్యోర్భావయోః కా
లోపాధ్యవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నయోర్వ్యభిచారవారణీయ సమవాయావచ్ఛిన్నేతి। ఏవం చానవచ్ఛిన్నత్వస్యావచ్ఛేదకావిశేషణత్వేఽపి నోక్తస్య ౧౯౦
సంయోగత్వయోర్వ్యభిచారః। అనవచ్ఛిన్నాం తస్య సమవాయావచ్ఛిన్నాధికరణతావిశేషణం తద్యోర్వనివేశాత్। ఘటపటయోః ఘటపటద్వయయో
శ్చైవమపి విభిన్నావధిజ్ఞానవ్యంగ్యద్విత్వపృథక్త్వయోః పృథక్త్వద్వయే వ్యభిచారవారణీయ సమనియతత్వమధికరణతాయాం
నివేశితం। ఏకేంద్రియగ్రాహ్యత్వమపి వేశనవిభిన్నేంద్రియగ్రాహ్యయో రూపరసాద్యోర్న వ్యభిచార ఇంద్రియం మనోభిన్నత్వేన విశేషణీయం॥

విభిన్నపురుషీయచాక్షుషబుద్ధిజన్యద్విత్వాశ్రయాభ్యాం విభిన్నపురుషీయేంద్రియగ్రాహ్యయోరేకేంద్రియగ్రాహ్యత్వాభావాచ్చాక్షుషత్వసత్త్వేన న వ్యభిచారః। వ్యం
గ్యఫలయోః పక్షానపజాతత్వాపత్తేః విభిన్నకాలీనసమానాధికరణయోః పాకజన్యత్వాద్విభిన్నకాలావచ్ఛిన్నవృత్తికత్వాన్న హి తుల్యత్వమాత్రేణ న వ్యభిచారః
ఏకేంద్రియగ్రాహ్యత్వస్యైకసాక్షాత్కారవిషయత్వరూపత్వే తదభావేన సాధ్యాభావేన వ్యభిచారప్రసక్తిః। హిం తు విశేషణానాం సామ్యస్య పరస్పర
ఘటితాంయాం ప్రత్యయాం జనకత్వే యతిన చతుష్టయాదీనాం। అవయవసంయోగబహుత్వాద్యాపాదకవ్యంగ్యాయసావయవికాః తేనావయవినాం సాం
వ్యంజకానవచ్ఛేదకగ్రాహకచాక్షుషబుద్ధివ్యంగ్యావయవసంయోగావయవబహుత్వైకత్వజాతియాం వత్తా। ఫలయోః పదార్థయోః సహజత్వాపత్తేః పచ
సంయోగబహుత్వావిషయకసాక్షాత్కారవిషయత్వైకత్వాదేః। న తు బహుత్వప్రత్యక్షాదౌ ఉత్పలత్వవ్యంజకవ్యభిచారః। తాదృశసమూహజన్యసాక్షాత్కార
విషయేణ ఏతావతా సంగ్రాహ్యత్వేన వ్యంగ్యత్వలాభః। న చ తావతా హి న వ్యభిచారప్రసక్తిః। సంగ్రాహ్యానేకసమూహాలమ్బనత్వేన ఉత్పలత్వవ్యంజక
తావదితి వాచ్యం। ఉత్పలత్వవిషయతానవచ్ఛిన్నాయాం విశేషరూపావచ్ఛిన్నాయాం సంగ్రాహ్యానేకజన్యతాయాం తద్విషయతాయాం
నవచ్ఛేదకత్వాత్ తద్విషయకత్వానవచ్ఛిన్నజన్యతావచ్ఛేదకవిషయతాకత్వరూపతద్వ్యంజకవ్యంగ్యత్వాభావాదాయ వ్యభిచారప్రసక్తేః।

మూ॥౧౫॥శ్లో॥ ఫలోపధానఘటితసాధ్యవ్యాప్తి-తపర్యాప్త్యధికరణస్వవిషయకసంస్కారాత్మకవిషయోత్పాదకత్వమేవ వ్యభిచారప్రయోజకతయా ఽవ్యాప్తిః తంత్ర చ నాప్యు
పపత్తిగంధోఽపి। వృత్తిత్వావచ్ఛేదకవృత్త్యానేతి ప్రథమవదబోధ్యం। వ్యాప్తిపర్యాప్తవృత్త్యనోఽత్యన్తసత్త్వాత్ విభిన్నావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వాద్దర్శి
౧౯౧ తం। నీలస్య కార్యకారణాం వ్యాప్యవృత్తిత్వం బోధ్యం। ఉత్పలత్వేన సంస్కారే। సమానేంద్రియగ్రాహ్యయోః ఘటితత్వపటత్వాద్యో విభిన్నసంస్కార
వ్యంగ్యయోః ఫలోపధానఘటితసాధ్యతావ్యాప్యవ్యభిచారారోపాది వ్యక్తేర్వా కారణాయ హేతోః సత్త్వాత్। సమానదేశసమానేంద్రియ
గ్రాహ్యవిభిన్నావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసంయోగాదేర్వ్యాపకత్వాచ్చ స్వసావచ్ఛేదకగ్రాహ్యవ్యంగ్యయోర్వ్యభిచారవారణాయ ఏకావ
చ్ఛేదేనేతి। న చ పరమతే కారణకార్యాదీనాం ద్వైతీకవ్యాప్యవృత్తితయా దేశతద్వ్యాపకావచ్ఛేదకాభావాత్ ఏకావచ్ఛేదేనైకదేశవృత్తిత్వస్యాప్రసక్తే ౧౯౧
సిద్ధిరితి వాచ్యం। వ్యాప్యవృత్తేరప్యవచ్ఛేదకోపగమేన హేతునిష్ఠా సమానైకావచ్ఛిన్నత్వమేకదేశవృత్తిత్వం చ వృత్తిగ్రాహ్యవిశేషణం। తేషాం చ కార్యకారణా రామ
కాదీనాం దేశవృత్తిత్వావచ్ఛేదకవిరహేఽపి కాలావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వాన్నావధికారణాదేః పదేశావచ్ఛిన్నతయా వ్యాప్యవృత్తేరవచ్ఛేదకానుపగ
మేఽపి నహేతుత్వసిద్ధిరితి వాచ్యం। ఏకావచ్ఛేదేన సమానదేశత్వసత్త్వేనైకావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేకదేశనిష్ఠాధికరణతాకత్వస్యైవ లాభాత్ ఏకా

వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వే సతి ఏకదేశవృత్తిత్వే సతి త్వస్య లాభాత్ తథా చ వృక్షత్వే ఏకసమవాయిరూపదేశావచ్ఛేదనకాలవత్త్వమాన్యయోర్విభి
న్నావయవావచ్ఛిన్నసమానదేశసంయోగయోర్వ్యభిచారస్తదురావారత్వాచ్చ। న చైకావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నైకదేశనిష్ఠాధికరణతాకత్వస్య
న విశేషేపి విభిన్నావయవావచ్ఛిన్నసమానదేశసంయోగాత్మకత్వాత్ కాలరూపైకావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవృత్తికయోర్వ్యభిచారో దురవార ఇతి
వాచ్యం। ఏకావచ్ఛేదనత్వస్య ఏకదేశావచ్ఛేదనత్వస్య కత్వాత్ నైవం విభిన్నకాలావచ్ఛేదనైకదేశవృత్త్యోః క్రమికయోరేకశ్రోత్రయోః ఫలోప
ధానకర్ణసాంధ్యవచ్ఛిన్నపరస్పరావిషయకత్వే సాక్షాత్కారవిషయతయోర్వ్యభిచారః। దైశికవ్యాప్యవృత్తేరవచ్ఛేదకోపగమే తయోరేకావయవ
రూపదేశావచ్ఛేదనైకదేశవృత్తిత్వాదితి వాచ్యం। దైశికకాలసాధారణావచ్ఛేదకనివేశేపి స్థూలకాలరూపైకావచ్ఛిన్నయోస్తయోర్వ్యభిచారతా
దవస్థలితా తథైకదేశవృత్త్యేకావచ్ఛిన్నత్వవిశేషణే ప్యవచ్ఛిన్నత్వస్యాపి వృత్తికాలే వైశిష్ట్యనియతత్వాత్। ఏకదేశావచ్ఛిన్నవృత్తికత్వస్య విశేషత్వే ఏ
వ ఘటత్వపటత్వాద్యోర్వ్యభిచారవారణాత్ అత ఏవ ముఖ్యవిశిష్టభాగావచ్ఛిన్నైకశాఖావచ్ఛిన్నయోః కపిసంయోగయోశ్చైవ చరణం యుగపదవచ్ఛిన్నైర్వివ
తరుసంయోగయోర్వ్యభిచారో దురవారః। తయోః స్థూలరూపైకదేశావచ్ఛేదనవృత్తిత్వాత్। న చ తత్వశసంయోగయోర్విభిన్నత్వా

మూ॰।గ।శ్వ। ఖా భాగా భాగావే వా వచ్ఛేదకత్వం నతు శాఖాత్వేన తయో రేకదేశావచ్ఛిన్నత్వమితి వాచ్యం। శాఖాయాం శ్లోకేనసయుక్తస్య రూపత్వప్రత్యయస్యాధర
ఏపస్వావత్తయా ౽వచ్ఛేదకత్వవిరహాద్వాచ్యత్వే।నచ పరస్పరానవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నత్వమేవైకావచ్ఛేదకత్వనైవ్యేనాభిన్నత్వ ఇతి నోక్తసంయోగయోరవ్యభిచార
౧౮౩ ఇతి వాచ్యం।తథా సతి సమానదేశత్వే వసత్తి త్వస్య వైయర్థ్యాపత్తేర్ద శత్తత్వ పృథక్త్వయో [illegible] పరస్పరానవచ్ఛే
దకశాఖావయవయవఘటావయవావచ్ఛిన్నత్వేన మిథో ౽నవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వప్రసక్త్యా వ్యాపకత్వాపత్తిరితి చేన్న।నిరవచ్ఛిన్నైకావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వా
పత్తేః।ఉక్తసంయోగాభాయోరవ్యాప్తేరేకావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వ వ్యాప్యవ్యభిచారాన్నవకాశాత్।విభిన్నస్యావయవావచ్ఛిన్న
యా వివక్షాయాం తయోగద్వయావచ్ఛేదకత్వాత్।వస్తుతో విభిన్నభాగావచ్ఛిన్నశాఖావచ్ఛిన్నశాఖావచ్ఛిన్నదేశానవచ్ఛేదకద్వయావచ్ఛిన్నత్వేన ౧౮౩
తరుసంయోగద్వయవ్యభిచారవారణాయ విభిన్నావచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నాధికరణం తాత్పర్యమితి వాచ్యం।నతు విభిన్నావచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నత్వం ౮౫
యథా సంనివేశాధికరణతావం శాఖాయత్వం।ఉపదర్శితసంయోగయోః శాఖానిష్ఠం తరునిష్ఠం చాధికరణతాద్వయం మిథో ౽నవచ్ఛేదా
వచ్ఛిన్నమితి నతయో మిథో ౽నవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాధికరణతాకత్వముపదర్శితద్విత్వపృథక్త్వద్వయస్య ఘటకత్వయో వ్యాప్తత్వాన్మిథో ౽నవ

ఛేదకానవచ్ఛిన్నతయా తాదృశావచ్ఛేదకతాంగీకారేపి తయోస్తత్ర సత్త్వాత్తత్ర వ్యభిచారవారణాయ సమానదేశత్వమితి సమనియతావచ్ఛేదకతా
కత్వం సమానదేశత్వం। నచ వ్యాప్యవృత్తేరవచ్ఛేదకాప్రసిద్ధ్యా మిథోऽనవచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నత్వం నప్రసిద్ధమితి వాచ్యం। ఏకావచ్ఛేదకతాయాదనవ
చ్ఛిన్నత్వే తదనవచ్ఛిన్నత్వస్యాపి అవచ్ఛేదకతాయాం నివేశనీయత్వాదితి తత్త్వం। సమానదేశత్వం సమవాయేనాధికరణత్వం। తేన పరస్పరం వ్యాప్యజాతి-ప్రవృత్తి
ప్రతియోగిజ్ఞానవ్యంగ్యయోః ఘటత్వపటత్వయోః ఘటాభావపటాభావయోర్న వ్యభిచారః। సమానదేశయోః పరస్పరం ష్మం జ్ఞానవి
భిన్నేంద్రియవృత్త్యోః గంధరసాద్యోర్వ్యభిచారవారణాయ విశేష్యదళం। ఏకేంద్రియగ్రాహ్యత్వం తదర్థః। తేనోక్తయోరపి
మనోగ్రాహ్యతయా న వ్యభిచారావకాశః। విభిన్నపురుషయోర్జ్ఞానబుద్ధ్యాదినా సమనియతత్వాభావాత్ ప్రతినియతపురుషవృత్త్యో
వ్యభిచారోపాదానాశంకానియమాదుభయోరప్యేకేంద్రియగ్రాహ్యత్వేపి ఏకేంద్రియవద్వృత్తిగ్రాహ్యత్వాభావాత్ పదస్త్రాం జాత్యోర్వ్యాప్తిర్న
తేనాకాశత్వయోర్వ్యాప్తిర్నావకాశః। ఏతేన తాదృశ జ్ఞానవిషయత్వం విశిష్టఫలితం ఏతేన ఫలితోపధానవిషయత్వం ఏతేన జ్ఞానవిషయవి
షయయోరపి పరస్పరం విషయతావచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నత్వం జ్ఞానవిషయయోః స్వరూపసంబంధేన వ్యాప్యయోర్వ్యభిచారవారణాయ

మూ।గ।శ యపరస్పరావిషయత్వే-చ-క్షాంతియసాక్షాత్కారవిషయోభయాన్యత్వాసాంధృమాదరేణాయం। పక్షైక-త్వపరిమాణానాం వదితి। ఇ-కారాదీనాం ప్రత్యేక-
పక్ష-త్వవత్త్వే యథా ఘటైక-త్వపరిమాణ నసమానదేశత్వేసతి సమానేంద్రియగ్రాహ్యం తథా చ వృత్తిం ఘటైక-త్వం కృష్ణఘటపరిమాణం చ తేవసతితి
౧౯౨ దహ్యం ఘటైక-త్వం వృత్తిం యత్రభిన్నమితి భావః చ-వివృత్త్యోభయతవన్తు పక్షతాం పక్షైదక-త్వమితి నసమానదేశత్వేసతి సమానేంద్రియగ్రాహ్యం ఘటైకత్వ
తత్పరిమాణయోరుభయం పరస్పరావృత్తి ఘటైక-వృత్తిం యదుభయం రసగంధాది తదుభయభిన్నం యత్ తత్త్వం భావః ఏతావచ్ఛేదనసమానదేశత్వేసతి తత్స్వరూపతా
శ్రుతాంతిక అవయవసంయోగావయవినోర్వ్యభిచారః। ప్రసజ్యేతేవ వ్యాప్యవృత్తిరవచ్ఛేదకో ఉపగమే అవయవినాం వ్యాప్యవృత్తిత్వే పూర్వావయవసంయో
గావచ్ఛేదక-తదవయవావచ్ఛిన్నవృత్తికత్వాత్ సంయోగ్రాహకం చ-తదవచ్ఛేదకగ్రాహకసత్వే అవయవివిసన్తదవిషయకసాక్షాత్కారవిషయత్వాదవయ ౧౯౩
వినో సత్వదశాయాం చావయవసంయోగసాక్షాత్కారస్యావయవ్యవిషయక-త్వాత్। పరస్పరావిషయకసాక్షాత్కారావిషయత్వాయాం ప టీకా
సాంధృస్యత్ తదుభయోః సత్వాత్ ఏవమవయవబహుత్వావయవినోరపి వ్యభిచారః ప్రసజ్యేత బహుత్వస్యాయం వదాశ్రయసంనికర్షాన తేవతద
నవగాహ్యత్వవయవినో గ్రహ తాల అవయవ్యసత్వదశాయాం విద్యమానసత్వావయవబహుత్వసత్వావయవినమగ్రాహితాం పిగ్రహతాస్వరూపయో

స్పృతాం గంధానాం ద్విత్వ అవయవివిషయతావచ్ఛిన్నశాయతానిరూపితకారణతాశాం న్యూనవృత్తిదశాప్రత్యక్షాదితరావయవసంయోగావచ్ఛిన్నం జనకం తే
యాం తద్విషయతావచ్ఛిన్నజనకతానిరూపకాదృష్టావయవివృత్తం జనకతయోరుభయస్యాపి వ్యభిచారప్రసక్తేః ఏవముత్పలత్వతత్ప్రమాణదశాయాం నీల
రూపయోరపి వ్యభిచారప్రసక్తేః తన్నీలరూపస్పర్శాదిపాలాంకే సమవధానేనాగ్రహణేన నీలోత్పలాకాంక్షనాం విభక్తేః తత్తావతా ఉత్పలత్వావచ్ఛి
న్నీలాభివ్యక్తివైశిష్ట్యే యసన్నికర్షవిశేషగ్రహం వ్యక్త్యాత్ ఎవం నవమాణదశయోరేకత్రైవ చక్షుఃసంయోగయోరపి వ్యభిచారః ప్రసజ్యతే
యదియయోరేకావ్యంజకే వ్యాఘ్రాముపరంతదుభయాన్యతరూపం పరస్పరాంగభూతం వా ప్రతినియతవ్యంజకావ్యంగ్యత్వం సాధ్య
ముపేయతే అత ఏవ తత్ప్రకారం నరస్యాతి సంఖ్యాతి। అవయవసంయోగేతి। అవయవసంయోగత్వస్య హేతుత్వాయదస్యాం జనకం వచ్ఛేదకగ్రహం యాంవదా
శ్రయసంనికర్షమపేక్షాత్ వ్యాపకేనావయవిని తల్లేశః కాష్ఠఫలాం పదార్థగంధానాం ద్విత్వే అవయవసంయోగత్వయోరవ్యాం జనకాయాం అ
వచ్ఛేదకగ్రహాయాం తదాశ్రయసంనికర్షానపేక్షిత్వాత్ సామగ్రీ తత్ప్రత్యక్షానావయవిని తత్వరుపలబ్ధావాశంకనావిర్భూతః అత్యలత్వాది
సాదృశ్యం జనకవిపాలాంకే షు ఉత్సామగ్రీవ్యాంకు ఉత్పలత్వవత్ నత్వేన్నీలిమా తథా తే। ఉత్పలనీలస్పర్శాదిపాలాంకే తథా విశేషతే వా–

మూ।౧౫।శ। తునేతి సాంప్రతం తావతాం ఫలానాం పధానగభానాం ధ్వంసత్వే తదనత్వేనాం ధాత్వార్థత్వం జన్యస్యాపి స్వరూపయోగ్యతాం గభానాం ధ్వంసత్వే దివ్వేలాం కనేత్యాహ
కత్వేవ నేనాం షాంస్త్రకరణాం త్వం మాంనాయోగ్యం త్వలనిలిమవ్యం జనకతయా ద్విపేం వ్యాప్త్యైనేతి యథా శ్రుతం యద్యపి నఘటితతథాపి దివాం వ్యాం గ్రత్వే
౧౮౪ న్యాఖ్యవ్యాప్తి ఫలానుపధాయక దివక త్వరూపమేవ విచ్ఛిత్తిః తం తావతాం నారాలాం కత్వేనాం త్వలనిలసాక్షాత్ తత్ర రటీం తుతాంలభ్యతే తావతాం
చేం త్వలత్వవిషయితాం నవచ్ఛిన్నసాంరాలాం కత్వావచ్ఛిన్ననిరూపితజన్యతాం శాబ్దకవిషయితాం కత్వరూపావచ్ఛిన్నతదవ్యాంజక వ్యాంత్రత్వే
స్వనిలమనిలాంభినాం ధావ్యసత్వేనాం ధాత్వార్థం జన్యం। ఏకవ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నజనకవ్యాప్త్యైనేతి। స్వరూపయోగ్యతాం గఘనాం ధ్వంసైకవ్యక్తిత్వే యద
వ్యం జనకస్వాపధిజ్ఞానస్వవ్యాప్త్యా తాద్యశక్తైక త్వేవనేత్యర్థః। ఫలోపధానఘటితసాంధ్యపక్తి పూర్వవద్యథా శ్రుతమేవసాంధు। వాత్రవిష్టవిశిష్ట ౧౮౫
వ్యత్తినాంరితి। నాంయోగస్యదైశికమవ్యాప్యవృత్తిత్వం నలరూపస్యకాలికమవ్యాప్యవృత్తిత్వం సాక్షాత్ యోగ్యత్తికాల తత్రాపతాపత। ఏతచ్చవిభిన్నా రామ
వచ్ఛేదకానవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వరూపస్యైకానవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వ స్యాభావసంపాదక విశేషణం। అవ్యాప్యవృత్తివ్యాప్యవృత్త్యనవచ్ఛేదకేనదేశ
నకాలానవావచ్ఛిన్నతయా ఆధ్యాత్మపతవసతాప్రసిలాం త్వలత్వయాం మాత్రానాధికరణావృత్తితయా జన్యనమానదేశత్వే ఘటనాం తునత్వమితి

హం ఉత్పలత్వస్య ప్రవృత్తి । అత ఏవ ఇత్యస్య వృత్తిత్వనతి । నీలరూపాపేక్ష్య తత్ప్రవృత్తిశ్చ బహూనాం ఏతదనంతరం యోగ్యత ఏకాంవచ్ఛిన్నత్వవృత్తి ధాంపాదతి । వివక్షానవచ్ఛేదకా

నవచ్ఛిన్నత్వ ఇత్యర్థః తత్ర తత్వసహితసమానదేశత్వరూపసహితత్వఘాంవాదిత్యర్థః । సమానకాలసత్త్వపిసమానదేశాం అవయవితదవయవబహుత్వయోః

కాత్రైవేక పృథక్త్వయోః సహానవస్థానస్యాపి పరస్పరత్యాగాత్ సంయుక్తత్వాదేకత్వస్య సంయుక్తత్వే యత్పృథక్ బహుత్వాదుదేతి । బహుత్వావతి । బహుత్వస్య

ఉక్త పృథక్త్వస్య బహుత్వస్య ఉక్త సంబంధేన సామగ్రీ వ్యాప్యత్వం । అవయవినః పృథక్త్వస్య ఉక్త వ్యాప్యత్వం తద్వాం ఉక్త సామగ్రీ వ్యాప్యత్వం ఏక తత్వస్య

అతోఽన్యపరస్పరేతి । తయోః రిత్యాదిః । బహుత్వస్య అవయవాంతస్య ఉక్త సామగ్రీ వ్యాప్యత్వవద్వయవినో బహుత్వస్య ఉక్త సామగ్రీ వ్యాప్యత్వా

త ఏక పృథక్త్వస్యాపి తస్య ఉక్త సామగ్రీ వ్యాప్యత్వవిశేష తత్త్వస్యాపి తాప్యస్య ఉక్త సామగ్రీ వ్యాప్యత్వాదితి ధ్వాంపక్షస్వరూపయోర్వ్యాప్తాంగభాసా

వ్యాప్తే నైతద్ధ్వంధాసంగతిః । బహుత్వైక పృథక్త్వస్య ఉక్త సామగ్రీ నామవయవ్యైక తావద్యస్య ఉక్త తస్య లాభాదు బహుత్వపృథక్త్వయోరవయవ్యై

క తాప్యస్య ఉక్త యావదాశ్రయ సంఖ్యాపేక్షానవదిశ్యానవ్యాప్యత్వవద్వయవ్యైకత్వయోః నబహుత్వపృథక్త్వస్య ఉక్త రూపేణ సంవిశ్లేషాదావ్య

క్రికత్వమిత్యర్థలాభానవ్యభిచారశ్చోద్ధారాత్ । అవయవిరూపాదేరూపతాదినా అవయవినవాంవయవబహుత్వస్యాపి సామాన్యత

మూ।గ।శ్రీ। కారం ప్రతియోగ్యత్వమేవ నిరూపితసమవేతబహుత్వాదిప్రత్యక్ష-వారణాయ గుణప్రత్యక్షే పరూపాదిః వశ్యస్వృత్తా సంబంధేన హి తు తథావిధ యద్వి
బహుత్వాదివిషయతానవచ్ఛిన్నరూపాదినిష్ఠా యా ంత్రవృత్తివిషయతా యా అవచ్ఛేదకతాపత్తి ద్విషయతానవచ్ఛిన్ననిష్ఠాతావచ్ఛేదకవిషయ
౧౯౫ తాకత్వరూపబహుత్వావృత్తిజనక-వృత్తిత్వమవయవినో బహుత్వారబ్ధత్వావృత్తి। తదా తాదృశతదన్వయత్వేన నివేశ్యే వివక్షితే తద్విషయతావచ్ఛి
న్నజనకతాశూన్యజన్యతావచ్ఛేదకవిషయితాకత్వరూపం యథా శ్రుతమేవ తత్త తావత్తా స్మరతావిశేషతానా ప్రత్యాలోకతేవ నూంత్వలతావ
దివృత్తిజనకతా సంరాలోకనిష్ఠ-తత్తత్సంరాలోకే తతృవచ్ఛిన్నవృంగస్థలే న లక్ష్యవ్యభిచారః। అతఏవ తిస్వరూపయోగ్యతాగర్భపి
వైశిష్ట్యజనక-స్వభావత్వేన విశేషణతా త్తత్సంపదానగర్భసాంద్రద్విషంభావకాలీనత్వనివేశాదేవ తద్యుక్తేః। బలాన్నాయోరూపం ౧౯౬
వృత్తిజనక-దోషసత్త్వపరిమాణాంవృత్త్యభావృత్తి దోషః ఏవం కదాచిత్పరిమాణావృత్తి జదోషసత్త్వదోషవిశేషాభావాద్వృత్తిపరమాత్రాధి ౯।౫
వృత్తేరితి। భావః। అధికేతి। సంఖ్యా ఏకత్వాదిసాధారణతరరూపం పరిమాణం దీర్ఘత్వాది। మీమాంసక-స్వమతత్త్వైవమితి ప్రత్యక్షతి స్వో
వ్రణవర్ణితసాంఖ్యప్రతియోగితావచ్ఛేదక-మత్రసాక్షా। క-కారఖకారాభ్యాం శ్రుయాగ్రాహకేంద్రియగ్రాహ్యత్వమిత్యర్థకేనతు

యథా శ్రోత్రం తదుభయాశ్రయగ్రాహకేంద్రియాగ్రాహ్యత్వం విశిష్టం। రసనపిండం తద్గంధవృష్టాంతానుసారేణ తదుభయాశ్రయగ్రాహకేంద్రియా-
గ్రాహ్యముభయం తదుభయం నిరుక్తప్రతినియతవృత్తికవృత్తిమిత్యసమానాత్రయోర్ద్వయోః శూన్యత్వాదుభయత్వావచ్ఛిన్నవృత్తివిచారాత్ కకారా-
దిమాత్రస్య సాక్షాత్తావత్ తేషాం పక్షత్వం తదారోపమాదాయ గంధమాత్రం దృష్టాంతః పరనయే గగనస్యావిరలం సఖిత్వాదిచాక్షుషవిషయతావచ్ఛిన్న-
పిండత్వానిష్కాసనాయ యదుభయాశ్రయాగ్రాహకేంద్రియగ్రాహ్యం యత్తన్నిరుక్తప్రతినియతవృత్తికవృత్తిమితి నసమానత్వాత్ వృత్తిత్వాగురుత్వాత్
ఘోభయఘటకగంధవృత్తివిచార ఇతి వాచ్యం। తాదృశకసంఖ్యాతత్త్వాదిరవిషయతావచ్ఛిన్నపిండత్వఘటకేషు ఉభయస్వవిశేషణీయత్వాదితి। అపాంతరే
ఇతి సమూహాలంబనస్య సాక్షాత్కారమాత్రవిషయగంధయోః ప్రామాణికత్వే తత్ర వృత్తివిచారః విషయత్వాభిన్నసంసర్గత్వే సన్నికర్షత్వ-
విరహాదితి తాదృశవృత్తివిచారాస్యాతానావతిప్రసంగః॥ ఇతి శ్రీగదాధరభట్టాచార్యవిరచితాయాం ప్రతినియతవృత్తికవృత్తిగ్రంథపయోగంతా-
॥శ్రీః॥ శబ్దమణిటిప్పణీ సమాప్తా॥ ॥శ్రీమోహనాదక్షిణామూర్తయే నమః॥ ॥శ్రీరామచంద్రాయ నమః॥ ॥శ్రీశారదాంబాయై నమః॥ —॥శ్రీః॥

గ్రంథసంఖ్యా ౧[illegible]౪౦౦